

A SOCIALIS KÉRDÉS

HAJDAN ÉS MOST

Írta: Dr. Verus.

Szerző tulajdona.

ELŐSZÓ.

Bármerre vessük tekintetünket, mindenütt csak elégedetlen embereket látunk. Az ínség és nyomor csontos alakjai mint kísértetek bujkálnak elő odúikból, s magasra emelt kezekkel átkot szórnak a jelenkori társadalom rendjére és intézőire. A társadalomnak úgyszólván összes rétegeiben kitört általános elégedetlenség, mint az uralkodó anyagelvi felfogásnak egyedüli eredménye, máris a forradalmi utat látja legalkalmasabbnak felkeltett élvágya kielégítésére. Vajmi gyér azok száma, kik az Isteni Gondviselés által rájuk mért sorsot békével túrnék, szerény állásukkal megelégednének s munkájuk pontos végzésében a jövő boldogság zálogát látnák. Manapság mindenki csak élvezni akar, nem törődve az eszközökkel, melyek az életet biztosíthatják. A könnyű szerrel való meggazdagodási vágy megragadta a spekulánsok nagy táborát, hatalmába kerítette a kitartó munka töviseitől rettegők roppant zömét. És hányan érik el céljukat? Kevesen vannak, akiket a „szerencse kedveltjeinek” nevezhetnek. A „kitagadottak, kiátkozottak” dühöngnek, forrongnak, tombolnak, szervezkednek, tömörülnek, hogy a „vak szerencse” gyümölcsét a maguk részére biztosítsák, ha kell, erőszakkal a szerencse kezéből kiragadják. Istent nem ismerve, a szerencse phantomát kergetik, sőt üldözik, hogy megragadásával biztosítsák maguknak a földi menyországot s abban isteni trónra ültessék a kielégíthetetlen élvágyat. Leginkább a munkásosztály az, mely megutálva a munka nehéz jármát, felkeltett szenvedélye egész hatalmával igájának mielőbbi lerázásán iparkodik, s tömege utáni erejében bízva a forradalmat készíti elő a most fennálló társadalmi rend ellen.

Nem tagadjuk, hogy amint azt jelen munkánk keretében többször kimutatjuk, a munkás osztály sok jogtalanságot tűrt el egyes

társadalmi osztályoktól s nem is részesült a hatalmi tényezők részéről olyan pártolásban, minőt a felszínre kapott kizsákmányolási rendszerrel szemben joggal megkövetelhetett; mindazonáltal ki kell jelentenünk, miszerint nem a szenvedett jogtalanság' fölötti elkesse' redés szülte a munkások mozgalmát, hanem az anyagelvi felfogásnak uralomra vergődésével a bár tisztességes, de nehéz munkától való iszony érlelé meg bennök azon közfelfogást: "mi sem lehetünk örökké a munka rabszolgái, lenézett páriák, mi is élvezni akarunk, dolgozzanak azok is, kik mindedig csak kényelmet ismeretek". Ezen materialisztikus felfogásában megerősítette a hitehagyott korszellem és buzgó apostolai, kik mindannyian az „élvet" hirdették és hirdetik s annak korlátlan uralmában látták és látják a földi paradicsomot. A túlvilági menyország dajkamesének deklaráltatván, a földi menyország elérése lett a munkások vágyainak netovábbja. Csakhogy ezen földi menyországba való jutáshoz vagyon is kell. Ilyennel a munkásosztály nem rendelkezik. S mit tett? Hadat izent a vagyonosoknak, hogy legyőzetésükkel az őt, is joggal megillető földi paradicsom örömeiben részesülhessen. Elégedetlen mindaddig, míg célját el nem éri. E célból szövetkezik, tömörül, izgat, fenyeget ha kell forradalmi fegyvert ragad.

Nem lévén hite, nem törődik a boszuló Isten haragjának csapásával. íme odáig juttatta a hitetlen korszellem a társadalmat. Nagyjai remegnek, alapjai inognak, összedőlését epedve várja a magát szocialistának büszkén nevező munkástömeg

Igaz, sokan voltak és vannak, kik az emberiség nyomorának enyhítését életcéljukul tűzték volt ki maguknak, kik keresve keresték az inségozslató eszközöket és módokat. S még sem érlek célt. Miért? A teremtő Isten mellőzésével akarták és akarják rekonstruálni a csakis isteni Gondviselésből, Szeretet és Irgalomból fennálló emberi társadalmat.

Isten nélkül nincs élet, nincs boldogság. A munka nehéz jármát csak Isten könnyítheti. Az emberi bölcsesség kifejtheti minden erejét hogy az életben az igazság fénysugarát megtalálhassa; ez sohasem fog neki sikerülni; fáradozásainak eredménye az lesz: egyik probléma kergetendi a másikat, míg végre ott állapodik majd meg, hogy kénytelen lesz bevallani: „rajtunk csak a jó Isten segíthet.”

Oh emberi vakság! A jó Isten már régen segített az elégedetlen emberiségen, régen könyörült rajta: *Jézus Krisztus egyszülött fia által*. Tanításában rejlik a munka-iga könnyűsége, a járom édessége a szociális kérdés megoldása. Tudjuk nagyon jól, hogy sokan csak mosolyogni fognak e naiv (?) állításunkon, de mi mégis fentartjuk mindaddig, míg a Pfeifferek, Weltnekek, Pollákok, Bebelek, Liebknechtek, Marxisták Cabetisták, Avelingisták, Bellamysták stb. életükkel be nem bizonyítják, hogy a szegények iránti szeretetben önzetlenebbek, nagyobbak, az életben feddhetlenebbek, az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásában kiválóbbak, az állam iránti kötelességek teljesítésében példásabbak, a betegek és nyomorultaknak nyújtandó segélynél gyorsabbak, az árvák és özvegyek iránt részvételjesebbek, a gyermekek iránt leereszkedőbbek, az emberiség igaz általános üdvének előmozdításánál fáradhatlanabbak, mint Jézus Krisztus vala. Tudjuk nagyon jól, hogy ti világámítók inkább tagadjátok Krisztus istenségét, semhogy önzetlen szeretetét utánozni akarnátok. A ti világboldogító (?) (világbolondító) agitációtoknak csak egy célja van: meghízni az elbolondított munkástömegnek zsírján és aztán visszavonulni azon ürügy alatt: „a buta tömeggel úgy sem érhetünk el semmit. Jelen munkánk megírására a napról-napra mindinkább félelmetesebbé váló szociális kérdés ösztökélt, melynek terjedemesebb taglalásával szeretett hazámnak vélünk szolgálatot tenni olyképen, hogy rámutatván az ókori társadalmak szociális bajaira és a bajok okaira, a jelenkori társadalmi tényezőket azon eszközök igénybevételére utaljuk, melyek a szociális bajok orvoslására leghatásosabbnak bizonyultak be. Ilyen eszközök: a hit ápolása, a szeretet gyakorlása és az igazságosságnak minden pártédek fölé való helyezése.

E munka nem annyira a miénk, mint inkább azoké a szerzőké, kiknek eszméit a munka keretébe összefoglalni bátorkodtunk. Ilyenek: Diessel G C. SS R. *Die Arbeit im Lichte des Glaubens*”; Gathrein Győző *„Der Socialismus*”; Biederlack J. *„Die sociale Frage*”; Fustel de Coulanges *„Az ókori község*”; *„Havi Közlöny”* 1898-iki évfolyam; Stöckl *„Korunk nagy kérdései*”; Rézbányai J. *„Europa művelődési Története*”; *„Katholische Bewegung”* 1887; Bebel *„Die Frau und der Socialismus*”; Horváth Mihály *„Magyar-*

ország története”; Cantu Caesar „Világtörténelme”; Stimmen aus Maria Laach; „Die sociale Frage der Gegenwart”; Edelbluth „Socialpolitische Kämpfe in Altrom”; P. Freund „Sociale Vorträge”; Spamer „illustrierte Weltgeschichte”; „Pallas Lexikon”; Luigi Cossa „Die Wirtschaftslehre”; Maffei „Storia délia Littérature”; „Der Socialdemokrat kommt” (von einem Priester); „A szocializmus Magyarországon”; Lorentzen „Die Socialdemokratie in Theorie und Praxis”; Vogelsang „Die Bauernbewegung”; Parthum „Unsere Zukunft”; Moormeister „Das wissenschaftliche Leben” stb. A folyóiratok közül igénybe vettem különösen a „Népszavát” a „Vorwärts”-et, a „Magyar Néplapot” és a „Socialdemokrat”-ot.

Az egész munka három önálló kötetben jelenik meg. Minden egyes kötet különálló egészset képez. A most kibocsátott első kötet a szociális kérdés okát és következményét tárgyalja; a második kötet „*a különféle vallások befolyásáról az emberi társadalomra*”, cini alatt az ókori vallások beható tárgyalása melle et a keresztény vallásnak világboldogító befolyását foglalandja magában; a harmadik kötet *a keresztény társadalom programját* tartalmazandja a következő fejezetekkel: I. „A keresztény állam”; II. „Az in genere vett állam alapjai; III. „A család”; IV. „A családi kötelék vagyis a házasság”; V. „A női kérdés vagyis a nő emancipációja”; VI. „Az iskolakérdés”; VII. „A nemzetgazdasági berendezés és annak organizációja”; VIII. „A munka rendezése különös tekintettel a nagy iparvállalatok kizsákmányolási rendszerére”; IX. „A munkaidő szabályozása”; X. A munkabér égető kérdése”; XI. „Az agrárosztály bajai és azok orvoslása a parasztszövetkezetek által”; XII. „Az iparososztály organizációja”; XIII. „A nagy ipar rendezése”; XIV. „A munkások sztrájkja és a munkavéd-törvény”; XV. „A részvénytársaságok”; XVI. „A kereskedelem”; XVII. „A pénz hatalma”; XVIII. „A sajtó hatalma”; XIX. „A szövetkezeti ügy;” XX. „A népfélség elve”; XXI. A philoszemitizmus és antiszemitizmus”; XXII. „A betegsegélyző egyletek”; XXIII. „A kényszer-biztosítások”.

Ezen munkának II. és III. kötete 1900. évi január hó végével fog megjelenni a „Szent Gellért kath. műintézet” (Budapest, VIII. kerület Práter-utca 44. szám) kiadásában. A munka

intencióra is megrendelhető s egy-egy kötet ára fűzve 2 forint (10 intenció), vászonkötésben 2 frt 50 kr. (12 intentio).

„Quantum potes tantum aude”. Megtettem a mit megtehettem. Bátran mondhatom, hogy csak egyházam, hazám és népem szeretete vezérelt és vezérel ezen munkám megírásánál. Reklámot nem csinálok, elnézést nem kívánok — bírálják meg e szerény munkámat legjobb ítélőtehetségük szerint mindazok, kiknek Isten több talentumot adott, mint nekem. A jóakarát megvolt bennem; a tehetség Isten adománya. Megelégszem azzal, a mivel a jóságos Isten megajándékozott. A nagyobb tehetség nagyobb felelősséggel jár. A mit Isten adott, azt is csak „ad majorem Dei Gloriam” fordítom.

Dr. Verus.

A JELENKOR SIGNATÚRÁJA.

„Sullam inopem unde praecipuam ejus audaciam”

Tacitus.

A földkerekségen élt és élő emberiségnek, akár egyszerű, durva kőben, akár finom vonású írásban vagy bárminemű emléken megörökített élettörténetében csak a „harcot” látjuk megírva. Üssük fel annak bármely lapját, hatoljunk be éles ítélőképességünkkel a durván megírt kölapok tartalmába és be fogjuk látni, hogy az emberi nem, bölcsőjétől kezdve felvilágosodottnak hirdetett századunk végéig, csakis folytonos harcban, újból és újból megújuló küzdelemben — hol megedződve, hol elerőtlenedve — töltötte életéveit. A harcvonal az egész földkerekséget öleli fel, sőt azontúlra is terjed ki, mert nem kímélte és nem kioiéli a szellem ország határait sem. A küzdő emberiség ostrom alá vette és veszi a túlvilági szellembirodalmat is. Vagy nem olvassuk-e, hogy nemcsak egyed küzdött egyed ellen, nép nép ellen, ország ország ellen, világrész világrész ellen, nemcsak nyers erő állott nyers erő ellenében, hanem a szellem is belevegyült a harcba, midőn a véges emberi elme a végtelen isteni szellemi birodalmat rohanta és rohanja meg azon egyszerű okból, hogy vagy a végtelent a végeesség korlátai közé szorítsa, azaz a végtelent a végesel egyenlőssítse, vagy a durva anyagot, melytől úgy sem retteg, a végtelenség trónjára ültesse.

Hol, vagy miben keressük ezen általános, örökké tartó harcnak indító okát? Nem másutt és nem is másban, mint magának az emberiségnek azon ösztönében, melytől hajtatva minden emberi egyed más emberi egyeddel való teljes egyenlőségre törekszik. Az eszme tetszetős, tehát csábító is. Az emberiség vakon rohant utána, ontotta vérért, elpusztult, de elérni még sem bírta soha. A

küzdelem megújult, a harc tovább folyt, a vér patakokban ömlött; – de a cél elérhetlen távolságban lebegvén, folyton csalogatván, újabb és újabb harcokra provokálta az erejében elbizakodott emberiséget. A felvilágosodottnak dicsőített XIX. század nem okul e téren dicstelenül elveszett társai szomorú esetén. Vakon követi hamis ösztönét, apostolokat nevel ez ösztön soha ki nem viheto céljai számára: nem gondolva meg, hogy a borzadalmas vérfürdő árán kivívott egyenlőség, uralkodása első pillanatában, újabb egyenlőtlenséget szül, hogy megkezdődhessék újból az egyedek közötti harc s örökké igaz maradjon az Úr mondása: „Küzdvé küzdj és bízva bízzál” (Madách).

Ne feledkezzünk meg azonban arról sem, hogy az emberi nemnek ezen egyenlőségre irányuló ösztönével szoros kapcsolatban van azon hajlama is, melytől hajtva a gyengébbnek kiaknázását, lenyűgözését célozza. Hiszen alig hogy kivívta a dicsőnek hirdett egyenlőséget, máris újabb harcra kél az erősebb a gyengébb ellen, az eszesebb a gyarlóbb észtehetséggel felruházott ellen. A harc tovább foly, csak a fegyvernem változik a szerint, a mint az emberek vagy egész népek életigényei, belső hajlamai, jelleme, a kor kívánalma, más és más harczmodornak és fegyvernemnek használatát teszik kívánatossá. A törekvés lényege változatlan marad – szembeszökő csak a cél elérésében használt eszközök változatossága. Lapozgassunk a legrégebb okmányokban és azt fogjuk találni, hogy e kettős törekvés szülte mozgalmak töltik be azok lapjait. Az erősebb lenyűgözte a gyengébbet és szolgájává alacsonyította le, a gyengébb erőlködött a rávert békók széttörésén, hogy szabaddá lehessen. A legrégebb népek vagy mint harcosok, vagy mint vadászok és halászok fejtik ki erejüket. Az erő döntött. Későbbben szellem vívja a harcot a nyers erővel és lerakja a civilizációnak első alapjait ott, hol fölényét biztosította.

A kivívott szellemi fölény újabb harcra ingerli a sohasem nyugvó emberiséget. Rögtön észreveszi, hogy a szellem győzelmének a behozott kasztrendszer – tehát egy újabb, eddig nem ismert egyenlőtlenség a vívmánya. A szellem és a nyers anyagerő közötti harc jellemzi az emberi nem fejlődését. Az összetűzés itt-ott vehemens volt, a katasztrófa sem maradt el. Ki ismerné a természetben

rejlő és folyton működő erők összességét? Sokat, nagyon sokat csak hatásukból ismerünk: nyilvánuljon ezen hatásuk akár lassú fejlődésben, akár viharos destructióban. Úgy vagyunk az emberi nemmel is. Erőinek békés kifejtése a fejlődést, az emberiség evolúcióját szemlélteti meg velünk, az erők elementáris összecsapása a revolúciókban, a véres forradalmakban nyilvánul. Mind a kettő, úgy az evolúció, mint a revolúció egyszerű következményei az általunk vázolt kettős törekvésnek. Egyenlőség, szabadság, e két eszme mozgatta és mozgatja a népeket. Az ókor rabszolgázásai, a véres francia forradalom, a 48-iki harcok egyszerű nyilvánulásai a szabadság utáni törekvésnek, az egyenlőségre irányuló emberi ösztönnek. A küzdők mások és mások voltak, a főcél sértetlen maradt, árnyékolva a mellékcélok változatos színeivel. A rabszolga fellázadt ura ellen, hogy személyes szabadságát kivívhasssa, a francia forradalomban a III-ik rend küzdött a királyság, nemesség és papság ellen, hogy szabadságát kiküzdhesse. A 48-iki mozgalmas időkben a szabad alkotmányosságért folyt a sok vér, míg a jelenkor szociális mozgalma a IV-ik osztály szabadságáért indított meg. A lenézett proletarizmus veszi fel a harcot a társadalom uralkodó osztályai ellen. Miért? Az egyenlőség és szabadság eszméje vezeti a harcba, sajnos, csak az általa *contemplant* egyenlőség, a többi társadalmi osztályok lenyűgözésével, ha kell, kiirtásával. Ime, az egyenlőség mellett az egyenlőtlenség, a szabadságnak dicsőítése mellett a más szabadságának letiprására irányuló törekvés. *Nihil novi sub sole*. Az egyenlőség egyenlőtlenséget szül; az egyesek szabadsága mások szabadságának romjain sarjadzik elő. A jelenkor szocialisztikus mozgalma csak láncszemét szaporítja az emberiségnek a félreismert szabadságért vívott harcok hosszú láncolatában. A harc nem fog megszűnni, újból kezdődik majd, mert abszolút egyenlőség e földön nem volt és nem is lesz soha. *Unius mors alterius vita*. Küzdés az ember élete e földön és csak Isten az, ki lecsendesíti a felizgatott szenvedélyek magasra csapó hullámait.

Az ókor társadalmában csak két tényezővel találkozunk: az egyik *úr*, a másik *szolga*. E kettőn nyugszik az ókor társadalmának úgy társadalmi, mint gazdasági roppant épülete. Az ókor

egész jogelmélete, törvénykezése e két tényezőnek egymáshoz való viszonyát tükrözi vissza. A tulajdon jog és a szorosan vett jog-nélküliség vagy joghiány vívja a hosszú harcot. Milyen eredménnyel, azt értekezésünk más helyén fogjuk kimutatni. A római jogelméletet halomra dönti a kereszténység jogelmélete, hogy magasztos felfogásával a szolga személyét is az emberi lény, az isteni gyermek égi fényével vegye körül. A keresztény egyenlőség elve győz a rideg római abszolutizmuson, emberi méltóságra emeli a megvetett rabszolgaságot. A régi társadalomnak *úri* és *szolgai* tényezőkön alapuló nagy épülete recseg, inog és összedől, mihelyt éri a kereszténységnek viharként tova zúgó szelleme.

Ne gondolja senki, hogy a jelenkor szocializmusa valami új társadalmi mozgalom. Az ókor proletarizmusának harca megelőzte az újkori proletárok küzdelmét. Lényegében megegyezik mindkettő, csak a harcmodor az, a mi őket egymástól látszólag megkülönbözteti. A münsteri anabaptisták (Leudenisták) kommunisztikus és szocialisztikus tendenciájukkal, sőt rövid ideig magát fentartó, ha csak egy városra terjedő államocskák, még a középkorban érték el azt, amire a jelenkor szocializmusa és kommunizmusa törekszik. A középkori parasztlázadás, az 1514-ki magyarországi Dózsa-felkelés csak forradalmi nyilvánulatai a kommunisztikus és szocialisztikus eszmékkel szaturált köznép abszolút egyenlőségre irányuló törekvésének, vagy jobban mondva, az elnyomott, tetterejének tudatára ébredt, habár gyengének tartott pórosztálynak szabadságáért és anyagi jólétéért-jogaiért vívott véres küzdelmeknek. A jelenkor szocialisztikus mozgalmának eszméi már az ókorban, különösen a középkorban és a vallásháború idejében terjesztettek, sőt elszánt védelmezőkre is találtak. A felvetett szocialisztikus eszme tekintetében a szocializmus jelenkori apostolai semmi újat nem produkáltak; a jelenkor megkülönböztető jellegzete a társadalmi munkásosztálynak általános tömörülésében és e tömörülésbe vetett azon reményében rejlik, hogy titáni erejével, nyers ereje tömegével sikerül majd kivívnia az önálló munkakezelést s lerontania azon válaszfalakat, melyek őt önálló fejlődésében, társadalmi együttműködésének érvényesítésében az egyesek kezében összpontosult nagytőke részéről gátolják. A harc motívuma a régi:

a munkás szolgálja küzd az úr tőke ellen, a productív munka a nem termelő tőke ellen.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az abszolút tulajdon jog azon merev fogalmát, minővel manapság a kapitalisztikus érdekeket szolgáló lapok hasábjain találkozunk, sem a régi római, sem a germán, sem a kánonjog nem ismerte. A régi kánonisták és scholasztikusok különbséget tesznek az egyes termelőágak, azaz foglalkozások között. A földművelés a legtisztességesebb foglalkozásnak tartott, úgyszintén az ipar, míg a nyereszkesedési vágyat hatalmasan előmozdító üzérkereskedés, mint „Deo piacere non potest” nem nagyon volt ajánlgatva.

Az iparnál a céhek bármennyire akadályozták is az iparágak szabad fejlődését, mégis jótevő intézményekként működtek, mert határt szabtak az egyes iparosok veszélyes önzésének és bűnös hírvágyának. Maga Marx, a jelenkori szocializmus legnagyobb apostola írja: (Capitel 72.) Die Zunft wehrte eifersüchtig jeden Übergriff des Kaufmanns-Capitales ab, der einigen freien Form des Capitales, die ihr gegenüberstand”. A kereskedelmi tőke; nőttével szaporodtak a gyármunkások, tönkrementek a céhek.

Antiporos, a görögök költője, dicsőítményekkel üdvözölte az első vízimalmot, azt mondván róla: hogy ez a szolgaság megszüntetője, az arany kornak megalapítója. Ember tervez, Isten végez! Ki tehet róla, hogy Antiporosnak a vízimalmokra irt dicsőítménye dacára az aranykor nem állított be. Az emberiség tovább küzdött, fáradt, helyzete jobbításán dolgozott és mit ért el? A rabszolga-lázadást felváltotta a jobbság felkelése a középkorban, követték az újabb kor forradalmi; mindmégannyi egy cél eléréseért megindítva és sírokkal behantolva; de a cél még sem lett elérve. A vérontások és harcok csakis politikai jogokat biztosítottak a népnek, de nem változtatták meg sem sivar anyagi helyzetét, sem nem fejlesztették gazdasági előnyomulását. A nép anyagi nyomora nem enyhült, a gazdasági válság tovább tartott.

Maga a híres nagy francia forradalom az ő vérrel megirt: „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméivel, vajjon megkönnyítette-e a nép igáját, enyhítette-e kiáltó nyomorát? Hát a 48-ki

forradalmak mit teremtettek meg közgazdasági téren? A kivívott alkotmány, a véráldozatok árán megszerzett liberális parlamentarizmus semminemű lényeges reformmal nem dicsekedhetik az alsóbb néposztálynak, ez államfentartó középosztálynak közgazdasági téren, hacsak vívmánynak (?) nem tekintjük a merkantil irányok dédelgetését, a kapitalizmusnak előtérbe nyomulását az igaz agrarizmus rovására. Az agyondicsért politikai jogegyenlőség mellett, mely sajnos, sokszor csak papiroson van meg, a közgazdasági egyenlőtlenség még kirívóbb, mint volt azelőtt, a nyomor ijesztőbb, mint a „sötétek”-nek gúnyolt korszakokban, a nemtelen bírvágy és egyes nagyra emelt társadalmi elemek önkénykedése zsarnokibb a syrakusai Dénesénél. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy éppen a kivívott politikai szabadság és az anyagi téren fenforgó egyenlőtlenség között létező kirívó ellentét élesítette ki annyira a szociális kérdést és ismételten harcra szólította a vagyontalanok roppant nyers tömegét a főkebirtochos és a kevés vagyonos ellen. A törvényesen biztosított politikai szabadság és egyenlőség eszméje tért akarván hódítani, a gazdasági állapotokra csap át, hogy a megtetszett egyenlőséget megszerezhesse magának azon a téren is, a hol létének alapfeltételei nyugosznak és a hol a létező egyenlőtlenségnek fájó sebeit jobban érzi, mint bármely más téren. A politikai egyenlőség más egyenlőtlenségnek átérzésére vezeté a népet, hogy az örökös harcnak vége ne szakadjon soha.¹

És mily csekélységnek látszó ok indítá meg a társadalmi osztályok közötti harcot! Az egyszerű munkabér kérdése támasztotta a nagy vihart, mely lerombolással fenyegeti a szilárd alapokra fektetettnek hitt társadalmi épületet. „Parva scintilla magnum parat incendium.” A jelen társadalmi épületnek nagyon is kiszáradt alkotmánya nem fog ellenállhatni a vihar szította nagy tűznek. A munkabér kérdése megragadta a spekulációt, hatalmába kerítette az irodalmi tényezőket. Megkezdődött a számítás és az egyes országokban fennálló munkabérek összehasonlítása. Egyik probléma kergette a másikat, a nélkül, hogy csak egy némileg elfogadható fentarhatta volna magát. Kítűnt, hogy a munkabér ha emelkedik

¹ Unsere Zukunft v. Parthum, Prag 1893. 4-7 lapon.

is pénzértékben, sülyedhet reálértékben. Ezen tapasztalat újabb problémákat hozott felszínre. A munkásosztálynak kulturális fejlődésébe, ismeretszerzésébe helyezett nagy bizalom sehogysem felelt meg a munkások kultúrájára, gazdagabb ismeretére fektetett vára-kozásnak. A modern szellemű kultúra a helyett, hogy megnyug-tatta volna a forrongó munkáskedélyeket, csak növelte a bajt.

A sok ismerettel telített munkásnép nem elégedett meg a szellemi táplálékkal, érzé, hogy az ismeret nem menti meg a nyomortól, reálértéket követelt, szolid táplálék után vágyakozott, hadd csendesítse le vele éhező gyomra korogását. Hiábavalónak bizonyult a chinai utasoknak hasábokra terjedő, vonzó irányú leírása, melyben kimutatták, hogy a mennyei birodalomnak minden embere írni s olvasni tud. Kitűnt hogy a munkabér ott sokkal kisebb, mint Európa államaiban. A vonzó leírásokból az európai munkás csak annyit tartott meg, hogy a nagy ismeret csak apasztja keservesen megérdemelt munkabérét. A Ghinára való hivatkozás mosolyt csalt az elkeseredett munkásnép ajkára, növelte a „szerencse kiközösítettjei”-nek táborát.

A munkásnép roppant tömörülésével egyenlő lépést tart a csekély számú akcionariusok egyesülése. Ezek bírják a pénzt, tehát kezelik a hatalmat is. A hatalom fentartása céljából szervezett tömörülésük felingerlé a vagyontalan munkásosztályt és bőszen harcra indítá a proleteriátust az uralkodó kapitalizmus ellen. Ki-ki láthatja, hogy a munkásnép jelenkori mozgalma nem irányul sem a monarchizmus, sem a privilegizált osztályok ellen, ez tisztán a nagytőke, a nagybirtokosok ellen van intézve. A politika vajmi kis szerepet játszik ebben az egész mozgalomban. Nem is csoda. Hiszen a tapasztalat arra indította, sőt indíthatta is a keze munkájából élő tömeget, hogy a politikai eszméért, monarchikus vagy republikánus kormányformákért vívott nagy harcokban szomorú anyagi helyzete nem változott, közgazdasági, vagyoni állapota nem javult. A kivívott politikai jogegyenlőség csak érezhetőbbé tette vagyontalanságának keserűségét. A jelenkor szociális mozgalma az improduktív nagytőkének szól. Gyűjtő hatása volt a nagy tömegre Montaignes szava: „le profit de l'un est la domage de l'autre”. A vállalkozók közötti érdekelletét, melyet a verseny

kényszerhatalma még jobban kiélesített, most már nyílt harcra kél s annak eldöntésétől függ a társadalomnak jövő átalakulása.

A munkásosztály összetartozandóságának szükségessége már régibb idők óta vált érezhetővé; de óriása hatalmának tudatára csak a jelenben ébresztik fel. Eltekintve egyes kisebb jellegű és méretű szervezkedéstől, a proletariátus nagy tömegén bizonyos fásultság és indolencia volt észrevehető, – most már mozogni kezd és félelmetessé válik. Ezt bizonyítja a nyugtalanság, mely a társadalom összes rétegeiben észlelhető, ezt a bizonytalanság kínos érzete, melylyel a jövőbe tekint mindenki.

Ne áltassuk magunkat. A szocializmus, a megvetett IV. rend a maga izmosságában, férfiaságában áll előttünk. Gyors mozdulataiban, hatalmas erejében. A hegyi patak mindenekelőtt a szikláknak tör, azokon próbálja erejét, az ellenálláson izmosodik és csak aztán váj magának medenczét: a szocializmus is a jelen társadalom sziklatömbjeihez ütődik, azokat vájja, hogy az ellenállásban megizmosodjék, erejében gyarapodjék. Árvát szaporítják a nemzetközi munkásszövetkezetek. Számuk nagy, merészségükben vakmerők. A munkásosztály vakmerőségét növeli, fejleszti annak tudata, hogy nemlétén vesztenivalója, nem kockáztathat semmit, csak nyerhet. Sullam inopem, unde praecipuam ejus audaciam.

A talaj elő volt készítve, midőn Marx odakiáltá a tömegnek „Proletarier aller Länder vereinigt Euch”, az összes országok proletárijai egyesüljete. Hogy szózatát megértették, mutatja az egész műveit földkerekség proletárijainak első májusa, a szociális tábornak ezen tavaszi díszfelvonulása a „le a tőkével, a legújabb kor ezen zsarnokával” jelszó alatt.

Az uralkodó római jogelmélet befolyása alatt nagyra nevelt tökegazdaságnak fája megtermé a maga gyümölcsét: a pauperismust és a modern proletariátust. Hiszen a jelenkori proletariátus semmi egyéb, mint fejleménye, resultatuma (következménye) a féktelen szabadversenyt dédelgető római szabad felhasználási jogelméletnek. Ennek következményein pusztult el a régi Róma, ennek behatása alatt inog a jelenkor társadalmá. A történelem világosan bizonyítja, hogy a hatalmas Rómát nem külellenségei döntötték halomra, pusztították el, hanem, hogy az belső rothadásán omlott

össze. A rothadás okait könyvünk más lapján találja a szíves olvasó. *História optima vitae magistra.*²

A jelenkor szocialisztikus mozgalmának tulajdonképeni tendenciája a munkásosztály anyagi – nevezzük praktikus – érdekének úgy külső mint belső biztosítására irányul. Miért? Lássuk a történelmet!

Úgy látszott, mintha a véres francia forradalom teljes szabadságot biztosított volna a népnek nemcsak politikai, hanem közgazdasági téren is. Kihirdette a jogegyenlőséget, eltörölte a privilégiumokat, új napot teremtett (?) az emberiség égboltozatán, a testvériség, a szabadság napját, hogy melegénél olvadhasson a legmerevedettebb szív, fényében fürdve sugározzon a legsötétebb test - boldog legyen mindenki. És mit tapasztalunk? Csak a III-ik rend volt az, mely tüzzel vassal vívta ki a jogot, a szabadságot - de csak a maga számára. A „tiers etat”-nak kielégítésével nem szűnt meg a munkásosztály nyomora, nem változott helyzete. Pedig ott küzdött a „tiers etat” embereivel. A francia forradalom felszabadította a bourgeoisot, de nyomorban hagyja legvakmerőbb szövetségesét: a proletariátust, mely nem bírván elviselni meg nem érdemelt mellőztetését, a gyűlölet fegyverével támad a háládatlan polgárságra. A francia forradalom ekként egy újabb harcnak kezdetévé lőn. A mily mértékben gyűlölte a „tiers etat” a királyságot, a nemességet és a papságot, ép oly mértékben gyűlöli most az erejének tudatára ébredt munkás sereg a meghízott polgárságot, nemcsak Európában, hanem az egész civilizált világon. A IV. osztály emancipációjáért kezdődik most a döntő harc, rémtetteiben felül fogja múlni a véresnek nevezett francia forradalmat, mert nem egy országra terjedend majd ki, hanem dúlni fog az egész művelt világon. A proletárok létkérdéséről lévén szó – annak megoldásánál részt fog venni a szerencse kiátkozottjainak minden tagja. – Ezt sejteti velünk a szociális agitátorok taktikája, a világ összes proletárjai szövetkezésének szükségességét hangoztató szózata.

Azt gondoljuk, hogy nem végzünk haszontalan munkát, ha a szíves olvasót a szocialisztikus agitátorok műhelyébe vezetjük be,

² *Unsere Zukunft.* Parthum, Prag 1893. 8-9 1.

hadd lássa milyen eszközökkel dolgozik a rettegett szocializmus és miben rejlik agitációjának tulajdonképeni ereje.

A szocialistikus agitátorok műhelyében elsősorban is a sokcsot és fekete festék ötlük szemünkbe, jeléül annak, hogy az ott alkalmazottak festéssel foglalkoznak, a mai kor társadalmi viszonyainak festésével, fekete grundírozással. Vagy nem tapasztaljuk-e mindennap, hogy a szociális agitációnak főereje a jelen társadalom korhadtságának kimutatásában, festésében rejlik? A hol csak lehet, sötét, fekete színben tüntetik elő a mai társadalmat és állapotát. A túlzástól, a valótlanságoktól nem riadnak vissza. Nem tagadhatjuk, hogy a mostani társadalomban sok a korhadt anyag - melynek eltávolítására már rég kellett volna gondolnia, mindazonáltal vannak életképes, egészséges elemei is. A szocializmus ezeket is fekete színnel vonja be, hogy szítsa a gyűlölet lángját, megtéveszse a felületes szemlélőt s táborába hajtsa a szenvedélytől elvakítottakat mind. Az agitációnak e nemétől, mely mint látszik minden pártnak köztulajdonát képezi, nem vonhatjuk meg elismerésünket. Az ellenfél gyengéit kiaknázni, a létező állapotokat mindig feketébbre festeni, ez minden új alakuló pártnak, minden mozgalomnak főprivilegiuma. Ezzel él a szocializmus is. Hogy a tömeget a létező társadalom ellen fanatizálja, rámutat a társadalmi visszás helyzetre és azután a csak képzeletében létező bajokra. Fennen hangoztatja, hogy a jelenkor uralkodó társadalmi osztálya a munkás osztály zsírján hízik, gazdagszik meg, a birtokos osztály a szegény munkástól igazságtalanul (?) megvont munkabéréből dőzsöl – szóval az egész társadalom csupán a munkáskéz erejéből él és tartja fenn magát.

Ebben rejlik a szocialistikus agitátorok harcmodora, ez képezi a szocialistikus irodalom össz tartalmát. Hogy példaképpel illusztráljuk állításunkat, csak egyes szocialistikus írók kijelentéseire hivatkozunk. Így pl. Sismondi azt írja: „Míg a római proletariátus a társadalom konyháján élőködött, addig a jelenkor társadalmi proletariátus számlájára él és dőzsöl, még pedig a munkának azon részéből, melyet becsületesen megérdemelt munkabéréből levon. „Lasalle Bastiot-Schulze” cz. művében ezt írja: Die heutige gesellschaftliche Arbeit charakterisirt sich gerade dadurch,

dass jeder das producirt, was er für sich nicht gebrauchen kann.” Babeuf így nyilatkozik: „en parlant sans cesse du droit de propriété il nous on ravi celui d'exister.”¹ Magától értetődik, hogy ilyféle kijelentések termékeny talajra esnek a megfeszített munka dacára a szegénység kenyerére utalt roppant munkástömegnél.

A szegény osztályok elkeseredése elsősorban a királyság és a vallás ellen irányul, nem irtózva a hatalmi erőszaktól sem. Jellemzők e tekintetben Marx szavai: „Die Gewalt ist der Geburtshelfer jeder alten Zeit, die mit einer neuen schwanger geht.” A „Socialdemokrat” 1880. május 25-ről keltezett 21. számában (Zürich) jogosultnak tartja a kereszténység üldözését – gúnynyal illeti az Isten kegyelméből való királyságot, midőn mondja: Wer das Christenthum bekämpft, bekämpft dadurch zugleich Monarchie und Capitalismus. Nincs az az eszköz, melyet a szocialisztikus agitáció fel nem használna, ha azzal a munkásosztálynak gyűlöletét a jelen társadalom ellen szíthatja. Az igazságtalan (?) helyzet festésével szembeállítja a dőzsölő gazdagot a rongyos munkással, a tékozló tőzsdért az izzadó paraszttal – hogy e kirívó ellentétek összehasonlítása nagyobb dühre fakaszsa a szerencse kiátkozottjainak nyers tömegét. A szociális bajok orvoslására hozott kormányintézkedéseket vagy kigúnyolja, nevetségessé teszi, vagy egyszerűen elhallgatja. – A tömegre szorítkozáván, a tömeget dominálni akarja, hogy kész, vakon engedelmeskedő tábora legyen az általános katasztrófa kitörésekor.

Ezen ügyes agitáció folytán nemcsak a tömeget nyerte meg, hanem meghódította az irodalmat, a képzőművészetet, a hírlapokat, a színházakat is. Tudomány, belletristika, képző- és színművészet szociális kérdéssel foglalkoznak, a jövő regényei – gomba számra nőnek szocialistikus drámák – közkedveltségnek örvendenek, a szociális nyomort ábrázoló képek és szobrok pedig a IV. osztálynak emancipációjáért vívandó nagy harcát vagy ijesztő nyomorát szemléltetik velünk. Maguk a kapitalizmus szolgálatában leledző újságok sem zárkozhatnak el ez égető társadalmi kérdés elől. Hosszú hasábokon közlik a munkásosztály mozgalmát, szervezetét, egységét, strikjét. A szociális kérdés a jelenidők ékes nyelvű szónoka. Az elbizakodottság napról-napra nő. Míg előbb csupán a

kapitalizmust támadta, az iparmunkások bajait szellőztette, jelenleg az agrár térre csapott át, hogy az összes agráriusokat – a föld munkásait maga köré gyűjtse. A kis birtokosok hadat üzennek a nagybirtokosnak. Amerika és Angolhonból indult ki a kezdeményezés. Henry Georgenek munkái százezer példányban közkézen forognak és szítják az agráriusok felkelését. A taktika ugyanaz. Az agráriusok nyomorának festése képezi a kép alapszínét. Az ipar- és földmunkások tömörítése képezi a szocialismus feladatát. A társadalomnak többi osztálya mint reactionarius nem vétetik tekintetbe. Az 1875-iki gochai programm ezt mondja: „Die Befreiung der Arbeit muss das Werk der Arbeiter sein, der gegenüber alle andere Classen nur eine reaktionäre Masse sind.”

Az ügyes agitációt siker koronázza. A hol politikai jogokat vívtak ki a munkások, ott a szocialista szavazók száma óriási módon emelkedett. Németországban 1890-ben 1.427298 szavazatot adtak be a szocialisták. 1898-ban 2,146000 – míg a centrupárt alig emelkedett 200,0000-re. Jelenleg 56 szocialista képviselő ül a német parlamentben.

Magyarországon az agrárszocialismus termékeny talajra talált. Napról-napra érezhetőbbé válik a mezei munkások mozgalmának jelentősége. Az agrár mozgalmak erős hullámokat vernek. Ki tudná megmondani hány szocialista képviselőt küldene be e párt a parlamentbe, ha megadatnék az általános szavazatjog, a minimumra leszállíttatnék a kisgazdák, a mezei munkások cenzusa.

Úgy látszik, hogy a jelen társadalom organizmusában rejlik a nagy baj, máskülönben alig magyarázható meg ezen társadalom-felforgató pártnak gyors terjedése.

Az emberek önzése, határtalan bírvágya, erkölcstelensége, nemzé a bajt, növelé a veszélyt. A jelenkor társadalmá felebaráti szeretet hiányában csak mások kiaknázására irányítja egész figyelmét. A kihasználás politikáját úzi minden téren. E politikának természetes következménye a vívmánynak kikürtölt szabadverseny, mely végkifejlésében semmi egyéb, mint az eresebbnek joga a gyengébb fölött, más szóval a régi ököljog. A szellemi tér, melylyel e kor élelmesebb tényezői büszkélkedni szoktak, e tekintetben nem dönt. Az eredmény egy és ugyanaz. Az erősebb az a gazdagabb, mert a jelen társadalmában a pénzt képviselő erő úrrá lesz, a

gyengébb szolgálva alacsonyodik le. A szabad verseny nemtelen üzelmői teremtették meg a munkásosztály nagyrészének vigasztalan helyzetét, a nagyipar óriási fejlődése okozta az asszonyok és gyermekek időelőtti kihasználását. A ki csak némileg beletekintett a nagy iparvállalatok üzlethelyiségeibe, az láthatta a sápadt asszonyi alakokat, a kiaszott, úgyszólván enervált gyermekeket, kik csekély bér mellett csak a nagyipart szolgálják, saját egészségük rovására, de a nagyiparüzem gyarapítására. Nem említjük az üzlethelyiségek poshadt levegőjét, nem a munkásalakosok nyirkos pinceszékeit, nehogy valaki a szocializmus védőjének tekintsen bennünket – mi csak a jelenkor signaturáját adjuk.

Az ipar-szabadverseny nem elégedett meg a saját területével, hódítási vágyában átcsapott az agrártérre is. A spekuláció fürgetege megragadta a termelést és kénye-kedve szerint szállította le vagy emelte annak árait. A veszély nőttön nőtt. A termelő osztály a spekulánsok kezébe került, existenciája veszélyeztetve lőn. Az alacsony árak mellett a termelő éhezett, míg a nem termelők, a spekulánsok raktárai megteltek. A nagy tömeg nyomora emelkedett, az egyes spekulánsok gazdagodtak – a termelő kisebb gúnyhóba szorult, a spekuláns palotákat épített. Az elkeseredés nőtt – a szocializmus terjedt.

A XIX. század a találmányok százada. A feltalált új gépet a nagyiparos megveszi, tehetségében áll; – az új találmányú gép kétszer annyit végez – ugyanazon idő alatt, mint az előbbi nyeresége szaporodik: a munkás bére, ki a gépet kezeli, egyforma marad; ha a gép tökéletesebb, a férfierő nem szükséges hozzá, kezelheti, pótolhatja a kisebb bérrel megelégedő asszony – a férfit tova lökik, helyébe jön az asszony, a gyermek – a férfi főzheti az ebédet, az asszony, ki kevesebbet érdemel, dolgozhatik a gépnél. Mily nagy előny a spekulánsokra, a tőzsdeurakra nézve, ha kisebb bér mellett kettős jövedelmet vághatnak zsebre! Hátha úgy az asszony, mint a férfi foglalkoztatva van! Mily nagy nyereség származik ebből a családra is, mondják a spekulánsok. Jaj, be rideg számítás! Hát ki gondozza ilyenkor a gyermeket, ki nevelje? Mi lesz az ilyen családból? Elkorcsosul testileg, sőt szellemileg is nyomorékká törpül.

Az Irlandban döhöngött nagy éhínség idejében nagy társzeke-
reken szállították az éhező csoportok szemeláttára az exportra
szánt búzát, rozsot, húst és más élelmi czikkeket, mert így köve-
telte azt a szállítási határidő kérlelhetetlen tőzsde-törvénye. A nép
nyomorával nem törődött a vevő, nem a szállítás dolgában obligóban
levő eladó. Íme az emberi társadalom pathologiájából előrántott kis ké-
pecske. És hány van ilyen? Ne csodálkozzunk, hogy ilyen földben busá-
san terem a szocialisztikus agitacionak elvetett magja és százezreket
kecsegtet az aranyélet, a földi menyország reményével. Mondja meg
valaki, mi élvezőt, maradandót, nyomorenyhítőt hozott létre az
egekig magasztalt liberalizmus az asszony- és gyermekmunka sza-
bályozása körül, mennyire változtatta meg a gyári higienia terén
nap-nap mellett tapasztalható nyomorúságos viszonyokat, mit tett
a gyári munkások biztosítása érdekében? A munkás érdekét nem
védi senki. *A liberalizmus a nagytőke szolgája, csak azokat védi,
akik fentartják.* A pénz matadorjait.

A szocializmus a szerencse kiátkozottait gyűjti maga körül
- számuk milliókra rüg – és ha szervezve lesznek, hadtestük
felveszi a harcot az elkorcsosult társadalommal. A nyomor, a
szükség, de leginkább a gyűlölet megacélozza tagjaikat, növelni
fogja bátorságukat.

Jelenleg, mint tapasztalhatjuk, csak a munka beszüntetése, a
sztrájk játsza a főszerepet a proletariátusnak a nagyipar és nagy-
birtokos ellen intézett mozgalmában. Kétélű fegyver ez; áldozat-
hozatalra kényszeríti a munkást, engedékenységre szorítja a munka-
adót, ha kénytelen belátni, hogy anyagi existenciája munkásai szor-
galmától van függővé téve. Egy jól és kellő időben szervezett
munkássztrájk megsemmisítheti a legbiztosabb alapokon álló leg-
nagyobb iparvállalatot is. A legutóbbi idők munkássztrájkjai arról
győznek meg, hogy a szervezés körül nincs hiba. A „Saar” vidé-
ken lévő kőszénbánya-telepek tulajdonosai máig is érzik az
1893-iki több hétig tartó bányászsztrájkot Kiszámították, hogy
e néhány hét alatt körülbelül „242209 réteg: ment veszendőbe, míg
a munkásoknak 925000 márka veszteséget okozott. Mit mondjunk
a budapesti, bécsi pék stb. munkások sztrájkjairól? Az összegek
százezrekre rúgnak. A legfeltűnőbb az, hogy bármily nagy volt a

munkások vesztesége, ők azzal nem törődtek, hanem meglegedetten dörzsölték kezeiket, mikor megtudták, mily nagy kárt okoztak a keményszívű kenyéradóknak. Ez azt mutatja, hogy a vakító düh, gyűlölet, nem törődve a saját veszteségével, csak mások megkárosításában leli örömét és hogy a felizgatott proletariátus, nem törődve anyagi károsodásával, a nagy elszámolás napját szervezeten, győzelmében bizva várja be. Bízik magában, bízik barátjaiban. Pedig ezek nagyszámban vannak, az anyagilag jól szituált munkások, sőt munkaadók körében is.

Ne gondolja senki, hogy a szociáldemokrácia csak a munkások körében kísértget. A szocializmus felszínre kerülésével, támogatói nem csupán a munkásosztály kebelében keresendőek. Ezren meg ezren vannak, kik a szocializmusban biztos gyógyszert látnak minden társadalmi nyomor enyhítésére, hatalmas emeltyűt az összes emberiségnek, a testvériség magasztos nivójára való fel-emelésére, csalhatatlan módszert az összes társadalmi ellentétek rögtöni kiegyenlítésére. Ehhez járul a szocializmusnak „nemzetközi” (internationalis) jellege, melylyel lerombolta, megsemmisítette az országok határkövét, világoralmi eszmékkel telítette a civilizált világ proletariátus! seregét. A szocializmus minden munkást keblére ölel, akármily nemzetiségű legyen is az, gyűlöl minden vagyont, minden polgárt. Ebben rejlik a szociáldemokrácia legfőbb, legvonzóbb ereje. Nála nem dönt sem Isten, sem haza. Agitációjában a leleményesség játsza a főszerepet. A nép hangulatához mérten majd a politikai, majd az agrár, majd a merkantil térre csap át s kifürkészvén az egyes országok törekvéseit, bérviszonyait, a munkás nép érzületeit, a szerint változtatja céltudatos harcmodorát, amint ez táborának gyarapodását legjobban előmozdítja. Ha szükségét látja, a munkás nép politikai jogainak kiterjesztését hangoztatja – más alkalommal a gazdasági térre csap át - szóval ott terem, ahol megjelenésével a gyűlölt polgárságnak kárt okozhat – véleménye szerint, a lealázott munkássereget felemelheti. Ezen machinációjának csak egy célja van, megtartani a kardmarkolatot, hogy sújthasson vele, amikor neki tetszik. Élő példa erre Német-, Franciaország és a szép Belgium. Ezekben az országokban a választói jognak a munkásokra való kiterjesztése körül

forgott a nagy szociális harc. Huszonöt éve annak, hogy a nagy csatát a szocializmus nyerte meg – és mit látunk? A munkás nem elégedettebb ott, mint nálunk, a szociális ellentétek nem egyengetettebbek, mint másutt. Sőt többet mondunk, az 1891-iki nagy szocialisztikus congressus kimondja, hogy a jelen viszonyok között, az általános szavazati jogot meg nem engedő, munkásvédő-ozstrák törvényhozás a legjobbak közé tartozik.

No de hát szenvedélyes emberekkel van dolgunk. A szenvedély vakít. Semmi sem izgathatja fel jobban a munkás embert, mintha sanyarú sorsát a legkirívóbb színekben lefestve látja. A saját szegénysége tudatában, sőt érzetében akaratlanul is arra a gondolatra ébred: „hej, milyen jól esnék már az osztozkodás, mily igazságos volna a gazdag és szegény közötti ellentét kiegyenlítése! Hát azért fáradozzunk mi, hogy az egynéhány gazdagot még jobban gazdagítsuk!”

Ily okoskodásnál figyelmen kívül hagyja az elvakított szocialista, hogy tulajdonképpen nagyon is kevesen vannak azok az irigyelt gazdagok, és ha ezen kevesek roppantnak képzelt vagyona osztozkodásra kerülne, vajmi kevés jutna az áhítozó szocialista egyénnek. No de vegyük a gazdagok életmódját is hegyes tollunk alá. Hát a milliomos többet eszik vagy iszik-e azért, mert milliomos? Oh nem! Vele ezren esznek és isznak – vele buknak vagy emelkednek. Ő mint milliomos ezrek exintenciájának a létalapja. Ezen kijelentésünkkel nem akarjuk tagadni a roppant gazdagság és ijesztő szegénység között tényleg fennforgó visszás ellentétet - oh nem, csak a téves felfogás és magyarázat helytelenségét akarjuk feltüntetni, hogy ki-ki lássa, miszerint a szocialdemokráciában nem mind arany, a mi fénylik, nem mind jó és helyes, ami tetszetős színekkel van festve.

A legutóbbi időben szeretett hazámban – a budapesti szocialisták erősen fészkelődni, mozgolódni kezdettek. A vezetőség arra indította a munkás sereget, hogy az általános szavazati jog kivívásáért szálljon síkra. A függetlenségi párti képviselők neves tagjai u. m. Holló Lajos, Sima Ferencz, Polónyi Géza az általános szavazati jog mellett szállnak síkra. A politikai rész nem tartozik ugyan értekezésünk keretébe, de mégis meg kell jegyeznünk, hogy

a szocializmus a parlamentben is m. pl. Németország, Franciaország, Belgiumban, a legelkeseredettebb harcot vívja a jelen társadalmi rendszer képviselőivel. Úgy látszik, hogy a jelenkor szelleme e téren is javarészeben a szocialistáknak kedvez. A felületes szemlélőnek is feltűnhetett már a parlamentarizmus tekintélyének hanyatlása, úgy a választóközönségnél, mint az országok népeinél egyaránt. A pártok és fractiók egymásközi torzsalkodása teljesen diskreditálták ezen intézményt és szabadveszekedés helyévé alacsonyították le. Pl. a Wolffok Bécsben. A parlamentáris formák elfajulását szükségképen követi a radikalizmus előbukánása, mely a maga destructiv irányzatával csak oly talajban burjánzik fel, melyet az elfajult liberális eszmék áldozatai jól megtermékenyítettek.

A szárazföldi contingensen uralkodó militarizmus, a népre zúdított roppant terheivel, gyűlöltté teszi mindazon kormányokat, melyeknek tendenciája a militarizmus folytonos fejlesztésére irányul, egyszerűen azért, nehogy más államok hadereje által túlszárnyaltassanak. Ily viszonyok között a szociáldemokráciának nyert játéka van; a militarizmus újabb és újabb követelésekkel, terhekkel áll elő; – a szocializmus a követeljek ellen lép sorompóba – s ezzel megnyeri azon milliók háláját, kik az adók terhe alatt amúgy is összeroskadnak. A teher szaporodásával nő a nép szegénysége; – a szegénység a legjobb sorozó bizottság a szociális tábor számára.

Már előbb mondtuk, hogy a munkabeszüntetés sokszor a munkások hátrányával jár. E hátrálynak mégis azon eredménye van, hogy mindjobban kiélesíti a munka és a tőke, a munkás és vállalkozó közötti ellentétet, szítja az elkeseredést. Az elkeseredett lelkek nem irtóznak az erőszaktól. Ezt bizonyítják a legutóbbi idők munkássztrájkjai. A vér olcsó ilyenkor. A munkát beszüntetők vadul rohanják meg mindazon pajtásaikat, kik dolgozni akarnak, gyilkos fegyverrel nekímennek a rendet parancsoló katonaságnak és rendőrségnek. A belga és franciaországi munkáslázadások úgy St-Denis, mint Mons és Gharleroi mellett világosan bizonyítják, mire képes az elkeseredett munkássereg. Sullam inopen unde praecipuam ejus audaciam. Jaj a társadalomnak, ha egyes

tagjai erkölcsi vadságukban a dynamithoz nyúlnak. A vezetők ép oly kevésbé fogják fékezhetni az elvadított tömeget, mint nem fékezhetette a francia lázadók vezére, ki belátván tehetetlenségét a rombolásban kéjelgő tömeggel szemben, felkiáltott: „*puisque je suis leur chef il faut bien que je les suive.*”

A szociális párt mindenütt nyíltan forradalmi pártnak jelzi magát. Nem vonjuk kétségbe, hogy a törvény előtt minden polgárnak egyenlőnek kell lennie, élveznie kell a törvény oltalmát, gyakorolnia kell állampolgári jogait, de ha valaki átlépi a törvény korlátait, az ne panaszkodjék, ha a törvény szigorával lesz sújtva, ha keményebben, „érzékenyebben lesz büntetve, mint azok, kik a törvénykorlát határain belül mozognak. A szociáldemokrácia már régen otthagya a törvény korlátait. Mit is jelent a szociáldemokraták vérvörös színe? Úgy-e azt – „*mi a véres forradalmat óhajtjuk.*” Hát a szocialistikus dalok refrainja, a szocialista izgatók beszéde, a gyűlések határozata: mi mást hangoztat, mint forradalmat, a jelenkor társadalmának felforgatását? A kormányok erélye itt helyén van. A kormányok kötelessége megvédeni a békés állampolgárokat olyanok ellenében, akik bosszujuktól elvakítva, a békés országok felforgatását célozzák. Vagy szelídebben bánnak-e elleneikkel a szocialisták ott, ahol lábukat megvetették, ahol hatalomra jutottak? A némely belga és francia szocialisták vak dühvel, vérbenforgó szemekkel támadják mindazokat, akik ellenszegülni mernek, állatias módon elpusztítják a fogadókat, amelyekben újságikat mellőzik. A St. Oven! (Paris mellett) szocialistikus község teljes szigorral sújtotta mindazokat, akik törekvéseinek meghódolni nem akartak. Ha egyes hivatalnokok részéről igazságtalanság történik, az azok számlájára Írandó, akik elkövetik.

A szocialisztikus agitátorok mérge, eltekintve a ker. kath. egyháztól, melyet pokoli gyűlölettel támadnak, a jelenkori társadalom támoszlopa, a hadsereg ellen irányul. A közkatonákkal való bánásmód, a legénység élelmezése, a tisztek fenhéjazása stb. képezi mindennapi kritikájuk tárgyát. És miért? Mert a katonafegyelem lazítása a legjobb eszköznek bizonyult be arra nézve, hogy a katonaságot a szocialistikus tanok elfogadására megnyerhessék. A katonaság még mindig bevehetetlen erődnek tűnik fel a szocia-

lista agitátorok szemében. Ezen erődöt ostromolják ők, ez legfélelmetesebb ellenségek. Kritikájukat máris siker koronázta; ezt bizonyítja leginkább az angol és belga hadseregben tapasztalt fegyvelemhiány, a dissidens szellem, mely bizonyos ideig lábra kapva a közlegénységet a fegyelem megvetésére vezette. E téren a szocialisztikus agitátorok leleményessége semmi kívánni valót nem hagy hátra. Éles kritikájukban napfényre hozzák az elkövetett hibákat, megtámadják a millitárizmusra támaszkodó társadalmat a maga gyengéjében, nevetségessé teszik az epoulette-viselők hiúságát, gúnytárgyává pöffeszkedését. Ezen eljárásnak is megvan a maga érdeme. Nagyon sok tekintetben lerántja a jelen társadalom arcáról a leplet, hogy olyannak lássuk, a milyen de facto. így beszél a szocialista.

Az eddig mondottakból kiviláglik, hogy a szociáldemokrácia, a jelen társadalomnak ezen réme nemcsak ügyesen van szervezve, hanem céljait véve tekintetbe, helyesen is vezetve. Jól szervezettségében bírja hatalmát. És ezen, mint látjuk, jól szervezett, ámbár még be nem végzett hadtesttel állnak szemközt az egymás között folyton torzsalkodó politikai pártok. Úgy látszik, mintha arra lennének kárhóztatva, hogy majd felekezeti, majd közjogi, majd nemzetiségi vitatkozásokban emésztésük fel erejüket. A nép nem igen hederít a pártok vagy pártvezérek parlamenti viaskodására, annak füle szívesen hallgatja az extrem eszméket, a forradalmárok földi menyországot ígérgető szavait.

Ha a polyglott és felekezeti országokat vesszük tekintetbe, azt kell mondanunk, hogy ezekben az országokban csak négy politikai pártnak van létjogosultsága, u. m. a most még hangzatos liberális, konzervatív, klerikális és a nemzetiségi pártnak. Mind a négy párt egyetért abban, hogy a szociáldemokráciában a legvehemensebb ellensége támadt és hogy ennek legyőzésére kell iparkodnia. Ebben megegyeznek, a haditervben már nem tudnak megegyezni. Az uralkodó liberális párt a politikai és gazdasági életnek szabad és korlátlan fejlesztésében a merkantil irányzatnak dédelgetésében keresi és találja a népek boldogulását, a szocializmust kiirtó gyógyszer; a konzervatívok, a gazdaságnak intenzívebb fejlesztésébe, az önkény és korlátlanságnak megszorítá-

sába helyezik reményöket. A klerikálisok a kereszténység magasatos tanainak megtartásában és érvényesítésében bíznak, míg a nemzetiségiek, a nemzeti aspirációk kielégítésétől várják az országok boldog békekorszakának beköszöntését. Ezen, hogy úgy mondjuk vezérpártokon kívül szerepel még egy ötödik párt – és pedig kisebb-nagyobb számú képviselőkkel minden európai államban; az antiszemita pártja, mely a társadalmi bajok főokát a zsidók törzsében látja és e zsidóságnak a pénz- és kereskedelem-piaczról való leszorításában keresi az emberiség üdvét. Mindezen pártok ellenséges állást foglalnak el egymással és heves küzdelmükben szem elöl tévesztik a társadalom igaz ellenségét – a vad szocializmust. A pártok ágyúí okádják a tüzet, mely nem az igaz ellenséget emészti, hanem az egyes pártok épületeit perzseli fel. Franciaországban a republikánusok, monarchisták, radikálisok, mérsékeltek stb. mind egymásra lőnek s vad győzelmi kiáltásokban törnek ki, ha itt-ott sikerül egyik vagy másik pártot megbénítani, lehetlenné tenni. Magyarországon a néppárt céltablája a létező pártok ágyúlövegeinek. Ausztriában a nemzetiségi szellem okádjá a pusztító tüzet. Az ügyes kormányoknak szociális reformtörekvéseit gúnynyal fogadják e pártok mind; mert egyik pártnak kicsinyeseknek, másíknak meg nagyon is mélyrehatóknak, túlszigorúaknak tűnnek fel. Az egyik párt jajgat az állami omnipotencia fölött, a másik szidja az uralkodó pártkormányok gyengeségét, félrendsabályait. Úgy látszik, mintha a régi pártok a szó szoros értelmében vett dissolúciónak néznének eléje, hogy a megváltozott idő viszony oknak megfelelő új pártalakulásnak engedjenek tért és időt. A jelenkor legkiválóbb jelensége az antiszemita érzelműek rohamos gyarapodása. Ezek minden társadalmi osztályban vannak képviselve – a valóságban sokkal többen vannak, mint a hivatalos kimutatásokban; a titkos antiszemita száma légió és légió. Honnét e jelenség? Bármennyire titkoljuk is, annak oka és magyarázata az uralkodó társadalmi viszonyok egészségtelen fejlődésében rejlik. A zsidóság jelentékeny – nálunk még a jelentékenynél is jelentékenyebb – befolyást szerzett magának mindenütt. Számuk csekély volta nem akadályozza őket, hogy ne szerepeljenek ott, a hol gseftről, nyereszkező vállalatról van szó. Mindenütt jelen

vannak, mintha milliók és milliók lennének. A pénzmanipulációkban, a szegény nép kizsarolásában, koldusbotra juttatásában, elsőrangú mesterek. A pénzkezelés az ő kezükben van, kezelik is furfanggal, szívrázó kegyetlenséggel, különösen a kölcsönbehajtás idején. Irgalmat nem ismerve kétségbeesésbe hajtják a kezők közé került szegényt. A tudós Pilot tanár kiszámította, hogy Galíciában 10,174 tartozási esetben 94% keresztény és csak 6% zsidó az adós – a hitelező 10,5% keresztény, 45,3% zsidó. Magyarországon, különösen annak északi részében az arány még kedvezőtlenebb. Ausztria-Magyarországon, Franciaország és Németországban a sajtó a zsidóság kezében van Ez írja a politikai vezércikkeket, ez közli a gazdasági jelentéseket, ez ítél a kormány javaslatai fölött, ez törpácát minden ellenzéki aktio fölött. Ily viszonyok között természetesen találjuk, hogy mindaz, ami közvélemény (?) az ő pennájukból folyik, csak az írók szellemét és felfogását tükrözi vissza. Nem csoda, a nép fellázad olyan közvélemény ellen, melynek forrása az ő felfogásától, érzületétől messze idegen földből bugyog ki. Sokszor hallottuk az antiszemita ellen szórt azon rágalmat, hogy egyes zsidók hibáit rákenik az egész zsidóságra, általánosítják azt, a mi csak kivételesen, szörványosan fordul elő és hogy felidézni akarják a sötét középkor vallási türelmetlenségének rémkorszakát. No engedjük meg, hogy a jajgatóknak van igazuk, – de hát mondják meg, nem ebben rejlik-e minden agitációnak a kiindulópontja? Hát az uralkodó liberális párt, melynek szócsövei és fentartói ők, nem így járt-e el kezdetben, nem generalizálta-e egyesek hibáit, különösen a papságét és nemességét, hogy a hatalmat kivívja és a konzervatív elemek befolyását megtörje? Erre mondjanak kádenciát. A vallásnak nagyon kis szerep jutott ebben a zsidóságnak épen nem tetsző mozgalomban. Az antiszemitizmust a gazdasági válság hozta felszínre, ez egyszerű tüneménye a tényleg létező egészségtelen állapotoknak: ép oly jelensége, mint maga a rettegett szocializmus; mindkettő felszínen marad mindaddig, míg el nem távolíttatik a társadalom testét emésztő kóroanyag. Itt ki kell jelentenünk, hogy határozottan elítéljük azok vak gyűlöletét, kik eszeveszetten nekirohannak minden zsidónak s gunyoros nevetéssel fogadják a zsidók egyes jó tulajdonságait a maguk

értéke szerinti hangoztatókat. A zsidóságnak két jó tulajdonsága van. Adná az ég, hogy mi keresztények is elsajátítsuk mielőbb: értjük a szoros összetartást és az áldozatkészséget a hitsorsosok érdekeinek előmozdításánál. Sapienti sat.

A pártok tekintélyét nagyban rontja a mindig jobban terjedő azon köznépfelfogás, hogy tulajdonképpen maguk a pártok sincsenek még tisztában az általuk követendő céltudatos politikai irányukkal. A kicsinyes mellétekintetek, az egyéni ambíció, a felfelé való kacsintgatás szükség esetén, plane választások idején, az olympusról való leszállás, a durva szűrrel való érintkezés, a nép közé való vegyülés, mind olyan tényezők, melyek kevés szóval bár, de sokat mondanak és legkevésbé sem növelik a nagy garral hirdetett párttekinvélyt. Hátha hozzávesszük még az egyes újságok Qu'en dira-t-on befolyását, a kiabálók hatását az egyes képviselőkre, hova törpül az öblöshangú pártpolitikusok féltékenyen őrzött tekintélye?!

A jelenkor vallástalan szelleme mindenekelőtt az iskolát követeli magának. Ez azon éles ék, melylyel darabokra hasítja a pártok önálló testét, szétforgácsolja a nemzet testét alkotó társadalmi elemeket. A liberalizmus szolgálatában álló hatalmas párt a felekezetenélküli, az egyház befolyásától mentesített szabad iskoláért küzd; a klerikálisoknak, konzervatíveknek gúnyoltak a vallásos, az egyházak befolyása alatt álló felekezeti iskola mellett törnek lándzsát – mert csak szigorú vallásos, felekezeti iskolában látják a jövő társadalom boldogulását, létalapjai biztosítását. Igazuk van, a jelen romlott társadalmat csak az igaz vallás isteni morálja, Jézus Krisztus szelleme mentheti meg. Az iskola neveli a jövő generációt; e generációnak nevelésétől függ a társadalom jóléte vagy balsorsa. A túlhajtott liberalizmus corrosiv elem – végkifejlésében a forradalmat szüli. Liberális, azaz vallástalan, felekezetenélküli elvekkel küzd a szocializmus és mégis uralmától retteg a liberális tábor – erőszakos kitörésétől a liberális eszméktől megmétélyezett uralkodó osztály.

Az iskolaügyre vonatkozó elméletek legfeltűnőbb sajátása az, hogy mindegyik azt az iskolát szidja, a melyből ő maga került ki. Így az ó-liberálisok kifogyhatlanok a felekezeti iskola hátrányainak

előszámlálásában, míg az új-divatú liberálisok a felekezetenkívüli iskolára lövik megvetésük nyilait. No de ne hagyjuk figyelmen kívül a jelenkor iskoláiban, különösen a középiskolákban dívó rendszert. A középiskolákban ezidőszert a pogány romanizmus uralkodik; háttérbe szorítva a kereszténység szellemét és ennek kultuszát. A zsengekorú ifjúság pogány, görög és római köztársaságok eszméiben neveltetik, hogy az egyetemen a római jogelméletnek rabszolgájává szegődjék. Jogászaink egytől-egyig a római jogfelfogásnak nemcsak hirdetői, hanem foganatosítói is a nyilvános élet fázisaiban. Ilyen viszonyok mellett ne csodálkozzunk azon sem, hogy a keresztény monarchikus eszme mindinkább veszendőbe megy s helyét kénytelen átengedni a pogány köztársasági elveknek és eszméknek. A keresztény monarchikus eszmét inkább csak tűrik, de nem lelkesülnek érte.

A legfeltűnőbb haladást csak a közlekedési és adópolitika terén veszszük észre. Csakhogy e haladásnak is megvannak a maga hátrányai. Az államfinanciák rendezése és tehermentesítése céljából eszközölt conversiók mély sebet vágtak a középosztály nagy részén. Az állampapírok kamatcsökkenése érzékenyen sújtotta azok birtokosait. Az indirect fogyasztási adók a szegény nép élelmi cikkeit drágítják meg, s így megnehezítik megélhetését, növelik a viszonyokkal való elégedetlenségét. A közlekedés államosítása óriási terheket ró az államokra és problematikussá teszi existenciájukat, főképp a jelenidőben, mikor az elszegényedett nép vállal nem bírják a rájuk rakott nagy terheket. Minden teherszaporítás újabb hídverés a szocializmus számára. Valóban nehéz helyzetük van a küzdő pártoknak! A szoros összetartás rajok fér, mert különben elsodorja őket az extrém irányok viharos szele. A küzdő pártok érdekének egyszerű letagadása, mely mint látszik, pártszólamává vált, csak sietteti feloszlásukat. A tagadás még nem program – pozitív programok kellene – álljon elő ilyenekkel minden párt, ne támadják, hanem istápolják egymást a közjóit érdekében és megfogják menteni a vesztélyben forgó társadalmat.

Válságos időket élünk. A válság nehéz súlyát a gazda és az iparososztály érzi legjobban. A forgalmi eszközök tökéletesítése, a tengerentúli verseny, a pénzgazdaságnak behozatala, a termény-

gazdaságnak leszorítása – mindez érzékenyen sújtotta az államfentartó gazdaközöniséget, romlását idézte azon osztálynak, mely mindenütt az államok zömét képezi. A nagyipar rohamos fejlődése sírját ássa a kisiparosok nagy osztályának. A Liberalismus kiragadta ugyan a parasztosztályt régen dívott jobbágyi helyzetéből, de csak azért, hogy a szívtelen tőke jobbágyává tegye azt. Azelőtt a földesúr uralkodott fölötte, most a pénz, az új úr rendelkezik nemcsak a paraszttal, hanem az iparossal is. Az új törvényhozási rendszer ügyet sem vetett az agráriusok roppant tömegének életérdekeire – szaporította az adókat, de nem gyarapítja a megélhetési eszközöket. A parasztbirtoknak tőzsdeérték szerinti megbecsülése, gazdasági nonsens számba veendő; ezzel szemben a termelés értéke lett volna a birtok-érték törvényes megbecsülésének legbiztosabb alapja. Hogy a mezei munkabér emelkedése, a leszállított gabonaárak mellett érzékeny csapás a gazdákra nézve, azt minden mezőgazda érzi és tudja.

A válságos mezőgazdaság mikénti előmozdításának a kérdése az, mely a pártokat folytonos harcra uszítja egymás ellen. Az egyik párt a szabad gazdálkodási eszme és a korlátlan örökösödési jog mellett tör lándzsát, hangoztatva, hogy a korlátozottságban rejlik a parasztosztály pusztulásának igazi oka. A szabad gazdálkodási rendszer intensivebbé teszi a mezőgazdaságot, előmozdítja a gépek és a műtrágya alkalmazásával annak belértékét. A másik párt az örökösödési és tulajdonjognak behatóbb reformjától várja a gazdasági válságnak megszüntetését. Elismerjük, hogy a behatóbb, intensivebb gazdálkodás, a műtrágyának használata emeli a hozadékot, de ha mindenki egyöntetűen gazdálkodik, akkor a helyzet csak pillanatra változó, csak rövid ideig tartó hozadékot biztosít. A gazdálkodási egyenlőség rövid ideig fennállva, egy újabb egyenlőtlenségnek lesz szülőanyjává. A föld minőségében rejlő különbség maga után vonja a megmunkálás, a művelés különbözőségét. A mezőgazdaságot akkor érte hazánkban a legsúlyosabb csapás, mikor a felszabadított parasztosztálynak a szabad öröklési jogot törvényesítették. A gyermekek közötti birtokfelosztás szülte a törpegazdálkodást, melylyel nem elégedvén meg egy sem, a neki jutott kis parcellákat, miután életigényeit nem elégítették ki, családját fenn

nem tarthatták, rövid idő alatt eladta azoknak az uzorásoknak, a kik birtokocskájára lestek. Így került idegen kezekre az ősi föld javarésze, így lett sok paraszt családból kolduscsalád, vagy egyszerű mezei munkás. A kis parcella nem kötötte le, tehát földönfutóvá lett. Mit mondjunk a jelenleg dívó hypothekaris viszonyokról. Az adósságcsinálásnál a földbirtok képezi a legbiztosabb hypothekát. Az uzorások és a kölcsönadó intézetek kiszámítják a hypotheka alapjául szolgáló földbirtok tőkeértékét, ehhez mérve engedélyezik a kölcsönöket, nem törődve azzal, hogy a telvett összegek törlesztésével generációk és generációk sújtanak. E tekintetben a következő eljárást tartjuk legüdvösebbnek. A földbirtokra mint biztos hypothekára adott kölcsönöknél a parasztbirtok meliorációja, nemkülönben a meliorációból folyó haszon képezze az alapot, mert csak így ölhetjük ki egyesekből a tékozlási hajlamot, csak így tarthatjuk fenn magyar kézben az ősi magyar földet, csak így kedveltetjük meg a hazafentartó elemekkel az anyaföldet, csak így tarthatjuk vissza a nagymértékben elszaporodott kivándorlástól. A parasztbirtok eladásánál ügyeljünk arra, hogy az oly egyének birtokába kerüljön, a kik a földbirtokot magok kezelendik, a parasztkúriát csendes otthonokká választandják. A parasztsztyál - a földbirtokos középosztyál - volt minden államnak támasza, íentartó eleme. Annak jólététől függ a haza jóléte, annak pusztulása maga után vonja az ország létalapjának összedőlését. Romjain csak a nyomor út tanyát; ezt bizonyítja Irland helyzete, ezt mutatja a római Campagna. A parasztsztyál egész lényével a földhöz van kötve, ez az ő éltető és íentartó eleme, ragadjuk ki alóla a föld szőnyegét elpusztul, és vele együtt sorvadásba esik az ipar, a kézművesség is. Franciaország felismerte a veszélyt, mely hazáját a középosztyál pusztulásával fenyegeti - védegyleteket alapított, csakhogy megmenthesse azokat, kik nélkül nem létezhetik. Hazánkban a nemes Károlyi Sándor gróf agrárpolitikája veszi oltalmába a leigázott parasztsztyályt. Jól teszi: itt az ideje, hogy a földbirtokos osztályok tömörüljenek, s tömörülve megmentsek e zaklatott hazát. Maguk az iparosok is kezdik belátni, hogy existenciájuk a parasztsztyál existenciájától van feltételezve. A parasztsztyál érdekei mélyen belenyúlnak az általa szántott föld

rétegeibe – a társadalom a földben lévő gyökerek erősségétől függ. Az ellenséges támadásoknak az indusi parasztközség állt-ellen legtovább. Az indusi kura-füvet sem irthatják ki, mert csomós gyökerei vannak – egy országot sem lehet meghódítani, ha határait, sáncait a parasztsztyály védi.

Az ipar nagy osztályát hasonló veszély fenyegeti. A nagyipar elerőtlenítette, a nap-nap mellett változó divat halálosan megsebesítette. A jelenkorban az iparcikkek értékét a divat szabja meg. A fogyasztó közönség a kor, mondjuk, sokszor a nap divatjának bolondja. A mit ma szeret, azt holnap megveti. A tartósság nem dönt, az elegancia a fő – úgy ruhákban, mint bútorokban, sőt még a legszükségesebb konyhaeszközökben is. Még ezzel sem elég-szik meg, megnézi az ember utolsó menhelyét: a koporsót, hogy megmutassa, miszerint nemcsak az élet eszközei, hanem a halál nyughelyei fölött is uralkodik. A divatnak van alávetve minden, jaj annak, a ki fejét ezen legújabb királynő előtt nem hajlítja meg. Ezzel meg van bénítva az iparososztály termelőképesége. Segítsünk rajta, mert a tönkrement iparososztály képezendő a forradalmi párt legerősebb oszlopát, legnehezebben meghódítandó erődjét. Az iparos és paraszt osztály megmentése csak úgy lesz eszközölhető, ha a mentelmi akciót ők indítják meg, annak támogatásában pedig a többi társadalmi osztályok tevékeny részt veendnek. Hiszen nemcsak a kisiparosok panaszkodnak a nagyipar nyomása fölött, hanem a nagy fogyasztó közönség is zajosan elítéli az iparcikkek szoliditását. Az üzletemberek kis iparüzletük általános hanyatlása mellett kiváló örömmel fogadják a megrendeléseket – és mit tesznek – húzzák halasztják a megrendelés gyors foganatósítást – mert mint mondják, az üzlet túlságos megrendelésekkel, van megterhelve. Pedig dehogy – hiányzik hozzá a szükséges anyag. A fogyasztó egyszer-kétszer eltúri a halasztást – többször nem: cserben hagyja egyszerűen az üzletembert és a nagy gyári-ipar termékeihez fordul.

Ennek oka is a megváltozott életrendi viszonyokban fekszik. Az életigények, a luxus, mindenütt tért hódítottak, a parasztságnál ép úgy, mint az iparos osztálynál még pedig a jövedelmezőség figyelmen kívül hagyásával. A felszínre kerekedett fényűzés páro-

sulva az élvágygyal, nem egy műhelyt tett tönkre, nem egy parasztházat emésztett fel. A parasztleány fényűzése sokszor nagyobb, mint a grófi kisasszonyé. Kihalt az egyszerűség, elfojtatott a gazdálkodási szellem. Manapság oly ritka az igazi takarékos gazdasszony, a mily ritka a madárvilágban a fehér holló, vagy az emlősök közt a fehér egér. A divat hóbortja, a fényűzés felülkerekedése emésztik a társadalomnak ezen életre hivatott osztályait, v. m. a parasztot és az iparost. Szélesmedrű politikai szabadsága mellett éheznek mindkettő. A jelenkor szociális problémáját az képezi, miképen lenne biztosítandó e két osztály politikai szabadsága mellett, annak tűrhető anyagi existenciája, létalapja. E probléma megoldásának mikéntjétől függ a jelen társadalom jövő sorsa. E probléma megoldásának ad calendae graecae való elodázása siettetni fogja a katasztrophát, mert a szocializmus karjaiba kergetendi az államfentartó osztályok sokaságát s maga fölött gyűjtja fel a társadalom épületét. Úgy látszik, hogy a szocializmus erősen bízik az uralkodó társadalmi osztályok indolenciájában, a fenyegető veszélylyel szemben eddigelé tanúsított nembánomságában; mintha tudná, hogy ilyen rövidlátás mellett önként hullnak majd ölébe az államfentartó osztályok gyümölcsei; - máskülönbén érthetetlennek tűnnék fel a szocialista agitátorok legfőbbjének, Bebelnek azon állítása: „Der Socialismus ist die mit klarem Bewusstsein und voller Erkenntniss auf alle Gebiete menschlicher Thätigkeiten angewandte Wissenschaft”, – Gillernek pedig ezen nyilatkozata: „der Socialismus ist die auf Gemeinsamkeit beruhende Produktionsweise. „A szocialisták a parasztság és iparos osztály összességére számítanak – legyünk tehát mi is résen, - segítsünk, ahol lehet, hogy megmentvén e két osztályt, megmentjük a hazát. Ne felejtjük soha: „Sullam inopem, inde praecipuam ejus audaciam.”

A jelenkor signaturájának festése magával hozza, hogy olyan alakokat is feltüntessünk, melyek sokak előtt idáig ismeretlenek. Ne gondolja senki, hogy a szocialisztikus eszméknek csak a munkások osztálya hódol. Ezen eszmék bődítő hatása alól nem menekedhetett, meg az intelligens osztály sem. A szocialista tendenciák ép úgy lelkesítik az egyetemi tanuló-ifjúság egy részét, mint

mozgatják az iparmunkások nagy tömegét. Sőt tovább megyünk nem idegenkednek azoktól a parlamenti pártok egyes kitűnő képviselői sem. A választói jognak kiszélesítése minden magyarhoni nagykorúra – ott kísért, a hol legkevésbé gyanítanak. Ebben a tekintetben a képviselők, úgy az intelligens szocialista vezetők, csak azon országok példáját hirdetik, a melyekben a választói jogot a legszélesebb alapokra fektették. Igaz ugyan, hogy az eszme tetszetős külsejénél fogva hódító és bővítő, de azért érvényesülésében csak a birtokos osztály elpusztultságának rémalakját tükrözi vissza. A választók számának toborzása a vagyontalanok táborából ijesztő módon bizonyítja a birtokosok apadását. A vagyontalanok felülmúlják számarányilag a vagyonosokat – ez pedig magyarán kimondva nem jelent egyebet, minthogy a szocialisztikus, kommunisztikus elvek felé hajló tömeg sokkal nagyobb, mint a társadalmat mostani állapotában fentartani szándékozó elemeké. Szabadjon még egyet előhozunk. A választói jognak kiszélesítése, más szóval a politikai jognak minden nagykorúra való átruházása csak újabb elégedetlenségnek lenne a kútforrása, mert a politikai választói jog önmagában véve semmi anyagot nem biztosít a szerencse kiátkozottjainak. A politikai szabadságnak csak egy következménye van, t. i. a vagyontalanokkal mindjobban érezteti a vagyonosaktól való függés nyomasztóságát, a vagyonosok helyzetének előnyeit, s végeredményében szítja a vagyontalanok gyűlöletét a vagyonosok ellen – más szóval, verbuválja a nagy tömeget a szocializmus számára. No de melyik párt törődne a felvetett kérdésnek ezen általunk vázolt logikai következményével? A népszerűséghajhászat, – ez a fő – a többi mellékes. Ez a pártagitáció feltétele. Mennél több a hívője, annál nagyobb-nak képzelet magát. A XIX. század vége felé a szociális törekvések lépnek előtérbe – rajta hát, üssük a vasat, míg izzó – ez a pártok jelszava. Első sorban emberjog, – a tulajdonjog – ez már más kérdés. Úgy látszik, hogy az egyes szélső pártok csak a párt számának szaporítására gondolnak, mert nem fontolják meg, hogy a politikailag éretlen nagy tömeg szaporíthatja ugyan létszámukat, ha szavazati jogot nyer, de arra is kényszerítheti, hogy azon tendenciáknak legyen az általa megválasztott képviselő

hordozójává, a melyeknek vagyontalansága mellett a választó közönség hódol, más szóval szocialistává teszi a bensőleg szocialista ellenes érzelmű képviselőjelöltet vagy más megválasztott képviselőt. Jogot kell adni minden embernek, ez helyes – de meg kell tagadni attól, a ki azzal csak visszaélni tud, vagyis a ki joggyakorlásával a fennálló társadalmat vérbe fullasztani akarja. A joggyakorláshoz, véleményünk szerint, képzettség azaz kvalifikáció is kell – ép úgy mint megkívánnók, hogy ressort miniszterek csak azok legyenek, akik a ressort terén üdvös működésökkel feltűntek, a közjót hatalmasan előmozdították. Ugyanaz a véleményünk a képviselőkről is. Nagy a szocialisztikus eszméket pártolók száma, úgy a lenézett mezei vagy iparmunkások osztályánál, mint a felvilágosodottnak hirdetett osztályban. A tanuló ifjúságnak egy része ép úgy lelkesül a szocialisztikus államért, mint a gyári munkás. Az általános hadkötelezettség mindenkinek szól. Katonának kell lennie a parasztfiúnak, a szocialistamunkásnak ép úgy, mint a tudós fiának. A tényleges szolgálat nehéz éveit sok eszmét cserélnek az egymásra utalt bajtársak. Ezen eszmecsere folytán behatol a szocializmus az iparba, hadseregbe, sőt a tudományba is. Jaj annak az országnak, melynek védelme az egyszer megmétélyezett hadseregre lesz bízva. A szocialisztikus eszméssel telített hatalom nekimegy saját bajtársának, ha ebben szociális ellenségét fogja látni. A francia Commune eseményei világosan mutatják, mit várhat egy ország, ha hadseregének egy része a szocialisztikus tanok bódító maszlagjától részegül meg.

Még egy különös társadalmi jelenségre kell felhívunk a szíves olvasó becses figyelmét. Sok iparvállalatnál csak mesterseges vegetálásról lehet szó. Még a törvényesen megállapított munkabért sem képesek fedezni, hogy osszanak aztán munkaprémiumokat. Az ily vállalatok hátráltatják a jólétet, mert már keletkezésükben magukban hordják az iparkrízist okvetlenül előidéző halálhozó mérges bacillusokat.

Nem hallgatjuk el a felső körökben dívó demoralizációnak káros befolyását. E tekintetben Franciaország, a szabad köztársaság, mutatja a legszomorúbb példát. A híres Panama-botrány a maga leleplezéseivel, hazámban az aradi botrány sokkal többet használt a fel-

forgató pártoknak, mint 100 éves szavú szocialista agitátor. Az ily események aláássák a kormányok és a polgárság tekintélyét, kézzelfoghatólag bizonyítják a gazdagság önző hírvágyát és kielégíthetlenségét, megmérgezik a nép erkölceit. A dívó társadalmi korrupciót mi sem jellemzi jobban, mint a híres Wilson-féle pör egyik védőjének azon nyilatkozata: „a törvény nem tiltja a befolyás áruba bocsátását.”

A jelen század nagyszerű vívmányai, a találmányok ezrei nem szüntették meg, csak kiáltóbbá tették az alsóbb néposztályok nyomorát. A néposztály érdekét nem mozdította elő egy vívmány sem – sem az ipari, sem a politikai. A politikai stréberek, lelketlen izgatók, rajként lepik el a munkástelepeket, szítják az elégedetlenség tüzeit, munkabeszüntetésre, sőt harcra is ösztönzik, csak mielőbb megszerezzék maguknak a politikai pályán való előhaladáshoz szükséges népszerűséget. Az elvakított szegény munkásnép hitelt ad a lelketlen izgatók szavainak és véres lázadásokra is késznek nyilatkozik. De mi történik akkor, ha a munkaadók hasonló fegyverrel válaszolnak, ha ők is erősnek meg dynamithoz folyamodnak? Ne adja az ég, hogy dynamit dynamittal küzdjön, mert akkor oly vérfürdőben úszik majd a társadalom, minőt a világ nem látott soha. Ne áltatgassuk magunkat azzal, hogy készen van olyan haderőnk, mely csirájában elfojt minden felforgató szándékot. Jaj annak az államnak, melyet csak erőszak tart fenn. A társadalom főereje a társadalmi rétegek és rétegelemek egymáshoz való szoros viszonyában rejlik. Minden tag ismerje a maga kötelességét – végezze azt lelkiismeretesen, hogy elérhető legyen a főcél – a társadalom jóléte. Épen ez hiányzik a mai társadalomban. A szétágazottság, a torzsalkodás, a dívó szeretetlenség, a pártverseny stb. csak a szocializmust teszik erőssé, nagygyá. Azért mondja Bebe! Die Frau und der Socialismus című művében: „Was die schliessliche Eroberung des heutigen Classenstaates erleichtert ist die Spaltung in den Reihen seiner Vertheidiger”.

Íme, úgy néz ki a mai társadalom – és a jelenkor szignatúrája.

I.

AZ ANYAGELVI VALLÁSTALAN SZELLEM KÁROS KÖVETKEZMÉNYEI.

Tagadhatatlan tény, hogy a dicsőnek, felvilágosodottnak nevezett XIX. század társadalma alapjában van megrendítve. Beteg, nagy, nehéz beteg a mi jelen társadalmunk és csak Isten tudja, mily belső forrongáson és megrázkódtatáson kell keresztülesnie, hogy fellábadjon, életszervezetében megerősödjék. Betegségét önmagában hordja, érzi szúrását, majd hideg, majd forrolázás borzongás fut végig tagjain, majd reszket, mint a hideglelés, majd féktelenül csapong és tombol, mint a forrolázás. Honnét jött e baj, mi okozta? A baj a társadalmi rétegek általános elégedetlenségében bírja kútforrását, melynek országa a fékevesztett anyagelvi ész-birodalom, ahol a hihetlenséggel a kielégíthetlen önzés ölelkezik testvériesen. A hitetlenség átjárta társadalmunk rétegeit s szülé a minden tekintélyt, legyen az földi vagy égi, lábbal taposó önzést, melynek kielégítésére tör mindenki. Ezen már nagyon is széles mederben folyó piszkos önzési áradatnak a kereszténység vet erős gátat az Istenben való hit szükségességének folytonos hangoztatásával, az istentelen anyagelvi eszméknek kárhoztatásával. A fékevesztett önzés e gátnak, különösen pedig alapzatának szétrombolásán fáradozik. Innét a nyílt és titkos aknamunka az alapzatok aláásásánál innét a külső erőszak, a gátczölöpök lerombolásánál. A veszély nagy, mert a felcsigázott s kielégítésre váró önzés irgalmat nem ismer, hanem elsöpréssel fenyeget mindent és mindenkit, mi vagy aki útjában feltartóztatni meri.

A jelen társadalmi viszonyok nagyban szaporították a kielégítésre váró önzők hadát. Az elszegényedettek száma legio és legio, a gazdagoké parányi. Nagy az ínség és nyomor, éheznek a sok gyomor. Az elégedetlenek a szegénységben, nyomorban sínylődők

sorakoznak s elvesztve fékjüket, a szegénységet is vigasztaló és sorsa békés eltűrésére ösztönző hitet, tomboló árként zúdulnak a gát alapcövekeire, hogy felforgatásukkal elsodorják a jelen társadalmat és romjain önképzelt földi menyországot, azaz a képzelt korlátlan szabadság, egyenlőség, testvériség országát megalapítsák, a hol szabadság helyett kényszermunka, egyenlőség helyett a rangos felügyelőség, testvériség helyett gyűlölség fogna csak uralomra vergődni. Hiú ábránd – csalóka kép. Pedig annyian kergetik!

Nem hiába mondtuk, hogy a jelenkor társadalmának vezérférfiai és uralkodó osztálya nagy mértékben toborzottá az elégedetlenek hadseregét. Hiszen nap-nap mellett tapasztaljuk a mindent elnyelő kapitalizmusnak kíméletet nem ismerő zsarnokságát és a kapitalista urak hitetlenségét, sőt azzal való kérkedését. Ne menjünk messzire. Vegyük az uralkodó, akár kapitalisztikus, akár bürokratikus osztályt sorban. A lelketlen kapitalisztikus urak most már nyilván fitogtatják hitetlenségüket és ebben mintegy apostoli buzgólkodást fejtenek ki, hadd lássa alárendeltjük vagy lekötelezettjük, hogy a szilárd hit nem elégíti ki a korgó gyomrot, nem tölti meg az üres zsebet. Nem is csoda, hiszen a hitnek szívboldogító belső hatása iránti fogékonyágukat rég elvesztették. Becsrel csak a kézzelfogható bir előttük.

A hitnek kigúnyolásához, lealacsonyításához és a hitetlenség szélesebb rétegekben való terjedéséhez, melynek végső következménye a teljes dissolucio, maga a modern állam is nagyban hozz járult a tényével, hogy felekezetnélkülinek vallja magát. Ezzel a tényével nyíltan hangoztatja, hogy a polgárság vallásával, vallásos nézeteivel nem törődik; – a polgárok hihetnek, amit akarnak, az állammal mint úrral szemben csak egy kötelességük van: megfizetni a rajok rótt adót és tiszteletben tartani a hozott törvényeket, engedelmeskedni a törvények foganatosítására rendelt tisztviselői karnak.

Az államtheoriák és kormányformák váltakozásával nem foglalkozunk, hiszen minden változékony, mi a nap alatt van, csak Krisztus igazsága marad örökké. Változtak az intézmények, buktak

országok és támadtak mások helyükbe, változtak a tudományos teoriák, ködként tűntek el egyes korszakok alapnézetei, megdönthetetleneknek látszó tételei. Krisztus tana az egyházban nem változott, mert az igazság ugyanaz marad a veszély idejében, ugyanaz a dicsőség korszakában. Ha minden mulandó és semmi sem állandó a nap alatt, a mit gyarló ember hirdet vagy életbe léptet, akkor a liberalizmusnak modern felekezetnélküli államáról is bátran kockáztathatjuk e jóslatot: „Elmúlik és elnémulnak szócsövei.”

A modern liberalizmusnak a vallással, különösen a pozitív keresztény vallással szemben tanúsított közönyével nem is bajlódnánk, csak megmaradt volna hirdetett közömbössége mellett s ne intézne támadásokat a kereszténységnek azon isteni intézménye ellen, mely az igazság fáklyáját lobogtatta a nemzetek előtt, nemzedékről-nemzedékre. A támadások, melyeket indirect úton, alkalmazott tanári kara által, a pozitív kath. vallás ellen intéz, rendszeresen abban kulminálnak, hogy dicsóséggel halmozza el azokat, a kik nyilvános iratokban becsmérlik és gúny tárgyává teszik a kath. vallás intézményeit. Sőt tovább megy. Örömmel nézi a vallás-gúnyoló hivatalnokok seregét, mert nézete szerint az államok felekezetnélküli hatalmi ereje csak felekezetnélküli hivatalnokokban rejthetik. Ebben van logika – ezen eljárása ellen nem szólhatunk, nem is szólunk – csak figyelmeztetjük a következő elvre: „qui est causa causae, est etiam causa causati – a ki oka az oknak, az oka egyszersmind az okozatnak is”. És milyen az okozat? Az állami tanárok vallás-gúnyolódása, hitetlensége átjárja kovászként a hivatalnoki kart – ennek példája a jobban szituált városi polgárságra, u. m. kereskedőkre, szállótulajdonosokra, serfőzőkre, jobb-módu iparosokra ragad – mert hát mindenki akar haladni, senki sem akarna elmaradni; – már pedig a hátramaradásnak legbiztosabb jele az, – ha valaki a vallás dolgában a „sokat tanult urak”-őál más véleményen akarna lenni. Ez szörnyű arczulütése volna a dicső felvilágosodottságnak, melynek sugara ha nem is melegít, legalább egyforma dicsfényvel vonja körül a potrohos serfőzőt, a vézna szabót, a léha járdataposót és az akták közé temetett állami hivatalnokot – szóval a hitetlenség egyenrangúsít egyszerre. Ez

már aztán olcsó dicsőség, kapva-kap rajta mindenki. A jobbmódú polgárságot követi a kisebb iparos, annak is jobban esik a kurta korcsma látogatása isteni tisztelet idején, mint az elavult templomba való járás. Ez úgyis csak fehérmépnek való. A példa varázserővel bír. Az iparoslegények könnyen eltanulták mestereik vallásfitymálását, mert csak nem kívánhatja a mester, hogy legénye különb legyen nálánál. A városi legények csakhamar kiverték a faluból jövők fejéből a hívő apa-anya tanítását, a falusi liba nem-sokára városi hattyúvá lett, mert megfürdött a „felvilágosodottság” kristályvizében (?). Ugyanaz áll a gyári munkásokról. A processus mindenütt egyforma – a vége: olcsó dicsőség – vagyis a felvilágosodottak sorába való beiktatás, a nagy urakkal való egyenrangúsítás egy csekélységért, az apák és anyák vallásának nyilvános lenézéseért, sőt többet mondok, egy nyűgnek lerázásáért, mert a vallás, szigorú kötelmeivel, csak nehéz járom, sok szenvedélyének hódoló embernek.

Így nőttek ki magukat a kis cseppek hatalmas áradattá, melynek hullámai csapdossák az uralkodók trónjait, nyaldossák a gazdagok palotáit, alámossák a létező társadalom alapjait.

A processus szigorúan logikus. A tanulatlan, de azért mégis felvilágosodott munkástömeg, mert. hitetlenségének nyilvános hangoztatásával világos tanújelét adja értelmi érettségének (?), szóval képesítve van a felvilágosodottak társaságára, tovább szötte a gondolatot és azt mondta: ha dethronizálták a láthatlan Istent, mért ne lehetne dethronizálni a látható földi tekintélyeket, u. m. császárokat, királyokat, fejedelmeket, elnököket, uralkodó osztály-tekintélyeket? hadd legyen igazi egyenlőség e földön ember és ember között. Mire való ez a sok osztálykülönbség? Mindnyájan egyformák vagyunk e földön. Isten nem létezik, tehát büntető hatalom sem lehet. A míg a földön élünk, éljünk egyformán, mert egyformán vettünk részt a láthatlan Isten megsemmisítésében. Hogy egyformán élhessünk, egyformán kell dolgoznunk; éljen az egyforma munka, szűnjék meg a gazdag és szegény közötti különbség. Éljen a birtok- és vagyonosztás!

Nemde logikus a tömeg gondolkozása? És mi vezette erre a szigorú, következményeiben iszonyú logikára a mozgolódó munkás-

tömeget? Az Isten tekintélyének lerontása, a vallás szent eszméinek fitymálása, nyilvános kigúnyolása. Nem jó a tűzzel játszani, kés sem való a gyermek kezébe, ezt felejtették el a hitelenség tanárai akkor, mikor boldog-boldogtalant tanaik meghallgatására bocsátottak és a tanulatlanból egyszerre felvilágosodottat nevelni akartak.

Azt mondják, hogy a parasztnak van legszigorúbb logikája, mert nem ismeri a sok álokoskodás formáit, mélylyel az urak rendelkeznek. Ebben csakugyan kimutatta a paraszt ész a maga logikáját. A józan ész az uraknak is csak azt a következtetést hozta volna – ha a gondolatot tovább szólni akarták volna – ezt nem tették. Miért? Attól féltek és félnek most is, hogy újból a sötétségbe merülnek, ha az Istenbe való hitet befogadják és a tömeggel szemben tévedésüket beismerik. Pedig még idején volna a megtévesztetteket felvilágosítani és a vallás útjára terelni. Ettől azonban fáznak az illető faktorok, és mivel a papok utálatos sötétenczek, kiktől irtóznia kell minden „felvilágosodott” embernek, a csendőr és katonaság szuronyaira bízzák a logikus következtetés folytán birtokosztásra vágyó munkásnép lázongó hajlamának megfékezését, a kitörni készülő társadalmi forradalom lecsendesítését, elnyomását.

És helyes-e ezen tervezett eljárás, csalhatatlan-e a fegyveres hatalomba vetett bizalom? Actio reactionem parit – a hatás visszahatást szül.; a munkásnép nyers ereje titáni erőt fejtend ki eszméje győzelmeért, mert csak attól várja földi mennyországa alapítását; a túlvilági mennyország nem létezik számára, abban nem hisz, mert dajkamesének tartják ezt maguk az urak is. Halljuk csak Lassalle-t a szocializmus nagy apostolát: „A hit semmi, a túlvilági jobb létbe helyezett reménység, nevetségesség. Mindenki sűrögjön-forogjon e földön, hogy jobb sorsra jusson, a túlvilági örök életből úgy sincs semmi. Nektek munkásoknak úgyis nehéz sorsotok van, sok a munka, kevés a fizetés, rajta tehát sorakozzatok zászlónk körül, és megalkotjuk a szocialdemokratikus államot, hogy abban ti is egyszer urak lehessetek”.

Nincs az az ostoba ember a világon, a ki a nyomorban sínylődő, hitétől megfosztott, tehát támasz nélkül maradt munkásnépnek rász néven venné Lassalle és társai körüli csoportosulását

és hangos riadóját: „Csak Lassalle a mi barátunk, csak ő a mi üdvözítőnk!”

És ilyen tanokkal telített tömeg ellen akarják a felvilágosodott urak a fegyveres harcot megindítani? Ki biztosítja a felvilágosodott század hitetlen úri osztályát (tisztelet a kivételeknek) arról, hogy a fegyveres sereg, bár subordinációhoz szoktatva, nincs-e már megmértelyezve, nem szítja-e magába a fegyverbe szólítás ideje előtt a szocialdemokratizmus mérges maszlagját.

Hiszen a szocialdemokratizmus buzgó apostolai kijárnak már a falvakra is, hogy ott a föld népéből toborozzák a contemplait társadalmi forradalom kitörésekor szükséges anyagot. Pedig a földművelő nép jelenlegi anyagi állapotában ugyancsak praeparált (előkészített) talaj a szociális eszmék befogadására. A nyomor és szegénység sehol sem nagyobb, mint a terhekkal túlrakott földművelőknél, a megélhetés sehol sem bizonytalanabb, mint az elszegényedett, adósságba merült és a mellett még az idő viszontagságaitól is függő földműves népnél. Ha ez elveszíti a hit talaját. Istenbe és az égiekbe vetett reménységét, szóval ha ez szocialdemokratává válik, akkor vadállattá fajul és nyers erejében, tömegében bízva, zúz, tör, rabol, gyilkol mindent, mi útjában van, kíméletet, pardont nem ismer, mert gondolja, velem szemben sem tanúsított kíméletet senki, pardont vagy legalább két-három napi halasztást, ha fizetnem kellett, nem adott senki. Most már nincs Isten, ki megbosszuljon, tehát fel a kaszával, fel a fegyverrel, hadd haljon a zsarnok faj és éljen az egyenlőség! Az apa hitét követi aztán a fiú, és aztán és aztán?! Megfontolták-e mindezt a felvilágosodottságukkal kérkedő, mert húsos-fazék mellett ülő, hitetlenek? Kérkedjenek még hitetlenségükkel és apostolkodjanak a vallásgúnyolás, Isten megvetés talaján, megtermi ez a maga gyümölcsét, mert a föld igaz fizető és csak oly magot ad vissza, a minő bele van vetve, ha jól ápoljuk és gondozzuk. Minél nagyobb a gondozás, annál kevesebb a gaz.

No de szőjjük tovább gondolatfonalunkat, hadd tűnjék fel szembeötlőbben az elhintett hitetlenségi magnak a fejlődése, vagyis a szocialdemokratikus eszmék rohamos növése.

A szocialdemokratikus eszmék felburjánzásának kezdetén csak

szánakozó mosolylyal néztek le a felekezetnélküli állam hivatalnokai, tanárai, a városok és városkák jól megszedett hitetlen iparosai arra a kis csemetére, mely a felvilágosodott úri és polgári osztályban szerzett példányok hitetlenségéből merítve a fejlődéséhez szükséges erőt, hangosan kezdé hangoztatni: ha nektek jó napjaitok vannak, jóllehet nem hisztek sem Istenben, sem menyországban, sem pokolban, én is példátokat követem, én sem hiszek semmit és ezen hitetlenségem megengedi, hogy megizmosodva vagyonban, pénzben és jólétben, osztozkodjam veletek, ha nem engeditek meg, hatalommal szerzem meg, a minnek jogos bírására bár csak közvetve taníttatok engem. Szülöttötök vagyok, jogom van apai birtokomhoz. Egyek lévén bensőleg, legyünk egyek külsőleg is.

Mint mondók, kezdetben csak mosolyogtak e csemetének, mint mondták: naiv kívánságán. Rövid idők multával a megmosolygott csemete megizmosodván, komoly aggodalmakba ejtette úri megmosolygóit s magára vonta a felekezetnélküli állam figyelmét is.

Az állam és intézői nem mosolyogtak többé, hanem eszközök és törvényes rendszabályokon tanácskoztak, melyekkel a fiatal, de napról-napra izmosodó csemetének továbbterjedését, gyökerterését megakadályozzák. A törvényes intézkedések, a szociáldemokratia elleni rendszabályok és törvények Németországban meghozattak, de nem értek semmit, mert a törvényt alkotó állam futó betyárnak deklarálta még mindig a kereszténységet és annak tanait. Azt szabadon üldözhetta, gúnyolhatta, megvethette, ostorozhatta mindenki. Sőt a gúnyolódok tábora még szaporodott egygyel, még pedig magával a szociáldemokratával. Most már egy hatalmas tüdővel több volt a kereszténység gyalázatát hirdető trombitánál. A törvényalkotás idejében ezer és ezer fiatal munkás sereg előtt szabadon szórhatta nyilait a szociáldemokrata a keresztény vallás ellen, büntetés nélkül szidhatta a vallás intézményét, gúnyolhatott az Istenbe való hit fölött, sárba taposhatta az egyházat és annak szolgálait, szóval tetszése szerint úzhatta orgiáit a féktelen vallástalanság, a vallásos érzületnek és minden szentnek lealacsonyításában. Csak az állam és annak kormánya ellen Nem volt szabad kikelnie a szociáldemokratának, mert különben szét-

oszlással fenyegették a népes gyűléseket. így vert mélyebb és mélyebb gyökereket a szociáldemokratizmus, ha szóval hasonlítjuk össze: így nőtte ki magát áradattá a csepp, így változott riadalommá a kedvesség hangja, komoly gondránckba a kezdetleges szelíd mosolygás. Manapság a szociáldemokratia réme, vagy nevezzük áradatától való félelem, reszketeti meg a trónokat, gondterhes gondolatokba mélyíti a honatyát, borzadálylyal tölti el a gazdag, eddig csak kényelmet ismert palotáját, aggódással a hívőt, szorgos gondoskodásra inti Krisztus egyházának földi helytartóját, nem Krisztus egyházára való féltésből, – hiszen a pokol kapui nem vesznek erőt rajta, hanem az emberiség, a nemzetek iránti szeretetből. Itt csak az Isteni igazság fénye oszlathatja el a sötétség, elvakultság, homályát, az Istenségnek szeretete az emberiség iránt gyulaszt-hatja lánggra a kialvó, tespedő szíveket.

Ne tagadja senki, hogy ez így van, mert mindenki elméjében ott lappang a jövőendő katasztrófának sejtelmes, kínos előérzete. Úgy vagyunk, mint hatalmas vihar kitörése előtt a nyomott levegővel, - magunkba szívjuk – de érezzük nyomását, mely nemcsak tüdőnkre, hanem kedélyünkre is hat. A felcsigázott hallóérzék ilyenkor a messze távolban dörgő égi háború moráját véli tisztán hallani, míg a látó érzék szervei a cikázó villámok fényétől hozatnak rezgésbe. Minden jel arra mutat, hogy a forrongó társadalmi rétegek, mint a Vulkánok, kitörésre készülnek. A társadalom bensejében már dúl a vihar – a felső réteg is laza – fog-e ellenállhatni? Bajosan. Ezt érzi mindenki, már a felületes szemlélő is tudja, hogy így nem maradhat, hogy az átalakulásnak, még pedig gyökeresnek, be kell következnie. A külső jelek mindezt jósolják. Ilyenek a nihilisták, anarkisták gyilkos merényletei az uralkodók ellen, ilyenek a rémtettek a gazdag polgárok ellen, mindezek úgy tűnnek föl előttünk, mint a távolban zúgó viharnak hatásai. Előre jelzik az elmaradhatlan társadalmi felforgatás nagy zivatarát. Egész nyugodtan alhatnánk, ha csak egyes elvonuló dörgések riasztánának meg itt-ott – azt gondolhatnók, hiszen csak egyes vidékre terjed a vihar hatalma, – ott kitombolja magát – hozzánk már csak csendes, termékeny eső alakjában száll alá. Csakhogy így nem gondolkodhatunk, önámítás nélkül. Ép ebben van a dolog bibije. Optimisz-

tikus felfogásunk ellen szól az egész Európára kiterjedő szociálistikus mozgalom, mely itt-ott a legszélsőbb anarchizmusba vagy mint Oroszországban, a nihilizmusba csap át. Ha pedig a legforradalmibb eszmékkel telített tömegek kezdenek szervezkedni, ha egész népsztyályok támadó állást foglalnak el a jelen társadalommal szemben, akkor a veszély már kapuinkat döngeti.

A szociáldemokrácia erősen szervezkedik, felbonthatlan szövetséggé alakul. Az elégedetlenek nagy sokaságából már is összeszedte a forradalmi elemeket. Ezek képezik a hadsereg vezérkarát. A terv kész. Időnyerés céljából, míg az elégedetlenek mind egy táborba hajtatnak, ki van adva a jelszó: „még nem szabad durván támadni”, azaz a szociálistikus eszmének erőszakos fellépte meg van tiltva a vezérkar részéről, de meg van engedve a hangos követelésnek fogantatása a törvényhozás által. Csakhogy a követelések oly mélyrehatók, a jelenlegi társadalomnak még külsejét is annyira megváltoztatok, azaz felforgatók, hogy azoknak mint természetelleneseknek a keresztülvitele, csak erőszak útján eszközölhető. Ezt a szociáldemokratikus vezérkar is tudja – de időt akar nyerni, hogy tökéletesen szervezve, mint hatalmas tényező csapjon rá a kéjtelgő és kéjtelgésében zabolátlan, szenvedélye kielégítésében megvakult, a szuronyokban bízó forradalmi intézőkre, hogy a bűnössel az ártatlant is elveszítse. Ezen időnyerés céljából folytatott mostani taktikája, csak az előkészített hatalmi véres forradalom igazolására van megtartva, hogy nyíltan hangoztathassák: íme törvényes intézkedéseket kértünk, követeltünk, a nagy urak még ezt sem adták meg nekünk, ha nem használt a kérés, döntsön az erőszak, ez pedig akkor lesz igénybe véve, a mikor az elégedetlenek türelmi húrja túlfeszítve, szakadozni kezd. Ez az időpont nincs messze. Apró erőszakoskodásokra – nevezzük csetepatéknak máris elragadtatták magukat a türelmüket vesztett munkások. Nem hivatkozunk a belgiumi zavargásokra, a hol a katonaság is csak nagy nehezen tudta megfékezni a lázadó munkásokat. A fegyverszerzés a mai időben könnyű a gyári munkásnak is. Fegyver ellen fegyvert használ az és Charleroi és Borinage pusztulása világosan mutatja, mire képes a revolverrel és petróleummal felfegyverkezett munkásnép. No de mint mondottunk, nem foglalkozunk az idegen példákkal,

itt van Magyarország és fővárosa Budapest. Az 1897-iki strikerek megmutatták hová céloz a szociáldemokrácia, az alföldi parasztlázadások pedig figyelmissé tettek arra is, mily nagy mértékben inficiálták a szocialisztikus eszmék a földművelő népet.

És vajjon mi indította a belga állam munkás népét a nyílt lázadásra, a magyar gyárak munkásait a strikelésre, az Alföld józan népét az ellenszegülésre? A munkaadók elhárítanak magukról minden felelősséget, hangoztatván, hogy a munkások túlzott követeléseit az iparnak jelen fennakadása, stagnálása mellett, nem elégíthetik ki jelentékeny károsodás nélkül.

No de a nagyiparosok ezen állításával szemben pártját kell fognunk a munkásnépnek, mert az alacsony díjakból, az élelmiszerek jelen drágasága mellett, még elegendő krumplira sem, annál kevésbé emberséges lakástartásra futja ki. De ezen ok még nem igazolhatja a munkások bűnös fellázadását. A legnagyobb ínség és nyomor sem igazolhatja az elkövetett bűntényt. Az elkövetett bűntények hosszú láncolata világosan mutatja, hogy azok elkövetésénél, a nyílt lázadások kitörésénél, nem annyira a kenyérszükséglet, mint inkább a valláserkölciségnek teljes hiánya, a hitetlenségnek, vagyis az erkölcsi elvadultságnak legnagyobb foka, játsza a főszerepet. Hogy a fellázadt munkásseregek hite nincsen, annak is csak a munkaadók az okai, mert köztudomású, hogy sok munkaadó csak oly munkásokat fogad be gyára műhelyébe, a kik vallási közömbösségükkel kérkednek, minden vallás-gyakorlatot megvetnek. Nem csoda tehát, ha a forradalmi szellemek a munkások nyomorában és vallástalanságában keresik felforgató szándékaik keresztülvitelére a legalkalmasabb anyagot. Ennek az anyagnak a kihasználása képezi a felforgatás legfőbb törekvését, ennek az anyagnak a megragadásáért utazzák be az országokat, mint az aranykereső délamerikai és miazmás tájakat és kopár hegyeket.

Látjuk tehát, hogy a szociális mozgalom két különböző faktornak, tényezőnek az eredménye. Nyomor és ínség szolgáltatja az anyagot, az anyagelvi felfogás és hitetlenség pedig elősegíti, hogy tüzelésre alkalmas legyen. Az így előkészített anyagot meggyűjtja a társadalom ellensége, a csak forradalmi lángokban gyönyörködő és kéjlelő ördögi szellem. Nagy a tervezett okozat, irtózatosság a

szocialistikus mozgalomnak a következményei – nagynak kell tehát lennie az ezt előidéző oknak is.

A társadalomnak minden egyes rétegében tapasztalható belső forrongás világosan bizonyítja, hogy nem békés, nem helyes, hanem forradalmi alapeszméken nyugszik a karhatalommal ideig-óráig fenntartott társadalmi rend. E visszás állapotnak helyes felismerése szolgáltatja a gyógyszert a betegség eltávolíthatására.

Már kezdetben mondtuk, hogy a mi társadalmunk beteg, nagy, nehéz beteg és hogy e betegség kóros állapota foglalkoztatja a gondolkodó szellemeket. Pedig nem is mostantól ered a baj. Egy század előtt a francia forradalom ültette a társadalom testébe a betegségnek csiráját. Sok orvos kezdte kezelni és mindegyik másban, mint az általunk hirdetettben – keresve az okot, más és más gyógyszert irt elő, más és más gyógymódot ajánlott, anélkül, hogy panaceának vált volna be, vagy legalább némi megnyugtatót, lecsillapodást szerzett volna. És ez nagyon természetes is – nem akarták megismerni a baj valódi okát, irtóztak még annak gondolatától is, hogy a kóros állapotnak csak a szellemi irány ferdesége, a valláserkölcsi rendnek a fitymálása, a keblet betöltő vallásnak és szolgálai tekintélyének a megvetése, lábbal taposása, szóval az Istenségnek a dethronizálása, az Istenségnek a gyermekek szívéből való rendszeres kiirtása a felekezetlen iskolákban, lehet e visszás helyzetnek egyedüli oka. Hiába tagadnák a kormányférfiak és doktrinarius nagy államtudósok, mert igaz marad „justitia est fundamentum regnorum – „az igazság talpköve az országok létének”; - ha a társadalom nagy épületének talpkövének nem az igazság képezi és az épület anyagrészeit nem az Isteni szeretetből kifolyó emberbaráti szeretet köti és forrasztja össze, akkor az épületnek is inognia kell. Az igazság pedig, melynek az államépületet kell fentartania, nem a törvényes, vagyis egyes hatalmas pártok önkényét és érdekét legalizáló igazság, hanem azon örök, isteni igazság, mely a társadalom minden még legcsekélyebb részecskéjének is biztosítja az őt megillető helyet és jogkört. A társadalom részecskéi közötti szembetűnő ellentétet a szeretetnek kell kiegyenlítenie, az egyes részeket az egység aranykötélékével összefűznie. Ha így felépült a társadalom nagy épülete, akkor a vallá-

sosság adja meg az egésznek a belső megszentelést határozza meg minden egyes részecskének a tevékenységi kört, más szóval rendeltetését, hogy az épület fennállhasson, hogy a részecskék saját rendeltetésük és tetterőik teljes kifejtése által a viharokkal győzedelmesen dacolhassanak. Az épületnél is más szerepe van az alapnak, más a fagerenda-tetőzetnek, más a sok kőnek, más a homoknak. Zúgolódják most a homok, hogy kisebb jelentőségű mint a sarkkő, lázadjon fel az alap a gerendázat és az egész ellen, melyet tartani kénytelen – és mi történik? az épület összedől, rommá lesz. Pedig az utolsó homok-támasznak ép oly fontos a szereplése, rendeltetése, mint a sarkkőnek. Válgék el, dísztelenné válik az épület. Csak mint egész, az összes részecskék harmonikus egységével, egységes, célirányos elhelyezésükkel és elhelyeztetésük pontos megtartásával nyújt kellemes képet.

Úgy vagyunk a társadalom nagy épületével is. Nem lehet mindenki alap, mert ki legyen a gerendás tetőzet, mely az idők viszontagságait viseli leginkább, ki a sarkkő, ki a homok. Ha mindenki alap akarna lenni és senki tetőzet, ha csak sarkkövek lesznek és semmi más – lesz-e társadalmi épület? Soha. – Utópikus tehát a szocialisták azon szépen hangzó, de kivihetetlen frázisa - mindnyájan egyformák lesztek az általunk megalapítandó társadalomban. Ez nem társadalmi épület, hanem kőhalmaz.

A KERESZTÉNY VALLÁS JÓTÉKONY BEFOLYÁSA.

A társadalmi rendnek alapfeltétele: a társadalmi részecskék helyes elrendezése. A társadalmi épület csak úgy imponál arányai-val, ha az államhatalmi közeg, az egyház, az osztályok és rendek, a család és az egyes, elfoglalja az őt megillető helyet, A helytelen beosztás, a társadalom egyes részecskéi jogkörének kibővítése más részecskék jogkörének megsértésével társadalmi forrongást szül, mely annál vehemensebb és veszedelmesebb, minél erőszakosabb és jogtalanabb a jogkör megsértése vagy egyes részecskék tettjogának a megszorítása, helyzeti létének más részek javára történő kiaknázása. A hol az beáll, ott megszűnik az általunk említett igazság, mely talpköve minden társadalmi létnek, elszéled a szeretet anygala és eltűnésével ketté szakad a finom kötelék, mely a társadalmat oly csodálatos harmonikus egységgé fűzte össze. A beállott zavaroknál elsősorban az egyház van érdekelve, mint az örök igazságnak, igaz szeretetnek isteni letéteményese. Mért nem első sorban az állam? miért az egyház? Mert hiábavaló minden tagadás, csak az egyház boldogíthatja sugarával az egész embert, csak az egyház foglalja le igaz szeretetének melegével. Ebben rejlik az egyház csodálatos ereje és hatása, boldogítja az embert földi élete pályáján, a mennyire igaz szeretet boldogítani képes és előkészíti az örök boldogságra, midőn hitének fáklyájával megvilágítja a szenvedélyek bonyodalmas örvényeit, hogy az ember irtózáttal forduljon el azoktól és szövétnekként világít a mennyország felé vezető útra.

Tudjuk nagyon jól, hogy az egyházra vonatkozó állításunkon csak mosolyogni fog úgy a felekezetenlküli állam, mint a forradalmi szellem. Az állam csak hatalmat ismer, a forradalmi szellem csak gyűlöletből ered – legyen az osztálygyűlölet, vagy kormánygyű-

lőlet. Az állam hatalmában bízunk, azaz a kifejtendő erőre alapítja folytonosságát – uralmát; az örök isteni és embertársi szeretet ismeretlen előtte és ha itt-ott egyesek, vagy egyes osztályok iránt szeretetet tanúsít, az még előtte nem szeretet, csak kegy, melylyel az ellenálló elemeket ideig óráig magához láncolni törekszik, hogy biztonságát megszilárdítsa, hatalmát gyarapítsa. A forradalmi szellem a gyűlölet fertőjéből száll fel és annál erőszakosabb és szemérmertlenebb követelő, minél nagyobb követői száma és minél szenvedélyesebb az ellentállási hajlam. Ennek is egy a célja – a hatalom megnyerése. – A kettő között áll az egyház, mint bárány, szelíd tanításaival, szeretetével. Megrugdossa a felekezetenélküli állam, mert korlátlan hatalomgyakorlásának, az embertársi szeretetnek hangoztatásával mer gátat emelni, megrugdossa a forradalmi szellem, mert útjában áll gyűlölete vészkitörésének. A hatalmi gögijében elbizakodott felekezeten állam végrehajtó hatalmával azt kiáltja oda a szelíd báránynak: Lenézlek, nem törődöm veled – járj a magad útján. És mégis akadályokat gördít szabadnak hirdetett járásában, – sőt kijelöli az ösvényeket, melyeket taposni szabad. A szocialista forradalmi szellem a gyűlölet fegyverét villogtatja a bárány fölött és leöléssel fenyegeti, mert neki e bárányra egyáltalán nincs szüksége – pusztuljon vagy áldoztassék fel a gyűlölet izzó Molochjának. Innét van, hogy az egyház a mióta létezik, minden forradalmi forrongásnak központja volt és lesz. A legcsodálatosabb az egészben az, hogy a két tűz közé szorított egyház mindig győzedelmeskedett ellenségei fölött, nem örülve annyi századon át elesett ellenségei pusztulásán, hanem fájlalva azok eltévedtségét. Győzött, látta ellenei pusztulását, mert az igazság, melyet hirdet, legyőzhetetlen, a szeretet, melyet ápolgat, kiapadhatlan és minden korszaknak szükséges. E két tényezőben rejlik az egyháznak varázshatása az egyénre, csodálatraméltó jótékony befolyása a nemzetekre s azok kultúrájára, polgárosodására. Nem rombol, hanem épít, mert nem gyűlöl, hanem szeret. A keresztény kath. egyház eszméinek hatásáról, a népek szolidaritására megjegyzi b. Eötvös József: a keresztény civilizációval a népek társasága tűnik fel, előbb gyengén s alig észrevehetőig, de mindig több s világosabb jelenségekben mutatkozva,

amint azon kötelék, mely a népeket egybefűzi, azaz a vallás közös tanai s az egyház mindenre kiterjedő befolyása közöttök erősebbekké válnak. A népvándorlások végétől mostanáig, nem találunk időszakot, melyben bizonyos eszmék az összes keresztény világra általános befolyást nem gyakoroltak, amelyben a civilizációnak fejlődése nem épen ezen eszmék hatásának lett volna következménye. (A nemzetiségi kérdés 2-5. 1.)

Az egyház eszméinek befolyása a társadalom átalakulására történeti megdönthetetlen tény, viszont a társadalom kebeléből kifolyó eszmék kölcsönös hatása az egyházra sem vonható kétségbe. Az egyház azon szűrő, melyen az egyes eszméknek keresztül kell szűrődniök, hogy a salaktól megtisztuljanak. Az egyháznak ezen szerepe nem tetszik a forradalmi szenvedélynek, mely sok tisztátalan elemet hord magával, nem tetszik a tisztán hatalmában gyönyörködő felekezetlen államkormányának, mert Istenre való hivatkozásával és a szeretet törvényének hangoztatásával gátat vet a zsarnoksággá elfajulni készülő hatalmi önkénynek.

Mielőtt a keresztény egyháznak reorganizált befolyását tárgyalnók, álljon itten a régi római pogány állam mindenhatóságának rövid ecsetelése a tudós Fustel de Coulanges az „ókori község” c. műve nyomán. (Fordította Bartal Antal Budapest 1883.

„A régi római és görög állam a vallásra volt alapítva és úgy volt szervezve, mint valami egyház. Innen származott ereje, innen mindenhatósága és korlátlan hatalma, melyet tagjai fölött gyakorolt. Az ilyen elvek mellett alapított társadalomban a személyes szabadság nem létezhetett. A polgár minden dologban és feltétel nélkül alá volt vetve az államnak; azé volt testestül lelkestül. A vallás, a mely az államot szülte és az állam, a mely a vallást kitartotta, egymást támogatták és egy testet képeztek. Ez a két szövetséges és összeelegyedett hatalom majdnem emberfölötti hatalom volt.

Semmisem volt az emberben, a mi független lett volna. Teste azállamé volt és annak védelmére kellett szentelnie; Rómában a katonai szolgálat kötelező volt egészen a negyvenhatodik életkorig, Athenaeben és Spártában élethossziglan. Javai folyton az állam rendelkezésére állottak; ha az államnak pénzre volt szüksége, meg-

hagyhatta a nőknek, hogy ékszereiket szolgáltatassák ki neki, a hitelzőknek, hogy követeléseikről mondjanak le az ő javára; az olajfák birtokosainak, hogy a készített olajat neki ingyen engedjék át.

A magánélet sem került ki az állam mindenhatóságát. Több görög város megtiltotta a férfiaknak a nőtlenséget, Spárta nemcsak azt büntette, a ki nem nősült, hanem azt is, a ki későn nősült. Athenaeban az állam elrendelhetette a munkát, Spártában a tétlenséget; egészen a legapróbb dolgokig gyakorolta zsarnokságát; Lokrisban tiltotta a törvény a tiszta bor ivását; Rómában, Miletosban, Massiliában a nőknek tiltotta azt meg.

Általában szokás volt, hogy minden államnak törvénye a ruházatot szigorúan megállapítsa; Spárta törvényhozása szabályozta a nők fejdíszét, Athenae pedig megtiltotta nekik, hogy útra három ruhánál többet vigyenek, Rhodosban a törvény tiltotta a borotválkozást; Byzantionban pénzbírsággal sújtották azt, a kinél borotvát találtak; Spártában ellenben megkövetelte a törvény, hogy bajuszát mindenki leborotválja.

Az államnak joga volt nem tűrni, hogy polgárai idomtalanok, eltorzítottak legyenek. Ennek következtében meghagyta az atyának, hogy, a kinek ily gyermeke születik, azt kivégeztesse. Ez a törvény megvolt Spárta és Róma régi törvénykönyvében is. Nem tudjuk: vajjon Athenaeben meg volt-e; csak azt tudjuk, hogy Aristoteles és Plato belejegyezték a törvénykönyvükbe.

Spártának történetében van egy vonás, a melyet Plutarchos és Rousseau nagyon csodáltak. Spárta éppen nagy vereséget szenvedett és polgárai közül sokan elvesztek Leuktra mellett. Erre a hirre a halottak rokonainak víg arcot kellett mutatniok. Az az anya, a ki tudta, hogy fia megmenekült, és hogy őt nemsokára meg fogja látni, bánatot mutatott és sirt. Az, a ki tudta, hogy fiát nem látja többé, örömet mutatott és végigjárta a templomokat, hogy azt az isteneknek meghálálja. Milyen volt hát az állam hatalma, a mely a természetes érzelmeknek felforgatását elrendelhetette és a melynek így engedelmeskedtek.

Az állam nem engedte, hogy a férfi közönyös legyen az állam

érdekei iránt; bölcsésznek, a tudomány emberének nem állott jogában, hogy csak magának éljen. Kötelessége volt, hogy szavazzon a gyűléseken, hogy annak idejében tisztviselő legyen. Olyan időben, midőn az egyenlenségek gyakoriak voltak, az athenaei törvény nem engedte, hogy polgárai semlegesek maradjanak; kellett az egyik vagy a másik párttal küzdenie; arra, a ki a pártokon kívül akart maradni és magát nyugodtnak akarta mutatni, a törvény szigorú büntetést szabott, t. i. a polgári jog elvesztését.

De a gyermekek nevelése sem volt tetszés szerint a görögök-nél. Az államnak nagy érdekében állott, hogy ennek is ura legyen. Spártában az atyának nem volt semmi joga gyermekei neveléséhez. Úgy látszik Athenaeben sem volt enyhébb törvény. Az állam még azt is megtette annak módja és rendje szerint, hogy a nevelés közössé lett az általa választott tanítók alatt. Aristophanes egyik helyén ékesen rajzolja, hogy az athenaei gyermekek hogyan jártak iskolába; sorban, negyedek szerint beosztva, zárt sorokban lépdelnek esőben, hóban vagy a nap hevében; a gyermekek már érteni látszanak, hogy az, a mit tesznek, polgári kötelességök. Az állam egyedül akarta vezetni a nevelést és Plató elmondja eme követelésnek az okát. „A szülék szabad akarására nem lehet bízni, hogy elküldjék-e vagy nem gyermekeiket az állam által választott tanítókhoz; mert a gyermekek nem annyira a szülék, mint az állam tulajdona.” Az állam minden polgár testét és lelkét sajátjának tekintette; e szerint azt a testet és azt a lelket oly módon akarta idomítani, hogy belőle haszna legyen. Testét gyakoroltatta, mert a férfi teste fegyvert képezett az államra nézve és e fegyvernek lehető erősnek és kezelhetőnek kellett lenni. Taníttatta a szent énekekre, himnuszokra, szent táncokra is, mert ezeknek ismerete szükséges volt az állam áldozatainak és ünnepélyeinek helyes végzésére.

Elismerték az államnak azt a jogát, hogy maga mellett ne tűrjön más szabad oktatást. Athenae egykor oly törvényt hozott, mely megtiltotta a fiatalok iskoláztatását hatósági engedély nélkül és egy másikat, mely különösen a bölcsészetre való oktatást tiltotta.

Az ember még vallását sem választhatta szabadon. Neki az állam vallásában kellett hinnie és magát annak alávetnie. Gyűlöl-

hették a szomszéd állam isteneit; az egyetemes és általános jellegű isteneket illetően, minő az égi Jupiter, Kybele vagy Juno, meg volt engedve, hogy ezekben tetszés szerint higgyenek vagy ne higgyenek. De nem volt szabad, hogy valakinek eszébe jusson a Pallas Athéné, Erichtheus vagy Kekrops felől kételkedni. Ez nagy istentelenség lett volna, mely a vallás s egyúttal az állam ellen való merényletre vezetett volna és a melyet az állam szigorúan megbüntetett volna. Sokratest halálra ítélték e bűne miatt. A szabad gondolkodás az állam fölött teljesen ismeretlen volt a régiek előtt. Alkalmazkodni kellett az istenitisztelet minden szabályához, megjelenni minden körmenetben és résztvenni a szent lakomában. Az athenaei törvényhozás büntetést szabott azokra, a kik kivonták magukat valamely nemzeti ünnepélynek megülése alól.

A régiek eszerint nem ismerték sem a magánéletnek,- sem a nevelésnek, sem pedig a vallásnak szabadságát. Az ember nagyon csekély számba vétetett ezen szent és majdnem isteni hatalommal szemben, melynek neve haza vagy állam. Az államnak nemcsak hogy igazságszolgáltatási joga volt polgárai irányában, mint a mai társadalmakban; de még akkor is megbüntethetett valakit, ha vétkes sem volt, csak azért, mert érdeke úgy kívánta.

Aristides bizonyára semmiféle bünt nem követett el, még csak nem is gyanúsították; de az államnak joga volt őt területéből kiűzni csakis azon egy oknál fogva, mivel Aristides erényei által túlságos nagy befolyásra tett szert és mivel, ha akarta volna, veszélyessé válhatott volna az államra. Ezt ostrakismosnak nevezték. Ez az intézmény nem volt Athenaenek kizárólagos sajátja; megvolt az Argosban, Megarában, Syrakusaeben és Aristoteles azt mondja, hogy az minden görög városban divatozott, amelynek demokraktikus kormányzata volt. Már pedig az ostrakismos nem volt büntetés, ez csak elővigyázati rendszabály, amelylyel az állam azon polgára ellenében élt, akiről azt gyanította, hogy egykor neki alkalmatlanná válhatik. Athenaeben perbe foghatták és el is ítélték az embert polgári érzülete hiánya miatt. Az ember életét semmi sem biztosította, ha az állam érdekéről volt szó. Róma oly törvényt hozott, mely szerint mindenkit, aki királyságra törekedett, szabad volt megölni. Azt a veszedelmes elvet: *Salus rei*

publicae suprema lex esto (az állam üdve legyen a legfőbb törvény), a régi kor formulázta, úgy gondolkodnak vala, hogy a jognak, igazságszolgáltatásnak, erkölcsiségnek, mindennek meg kell hajolnia a haza java előtt.

Sajátságos tévedés e szerint a többi emberi tévedések között az a hit, hogy az ember a régi államban szabadságát élvezte. Még fogalma sem volt róla. Nem is hitte, hogy állama és isteneivel szemben lehetne jog. Tagadhatatlan tény, hogy a kormány többször megváltoztatta a formáját; de az állam természete majdnem mindenkor ugyanaz maradt és mindenhatósága alig csökkent valamit. A kormányt sorba majd monarchiának, majd aristokrátiának, majd demokráciának hívták; de a forradalmak egyike sem adta meg az embereknek valódi szabadságukat, a személyes szabadságot. Politikai jogokkal bírni, szavazni, tisztviselőit választani, archonná megválaszthatni, íme ez az, amit szabadságnak neveztek; de azért az ember teljesen az államnak volt alárendelve. A régiek, de különösen a görögök, mindig túlozzák a társadalom fontosságát és jogait; ez kétségkívül ama szentes vallási jelleggel függött össze, amelylyel kezdetben a társadalom fel volt ruházva. - Ezt a mindenható államot a kereszténység szelle ne alakította át.

A kereszténység jelzi az ó-kori társadalom végét. Az új vallással befejeződik ez a társadalmi átalakulás, mely – körülbelül - hat vagy hét századdal azelőtt vette kezdetét.

Hogy megtudhassuk, mennyire változtak akkor a politika lényeges alapelvei és szabályai, elegendő, ha emlékezetünkbe visszaidézzük, hogy a régi vallás állapította meg, amelynek fő hitágazata az volt, hogy minden isten kizárólagosan csak egy családot, egy községi államot véd meg és hogy csakis számára létezik. Ez a házi isteneknek és a polias istenségeknek a korszaka volt. Ez a vallás szülte a jogot: az embereknek egymáshoz való viszonya, a tulajdonjog, az örökösödés, a törvénykezési eljárás, mindez nem a természetes méltányosság alapelvei szerint, hanem e vallásnak hitágazatai szerint és a cultus követelményeinek tekintetbe vételével volt szabályozva. Ez állapotott miig egy kormányt is az emberek között: és pedig az atya kormányát családjában, a királyét Vagy a hatóságét a községi államban. Mindez a vallásból eredt,

az az abból a fogalomból, melyet az ember istenéről alkotott magának. Vallás, jog, kormány, össze voltak vegyülve és csakis egy és ugyanazon dolog voltak három különböző szempontból tekintve.

Iparkodtunk világossá tenni a régieknek azt a társadalmi kormányzatát, ahol a vallás volt a korlátlan uralkodó a magán- és köz-életben: ahol az állam vallási közösség volt, a király főpap, a törvény szent formula; ahol a hazaszeretet jámborságból eredt, a számkivetés a vallási testületből való kiközösítés volt; hol a személyes szabadság ismeretlen volt, ahol egészen az államé volt az ember lelke, teste és javai; ahol az idegen iránt való gyűlölet kötelező volt, ahol a jognak és a kötelességnek, az igazságosság-nak és a szeretetnek ismerete csak a községi állam határai közé szorítkozott; ahol az emberi társulás a prytaneum körül való meghatározott területen túl nem terjeszkedett és ahol nem látták annak lehetőségét, hogy nagyobb társadalmakat is képezhessenek. Ilyenek voltak a görög és az itáliai községi államok jellemző vonásai történetük első korszakában.

De a társadalom, időről-időre, lépésről-lépésre módosult. A kormányformák és a jog is megváltoztak ugyanakkor, mikor a hitbeli meggyőződések. Már a kereszténységet megelőző öt században nem volt többé oly benső összeköttetés egyrészt a vallás, másrészt a jog és politika között. Az elnyomott osztályok erőlködései és a papi kaszt felforgatása, a philosophusok működése, s a gondolkodás haladása megingatták az emberi társadalom régi alapelveit. Az emberiség folyton törekedett, hogy e régi vallás uralma alól megszabadulhasson, amelyben többé nem hihetett; a jog és politika, valamint az erkölcsiség is lassankint kibontakozott annak a kötelékeiből.

Csakhogy ez az elválás egyedül a régi vallás eltűnéséből származott; hogy a jog és a politika kezdtek némiképen függetlenekké lenni, ez onnan eredt, mert az embereknek nem volt többé hitök; hogy az államot nem kormányozta többé a vallás, az leginkább azért volt, mert a vallásnak nem volt többé ereje. Már pedig jött egy idő, midőn a vallási érzület visszanyerte életét és elevenségét, és amidőn keresztény forma alatt a hit visszahódította

uralmát az emberi lelkek fölött. Nem fog-e majd visszatérni, mint régente, a kormánynak és a papságnak, a hitnek és a törvénynek egyesülése.

A kereszténységgel nemcsak hogy új életre ébredt a vallási érzület, de még magasztosabb és kevésbé anyagi kifejezést nyert. Míg azelőtt az ember lelkét vagy a természet hatalmas erejét tették istenné, most az istent úgy kezdték felfogni, mint oly lényt, mely lényegében különböző egyrészt az emberi természettől, másrészt a világtól. Az istenséget határozottan a látható természetén kívül és föléje helyezték. Míg azelőtt minden ember maga alkotta meg a maga istenét és míg azelőtt annyi isten volt, ahány család, most az Isten mint egyedüli, végzetlen, az egész mindenség felett uralkodó lény jelen meg, aki egyedül ad életet a világtesteknek és egyedül elégítheti ki az imádás vágyát, amely az emberben él. Míg azelőtt a vallás a görög és az itáliai népeknél nem volt egyébb, mint bizonyos gyakorlatok összesége, bizonyos szertartások sorozata, melyeket ismételték, anélkül, hogy azok jelentését felfogták volna; bizonyos formulák tömege, melyeket gyakran nem is értettek, mert nyelvkök már elavult volt; hagyomány, mely korról-korra szállott és mely szent jellegét csakis régiségének köszönhette: mindezek helyett a vallás most a hitágazatok összesége és az emberi hit elé állított magasztos tárgy lett. Nem volt többé csak külsőség, az emberek gondolatában volt főszékhelye. Nem volt többé anyagi, hanem szellemi lett. A kereszténység megváltoztatta az imádság természetét, az ember nem adott többé az Istennek ételt és italt; az ima nem volt többé varázs-formula; hanem a hitnek nyilatkozatává és alázatos kérésévé lett, A lélek más viszonyba lépett istenéhez: az istenektől való félelmet az Isten iránt való szeretet helyettesítette.

A kereszténység még más újításokat is hozott be. Nem volt az többé sem egy egyes családnak házi vallása, sem valamely községi államnak vagy valamely fajnak nemzeti vallása. Nem Tsolt^a sem egyes osztályé, sem pedig valami testületé. Kezdetől fogva Magához szólította az összes emberiséget. Krisztus így szólt tanítványaihoz: „Elmenvén tehát, tanításatok minden nemzeteket.”

Ez az elv oly rendkívüli és oly hallatlan volt, hogy első tanít-

ványai egy ideig haboztak; az apostolok cselekedeteiben láthatjuk, hogy kezdetben többen vonakodtak terjeszteni az új tant azon a népen kívül, a mely között kiki született. Ezek a tanítványok ép úgy gondolkodtak, mint a régi zsidók, hogy a zsidók Istene nem akarja, hogy őt idegen imádják; mint az ó-kori görögök és rómaiak, ők is azt hiszik vala, hogy minden fajnak van saját istene, hogy az Isten nevét és cultusát terjeszteni annyi, mint saját tulajdonán, saját különös védőjén túladni és hogy az ilyen terjesztés egyaránt ellenkezik a kötelességgel és az érdekekkel. De Péter erre nézve azt mondta: „Bizonyinal tapasztalom, hogy nem személyválogatás az Isten, hanem minden nemzetben, a ki őt félti és igazságot cselekszik, az kedves előtte.” És Szt. Pál apostol gyakran szereti ezt az elvet minden alkalommal és mindenféle alakban ismételni: „Váljon az Isten csak a zsidóké-e, s nem a pogányoké is? sőt a pogányoké is. Mert ugyanazon egy Isten az, ki megigazulttá teszi a körülmetéltet a hitből, és a körülmetéletlent a hit által.”

Ez mind egészen új dolog volt. Mert az emberiség első korszakában, mindenütt úgy fogták fel az istenséget, hogy külön csakis egy fajhoz csatlakozik. A zsidók zsidó istenükben hittek, az athenaei az athenaei Pallasban, a rómaiak a capitoliumi Jupiterben. A jog a cultust végezhetni valami kiváltság volt. Az idegent távol tartották a templomoktól; a nem zsidó nem léphetett be a zsidók templomába; a lakadaemoninak nem volt joga az athenaei Pallas-hoz imádkozni. Az igazság érdekében ki kell mondani, hogy a kereszténységet megelőző öt században már mindazok, kik gondolkodtak, felháborodtak ezek ellen a korlátolt törvények ellen. A philosophia Anaxagoras óta többször tanította, hogy a mindenség istene minden különbség nélkül elfogadja minden embernek a hódolatát. Eleusisnek a vallása bebocsátotta titkaihoz minden városnak a beavatottjait. A zsidók kezdtek bebocsátani vallásukba az idegent, a görögök és rómaiak bebocsátották azt községi államaikba. A kereszténység, mely a gondolkozás e haladása után lépett fel, minden ember imádása tárgyává egy egyetlen, egyetemes Istent tett, oly Istent, ki mindenkié, kinek nincsen választott népe és a ki nem különböztet meg sem fajokat, sem családokat, sem államokat.

Ilyen Isten előtt nem volt többé idegen. Az idegen nem szentelténítette meg többé a templomot, nem szennyezte be többé az áldozatot jelenlétével. A templom nyitva állott mindenki előtt, a ki hitt az Istenben. A papi tisztség megszűnt örökölt lenni, mert a vallás nem volt többé atyai örökség. A cultust nem tartották többé titokban; nem tiltották el többé a szertartásokat és hitágazatokat; sőt ellenkezőleg, akkor megkezdődött a vallási oktatás, a melyet nemcsak adtak, hanem a mely önmagát ajánlotta, melyet messze földre elvittek és a mely a közömbösöket is felkereste. A terjesztés szelleme helyettesítette az elzárkózás törvényét.

Ennek nagyszerű következményei voltak, részint a népek között való viszonyt, részint az állam kormányzatot illetőleg.

A népek között a vallás nem parancsolta a gyűlöletet; nem tette többé a polgár kötelességévé, hogy az idegent megvesse, sőt ellenkezőleg; lényegénél fogva arra tanította őt, hogy kötelessége az idegen iránt, sőt ellensége iránt is igazságosnak és jóakarátúnak lenni. A népek és fajok között volt korlátok ledőltek; a pomoerium eltűnt: „Mert ő, így szól az Apostol, lebontotta a választófalat, az ellenségeskedést az ő teste által”. – „Mert valamint a test egy és sok tagja vagy” így szól tovább „a testnek pedig minden tagja, noha sok, mégis egy test, úgy van Krisztus is”. „Hol nincs pogány és zsidó” így szól más helyütt, „körülmetélt és körülmetéletlen; idegen és scitha, szolga és szabad: hanem mindenben Krisztus.”

Sőt arra is tanították a népeket, hogy mindnyájan egy közös atyától származnak. Az Isten egységével az emberi fajnak az egysége is feltűnt a szellemekben és azért ettől fogva a vallás kénytelen volt megtiltani az embernek, hogy felebarátját gyűlölje.

A mi az állam kormányzatát illeti, mondhatjuk, hogy a kereszténység azt lényegében meg változtatta és pedig különösen az által, hogy nem foglalkozott vele. Az ókorban a vallás és az állam egy volt; minden nép csak saját istenét imádta és minden Isten csak saját népét kormányozta; ugyanaz a törvénykönyv szabályozta az embereknek egymás között való viszonyát és az Istenek s a községi állam iránt való kötelességét. A vallás ajánlotta és jelölte ki az államnak fejeit, vagy a sors, vagy az auspiciumok útján; az állam ismét részéről beavatkozott a lelkiismeret ügyeibe és bünte-

tett minden a cultus és a községi állam ellen elkövetett vétséget. E helyett Krisztus azt hirdeti, hogy: „az én országom nem e világból való”. Elvászta...a kormányt a vallástól. A vallás nem lévén többé földi, a legkevesebbet sem törődik a földi dolgokkal. Krisztus ezt teszi hozzá: „Adjátok meg tehát a mi a császáré, a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek”. Ez az első eset, hogy világosan megkülönböztetik az Istent az államtól. Mert a császár ez időben még főpap volt, a római vallásnak feje és fő-tényezője; ő volt a hitnek megőrzője és megmagyarázója; kezében volt a cultus és a hitágazat. Még személye is szent és isteni volt; mert az volt a császárok politikájának valóságos vonása, hogy fel akarván venni a régi királysággal járó jogokat, nem feledkeztek meg amaz isteni jellegről, melylyel az ókor király-papját és pap-alapítóját felruházta. De íme Jézus Krisztus kettészakítja ezt a szövetezést, melyet a pogányság és a császárság meg akart újítani, azt hirdeti, hogy a vallás nem az állam többé, hogy a császárnak engedelmessé válni nem ugyanaz többé, mint az istennek engedelmessé válni.

A kereszténység végre a helyi cultusokat is egészen ledöntötte: eltörölte a prytaeumokat és megtörte véglegesen a polias istenségeket. De még többet tett: nem vette igénybe a hatalmat, melyet ama cultusok a polgári társadalomra gyakoroltak. Azt hirdeti, hogy az állam és a vallás között nincs semmiféle közösség; elvászta mindazt, a mit a régi kor összelegyített. Másrészt azt is észrevehetjük, hogy az új vallás három századon keresztül az állam hatáskörére való minden befolyástól tartózkodva élt; ellehetett annak oltalma nélkül, sőt harczolt is ellene. Ez a három század tátongó mélységet hozott létre a kormány és a vallás birodalma között. És minthogy eme dicsőséges korszaknak emléke el nem törölhető, az következett, hogy ez a megkülönböztetés igazán általánossá és el nem vitathatóvá vált és hogy még a papság egy részének erőlködései sem voltak képesek azt kiirtani.

Ez az elv nagy következményeket szült. Egyrészt a politika felszabadult egészen a szigorú szabályok alól, melyeket a régi vallás tűzött ki. Kormányozhatták az embereket, anélkül, hogy szentelt szokásuk előtt kellett volna meghajolniuk, anélkül, hogy auspiciumokat vagy jóslatokat kellett volna tekintetbe venniök, anélkül,

hogy minden cselekvésüket a hithez vagy a cultus szükségleteihez kellett volna alkalmazniuk. A politika sokkal szabadabbá lett minden lépésében; semmiféle hatalom, az erkölcsi törvényt kivéve, nem állott útjában. Másrészt, habár az állam nagyobb úrrá lett is, bizonyos dolgokban cselekvése mégis korlátoltabb volt, Az embernek egyik feléhez nem volt köze. A kereszténység azt tanította, hogy az embernek csakis egyik része a társadalomé, hogy teste és anyagi érdekei kötik hozzá, hogy mint valamely tyrannosnak alattvalója, annak engedelmeskednie kell és hogy mint egy köztársaságnak polgára, érette életét fel keli áldoznia, de hogy lelkét illetőleg szabad és hogy egyedül az Istennek van lekötöztetve.

Ezt az elkülönítést már a stoicizmus jelezte; az visszaadta az embert önmagának és megalapította a belső szabadságot. De, ami csak egy bátor felekezetnek erélyes erőlködése volt, azt a kereszténység a következő nemzedékek általános és rendíthetetlen szabályává, ami csakis egyes emberek vigasza volt, azt az emberiség közös javává tette.

Ha most visszaidézzük emlékezetünkbe azt, amit előbb a régiek államának mindenhatóságáról mondtunk; ha visszagondolunk arra, hogy a községi állam, szent jellegének és a vallásnak nevében, mely vele össze volt fűzve, milyen korlátlan hatalmat gyakorolt, látni fogjuk, hogy ez az új elv volt a forrás, melyből a személyes szabadság kifolyhatott. Mihelyt a lélek magát felszabadítva érezte, a legnehezebb dolog megtörtént és a szabadság lehetségessé vált a társadalmi rendben.

Az érzület és az erkölcsök ép úgy átváltoztak akkor, mint a politika. A fogalom, amelyet az ember a polgár kötelességeiről képezett, meggyengült. Az igazi kötelesség nem állott többé abból, hogy valaki idejét, erejét és életét az államnak szentelje. A politika és a háború nem voltak többé az embernek mindene; a hazaszeretet nem foglalta többé magában az erényeket mind; mert a léleknek nem volt többé hazája. Az ember érezte, hogy más kötelességei is vannak, mint élni és halni községi államáért. A kereszténység megkülönböztette a magán-erényeket a köz-erényektől. Hangoztatva emezeket, felmagasztalva amazokat. Az

Istent, a családot, az ember személyét a haza fölé, a felebarátot pedig a polgártárs fölé helyezte.

A jog természete is megváltozott. Minden régi népnél a jog alá volt rendelve a vallásnak és tőle kapta szabványait. A perzsáknál, hinduknál, zsidóknál, görögöknél, itáliaknál és a gallusoknál a törvény bennfoglaltatott a szent könyvben vagy a vallási hagyományokban. És minden vallás a jogot saját képére alkotta. *h.* kereszténység az első vallás, mely nem követelte, hogy a jog tőle függjön. Foglalkozott az emberek kötelességeivel, de nem érdekeik viszonyaival. Ez nem határozta sem a tulajdon-jogot, sem az örökösödési sorrendet, sem pedig a kötelezettségeket, sem a törvénykezési eljárást. A jogon kívül helyezte magát, valamint minden tisztán földi dolgon kívül. A jog eszerint függetlenné lett; meríthette szabályait saját természetéből, a jogosságnak hatalmas eszméjétől, amely bennünk megvan. Fejlődhetett egész szabadon, átalakulhatott és meghajolhatott minden akadály nélkül, követhette az erkölcsiség haladását és meghajolhatott minden nemzedék társadalmi érdekei és szükségletei előtt.

Az új eszmének áldásos befolyását nagyon felismerhetjük a római jog történetében. A néhány századon át, mely a kereszténység diadalát megelőzte, a római jog folyton azon működött, hogy magát a vallás alól kiszabadítsa és hogy a természethez és méltányosságához közeledjék; de csakis kerülő utakon és ügyes fogások útján haladt, melyek kimerítették és erkölcsi tekintélyét gyengítették. A jog újjászületésének műve, melyet a stoikus philosophia előre hirdetett, a római törvénytudók nemes törekvésekkel folytattak, melyet a praetorok mesterkedéseik és cselfogásaik által vázoltak, teljes sikert csakis azon függetlenség által arathatott, melyet az új vallás adott a jognak. Láthatjuk, hogy amilyen mértékben a kereszténység meghódította a társadalmat, oly mértékben ád helyet a római törvénykönyv az új szabályoknak, nem szabadkozva többé, hanem nyíltan és minden habozás nélkül. Minthogy a házi Penatesek le voltak döntve, a tűzhelyek pedig eloltva, a család szervezete örök időre eltűnt és vele együtt a szabályok, melyek belőle folytak. Az atya elvesztette korlátlan hatalmát, a melylyel azelőtt papi tisztsége felruházta volt és csakis azt a

hatalmat tartotta meg, melyet a természet ád neki gyermeke érdekében. A nő, kit a régi kultus férjénél alsóbb rangúvá tett, most egyenlő rangúvá lett. A tulajdon-jog lényegében megváltozott; a szántóföldnek szent határkövei eltűntek; a birtok nem volt többé a vallásnak, hanem a munkának kifolyása; annak megszerzése sokkal könnyebbé lett és a régi jognak formalitásai véglegesen mellőztettek, így már csak egyedül az által, hogy a családnak nem volt többé házi vallása, átalakult annak szervezete és joga is; a mint ugyancsak az által, hogy az államnak nem volt többé hivatalos vallása, az emberek kormányzási szabályai örökre megváltoztak.

Tanulmányunknak a között a határ között kell maradnia, mely a régi politikát a mai politikától elválasztja. Megírtuk a hitbéli meggyőződés történetét. Az létrejött: az emberi társadalom megalakult. Az módosul: a társadalom a forradalmak egész során megy keresztül. Az eltűnik: a társadalom megváltoztatja alakját. Ilyen volt a régi idők törvénye.*

Hogy a keresztény szellemnek nagy átalakító erejét csodálhassuk, rá kell jönni azokra az isteni tanokra, melyek Jézus Krisztus által hirdetve az emberi társadalomnak egészen új képet adtak.

Beszéljen helyettünk „Rézbányay János Európa közművelődési története 37” – „Mellőzve ama küzdelmeket, melyeket három századon keresztül az egyháznak a pogánysággal vívnia kellett, ott veszszük fel a fonalat, a hol az egyház a nyilvánosság terére kilépve a haldokló pogány társadalom újjá szervezésének és ezzel a keresztény civilizáció megalkotójának nagy művét megkezdé.

Minő anyagot és minő eszközöket használt az egyház ezen óriási alkotmány létesítéséhez, annak némi körrajzát a következőkben adjuk.

Jézus Krisztus egy ember megváltását és a jövő boldogítását tűzvéni ki megjelenése és működése céljául, tanaival és használatunkra bocsátott segédeszközeivel szükségkép átalakítá a társadalmat is. Erkölcsi újjászületésünknek szükséges folyamánya volt társadalmunk újjászületése is. Mert a magángondolkozásnak és magánéletnek gyökeres átváltozása maga után vonja a társadalmi és nyilvános életnek átalakítását is.

* Fustel dv Coulonges „Az ókori község” 585-596.]

Az által, hogy mintául és példányképül a véghetlen tökéletességű Istent állítá fel mindnyájunk számára és bátorításul önmagára és az ő követését lehetségesítő isteni segítségre hivatkozott, oly erkölcsi mozgalmat idézett elő az emberek között, melyhez hasonlót hasztalan keresünk a világtörténelemben. Mihez járult még, hogy az embereket Isten gyermekeinek hirdetvén, teljesen megváltoztató a viszonyt, mely mindakkorig az Isten és ember, továbbá ember és ember között fenállott.

Ha minden ember egyformán Isten gyermeke és az én testvérem, akkor minden embernek vannak veleszületett jogai, melyeknek tiszteletben tartására köteleztetem. A tökélynek nagyobb vagy kisebb foka szerint az egyének becse és értéke feljebb vagy lejjebb szállhat: a polgári és társadalmi állás külön jogokat és tekinteteket teremthet vagy vonhat maga után, de bármily helyzet vagy viszony *tárggyá* sohasem aljasíthatja az embert, hogy evvel a birtokos tetszése szerint rendelkezessék, vagy meg is semmisíthesse azt. Ily világnézetnek kellett a fenti tan következtében a keresztényeknél szükségkép kifejlődnie.

Miután pedig az egyenlőség és testvériség keresztény elvei homlokegyenest ellenkeznek ama pogány felfogással, mely szerint az *állam volt minden, az egyén semmi*; az államalkotó elemnek egy nagy része nem is tekintetett embernek, hanem tárgynak, könnyen felfoghatóvá válik előttünk, hogy a pogányság, mely az egyenlőség és testvériség proklamálásában saját halálítéletét tekinté, élet-halál harcra kelt az igazat hirdető kereszténység ellen. S valamint egy részről az állami rend felforgatásának hamis vádja alatt üldöztetének a keresztények a pogányok által, úgy más részről ezen jelszóval: inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek, vetették magukat a fenevadak elébe, s nyujták fejeiket a hóhér bárdja alá a keresztények;.

S midőn a véres tusa a kereszténység győzelmével végződött, az állami rendeleteken és törvényeken azonnal feltűnének a véres áldozatok árán kivívott egyéni, testvériségi s lelkiismereti jognak áldásos következményei. A szabad vallásgyakorlatot nem is említve, Konstantin által 312-ben jelentékeny pártolásban részesültek a rabszolgák, amennyiben gyilkosnak tekintetett azon úr, ki szán-

dékos ütés, vágás, vágás, felakasztás vagy egyéb szándékosan végbevitt kínzás által rabszolgájának halálát előidézte. Továbbá a teljes felszabadítás felé tett hatalmas lépésül tekinthető a rabszolgák felszabadításának megkönnyítése. Ezen felszabadítás törvény szerint általában az egyházban a püspök által a nép jelenlétében ünnepélyesen viteleit végbe, míg az egyháziak előjoguknál fogva egyszerűen szóbeli kijelentés alapján felszabadíthatták rabszolgáikat. S mily tömegesen nyertek ki szabadságukat ama szerencsési len embertársaink, az kitetszik ama körülményből, mely szerint a császároknak a pauperizmus terjedésének meggátlására meg kelle szorítaniok a koldulást s a püspökök sürgetésére keresztény szerezetházak keletkezének a felszabadított ínséggel küzdőknek menhelyül szolgálándók! (Troplong De l'influence du christiene sur le droit civil des Romains 155-159.)

Nem csekélyebb átalakuláson ment keresztül a társadalomnak második alkaleteme. a család. Mindenekelőtt a nő élvezé a kereszténység áldásos befolyását, melyek következtében erkölcsileg megjavult s lealázó helyzetéből felszabadult a nő. Venusban bírta unokáját, „ki nem volt hajadon, nő, anya. leány vagy nővér” - tehát mind abból semmi, a mi jó van a női életben, hanem az volt, a mire a nő viheti elveteműtségében. Fölfegyverkezve a legfőbb bájakkal, melyeket Homer szerint, övéi tömve tartá. Venus uralkodott a többi Isteneken és lón: „mater salva cupidinum.”

Ezen pogány minta ellenében, mely a női elveteműtséget állandó kultusszá fejleszté, a kereszténység a bold, szüzet állítá a nők elébe minden erényei és tökélyeivel s annak szüxies tisztasága és életszentsége felébreszté mindazon erényeket, melyek a női kedély mélyében szunnyadozának. Venus felszabadítá a szenvedélyeket, Mária az erényeket. Példája által felbátorítva számosan követtékót a tisztaság erényének gyakorlatában, kiknek élete különbözött a Vestaszűzek ephemer fenhéjázó, zsoldszerű tisztaságától. Alázatos önérdektől ment, szabadon választott s önuralomra épített erény volt ezek tisztasága, melynek a világ bámulatát és elismerését szükségkép fel kelle idéznie.

És nem kell hinnünk, mintha azért a házas élet becsét veszttette volna. Azon körülmény, hogy Mária személyében a

szűziesség az anyasággal párosulva mutatkozott, a házasi életre is javítólag, megszentelőleg hatott. Felfedeztetvén ekkép ama szellemi rokonság, mely a szűzesség és házasi élet tisztasága között létezik, a keresztény nő annak gyakorlatára felbátorított, miáltal tiszteletreméltóbbá tette magát férje szemében s a kegyetlen zsarnokot szerető férjé változtatá.

Mélyen közreműködött a házassági frigynek kimondott, vagyis inkább visszaállított felbonthatlanság a s a kereszténység isteni szerzője és az apostolok, különösen szt. Pál apostol által hirdett viszonzosság elve, mely szerint a nő nem rabszolgálója, hanem egyenjogú hitvestársa férjének.

A kereszténység ezen intézkedése következtében mondhatnám beláthatlan tér nyílt a nő számára. Valamint a szív közvetíti a vért és ezzel a meleget a többi helyek számára, úgy a nő szolgáltatja át a család és a társadalom többi tagjaiba a hit, a könyör és jótékony szeretet érzelmeit. (Nikolas Neue Studien, III-ik Könyv.)

S habár az itt mondottokban befoglaltatik a gyermek sorának javulása, mégis meg kell említenünk a beállott változást. A pogány ó-korban napirenden volt a gyermekek kitétele, sőt az atyának törvényes tekintélyével végbevitt gyermekgyilkolások is. Ezen embertelenségnek meg kelle szűnnie, részint a kereszténység által az emberi méltóságról és a halhatatlan lélek becséről, valamint a szülői kötelemkről terjesztett fogalmak következtében, részint Jézus magasztos példájának hatása alatt.

Hogy csak az utóbbinál maradjunk, emlékezzünk vissza ama gyöngéd részvételre, melyet a naimi özvegy könyei iránt tanúsított azáltal, hogy annak egyetlen egy fiát feltámasztá és ama gyöngéd szeretetre, melylyel a kisdedeket magához bocsátá e szavakkal: „Hagyjátok a kisdedeket hozzám jönni, mert ilyeneké az Isten országa.” S ugyanakkor megáldá és megölelé őket. Mind ez nem maradhatott hatás nélkül s bizonyára nagyban elősegíté a gyengédebb szülői érzelmek felébredését azoknál, kik Jézus követését választák életcéljokul.

Bizonyítja ezt azon fordulat is, mely a családra vonatkozólag ama korban észlelhető a törvénykezés terén. Az erkölcsileg

megjavult nő ellenében elveszte értelmét ama gyámkodó rendszer, mely a pogány törvényben nyilvánult. Konstantin császár kimondá a nagykorú nőknek a férfiakali egyenjogúságát az örökösödés terén. Úgyszintén megszorított a korlátlan atyai jog, s a gyermekgyilkolással egyenlő vétségűnek mondatva a gyermeknek kitétele. S hogy eleje vétessék ama sokak által felhozott mentegetőzésnek, miszerint szükségből kényszerítettek gyermekeik kidobására, miután azoknak élmezése és ruházására képtelenek – az ilyeneknek az állampénztárból történendő segélyezését rendelé el az emberszerető császár. S e rendeletének érvényét Afrikára is kiterjesztvén, azon keresztény fejedelemhez méltó szavakkal fejezé be azt: „Visszaborzadunk a gondolatól, valamely szükségből elkövetett gyilkosságnak, vagy egyéb bünténynek tétlenségből részeseivé lenni.” (Troplong 272. 1.)

A kereszténység isteni alapítója a véghetlen tökélyességű mennyei Atyát és saját isteni személyét állítván fel követendő példaképül, a keresztény tökélynek s általán a keresztény életnek szempontját a törvénynek megtartása, s az erény és jótékonyág gyakorlására fekteté. A pogány népvallás pusztá külsőségei s a bölcsészeti morál üres szólama helyébe a gyakorlati vallásosság ültetett át a kereszténység által az emberiség kebelébe: „Nem minden, a ki mondja: Uram, Uram, megyn be a menyországba, hanem a ki cselekszi Atyám akarátát, a ki menyben van.” Ezen gyakran hangsúlyozott intésen kívül, számtalan helyen felemlítettik a szeretet parancsa, minden indokai s gyakorlatának minden módzatával. Minden törvénytudó kérdésére kijelöltetik Jézus által az Isten és felebaráti szeretetnek két főparancsa. U. i. a törvénytudó ezen kérdésére: „Ki az én felebarátom?” a samaritanusról mondott példabeszéddel felel Jézus s a többi közt ezen intelmet hangoztatja egy alkalommal: „Óvakodjatok, hogy igazságotokat ne cselekedjétek az emberek előtt, hogy láttassatok azoktól, mert különben jutalmatok nem leszen Atyátoknál, ki mennyben van. Mikor tehát alamizsnát adsz, ne kürtöltess magad előtt, mint a képmutatók cselekszenek a zsinagógákban és az utcákon, hogy tiszteltessenek az emberektől”. Eszerint a kereszténynek elutasíthatlan kötelessége Isten akarátának teljesítése, mely a parancsok megtartása s az erény és jóté-

konvság gyakorlásában áll – nem az emberek tetszésének és dicséretének kinyerése végett, hanem az isten iránti szeretet kimutatásának indokából. Ilyen indokból, ily lelkiüettel és módozattal gyakorlott jótetteknek és erkölcsiségnek jutalma a mennyei boldogság.

S habár ez örök jutalomnak ily módoni megnyerhetése elég hatalmas indokul szolgált a jótékonyságban nyilvánuló felekezeti szeretet gyakorlására azon vágnál fogva, mely korlátlanul él az emberben a boldogság bírása után, mégsem ez volt a hősiességgel párosult legtöbb jótékonysági cselekedetnek egyedüli rugója. A katonára zsoldért is szolgálhat és megteheti kötelességét, de az, a mi őt hősiessé elszántságra lelkesíti s a világ és az utókor bámulatának tárgyává teszi, az a becsületérzés és hazaszeretet. És valamint a katonára nézve ebben rejlik vitézségének eszménye és legfőbb indoka: úgy a feláldozás és önmegtagadással járó felebaráti szeretetnek eszménye is Jézus ezen szavaiban nyer kifejezést: „Valamint egyszer ezen legkisebb atyámfiai közül cselekedtetek, nekem cselekedtetétek.”

Ezen isteni szavak következtében a szegény szűkölködő az isteni Jézussal azonosítván, alkalom nyújtott a híveknek irántai hálás szeretetök kimutatására, Jézust segíyezni, ruházni, ápolni a szűkölködő, az elhagyatott, a beteg személyében; őt felszabadítani az elnyomott rabszolgában, neki menedéket nyújtani az üldözöttben; – íme ez volt a felebaráti szeretetnek eszménye, melynek kinyomatát bírjuk a szóban levő századok hősiessé jócselekedeteiben, a mely még ma is számos jócselekedetnek folyton működő rugója.

Ezzel egyszersmind megszabadított a szegénység és nyomor, az utálat és megvetés ama bélyegétől, melynek hordozására az egész pogány ó-korban kárhoztatva volt. Seneca szerint: „Az irgalmasság a szív hibáj a s a becsületes emberek gondosan kerülendik is azt. Legtöbbnyire csak a gonoszoknál található. Az igaz bölcs nem ismer irgalmat.” Cicero védbeszédében (pro Murena) Zenóról, kit nagy tehetségnek nevez és követőiről, a stoikusokról szólván, kik közé sorolja Catót is, a stoicismus elvei és tanai közé számítandóknak állítja a következőket is: „Csak az ostoba és együgyű könyörületes; a valódi férfiú nem engedi magát sem megindítani,

sem megkérdelni; végre vétség és gonoszság az irgalmasság sugallatára hallgatni”, illetén, a részvét és jótékonyig érzelmeit megőrző elveknek szükséges következménye volt a szegénység megvetése. S a pogány gondolkodásmódot nagyon jellemzik Epictetnek eme szavai: „A szegény el van hagyatva mint egy elpusztult üres, ronda kút, melybe utálattal tekint a szem”. Azért nincs mit csodálkoznunk Voltaire-nek a pogány Rómát illető ezen megjegyzésén: „Sehol sem látunk a rómaiaknál olyatén jótékony intézeteket, melyekben a szegények és betegek közkölségen ápoltatnának. A szegények számára felállított közkórházak Rómában ismeretlenek valának. „

A szegények csak azáltal szabadulának meg a reájuk sütött pogány bélyegtől, hogy Jézus saját isteni személyét velük azonosítván a felebaráti szeretet és jótékonyosság számára kiállítá a minden században érvényes nemesítő és megtisztelő oklevelet.

Az apostolok korszakát mellőzhetjük, miután úgysis köztudomású dolog, hogy a felebaráti szeretet ama korszakban az eszményiség legfelsőbb fokáig, a vagyonszűkösséggel jutott, az egyetlen lehetséges és gyakorlatilag létesíthető, mert *önkéntes* felajánlás alapuló keresztény *communismusig*. Erről mondja Bubits Zsigmond kassai püspök a szocializmusról írt körlevelében: „A communismus apostolai elég vakmerők magára a kereszténységre hivatkozni. Hiszen igaz, hogy az első keresztények között meg volt az a szent communismus, melyet az írás a következő szavakkal jelez: A hívek sokaságának pedig egy szívök, egy lelkök vala és senki közülök azokból, miket bír vala, semmit sajátjának nem monda, hanem mindenök közös vala – nem is vala közöttük senki szűkölködő, mivel mindazok, kik mezőket vagy házakat bírnak vala, eladván, eléhozák azok árát és az apostolok lábaihoz tevék; ez pedig elosztaték mindennek, a mi kinek-kinek szükséges vala”. Igaz tehát az első keresztény gyülekezet, mely a Szentlélek eljövetele után Jeruzsálemben keletkezett, s mely lépésről-lépésre követte az apostolokat, kik megerősödvé a hitben, hirdették Krisztus tanítását, a kommunismus alapján állott, annak a szent communismusnak alapján, melynek rugója és legfőbb indoka a *szeretet*, melyet az apostolok cselekedeteinek írja e szavakkal jelez: „a hívek sokaságának

egy szívök, egy lelkök vala”, mert mindnyájan a kik hívének, együtt valának és közös volt mindenök, örökségüket és jószágaikat eladák, és osztogatták azokat mindennek, amint kinek-kinek szüksége vala”. E nélkül, a mindnyájukat átható áldozatkészség nélkül, mely lehetővé tette a legszegényebbeknek is, hogy az nagy időkben ne foglalkozzék egyébbel, mint lelkének üdvösségével, e nélkül a nagy szeretet nélkül, mely amaz áldozatkészségben nyilvánult, a kereszténység gyökeret nem verhetett volna. Ebben a szent időben a gazdag kevélység nélkül adott, a szegény pirulás nélkül fogadta el az adományt”. – A szocialcommunizmusnak ezen példázgatására még rátérünk.

Elég megható ama látvány is, mely a kereszténység felszabadulási korszakában lelki szemeink elé tárul. A kevéssel előbb oly könyörtelen Rómában a szegények a keresztények szemeiben oly nagyokká lőnek és az irgalmasság oly nemessé, hogy a legkitűnőbb római hölgyek a Paulák, Marcellák, a Marcellusok, Paula-Numiliusok és Scipiók leányai és e nagy hölgyek nyomán a patriciusok, szenátorok, mint a nagy keresztény Pammachius, élvezettel ereszkednek le magasságokból, örömmel szentelték magukat a szerencsétlenek szolgálatára, feláldozák roppant javaikat a római szűkölködők táplálására, bekötözik sebhelyeiket, letörlek könnyeiket és szeretettel csókolák az undort gerjesztő tagokat, melyeknek fájdalmait és sebeit a szenvedő Jézus oly annyira megnesemíté, mint ezt a remek tollú Doupanloup „Keresztény szeretet és művei” 2-8 fejj. oly meghatóan lefesti. Nyugaton – írja tovább – az első hospitiumot Pammachius szenátor alapítá, az első kórházat pedig Fabius sarjadéka Fabiola, ki ott Jeromos szerint saját kezeivel ápolá a beteget, saját vállain vivé őket, mosta sebeiket, melyeket az ember alig mer megtekinteni, s osztogatott táplálékot az ügyefogyottaknak.

Akkor láttak napvilágot az idegenek és betegek ellátására emelt xenodochium és nosocomicon kívül a hospitium minden ma létező alakjaiban a villa languentium, melylyel ma már nem bírunk, intézetek az elaggottak, az árvák, bölcsődék a gyermeke k, menhelyek a gyógyíthatatlanok, szegények és mindennemű szerencsétlenek számára.

Ezzel elértünk volna az egyházpolitikai állapothoz, mely egyikét képezi a történelem legfontosabb s egyúttal legkényesebb kérdéseinek.

A római pogány császárok egyéb címeikhez a felséges főpap címet is fölvevék. E szerint a lelki hatalmat a polgárral egybekapcsolva és összpontosítva találá Jézus e földöni megjelenésekor. S jóllehet kijelenté, miszerint az ő országa nem e világból való és főkép szellemi, lelki birodalom megalapítására irányzá törekvéseit, az állam és társadalomra nézve is új korszaknak lón szerzőjévé.

„Midőn Jézus megjelent – így ír Laboulaye, az ismert francia állambölcész – a nagy terjedelmű római birodalomban egyházát megalapítani, ott csak egyetlen tekintélyt talált – a polgárit. Ő azonban ezen egységes hatalmat megosztá, a császároktól a főpapi címet elvevén, a polgári hatalom mellett egy önálló lelki hatalmat alapítván. „Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek ami az Istené” – e szavak új társadalmat jeleznek, homlokegyenest ellenkezőt a régivel.

A pogányoknál az istenek a város falait őrizék a nélkül, hogy a szenátusi vagy császári termekbe bebocsáttatást nyertek volna. E szerint külön jogokat hirdetni Isten számára annyit tesz, mint válaszfalat emelni a régi és az új társadalom között. Annyit tesz, mint határt szabni a polgári hatalomnak, mely mindakkorig korlátlanul gyakoroltatott. Végre annyit tesz, mint felszabadítani a lelkiismereteket az illetéktelen hatalom nyomása alól és visszaadni őket Istennek és önmaguknak, illetve a felszabadítás biztosítására az új rendnek isteni alapítója felállttá az ellenállás jogát e szavakkal: „Ne féljete azoktól, kik a testet megölik, de a lelket meg nem ölhetik, hanem inkább féljete attól, ki mind a lelket, mind a testet a gehennába vesztheti.”

E jogon alapult ama rendíthetlen ellenállás, melyet az első keresztyének tanúsítanak az üldözö világi hatalommal szemben. Midőn a magas tanács megtilttá Péter és János apostoloknak a tanítást, ezek a következő kérdéssel utasíták vissza az illetéktelen beavatkozást: „Ha méltó-e az Isten színe előtt inkább titeket hallgatni, mint az Istent? magatok ítéljete meg.” (L. etat et ses limites 109-115.)

S ezen irányadó elvet követték a keresztények az üldözés korszakában a bálványozást parancsoló világi hatalommal szemben. S ezen elv minden időben irányadóul szolgált a keresztényeknek oly esetekben, melyekben a világi hatalom ellenkezésbe jött Isten rendeleteivel, parancsolataival.

A hatalomnak ezen ketté osztása által a kereszténység az emberi tökély és haladás biztosítékát is megadá az emberiségnek. Zsarnoki önkény és szolgaság az emberi művelődés és haladás ellenségei valának minden időben. Következésképp azon kéz, mely a zsarnokság korlátlanságát örök időkre lehetetlenné tévé, a keresztény polgárosodásnak is megveté alapjait. És azt annyival inkább állíthatjuk Jézusról, miután e ténynyel gyengítés helyett inkább szilárdabb alapra, az isteni tekintély alapjára fekteté a világi hatalmat is. S ugyanazon pillanatban hangsúlyozván a világi hatalom - melynek akkori képviselője a császár volt - iránti kötelmek teljesítését, a mely pillanatban Isten iránti kötelmeink teljesítésére intetünk általa, isteni tekintélyével kitűzött feladatának megoldására alkalmasabbá tévé a polgári hatalmat.”*

Az itt elmondottakból világosan kitűnik Krisztus tanításának mélyreható, reorganizáló hatása. A pogányság évezredes intézményei hullanak porba és négyezer éves felfogások semmisülnek meg, vesztik érvényüket az isteni igazságnak feltűnésekor. A megdermedt szívek olvadozni kezdenek az isteni szeretet melegétől – az igazi testvériség szent köteléke fűzi össze a különállókat, egységesíti az emberiséget egy hitben, reményben és szeretetben. Ez az isteni tanok isteni hatása. Az isteni tanok letéteményese az egyház - befolyása az emberiségre csak üdvös lehet, amint üdvös volt. Most is a felszabadult szenvedélyek legszilajabb hullámai az egyházat, a világ zúgó tengerében ezen kösziklát érintek első sorban. Az egyház bízik szilárdságában, a torlódó hullámokat a szeretet hirdetésével, a nyomort enyhítő szeretet cselekedeteinek gyakorlásával akarja elsimítani, mint simítani igyekeznek sokszor olajjal a hajósok a tengert, ha hirtelen vihar korbácsolja a zúgó tengeráradatot.

És most az a kérdés, vajjon az egyház egymagában képes

* Rézbányai János „Európa művelődéstörténete.”

leend-e a szocializmus felforgató elemét útjában megállítani, rombolását tana igazságával és eszményi szeretetével paralizálni? Vannak, kik azt gondolják, hogy a társadalom ellen intézett ezen rohamnak csak az egyház maga képes sikeresen ellenállni és a veszedelmes szocializmust praeventiv, a lelkeket átható eszközeivel megfékezni. Ezt tagadásba vonom, egyszerűen azért, mert az egyházat nemcsak az uralkodó liberalizmus rabságában szenvedő kormányok, hanem a maga magát intelligensnek nevezett társadalom által is megbénítva látom. Ez egy. Másodszor azért vonom kétségbe, mert jelenleg egy általános forradalommal állunk szemközt, melynek megfékezésében a társadalom összes józan elemeinek részt kell venniük. Álláspontomat megerősíti még azon mindenki által szemlélhető körülmény is, hogy az egyházat izolálták minden oly térről, a hol hathatós befolyása és közreműködése az eredményelérésben kiragadhatná az elismerés pálmáját a magát mindenhatóan fitogtatni szerető kormányok kezéből. Más szóval, a gyűlölet, az ellenszenv, vagy legalább leplezetlen indifferenzizmus az egyház tevékenysége, mondjuk tehetősége ellen oly nagy, hogy sokan inkább pusztulni hagynák a társadalomfentartó egyes osztályokat, semhogy igénybe vennék a katolikus egyház segédkezését, közreműködését.

És valljuk meg őszintén, a felszínre hozott szociális kérdés oly tág keretű, hogy annak megoldása a társadalom jelenlegi formájánál nemcsak az egyházat, hanem magukat az államokat, illetve azok kormányait is kell hogy érdekelje. Az egyház mint gondos anyja gyermekeinek, mint Krisztus örökének letéteményese meg fog tenni mindent, a mi a kedélyek megnyugtatására, a társadalmi békének megóvására szolgál. Intő szózatát az egyház főpástorának, XIII. Leónak hallottuk a szociális kérdést fejtegető epochalis encyklikájában. És mit tettek az intéző körök? mit az egyház, különösen Róma ellenségei? Mosolyogtak, a pápának rémlátása fölött. Hiszen a szocializmus jó eszköz a kormányok kezében a nekik félemletes ellenségek letiprásában. A vörös zászló kitűnő eszköz a megfélemlítésre, ha csendes az idő és a szocialisták inkább időtöltés, mint még el nem érkezett síkra szállásuk

* „Rerum no varum.”

céljából itt-ott mutogatják harci kedvüket. Ez víz az ő malmukra. Gazsuliroznak a rövidlátó intézőknek, hogy ezek rövidlátása idejében jobban szervezkedhessenek, erősödhessenek.

Ha már sokan vannak, a kik rövidlátásukban a veszélyt meg nem látják, legyünk résen legalább mi, kiknek messzelátóknak kell lennünk, hogy Isten gyermekeit, a hívő népeket megmenthessük. A szociális kérdés napjainkban nemcsak a királyok és uralkodók trónjait fenyegeti, nemcsak Krisztus igazságát veti meg, hanem forradalmi háborús vészszellemet visz be a gyárakba és azok műhelyeibe, élet-halálharcra kész gyűlöletet a szegények kunyhóiba, félelmet és irtózatot a gazdagok fényes palotáiba. Kikerülhetlennek látszik a szociális felforgatás. A tömeg, a nép zöme, hiába tagadnók – még a legcsendesebbnek látszók is meg vannak mételyezve – át és át van hatva a forradalom szellemétől. Napról-napra több a hallható panasz, izgatottabb a hangulat, merevebb az ellenállási hajlam, vérmesebb az anyagiak felosztásába helyezett reménység, üldözőbb az erkölcsi vadság szelleme.

Mi állhatja útját ennek a gyilkoló áramlatnak. Megmondottuk, hogy az egyház egymagában nem. Igaz, hogy a pokol kapui sem veendnek erőt rajta – a vérfürdőből is győzedelmesen, fényesen kerülend elő, mint kikerült a 3 százados vérfürdőből, de azért mégis más tényezőnek is kell befolynia, hogy a hullámok lecsendesedjenek.

Ha a békóba vert egyház – tehát jelen állapotában – nem állandóan sikeresen síkra egyetlen tagjának elveszte nélkül, a romboló elem ellen – vájjon mi vagy ki állhatja útját? Talán a királyság azaz királyi tekintélyen alapuló földi hatalom? Kába reménység. Jelen századunk királysága nem egyszer látta inogni a forradalmi szellem által megtámadott trónokat és tehetetlennek bizonyult el-lene. Pedig csak részletes volt. Mi fog történni, ha a forradalom általános társadalmi forradalommmá válik?

Vagy talán a polgárság, az anyagiakba, a rebach-hajhászatba merült gazdag polgárság? Hiszen épen ennek a konkurencia forgó-szele által támasztott túlszereplési dühe, párosulva a konkurencia boszujával, az erkölcsi lazasággal és politikai gyávasággal, sietteti a nagy társadalmi bukást – az általános harcot, melytől annyira félnek és mely mégis elodázhatlannak látszik.

Vagy a tudomány? Jól mondja Scherr: A modern tudomány az, mely jóllehet akarata ellenére az emberiség elanyagiasításához, elistentelenítéséhez leginkább hozzájárult és a brutális szenvedélyek felülkerekedését előidézte. A durva hajlamok és a brutális szenvedélyek emeltyűi minden társadalmi rombolásnak, minden forradalmi felforgatásnak. Amellett a modern tudomány a maga Istentagadásával még arra is látszik kárhóztatva lenni, hogy a szocializmus, nihilizmus és anarchizmus hadierejét a tanult proletárokkal évről-évre szaporítsa, amint neveli a kapitalizmus a tanulatlan proletáriátust az ipar fejlesztésénél.

Vagy talán az államszocializmus? No ez csak arra való, hogy a törvényellenes szocializmus amúgyis magasra felcsigázott igényeit fokozza. Vagy pedig a törvényhozástól várjunk-e orvoslást?

Hogyan? talán egy új középosztálynak a megteremtésével? Hiú ábránd! hiszen a réginek a napról-naprai pusztulásával sem törődik.

Talán mégis csak az egyház? Nagy tévedés. Vájjon megtörheti-e az egyház a kapitalizmusnak veszedelmes hatalmát, segíthet-e a pusztuló gazdaközönségen, kölcsönözhet-e nagyobb termőképességet a kihasznált földnek? Azonkívül vannak még milliók, a kikre semmi befolyása sincs, mert az egyházon kívül állanak; vannak százezrek, a kik az egyházat csak koronázott fők kényelmére felállított, könnyen mozgatható gépezetnek tartják – más szóval, az állami rendőrség egyik osztályának tekintik. Vegyük hozzá a féktelen támadásokat a zsidó kézben levő sajtó részéről és be fogjuk látni, hogy az egyházellenes zszurnalisztikának minden egyes kirohanása az egyház tekintélyének aláásására irányul.

Vagy a hadsereg lesz talán ama kőszikla, melyen minden forradalmi hullámnak meg kell törni? Óh nem! Jöhet olyan idő és talán nincs is messze, a mikor az egész szépen felruházott katonaság csak taktikailag jól dreszírozott proletárokból és titkos szocialistákból álland majd, mely semmi kedvet sem mutatand a kapitalizmus összeszedett kincseinek kellő megőrzésére. És vegyük fontolóra az újkor fegyvernemeit. Mit tehet azok ellen a legjobban felszerelt hadsereg? A gyűlölet és kétségbeesés még nem forgatott oly veszedelmes fegyvereket, aminőket ma forgathat.

Kitől várjunk tehát segítséget? A mozgalom általános, a művelt

államok társadalmát felölelő, tehát a társadalom minden egyes rétegének kell közreműködnie a nagy veszély elodázásában, ha lehet megszüntetésében. Első sorban az államnak és pedig minden erejének és hatalmának igénybevételével kell odahatnia, hogy az igazságosság és szeretet törvényei foganatosíttassanak, érvényre juttassanak. Ebben a nagy munkában segítse az egyház lelkekreatív szereinek és malaszteszközeinek felhasználásával. E két faktor köré csoportosuljon a társadalom értelmisége, sorakozzék a még meg nem mételyezett nép összesége.

Szociális mozgalmak nem lepnek meg újdonságokkal. A történelem nem egy ilyen mozgalomról tesz tanúságot. A társadalom mindannyiszor forrongásba jutott, valahányszor csak letértek az emberek az igazság és szeretet útjáról és követni kezdték az anyagi korszellem lidércét, mely tovább és tovább vezette el őket az ember igaz rendeltetésétől. Ezt tanítja a történelem. A legfeltűnőbb az, hogy a szociális kérdés réme éppen azokban a korszakokban lép fel legkísértetiesebb alakjában, a mikor a népek kultúrája legmagasabb fokát érte el és a tudományok és művészetek fejlődésével az anyagi jólét is kezdett mutatkozni, hogy véget vessen a népek álmodozásának az elnyert jólétről, boldogságról. A felületes szemlélőnek ez különösnek fog feltűnni, a kritikus vizsgáló ebben is logikus, természetes processzust találand. A külső jólét, nevezzük szerencsének vagy boldogságnak, korszakában nő legmagasabbra a kedvező anyagi helyzetben lévők hiú gögje, tünedez, sőt sokszor egészen elenyészik az igazság és szeretet iránti érzék. A fenhéjazó jólét nem ismer szeretetet, nem gondol az igazságosságra, mert azt is a maga részére létezőnek, azaz megvásárolhatónak tartja. Így romlanak a társadalom alapjai, így inog a társadalmi épület.

Itt az ideje, hogy a történelmi kútforrások nyomán megemlékezzünk a legfőbb szociális mozgalmakról s kutassuk azok alapokait. Már előre jelezhetem, hogy az okok minden időben egyformák voltak. „Semmi sem új a nap alatt” – mondja a bölcs. Minden jelenség már természetében hordja csiráját, elvét. Egyforma jelenségek, mint a milyen a szocialisztikus mozgalom jelensége, csak természetét képező csirákra és elvekre vezethető vissza; mert a jelenség csak okozat – más szóval fejleménye a természetében

létező erők és elvek működésének. A szociális mozgalmak hármasként vezetendők vissza. *A társadalomban észlelhető visszás anyagi állapotok egyszerű kinövésai, vagy az erkölcsi, azaz belső emberi elvadásnak, zabolátlan szenvedélyességnek természetes kifolyásai, vagy a politikai, társadalmi viszonyok helytelenül eszközölt berendezésének természetesen fattyúhajtásai.*

E hármasként szempontból fogjuk tárgyalni a jelenkor szociális kérdését. A történelem lesz a világító fáklya, melynek fénye mellett tanulmányozandjuk a mozgalom fázisait. Nem fogjuk figyelmen kívül hagyni az alap gondolatot, a vallásosság kérdését. Minden nemzetnek vallási fogalmát felölelendjük műünkbe, hogy annál szembeötlőbbén tűnjék fel az egyház vallása, azaz Krisztus tanítása s meggyőződjék mindenki alapelvünk igazságáról: a vallás kibékíti az embert Istennel és embertársával, míg elhanyagolva, vagy éppen megvetve a forradalmi szellem uralmának enged helyet, melynek habár rövid zsarnoksága is csak arra való, hogy az embert újból az igaz vallás kútforrásához vezesse. Igazság és szeretet nélkül nem volt, nincs és nem lesz tartós társadalom!

* A különféle vallások befolyásáról az emberi társadalomra című értekezés munkám II. kötetét képezi. (L. Előszó.)

III. A SZOCIÁLIS KÉRDÉS AZ Ó-KOR NÉPEINÉL.

Tekintve azt, hogy a mai korban az emberek java része a hiteles vagy kevésbé hiteles, de mégis csak történeti adatra szokott hivatkozni, a szociális kérdés tárgyalásánál a történelmi feljegyzéseket tartandjuk szemünk előtt és hiszszük, hogy ezeknek a dokumentált hiteles feljegyzéseknek is hitelt, legalább olyan hitelt adand az olvasó közönség, milyent sokszor a leghazugabb forrásból menttnek szokott adni. Előre megjegyzem, hogy a történeti tanulmánynál nemcsak a szociális mozgalmat fogom szem előtt tartani, hanem kiterjeszkedem okának tanulmányozására is és részletezendem a vallási viszonyokat oly népnél, a melynél a szociális kérdés hullámai a vallás elhanyagolására vezethetők vissza. Világosság kedvéért a népek vallásáról és annak a társadalomban tulajdonított jelentőségéről, nemkülönbén a népek kulturális fejlettségéről külön kötetben szólandok. Egyelőre csak a meztelen tények elősorolására szorítkozva, tanulmányomat az egyiptomiakkal kezdem meg.

Az egyiptomi állam, a Pharaok országa, a kritikus történészek előtt csak mint „minta-állam” tűnik fel. Ebben a szóban, „minta-állam” rejlik az ókori egyiptusi nép állami berendezettségének, kulturális fejlődésének, nemzetgazdasági fejlettségének, létezési jogosultságának, iparszaki rátermettségének – szóval historikus dicsőségének legszebb bizonyítéka. Lássuk mennyiben érdemelte meg e dicső nevet! Egyiptom már fekvésénél fogva is áldott egy vidék. Földje termő erejével fölülmúlja Európa legtermékenyebb országait. Népe úgy szerepel a legújabb kor történészei előtt, mint a szellemi műveltségnek legmagasabb fokára emelkedett nép, mely mint olyan sok tekintetben mintaképeül szolgálhat a műveltségével kérkedő sok európai nemzetnek. Spamer „Illustrirte Welt iceschichte” című mun-

kajában azt írja Egyiptomról (Szándékosan használjuk a protestáns író, nehogy elfogultsággal vádoljanak ott is, a hol a hitelesség szempontjából a katolikusokat tényleg jobban díszíti e cím „elfogulatlanok”, mint a protestánsokat): „Mielőtt Jao és Schim a kínaiaknak bölcs törvényeket adtak volna, mielőtt az ariusi néptörzsek Iran és Pendschab felé vándoroltak volna, már akkor létezett Afrika északkeleti részében egy ország, Egyiptom néven, melynek magas műveltségű népe a legkifejlettebb államrendszer keretei között él és mozog. Valamint India, úgy Egyiptom is csoda-ország, az elsőt a természetnek kincseket és természeti szépségeket osztogató bőkezősége tette megkívánhatóvá és csodálatossá, a másikat az emberi szellemnek és iparnak csodaalkotásai és manapság is, tehát 5000 év multával, bár romokban heverő építményei, hirdetik nagy-nak, teszik dicsővé. Az egyiptomi nép más nemzetek közé is szórta magas kultúrájának magvait; befolyása észrevehető a legmíveltebb népek alkotásainál. A legcsodálatosabb az, hogy e népek kultúrája önállóan fejlődött ki. Már a történelmi korszakba való beléptekor bír jelentőséggel, sőt bámulandó kulturális fejlettséggel. Az írás fel volt találva, az év rendje megállapítva, az irodalom és tudomány alapjai megteremtve, sőt a gondolkodás és szemlélet olyannyira kimívelve, hogy irányadóul szolgált a következő évszázadok nemzetének.” És ennél a népnél is kísértget a szocializmus réme. Termékenységé, a Nílus folyó bőkezű évi áradásának egyszerű következménye fokozva a tervszerűen keresztül vitt csatornázással, víztartó medencékkel és minden gazdasági berendezéssel, nem bírta megakadályozni a kísérteties rémnek feltűnését, sem annak romboló munkáját. A bölcs törvények, az igazságos állami közigazgatás, bármennyire emelték is az ország jólétét, még sem állhatták útját a forradalmi szellemnek. Egyiptomnak is át kellett esnie a szociális krízisen. Történetének sötétjéből kísértetként bujkálnak elő azok a nyomor-alakok, melyek a dicsőnek, boldognak hirdetett állam nyomoráról tesznek tanúságot. Úgy látszik, hogy már akkor is a nagy urak, az uralkodó osztályok és a nagyoknak nevezett uralkodók tetszése. szerint csinálták a történelmi jelentőségű feljegyzéseket, korfestéseket. A köznapi nyomor csak itt-ott rí ki a dicsó alakok és építmények halmazából. De egyszerű megjelenése is elég

arra, hogy lerontsa a nagyszerűnek látszó kép hatását, úgy vagyunk a dicsőnek, „nagynak” nevezett II. Ramses uralkodói alakjával is. Alkotásait hirdetik az óriási építkezések, óriási terjedelmekkel hangoztatják megalkotójuk nagyságát, de csak egyrészt, másrészt visszadadják siralmas panaszát, jajveszéklését, a teher alatt önkéntelenül kitörő nyögését azon népnek, mely kellő díjazás nélkül csak rabszolgamunkára kárhoztatva e hatalmas építményt létesíté, könyeivel áztatva annak minden egyes követ. Ki ne emlékeznék vissza a szentírásból a zsidó népnek azon elnyomatására, mely épen e király alatt érte el tetőpontját. A műveltség nem tűr rabszolgaságot és itt épen az államtudomány az, mely egy egész népnek rabszolgaságát teremte meg, hogy annak testi ereje dicsőségének alkotójává és hordozójává legyen bér nélkül, csak könyvek közt. No de menjünk tovább. A nyomor, ínség, zaklatás nemcsak a rabszolgaságot sújtá, érinté az azokat az ős elemeket is, melyek Egyiptom dicsőségének alapelemei voltak, t. i. a földművelő népet. „Nem mind arany, a mi fénylik”, ezt bizonyítja legjobban azon okmány, mely a britt múzeumban őriztetik, és melynek szerkesztője az általunk emiített királynak, II. Ramsesnek, főkönyvtárosa. A szociális nyomort festi le ebben, írván: „alkottál-e magadnak legalább némi képzetet arról az állapotról, melyben a földművelő osztály él? Még mielőtt arathatna, már is elpusztították a rovarok termésének nagy részét. A patkány seregestől hemzseg a szántókon; azután jön a sáska; a vadállatok feldúlják a vetést, a verebek pedig beláthatlan seregben tanyáznak a vetéseken. Ha a földművelő nem igyekszik haza hozni termését, biztos lehet arról, hogy javarészét a tolvajok viszik el. Lova döglök a megerőltetéstől s elcsigázottságtól ekéje mellett. Aztán jön az adószedő, kíséretében vannak a botokkal felfegyverezett poroszlók és pálmaveszőkkel kezökben a négerek, a mi annyit jelent: add ide termésedet. A pogány földművelőt, ki nem állhatván ellen az erőszakos zsarolásnak, elfogják, megkötözik és csatormunkára kényszerítik. Felesége sem jár jobban, ezt is megkötözik, gyermekeit pedig elrabolják”. Iszonyú egy kép ez. Az egyiptomi népnél a szociális kérdést két tényező idézi elő 1. A természet elemei és 2. az elviselhetlenségig felsrófolt adók könyörtelen behajtása. Nem csoda, ha e nép felzúdul és kétségbeesésében fegyverhez nyúl.

Merenphtah, Ramses utóda alatt éri az elkeseredettség a legmagasabb fokot. E királynak uralkodása előtt érezhette a nép az Isten tíz csapását s láthatta a kincseivel megrakott zsidó nép kivonulását országából. Ehhez járult az elnyomott szegény nép erőszakos felkelése. Itt látjuk először a történelmileg igazolt munkás-lázadást. Az elnyomott bányamunkások felláznak egy heliopoliszi pap vezetése alatt a kormány ellen, s magukhoz csalják Egyiptom népének javarészét. A felkelők száma oly nagy volt, hogy maga a király 300 ezer emberével Felső-Egyiptomba menekül, míg öt éves fiát és trón örökösét Aethiopiába küldi. A fellázadt szenvedély gyújtogatásban, rablásban, gyilkolásban, Egyiptom szentélyének meggyalázásában, lerombolásában, a vallási emlékek megszenteltetésében és megsemmisítésében keresett kielégítést. A papok kényszerítették az Isteneknek szentelt állatok sütésére, minden szentnek profanálására. A népnek ezen iszonyt gerjesztő fellázadása, egy pap vezetése alatt véghez vitt rémtettei, a szentélyeknek meggyalázása stb. világosan mutatja az elnyomatás keserűségét s bizonyosságul szolgál arra nézve is, hogy 1. a szenvedélyének hódoló isteneit megvető nép rémtettekben keresi szenvedélye kielégítését, míg 2. a hitétől elpártolt Istenét megvető pap saját királyának árulójává válhatik.

Íme a szociális kérdés keletkezésének és eredményének képe a régi Egyiptomban, a dicsőített mintaállamban. Testi nyomor és lelki elvadulás ezer forradalmat idézhet elő.

A szociális kérdés Athénben.

Mit mondjak a mívelt Görögországról? Annak is meg volt a maga szociális kérdése, s habár megoldásában nem is volt olyan véres, mint Egyiptomban, fejlődésében mégis sok ember áldozatát követelte. Athén és Spárta a megoldatlan szociális kérdés áldozatai. A különbség Athén és Spárta között csak az, hogy míg Spárta a latifundiumok miatt ment tönkre, addig Athént nemesi és birtokos osztályának árulása semmisítette meg. Tudnunk kell, hogy Athénben a nép ragadta magához a hatalmat és élvezetében minden terhet a nemességre és birtokos osztályra rótt, mely elkeseredettségében saját hazájának árulójává vált. Lássuk a fejlemények rövid történetét.

Annai hagyomány és emlék maradt reánk az athenaei régiségekről, hogy tiszta belátást nyerhetünk, mily módon képződött az alhenaei állam. Kezdetben így szól Plutarchos, Attika családokra volt felosztva. Az eredeti korszak némely családjai, minők: az Eumolpidák, Kekropidák, Gephyreiek, Phyalidák, Lakiadok folytonosan fenntartották magokat egészen a következő korszakokig. Akkor az athenaei községi állam még nem volt meg; hanem minden egyes család, ifjabb ágaitól és clienseitől körbezve, elfoglalt egy-egy kerületet és ott teljes függetlenségben él vala. Minden egyesnek volt saját vallása: az Eumolpidák, Eleusisban telepedvén le, Demetert imádták; a Kekropidák, kik azokat a kősziklákat lakták, melyeken később Athenae épült, Poseidont és Athénét tisztelték, mint védő isteneket. Ehhez közel, az Areopagos kis dombján Ares vala a védő isten; Marathonban egy Herakles, Prasiae-ben egy Apollo, egy másik Apollo Phlyusban, a Dioskurok Kephaleben és így tovább a többi kerületekben.*

„Minden családnak a mint saját istene és oltára, úgy meg volt saját fője is. Midőn Pausanias Attikát meglátogatta, a kis városokban régi hagyományokat talált, melyek a cultussal együtt folytonosan fenntartották magokat; már pedig ezekből a hagyományok-

* Pausanias I. 15. I 31; I. 37: II. 18. (Fustel de Coulanges „Az ókori község 179. l.

ból megtudta, hogy minden egyes kis városnak volt saját királya már, mielőtt Kekrops uralkodott Athenaeben. Nem volt-e az egy régi korszaknak emléke, a midőn e nagy patriarchális családok mindegyikének, mint a régi kelta ciánoknak, meg volt saját örökös főnöke, ki egyúttal papjuk és bírójuk is vala? Száz ilyen kis társaság is élt így elszigetelten a tartományban, melyek nem ismeretek egymás közt sem vallási, sem politikai kapcsot, megvolt mindenkinek külön területe, gyakran harcra keltek egymás ellen, sőt annyira el voltak egymástól különítve, hogy egymás között még a házasság sem volt mindig megengedve.*

„De a szükség vagy a hajlamok közelebb hozták őket egymáshoz. Észrevétlenül egyesültek kis csoportokba négyével, ötével. Így a hagyományokban azt találjuk, hogy a marathoni síkságnak négy kis városa egyesült a delphibeli Apollo tiszteletére; Piraeosnak és Phalerumnak, valamint a két szomszéd területnek lakói egyesültek és Herakles tiszteletére templomot emeltek. Későbbben e százra menő kis állam tizenkét szövetséges állammá apadt le. Ezt a változást, melynek következtében Attika népsége a patriarchális család állapotból egy valamivel kiterjedtebb társadalomba lépett át, a legenda Kekrops törekvéseinek tulajdonítja: ez alatt azonban csak azt kell érteni, hogy az csak abban az időben lett befejezve, a melybe Kekrops uralkodását teszik, azaz a tizenhatodik századba időszámításunk előtt. Azonkívül azt látjuk, hogy Kekrops a szövetkezett tizenkét állammak csakis egyike fölött, mely később Athenaevé lett, uralkodott; a többi tizenegy megtartotta teljes függetlenségét; minden egyesnek volt saját védő Istene, oltára, szent tüze, főnöke.”

„Több nemzedék tűnt el, mely alatt a Kekropidák csoportja észrevétlenül több befolyásra tett szert. Ebből a korszakból fennmaradt egy véres harcnak az emléke, melyet azok az eleusisi Eumolpidák ellen vívtak és melynek eredménye az volt, hogy emezek meghódoltak avval az egy kikötéssel, hogy istenségük papi tisztességét örökösen megtarthassák. Hihető, hogy más harcok és foglalások is fordultak elő, de ezeknek az emléke nincs megőrizve. A kekropidák kősziklája, a melyen lassanként Athénének cultusa kifejlődött és a mely végre fő Isten asszonyának nevét vette föl,

* Plutarchos Theseus 13.

felsőbbségre vergődött a többi tizenegy állam fölött. Akkor lépett fel Theseus, a Kekropidák örököse. A hagyományok mind abban egyeznek meg, hogy ő ezt a tizenkét csoportot egy állammá egyesítette. Sikerült neki valóban egész Attikában az Athene Polias cultusát elfogadtatni, oly módon, hogy ezentúl az egész tartomány közösen ünnepelte meg a panathenaei ünnepet. Előtte minden kis városnak volt saját szent tüze és prytaneumja, egész Attikának vallási dolgában minden megyének megvolt a régi cultusa, de mindnyájan elfogadták a közös cultust; politikailag minden egyes megtartotta főnökét, bírait, gyülekezési helyét, de a helyi kormányok fölött állott az államnak központi kormánya.” Ettől az időtől kezdve fejlődni kezdett Athén állama. A rázkódtatások azonban nem kerültek ki. A szociális szű rágódni kezdett külsőleg izmosnak látszó testén.

A virágzó Athénnek társadalmi viszonyai Krisztus előtt (593-594) olyannyira kuszáltak és bonyolódottak voltak, hogy a bölcs Solon, Athén regenerátora csakis bölcsességének és testi erejének teljes kimerítésével csendesítette le a forrongásban lévő athéni népet. Az általános népelégedetlenségnek oka korántsem keresendő abban a sokszor hangoztatott politikai egyenlőtlenségben a polgárság között, mely de facto létezően, később kifejlődő zavargásoknak is lehetett volna előidézője, hanem a szociális nyomorban, mely általánosságával a komoly gondolkodókat aggasztotta és tetterejök kifejtésére indította. A középosztály elszegényedése rohamosan és aggasztóan fejlődött. Pénze kevés volt az országnak és mégis napról-napra jobban és jobban fejlődött annak bírása utáni vágy. A vert pénznek behozatala felébresztette a szunyadó pénzvágyat. Rövid idő múlva csak a vert pénznem uralta a forgalmat. Csakhogy ez a pénz csak csekély számú kapitalisták kezeiben folyt össze; ezek képezték és képviselték a pénzarisztokraciát és ezzel a pénzhatalmat, mert az áruk árait ők határozták meg és az inproduktív pénznek produkcionális erőt adtak a magas kamatokkal, – más szóval nagyobb előnyöket biztosítottak az inproduktiónak, mint a szegénységnek, – A pénz főbbet jövedelmezett, mint a munka. Szamasa ennek a mai világ is. A szegény ember kénytelen volt szántóját elzalogosítani, hogy pénzhez jusson, és mivel ké-

sőbben legnagyobb szorgalma mellett sem válthatta meg azt, hiszen a kamatok felemésztették az ő munkáját, egyszerűen ott kellett hagynia a pénzemberek kezében. Így sülyedett a szabad görög hűbéressé a saját földjén, birtokán. Csakhogy a nyomor még a béreségnél sem ért véget. A pénzhatalom még nagyobb és pedig személyáldozatot is követelt. A ki nem bírta megfizetni adósságát, azt rabszolgának deklarálták és mint ilyet idegen országba eladtak.

A szántóföldek akkori képe valóban megdöbbentő. Minden egyes szántón lehetett látni egy oszlopot és azon ékes írásban a tulajdonos nevét és adósságai nagyságát. Hej ha ilyen oszlopokat állítanának fel manapság Magyarország szántóföldjein, vajjon hány oszlopmentes földet olvashatnánk össze?!

A közönséges polgárnak nagyobb mérvű eladósodását nagy mértékben fokozta a törvényes megtérítés nélküli hadi szolgálat. Míg a táborban volt, nem volt senkije, ki földjét megművelhette volna, pénzre azonban szüksége volt. Mit tehetett – kölcsönvett, de a kamatok lefizetésére a tábori élet alatt nem gondolhatott, a mikor haza került, észrevette, hogy földje csak fizetetlen kamatok fejében van lefoglalva. Tönkre ment, még pedig önvétke nélkül, a keserűség érzetével állt a rabszolgák vásárterén. No de nem festem tovább ezen állapotokat, csak megjegyzem, hogy az athéni krízisnek alapokai: a sok hadi szolgálat, a pénzérték és forgalom, a kapitalizmus túlhajtott hatalmaskodása és az adóssági törvénynek igazságtalansága – voltak. Ugyanezekkel a tényezőkkel találkozandunk még a későbbi korszakok szociális érdekű jelenségeinél, mozgalmainál.

Athénben ilyen viszonyok mellett a szociális nyomor csak általános *tehermentesítés* (teherleszállítás) által volt enyhíthető, a szociális véres mozgalom elodázható. Ezen általános teherleszállítás (görögül *széizachteia*) vitte keresztül a nagy Solon – s neki tulajdonítható a szociális krízis forradalmi kitorésének megakasztása.

Hogyan? ez az első kérdés. Mindenekelőtt törölte a személyelzálogosíthatást és kiterjesztette ezt nemcsak az adósságcsinálóra, hanem annak családtagjaira is. Megtiltotta tehát, hogy valaki adóssága miatt rabszolgaként elárusíttassék és az országból deportálathassék. Az adós nem állhatott többé jót a saját személyével vagy

családtagjaival, szóval személyes szabadságában nem támadtatható meg a hitelező által. A földet terhelő adósságot egyszerűen törölte és így megszüntette az adósságot feltüntető mezei oszlopokat. Az államadósság miatt szolgáltságba kerültek szabadon bocsátotta, ellenben az idegen országokba eladottakat visszaváltotta. A birtokfelosztást, melyre annyian sóvárogva vártak, nem eszközölte, hanem fentartotta a létező birtoklást. A létező adósságokat a pénzürtéknek és ürmértéknek devalválásával törölte. Az egineti ürmérték helyett, melynek egy medimnora (kőből) $72^{2/3}$ 1. foglalt, behozta az eubóit $52^{1/2}$ 1. tartalommal. Úgy járt el a pénzürték megállapításánál is: az új, vagyis attikai, 27 drachmával kisebb volt a réginél. A behozott új pénzürtékkel és ürmértékkel fedeztettek a régi adósságok. Ezen devalváció következtében az adósok 37 perczentet nyertek, a hitelezők kárpótolva voltak a szedett magas uzorakamatokkal. A jövőre nézve fixírozta a kamatlábat és meghosszabbította a fizetési határidőt. Az osztálygyűlölséget azáltal vélte megszüntetni, hogy a birtok arányához mérten felosztotta az alkotmányos terheket és jogokat. A fősúlyt a földbirtokra fektette, mely aránylag a nemesi osztálynak kezében volt, miáltal ennek befolyását is megszilárdította a közügyek terén, de nem kizárólagosan, mert a többi birtokosoknak is volt befolyások birtokarányuk szerint. A földművelő nép mégis többségben maradt.

Ekkép helyreállítván a szociális egyensúlyt, szabadnak deklarálta a kereskedést és ipart.

Ilyen bölcs Solonra manapság is nagy szüksége volna a társadalomnak, ki végét vetné a birtoktúlterheltségi visszásságnak és megállítaná útjában a pauperismus rémét.”*

Mint látjuk, semmi sem új a nap alatt. Valamint hajdan, úgy ma is irtóháborút folytat a felhalmozott kapitalizmus a termelő nehéz munka ellen. Az arany hatalma nem tűri a szegénynek kiemelkedését abból a sárból, melyben ő és gyermekei fetrengnek. Így volt ez régente, így van ez manapság is.

Et nunc venio ad virum fortissimum – és ez Róma, melye tisztán a megoldatlan szociális kérdés győzött le és semmisített meg.

* Katholische Bewegung. 1897. Die sociale Bewegung v. Theobald Edelblut,

A szociális kérdés a római birodalomban.

A szociális kérdés befolyásának tanulmányozása az ó-kor hatalmas népeinél, különösen a rómaiaknál, arra inti az államfentartókat: ügyeljenek arra, hogy minden intézkedésük egy egészséges virágzó középosztálynak fejlesztésére irányuljon, mert ennek egészséges szervezetétől függ az állam egészséges fejlődése és gyarapodása, süllyedése pedig maga után vonja a legkolosszalisabb államtestnek sorvadását és végül pusztulását. A józanul gondolkodó államférfiú e középosztálynak fentartásán fog fáradozni ott, a hol még megvan; megteremtésén, ahol nincsen. A nyugati kultúrnépek középosztályának szenvedését és haláltusáját leíró története hatalmasan dörgő intő szózat a modern államokhoz intézve, hogy benne saját végüket láthassák. A római középosztálynak története tipikusnak mondható minden időkre. Egyetlen egy népnél sem lép fel a szociális kérdés oly világosan, mint a rómaiaknál. Keletkezésének és fejlődésének phazisai annyira pregnánsak és kidomborodottak, hogy a legbelsőbb életmozzanatok is könnyen láthatjuk; ilyenek: az egyenjogúsításért és egyeduralomért vívott harcai, haláltusája, végvonaglója és végre megsemmisülése a gyáva proletariátusban. Egy óriás harca nemcsak érdekes, hanem tanulságos is.

A regék sűrű ködéből, mely a római történet kezdetét fedi, csak azt vehetjük ki biztonsággal, hogy Róma telepítés által keletkezett, sőt a római nép jelleme világosan tükrözi vissza azon népek sajátlagos tulajdonságát, melyek vegyülékéből, elegyedéséből a római kifejlődött – értjük a Latinok és Sabinok népét, s míg az első a szellemi élénkséget, a maró gúnyt, élcet és nevetető humort szolgáltatva, addig a másik iszonya energiájával, ridegességével, kitartásával tűnt fel. Ezen tulajdonságok biztosították a római nép fölényét a szomszédnépek fölött. Hogy az orozzlánrészt a szabinosok követelték maguknak, az az alapítókról szóló meséből is kitűnik, mely szerint Romulus és Remus farkasnőstény dajkálta volna. Már pedig tudvalevő dolog, hogy csak a szabinusoknak volt ama Sajátszerű szokásuk, mely szerint dúló háborúk és dögvész után 20 éves ifjakat és hajadonokat telepítés céljából az országból ki-

küldtek, s azokat Mars szent állatainak: u. m. farkas, bika vezetésére bízták. Úgy a Sabinok, mint a Latinok földművelő nép volt, mondhatnók katexochen felruházva mindazon jeles tulajdonságokkal mik a földművelőt díszíthetik: u. m. kitartó szorgalom, nemes, szolid magatartás, erkölcsi komolyság, szigorú nevelés, nemes egyszerűség és mértékletes életmód. Ebben bírja titkát a két nép elegyedéséből származott római népnek szívóssága, kitartása, erkölcsi szilárdsága és erőssége.

Ennek a népnek az élén látjuk Rómának ismeretlen időben történt alapítása után a választott királyt, ki fővezére volt a háborúban, papja és bírja békés időben. (Róma alapításának történetét a jegyzetben találja a szíves olvasó.)* Oldala mellett a tanács foglal helyet és a római nemzedék 300 tagú képvisellete az öregek tanácsával; a nép maga – azaz a polgárság a népgyűlésekkel, a comitiákkal vett részt a kormányzásban – a hol hadüzenet, új polgárok felvétele és a joggyakorlásnak minden megváltoztatása fölött tanácskozott és döntött.

Kezdetben két, úgy politikailag, mint társadalmilag különböző

* Civitas (községi állam) és Urbs (város) nem valának a régieknél hasonló értelmű kifejezések. A községi állam a családok és tribusok vallási és polgári egyesülése; a város pedig e társaságnak lakóhelye, különösen pedig szentélye volt.

Nem szabad magunknak a régi városokról olyan fogalmat képeznünk, mint a minőkkel mai városainkról bírunk. Jelenleg egynéhány házat építenek, és ezek falut, helységet képeznek; a házak száma észrevétlenül növekszik és lesz belőle város, melyet végre hadi szempontból alkalmas helyen még árokkal, kőfallal, erődítésekkel is körülvesznek. A régieknél a város nem alakult hosszú idő alatt és nem is az emberek és az építkezések lassú gyarapodása folytán. Akkor a város egy csapásra, egy nap alatt alakult meg egészen.

De ehhez megkívántott, hogy előbb már a községi állam szervezve legyen s ez volt a sokkal nehezebb és hosszú időt igénylő munka. Míhelyt a családok, phatriák és tribusok összejöttek, hogy egyesüljenek és hogy egy kultuszuk legyen, azonnal megalapították a várost, hogy az a közös kultusznak szentélye legyen. így tehát a városnak alapítása mindig vallási cselekmény vala.

Elsőnek például magát Rómát veszszük, a kétkedések nagy számának dacára, melyek régi történetéhez fűződnek. Gyakran ismételték, hogy Romulus kalandorok feje volt; hogy ő úgy képezett magának népet, hogy a kóborlókat és tolvajokat csöditette össze és hogy ez a

elemmel találkozunk, az uralkodóval és az alárendelt hűbéressel. Az elsőt patricius néven ismeri a történelem, a másikat cliente-seknek nevezi. Az első, mint egyenes származéka az eredeti letelepedőknek, magához ragadott minden politikai jogot; a fegyveres adóképeség s annak viselése csak őt terheli. A másik elem, mely a telepítésnél leigázott népnek utódaiból áll, bizonyos függő viszonyban él a patriciusokkal, és vagy annak mint patronusnak birtokát bérlő, mint egyedül jogosított ősbérlő, vagy pedig a kereskedést és ipart űzi. Számuk nőttön-nőtt a felszabadított rabszolgákkal, kiknek száma a királyság alatt úgyszólván csekély vala, és a bevándorló idegenekkel, kik a telivérű polgárságnak mint protectornak, patronusnak, szárnyai alá menekültek.

Ezen két elem mellett csakhamar egy harmadik kezd szerepelni, melynek politikai jelentősége döntővé válik Róma fejlődésében s ez a *plebs – a nép*, innét *plebejus* elnevezés.** (Jegyzetet lásd a 92-ik oldalon ** alatt.)

Mint a kisebb városokban lakó, de a rómaiak által meghódított és Rómában letelepülni kényszerített Latinoknak vagy önkéntes

gyülelész nép hamarjában egy pár gunyhót épített magának, hogy azokba szákmányát elrejtse. De a régi írók a tényeket egészen más alakban tüntetik fel, és mi azt véljük, hogy ha az ókort akarjuk megismerni, az első szabály, hogy azokra a bizonyítékokra támaszkodjunk, melyek épen az ókorból erednek. Ezek az írók, az igaz, egy menedékhelyről beszélnek, azaz egy oly szent rejtekhelyről melyben Romulus minden jelentkezőt bebocsátott, mely tekintetben azt a példát követte, melyet neki számos város-alapító adott.

De ez a menedékhely nem a város volt; és nem is volt megnyitva, míg a várost nem alapították és teljesen föl nem építették. Az csak Rómához csatolt függelék volt, nem maga Róma. De még csak Róma városának részét sem képezte, mert a Capitolinus hegy tövében volt, holott a város a Palatínus fensíkját foglalta el. Nagyon fontos dolog, hogy a római lakosságnak kétféle elemeit jól megkülönböztessük. A menedékhelyen vannak a kalandorok tűz- és állandó lakóhely nélkül, a Palatínuson vannak az Albából jött emberek, azaz már társaságba szervezett, gentesekre és curiákra osztott, házi cultuszszal és törvényekkel bíró emberek. A menedékhely nem volt egyéb, mint egy tanya, vagy külváros, ahol hamarosan és minden rend nélkül kunyhók épültek, míg ellenben a Palatínuson egy vallásos és szent város emelkedett.

A város alapításának módját illetőleg a régi íróknál számtalan adat van; taláunk a hallikarnassosi Dionysiosnál, ki azokat sokkal

bevándorlóknak egyenes utódai, a plebejusok is személy- és vagyonszerzési szabadsággal bíró nép, csak politikai joga nincsen s igényt sem támaszthat az állambirtokokra. Szociális ügyekben a házasság patríciusokkal meg van tiltva, sőt a papi hivatal viselésétől, a római államvallásban is kizárattak. Valamint a patríciusok, úgy a plebejusok is javarészből földművelők voltak, különböző kiterjedésű földbirtokokon, és talán nem egy plebejusnak a földbirtoka háromszor terjedelmesebb volt egyik-másik patríciusénál. Hogy sokan közülök az iparágak művelésére is adták magukat, kitűnik abból, hogy a római népek már Numa király idejében céhekről u. m. börgyárosok, ácsok, festők, fazekasok, csizmadiák, arany- és rézművesek céhjeiről tesznek említést. A római középosztályt a földművesek és iparosok képezték.

Ezen napról-napra szaporodó néposztálylyal szemben kellett a telivérűeknek állást foglalniuk. És ezt meg is tették – mint szépen tagozott ősnemesség külön kiváltságos osztályt képezett a plebejusokkal szemben. Így történt, hogy minden szerves összeköttetés nélkül egy államban foglalt helyet a nemesség és a nép,

előtte élő Írókból merítette; találunk Ovidius Fasti című költeményében, Plutarchosnál, az idősb Catonál, ki a régi évkönyveket átkutatta, Tacitusnál és több más írónál, kik nagy hitelt érdemelnek, minők: a tudós Varró és a tudós Verrius Flaccus, kinek irataiból Festus őrzött meg egyes részeket; mind a kettő igen jártas volt a római régiségekben, az igazságnak barátja, sehogysem hiszékeny és eléggé ismerték a történeti kritika törvényeit. Mindezek az írók közlik velünk a vallási szertartásokat, melyek Róma alapítását jelezték s épp azért nem vagyunk feljogosítva a tanúbizonyságok oly nagy számát elvetni.

Nem ritka eset, hogy a régieknél oly tényekkel találkozunk, a melyek meglepők; vájjon okszerű-e azért mondani, hogy ez mind mese, kivált ha azok a tények, bár a mi fogalmainktól elütök, teljesen egyeznek a régiek fogalmaival? Láttuk államéletükben a vallást, mely minden cselekedeteiket szabályozta; láttuk továbbá, hogy az a vallás megvetette a társadalom alapját; lehet-e feltűnő ezek után, hogy valamely városnak alapítása szintén szent cselekvény vala és hogy magának Romulusnak is azokat a szertartásokat kellett végeznie, melyek mindeütt szokásban valának?

Az alapítónak első gondja az alapítandó város számára alkalmas helyről gondoskodni. De annak kiválasztását, mint igen fontos dolgot és mint a melyről azt hitték, hogy tőle függ a népnek sorsa, mindig az istenek elhatározására bízták. Ha Romulus görög lett volna, a Delpohii jóshely-

a patríciusok és plebejusok. Ezen dualizmus, melyhez hasonló hiába keresünk a történelemben, nem tarthatta magát sokáig. Érzé azt mind a két fél és oly alapnak létesítésén fáradozik, mely a két különálló osztályt egy szerves egészszé forraszsza össze a római államban. A folytonos villongások és torzszalkodások a szomszéd népekkel, melyeknek elhárítására és győzedelmes leküzdésére a régi alkotmányosság értelmében csakis a patríciusok voltak kötelezve, csakhamar azon közös óhajt érlelték meg, vajha a terhes hadviselésben a plebejusok is résztvennének, hogy így közös erővel támadjanak az ellenségre s megszilárdítsák az állam alapjait. Ez annál is inkább látszott kívánatosnak, mert a plebejusok közül sokan gazdagságuk és ipari fejlődésük révén a patríciusok és függő helyzetök leküzdésére azaz függetlenségük kivívására törekedtek. Hogy a politikai jogszerzésért azaz a függetlenségért vívott harc hosszabb ideig tartott, az bizonyos; a történelem nem említi a harcnak pházisait és csak annyit jegyez meg, hogy Servius Tullius király nevéhez fűződnek a plebejusok reformtörekvéseinek sanctiónálásai. Az úgynevezett „serviusi alkotmány” már politikai jogokat

hez fordult volna tanácsért, mint samniumbéli a szűnt állatot, a farkast vagy zöld harkályt követte volna; minthogy azonban latinus volt, az etruscusoknak tőszomszédja, beavatva az augurok tudományába, arra kérte az isteneket, hogy a madarak repülése által nyilatkoztassák ki akaratukat. Az istenek jelölték ki neki a Palatínust.

Az alapítás napján mindenekelőtt áldozatot mutat be. Társai körülötte vannak; cserjékből tüzet gyújtanak és mindenki átugorja a gyenge lángot. Eme szertartás magyarázata az, hogy a most végzendő cselekménynél a népnek tisztán kellett megjelennie; már pedig a régiek azt gondolták, hogy physikai és erkölcsi mocsoktól megtisztulnak, ha a szent lángot átugorják.

Miután ez az előzetes szertartás már előkészítette a népet az alapítás nagy cselekményére, Romulus köralakú kis gödröt ás. Beledob egy marok földet, melyet Alba városából hozott volt. Azután társai közül mindegyik, sorban oda menve, szintén dob bele egy kis földet, melyet abból az országból hozott magával, a honnan jött. Ez a szertartás figyelem méltó és oly gondolkodási módot árul el az embereknél, melyet fontos megbeszélni. Mielőtt a Palatínusra jöttek, Albában, vagy valami más szomszéd városban laktak vala. Ott volt tűzhelyük, ott éltek és ott voltak eltemetve atyáik. Már pedig a vallás tiltotta, hogy az ember elhagyja azt a földet, melyen tűzhelye áll és melyben az isteni elődök nyugsznak. A vallástalanság bűne elkerülése végett tehát kellett hogy

enged a plebejusoknak, a fegyverképeséget kivívták, sőt hadtribimosok és Centuriok is lehettek, de osztozniuk kellett az államterhek viselésében is. Az állami birtok élvezetéből, valamint állami hivatalokból továbbra is kizárva maradtak.

Az adó- és hadkötelezettség a földbirtok arányához volt mérve, olyannyira, hogy a Jugurtha-féle háborúban főelvül volt felállítva: csak a földbirtokos osztály részesülhet a fegyverviselés jogában és dicsőségében. A földbirtok aránya szerint az összes nép 5 osztályra volt osztva. Az első osztályba soroztattak a legvagyonosabb földbirtokos patriciusok és plebejusok. Ezen osztály, mely a római lovasságot képezte, 6 patricius és 12 plebejus centuriákra osztott. A római gyalogosok egy tömege a három első osztályból alakult, míg a negyedik és ötödik osztály a könnyű fegyvereseket képezte. A földbirtok nélküli szegény iparos osztály had- és adómentességgel bírva egy centuriába (a proletárok centuriája) lett beosztva, kivéve a centuriába osztott tábori iparosokat (rézművesek és ácsok), kiknek a hadsereget követniük kellett. K beosztásnál szemünkbe ötlük az a jelenség, hogy valamint a rómaiaknál, úgy a többi kulturnépeknél

minden ember fikcióval élve, elhossa magával egy marok föld képében azt a szent földet, melyben elődei nyugosznak és a melyhez maneseik lekötve vannak. Az ember nem változtathatta lakóhelyét, anélkül, hogy el ne hozza magával földjét és elődjét. Ennek a szertartásnak a végből kellett végbemennie, hogy az ember rámutatva új lakóhelyére, melyet magának választott, elmondhassa: Ez itt szintén atyáimnak földje, terra paterna, patria; ez az én hazám, mert itt vannak családom manesei.

Ezt a gödröt, melybe így mindenki beledobta a földet, mundusnak nevezték; már pedig ez a szó a régi vallási nyelvben a maneseknek tartózkodási helyét jelentette. Erről a helyről, a hagyomány szerint, a halottak lelkei évenként háromszor távoztak, minthogy egy percre viszontlátni (látták) vágyták a napvilágot. Nem látjuk-e ismét ebben a hagyományban e régi embereknek valódi gondolatát: Mikor a gödörbe régi hazai földjük egy hantját tették le, azt hiszik vala, hogy ezáltal elődeik lelkét is bezárták. Ezeknek az itt egyesült lelkeknek részesülniök kellett folytonos tiszteletben és öröködniök utódjaik felett. Romulus ugyanazon a helyen oltárt emelt és tüzet gyújtott. Ez volt a városnak tűzhelye.

E tűzhely körül kellett a városnak emelkednie, mint a ház a házi tűzhely körül emelkedett. Romulus barázdát vont, mely a kerítést, azaz a határt jelölte. Egy szertartásos könyv erre nézve megállapítja a legapróbb részleteket is. Az alapítónak érc ekét kell használnia; taligáját egy fehér bika és egy fehér tehén húzták. Romulus, letakart fölvel, papi

is a középosztály a társadalom összes rétegein húzódik végig, mert míg egyrészt vagyonosabb tagjai a nemesség magaslatáig emelkednek, addig a többiek birtokarányuk szerint a társadalmi tagozottságnak minden egyes fokán Le az utolsóig nemcsak szerepelnek, de mondhatni domináló állást foglalnak el. Ezen beosztás okát is adja annak, mért nem fejlődhetett abban a rabszolgaság gyér száma az annyira kívánatos iparosság. Róma katexochen földművelő agrár állam volt, polgárait csak ekéhez és fegyverhez nevelte – csak a földművelés a tisztas foglalkozás – és erre a foglalkozására büszke volt a római, megvetéssel nézett az iparosra, kinek legnagyobb gyalázata az volt, hogy fegyverviselési jogától megfosztva a haza védelmében részt nem vehetett – más szóval a fegyver dicsőségében ő nem osztozhatott. A törekvő iparost, még ha dúsgazdag is volt, lenézte a szegény római paraszt s megvetéssel szorította le a proletárok centim áj át.

Kétségbevonhatlan tény, hogy Servius Tullius jóakarattal viseltetett a plebejusok iránt, de ezen jóakarata dacára mégis azt kell állítanunk, hogy nem az igazságérzet vezette őt a plebejusoknak

köntösben, maga tartja az eke szarvát és szent énekek éneklése mellett igazgatja azt. Társai szent csendben vonulnak utánna. A mint az ekevas a göröngyöket felszántja, gondosan visszavetik azokat a határvonal belsejébe, hogy e szent földnek egy részecskéje se essen idegen határba.

Ez a határkerítés, melyet a vallás húzott, sérthetetlen. Sem idegennek, sem polgárnak nem szabad azt átlépnie. Ezen a kis barázdán átugorni istentelen cselekmény; a római hagyomány azt meséli, hogy az alapítónak öcsce elkövetvén ezt a szentségtörést, életével lakolt.

De, hogy a városba ki-be lehessen járni, a barázda némely helyen megvolt szakítva; t. i. Romulus e célból felemelte és vitte az ekevasat; ezeknek a hézagoknak a neve portae volt; ezek a város kapui.

A szent barázda fölött vagy valamivel hátrább emelkedtek azután a kőfalak; ezek szintén szentek. Senkinek sem volt szabad hozzájuk nyúlania, még javítás céljából sem, hacsak nem a pontifex engedelmével. E kőfal mind a két oldalán néhány lábnyi tért a vallásnak engedtek át; azt pomoeriumnak nevezték; azt nem volt szabad sem ekének érintenie,

st Ilyen volt a régi tanúbizonyságok nagy tömege szerint Róma alapításának szertartása. Ha valaki azt kérdezné, hogyan tarthatta fenn magát annak emléke mindazon írók koráig, kik erről bennünket tudósítanak, a felelet az, hogy ezt a szertartást minden évben a nép emlékezetébe hozták azon ünnep megünneplése alkalmával, melyet Róma

tett engedményekben – hiszen az ellentétek patríciusok és plebejusok között olyannyira kiélesedtek, hogy a hatalmon levő patríciusokat csakis a plebsnek térfoglalása és hatalmi növekedése bírhatta az engedmények kelletlen megadására. Servius Tullius meggyilkolása bizonyára a patríciusok elégedetlenségének a plebset szívébe fogadó királylyal hozható összefüggésbe. Sőt a királygyilkosság és összeesküvés révén királyi trónusra emelt utolsó király is elveszíti koronáját, midőn a patríciusok a plebs iránti hajlamát és rokonszenvét látják. Ebben leli magyarázatát a patríciusoknak azon lelketlen törekvése, melylyel a nagy királyt csak pokoli színben akarják bemutatni. A patrícius nem ismert irgalmat a plebejus iránt, őt csak a gyűlölet vezette, és ha engedni volt kénytelen, akkor is csak az erőszak vagy hatalom bírhatta engedékenységre, jogadásra.

A királyság bukásával megbukott azon a pártok között közvetítő, mert pártok felett álló, tényező, melynek igazságszeretetében a plebs bízhatott, a patríciusok hatalmi önkénye ellen védelemre számíthatott. A királyság megbuktatásánál, az utolsó királynak kiűzésénél a patríciusok által félrevezetett és felizgatott plebsnek egy

születésnapjának neveztek. Ezt az ünnepet évről-évre megülték az egészen régi időben és a római nép még ma is megüli azt, úgy mint azelőtt, április 21-én; annyira hívek maradnak az emberek, dacára a folytonos változatoknak, régi szokásaikhoz!

Okszerűen nem tehető fel, hogy Romulus lehetett volna az első, ki ezeket a szertartásokat kigondolta volna. Ellenkezőleg bizonyos, hogy ugyanezen módon már Róma előtt sok várost alapítottak. Varró állítja, hogy ezek a szertartások általánosan el voltak terjedve, Latiumban és Etruriában. Az idősb Cató, ki hogy Origines című könyvét megírhatta, az itáliai népek évkönyveit mind átkutatta. Közli velünk, hogy minden városalapító végzett hasonló szertartásokat.

Az etruscusoknak voltak szertartás-könyveik, melyekben e szertartásoknak minden részlete fel volt jegyezve.

A görögök, valamint az itáliaiak azt hitték, hogy egy városnak helyet az isteneknek kell kikeresniök. Így ha valamely várost akartak alapítani, a delphii jósló helytől kértek tanácsot. Herodotos azt istentelen vagy esztelen tettnek mondja, hogy a spártai Doricus mert egy várost építeni, anélkül, hogy a jóslóhely tanácsát kikérte és az előírt szertartásokat végezte volna és az istenfélő történetíró nincsen meglepve, hogy az ilyen, a szabályok ellenére épült város csak három évig állott fenn. Thukydides emlékezetbe juttatva azt a napot, a melyen Spártát alapították, e napnak szent énekeit és áldozatait is említi. Ugyanaz a történetíró említi,

része most is részt vett és ezen hóhérszolgálatáért nagy kegyesen hét-hét hold földet nyert a királyság vagyonából. Urát a plebs a nemességben kapja, mely a végrehajtó hatalmat két kezdetben praetornak, későbben konzulnak nevezett egyénben összpontosítja. Ezen hatalmon levő nemesség uralja most a helyzetet s uralkodásában féktelenül tombol a legocsmányabb önzés, a legaljasabb birtvágy. Ezen nemesség nem állott a pártok fölött, mint hajdan a királyság, hanem maga képezett egy pártot, melynek érdeke fölötté állott minden államérdeknek. A királyság eltörölte az adósság miatti személyszolgálatot, a nemesség visszaállítja azt. Minden intézkedése a plebs elnyomását célozza; rövid idő múlva el is éri célját, mert a plebs nemsokára nemcsak politikailag, hanem jogilag és nemzetgazdászatiilag el van nyomva. Nemcsak nem élvezhet semmit az öspolgárság előjogaiból, nemcsak nem participálhat az államjavadalmakban, hanem kizáratik a házassági kötelekekből, megfosztatik nemességszerzési jogától, kiszorítottatik a tanácsból és a nyilvános állami hivatalokból. Mint két egymástól teljesen idegen nép állott egymással szemközt a patricius és a plebejus, s míg az

hogyan az athenaeieknek volt külön szertartás-könyvük és hogy sohasem alapítottak gyarmatot anélkül, hogy ahhoz nem alkalmazkodtak volna. Aristophanes egyik Comoediájában látható elég hű képe azon szertartásnak, mely ily esetben szokásos vala. Midőn a költő a madarak városának alapítását rajzolta, bizonyosan gondolt azokra a szokásokra, melyeket az emberek városaiknak alapításánál megtartottak. Azért egy papot léptet fel a színpadon, ki az istenekhez intézett ima mellett a tűzhelyen tüzet gyűjt, egy költőt, ki a hymnusokat énekl, egy jóst, ki a jóslatokat elmondja.

Pausanias bejárta Görögországot Hadrianus idejében. Messénébe érkezvén, elmondhatja magának az ottani papokkal Messene városának alapítását és leírta nekünk azoknak közleményét. Az esemény nem volt igen régi: Epaminondas idejében történt meg. Azelőtt három századdal a messeneieket kiűzték országukból és azóta elszórtan a többi görögök között éltek, hontalanul, de megőrizve kegyeletos gondnal szokásaikat és nemzeti vallásukat. A thebaeiek vissza akarták őket vinni Peloponnesusba, hogy a spártaiak ellen ellenséget helyezhessenek; legnagyobb nehézséggel járt a messeneieket elhatározásra bírni. Epaminondas, kinek babonás emberekkel volt dolga, szükségesnek tartotta egy jóslatot hozni forgalomba, mely azt jövendölte, hogy ez a nép majd visszatér régi hazájába. Csodás tünemények bizonyították, hogy a messeneiek nemzeti istenei, kik őket az ostromnál elhagyták volt, ismét kegyeseknek mutatkoznak

első mint uralkodó osztály a nyilvános életnek minden előnyében kéjelgett, addig a másik viselte a terheket és az uralkodó osztályt ért megaláztatások gyalázatát és súlyát. Mert nem kell ám gondolni, hogy a kormányformaváltozásnak nem lettek volna súlyos következményei. A bellázadást követte a határvillongás, ezt idegen népek harci zaja és ostroma, s ezek mindegyikénél vesztett Roma a régi dicsőségéből, bármennyire leplezgetik is szenvedett vereségeit történetírói; míg a szenvedések terhét a plebejus középosztálynak kellett vállaira vennie és elviselnie. Míg a plebejus a táborban volt, mert a hadviselési kötelezettségét fentartotta a nemesség, addig földje vagy parlagon hevert, vagy asszonyok, gyermekek és vének munkájára volt bízva, és mivel az ellenséges városok nem messze feküdtek Rómától, azok katonasága lepte el a védtelen falvakat és pusztította határukat. A család tagjai mégis csak kenyér után kíváncsoztak, az állam megkövetelte a maga adóját, mit tehetett a hadköteles plebejus? Míg a táborban volt, éhen halt vagy az ellenség keze alatt pusztult el családja, ha pedig hazajött, a felszaporodott adósság miatt vagy börtönbe vagy rabszolgaságba

irántok. Ennek folytán ez a félnék nép elhatározta magát, hogy a thebaei hadsereg kíséretében visszatér Peloponnesusba.

De most az volt a kérdés, hogy hol épüljön a város, mert hogy a régi várost foglalják ismét vissza, arra nem lehetett többé gondolni, mint-hogy az a meghódítás által be volt fertőzve. Hogy a helyet, melyre a város felépüljön, megválaszthassák, nem folyamodhattak a közönséges eszközökhöz, t. i. hogy a delphii jóslóhelytől kérhettek volna tanácsot, mert Pythias is a spártaiak részén állott. Szerencsájukre isteneiknek még más eszközük is volt akaratjuk kinyilatkoztatására; egy messenei papnak álma volt, melyben nemzeti isteneik egyike megjelent neki és azt mondta, hogy telepedjék le Ithome hegyen és szólítsa fel a népet is, hogy őt oda kövesse. Így az új város helye ki lévén jelölve, az volt még csak hátra, hogy mily szertartások kívántatnak meg a város alapításához; de a messeneiek azt már elfelejtették; másrészt nem fogadhatták el sem a thebaebelieknek, sem pedig valami más népnek szertartásait, és azért nem nem is tudták, miképen építsék a várost. Éppen jókor volt egy másik messenei férfiúnak az álma-, az istenek azt parancsolták néki, hogy menjen el Ithome hegyére, keressen ott egy tiszafát, mely egy myrtus közelében van és azon a tájon ássa fel a földet. Ő engedelmeskedett; talált egy urnát, és az urnában fehér ón lemezeket, melyekbe az egész szent szertartás be volt vésvé. A papok azonnal lemásolták ezt és beírták könyveikbe. Természetesen nem múlt a népen, hogy elhigyeje, hogy ezt

került. Harci dicsőségének és férfi vitézségének díja volt: az adóssági törvények szigora és kizárása a vérevel meghódított államjavakból, melyeken a patrícius sereg dózsólt s melyeket csakhamar el is nyelt. És mily kedvező helyzete volt a nemességnek! A nemesi nagybirtokosság nagy része tőkepénzes volt; annak kezeiben összpontosult már kezdet óta a nagykereskedés a maga rengeteg gazdasági termékeivel. Az államjavakból befolyt jövedelmi nyereség a patríciusok zsebeibe vándorolt, az elfoglalt földterületeket, a mennyiben azokat az állam sem el nem adta, sem bérbe nem adta. sem pedig telepítésekre fel nem használta, elfoglalták az őspolgárok és saját tulajdonbirtokuknak tekintették, míg a plebejusnak csak a községi legelőhasználat maradt; későbben még ebből is kiszorították. Tegyük még hozzá, hogy a patríciusok az elfoglalt földterületek után járó kamattal rendesen adósok maradtak az államkasszában, és az adókiivetésnél uradalmaikat szépen incognito tudták tartani, tőkájük pedig adómentességben részesült, míg ellenben a plebejusnál a földbirtokán fekvő terhek nem vonattak le, akkor fel tudjuk fogni a plebejusok kétségbeesztő helyzetét, meg

az urnát a messeneiek egyik régi királya helyezte oda, még pedig az országnak meghódítása után.

Mihelyt így a szertartás-könyv birtokába jutottak, azonnal hozzáfogtak a város alapításához. A papok áldozatot mutattak be, imádkoztak Messenia régi isteneihez, a dioskurokhoz, az ithomei Jupiterhez, régi herosaikhoz és ismert és tisztelt elődeikhez. Az országnak e védői a régiek hite szerint mind elhagyták volt azt, azon a napon, melyen az ellenség azt hatalmába kerítette; azért is kérve-kérték őket, hogy térjenek vissza, ima-formulákat mondtak el, melyeknek azon hatásukkal kellett bímiok, hogy az isteneket rábíriák, hogy ezentúl ezt az új várost lakják a polgárokkal közösen. Ez nagyfontosságú volt; az feküdt leginkább az emberek szívében, hogy az isteneket a velők való maradásra rábíriák, és hihető, hogy a vallási szertartásoknak sem volt más céljuk. Valamint Romulusnak társai gödröt ástak és hitték, hogy abba elődeik maneseit helyezik, épp úgy hívták magukhoz Epaminondas kortársai herosaikat, isteni elődeiket és az ország isteneit. Azt hitték, hogy a formulák és szertartások által lekötik őket ahhoz a földhöz, melyet maguk éppen elfoglalnak és akközé a határ közé, melyet éppen vonni akarnak. Azért is így szóltak: „Jöjjetek velünk, oh isteni lények, és lakjatok velünk együttesen e városban.” Az első nap az áldozatoknak és imáknak volt szentelve. Másnap vonták a határt, miközben a nép szent hymnusokat énekelt.

tudjuk érteni, mért került a plebejusnak utolsó birtoka is a patríciusok kezére. Ilyen állapotok voltak Rómában már a második évtizedben a királyság megszüntetése után. És ezekben az állapotokban rejlik csirája a római szociális veszedelmeknek. A kamatláb magassága, a patríciusok könyörtelensége, mondhatnók szívtelen-sége és az adóssági törvénynek embertelen szigora sietteték az elodázhatlan katasztrófát. A plebejusok existenciája lehetetlenné vált, annál is inkább, mert a felszaporodott adósságok kamatainak hozzácsatolásával a tőkéhez az adósság összege iszonyúan növekedett, a hitelezőnek biztosított azon törvényes joga, hogy adósával mint egy tolvajjal tetszés szerint bánhatik, őt meggyilkolhatja, vagy rabszolgának eladhatja, vagy ha többeknek volt adós, akkor darabokra vághatták és nem vált hátrányára, „ha többet vagy kevesebbet vágott le adósából”. A plebejus sorsa vagy amiye maradt, a kétségbeesés állapota, vagy existenciájáért vívandó kétségbeesett harc. A patríciusok uralkodási vágyával egybekötött önzés tehát égbekiáltó nyomort idézett elő a plebejusoknál. E nyomor elviselhetésére a plebejusok már 495-ben Kr. e. képteleneknek érezték

Ha a gyarmatosok vagy hódítók egy már épített városban telepedtek le, akkor csak az alapítás szertartásait végezték, azaz új lakóhelyükbe nemzeti isteneiket telepítették le.

Ezen szokások világosan mutatják, mi volt a város a régiek fogalma szerint. Szent kerítéstől körülvevő s egy oltár körül terjedő hely volt az, mely az állam isteneit és embereit foglalta magában. Titus Livius azt mondja Rómáról: „Nincs hely ebben a városban, melyet nem hatott volna át a vallás és melyet valamely istenség el nem foglalt volna – az istenek lakják azt. Bátran mondhatjuk, hogy minden város szentély volt. A régiek községe, állama, valláson alapult és valláson lett főtartva. (Fustel de Coulonges „Az ókori község.” 186-198. 1.)

** A plebsnek már jó korán nagy fontossága volt Rómában. A városnak latinusok, sabinusok és etruscusok között való fekvése azt folytonos háborúkra kárhóztatta, a háború pedig embert igényelt. Azért is a királyok minden idegent befogadtak és behívtak, anélkül, hogy származására tekintettel lettek volna. A háborúk szakadatlanul folytak es minthogy emberekre szükség volt, minden győzelemnek legközönségesebb eredménye az volt, hogy a legyőzött város lakosait elhurcolták és Rómában letelepítették. Mi történt” ezekkel a zsákmánnyal együtt behozott emberekkel? Ha közöttük papi és patrícius családok találkoztak, a patríciusok siettek azokat magukhoz csatolni. Ami pedig a tömeget illeti, egyik része cliensi viszonyba lépett vagy az előkelőkkel,

magukat, és mit tettek? Sztrájkoltak, azaz a plebejusok tömege fellázadt a hadkötelezettség ellen és 494-ben, midőn az emberszerető Manius Valerius a plebejusok helyzetének enyhítését célzó indítványával a tanácsban megbukott, tisztjeikkel élükön elhagyták a tábornok és a Rómától 3 mérföldnyi távolban fekvő szent hegyre vonultak, hogy ott önálló várost alapítsanak. A plebejusoknak ezen tömeges kivándorlása megtörte a patríciusok dacát és a tanács kemény ellenállását. Mit tettek? Egyszerűen megvásárolták a plebejusok visszatérését a fogságban lévő plebejust adósok szabadlábra bocsátásának, egy általános amnestiának és egy tribunal (törvényszék) felállításának az árán, mely a plebejusok jogait leszen védendő. Ha a patríciusok csak távolról is gyanították volna, mily erős és éles éket vertek ezen tribunálnak felállításával a saját testükbe, bizonyára visszavonták volna az adott kedvezményt, legalább kézzel-lábbal dolgoztak volna ennek rögtöni felállítása ellen. A népgyűléseken megválasztott néptribunok, kezdetben ketten, később 457 óta tizen, döntöttek mint bírák a plebejusok között támadt viszályokban és peres ügyekben; azonkívül bírói feladatuk volt minden

vagy a királylyal, a másik részét pedig a plebs közé utasították. Még más elemek is járultak ezen osztály alkotásához. Sok idegen özönlött Rómába, mint olyan helyre, melynek fekvése azt a kereskedésre alkalmassá tette. Sabinusnak, Etrurianak, Latinusnak elégedetlen polgárai itt találtak menedéket. Mindezek a plebs közé léptek. A cliens, a kinek sikerült genseből megszöknie, plebeiussá lett. A patrícius, ki rangján alul házasodott, vagy olyan vétket követett el, mely jogainak elvesztését vonta maga után, az alsóbb osztályba jutott. Minden törvénytelen gyermeket eltaszított magától a szeplőtelen családok vallása és a plebs közé utasította.

Mindezekből az okokból a plebs számban gyarapodott. A küzdelem, mely a patríciusok és királyok között kitört, növelte fontosságát. A királyság és a plebs jó korán érezték, hogy ellenségeik ugyanazok. A királyok törekedtek megszabadulni a kormányzat régi elveitől, melyek őket hatalmuk gyakorlásában gátolták. A népnek törekvése pedig abban állt, hogy megtörjék a régi korlátokat, melyek őket a vallási és politikai egyesülésből kizárták. Hallgatag szövetség jött létre, a királyok védelmezték a plebs, a plebs támogatta a királyokat.

A hagyományok és az ókor tanúbizonyságai Servius uralkodása idejébe helyezik a plebejusok első haladását. A gyűlölet, amelylyel a patríciusok ez ellen a király ellen viselkedtek, unting mutatja, milyen a politikája. Első utasítása abban állott, hogy földeket osztott a népnek-

egyres plebejüst megvédeni a konzulok hatalmi önkénye vagy a plebejusokat érintő erőszakoskodása ellen. Hivatalságukat kétféleképpen érvényesíthették: gyakorolhatták vagy az intercessio (közbenjárás) jogával élve, vagy egyszerűen „veto”-val, melylyel megsemmisíthettek, érvényteleníthettek és hatálytalaníthattak minden patrícius hivatalnoktól kibocsátott rendeletet, mely által egyik vagy másikkolpár magát sértve érezte. A tribünök sértetlenség! joggal voltak felruházva (immunitás), hogy annál biztosabban teljesíthessék a rájuk bízott nehéz feladatot.

A plebsnek az állapotok javulásába helyezett reménysége nem teljesült. A 494-ik évi szerződés nem érintette az égető szociális kérdést, így ez megoldatlan maradt. A patrícius előjogok, az adó-kivetési rendszer, az államjavak élvezése stb. mind a réginél maradt s így a következő évek sem nevezhetők a béke, hanem egyszerűen a torzsalkodás és belső veszekedés éveinek, melyek sokszor a legmérgesebb gyümölcsöt teremték: a patrícius és plebejus még mindig mint ellenségek állanak szemközt, egymást izgatva, itt-ott marva is. A patríciusok tömege szeretné lerom-

igaz ugyan, hogy nem az ager-románus-on (római területen), hanem az ellenségtől elfoglalt területen. Nem csekély újítás volt az, hogy földbirtokjoggal olyan családokat ruházott fel, a melyek eddig csakis a másnak a földjét művelhették.

De még fontosabb volt az, hogy a nép javára törvényeket hozott, amelynek azelőtt semmiféle törvényei nem voltak. Ezek a törvények nagyobbrészt ama kötelezettségre vonatkoznak, melyeket a plebeius a patríciussal szerződéssel megállapíthatott. Ez volt kezdete a két rend között való közös jognak, a plebsre nézve pedig kezdete az egyenlőségnek.

Később ugyanaz a király új felosztást hozott be a községi államban anélkül, hogy a régi 3 tribust lerontotta volna, a melyekben a patrícius családok és clienseik születésük szerint voltak elosztva, 4 új tribust állított fel, a melyekben az egész népesség lakóhelye szerint volt felosztva. A milyen újítást hoztak be a régi Athenben; ugyanaz volt Rómában is. A plebsset, mely a régi tribusokba nem lépett be, az új tribusokba befogadták. Ez az eddig ide-oda hányatott sokaság kóborló népességnek a neme, a melyet semmi kapocs sem fűzött a városhoz, határozott csoportokhoz tartozott és szabályos szervezettel bírt.

E tribusok megalakulása, a melyekben a két osztály vegyülve volt, jelzi igazán a plebsnek a községi államba való belépését. Minden tribusnak volt egy tűzhelye és külön áldozatai; Servius a városnak minden kereszútján és a vidék minden kerületében Lares isteneket állított fel.

bolni a plebejusok fellegvárát: a tribunált és e szándéka kivitelében nem irtózik az orgyilkosságtól sem. A gyűlölet ördöge szabadon grasszál; fiatal patriciusok összecsőditik a pénzükön leitatott csőcseléket, hogy a plebs által tartott népgyűléseket megzavarják, feloszlásra bírják. (Ne higgye senki, hogy a mai idöket festem, hiszen nem tehetek róla, ha annyira quadrálnak). Szóval az uralkodó osztály fölhasznál mindent, hogy a plebs hatalmának tovaterjedését meggátolja. Jellemzőbb festését az akkori állapotoknak nem adhatta senki, mint Koriolán, ki egyes szenátorok abbeli indítványát, hogy a patriciusi pénzen vásárolt szicíliai gabona az éhínségben szenvedő plebejusok között olcsó áron szétosztassék, felháborodva ezen dühös szavakkal utasította vissza: „Ha a csőcselék az általunk drágán vásárolt kenyérből akar enni, akkor szolgáljon és mondjon le hatalmáról, melyet oly szemtelenül csikart ki tőlünk. Le a tribunokkal?! – Nem kevésbé jellemző Spurius Cassius konzul sorsa és esete. Ezen emberszerető és kortársai alacsony önzését perhorreskáló konzul bírt annyi lelki bátorsággal indítványozhatni: 1. méressék fel az államföldek területe, hogy a szegénysorsú plebejusok-

Ezek voltak azoknak az istenségei, a kiknek születésüknél fogva nem voltak. A plebeius megülte kerületének és mezővárosának ünnepeit (compitalia, pagamélia) a mint a patricius megülte gensenek és curiájának ünnepeit. A plebeiusnak vallása lett.

Ugyanazon időben nagy változás ment végbe a lustratio szent szertartásában. A nép már nem volt többé curiák szerint felállítva, azoknak kizárásával, kiket a curiák maguk közé nem fogadtak. Rómának minden szabad lakója, mindazok, a kik az új tribusoknak tagjai voltak, szerepeltek ennél a szent cselekménynél. Ez az első eset, hogy az emberek mind, különbség nélkül, a patriciusok, cliensek és plebeiusok összegyűlekeztek. A király körüljárta ezt a vegyes gyülekezetet, maga előtt hajtva az áldozati marhákat és szent himnusokat énekelve. A szertartás végével mindnyájan egyenlően érezték magukat polgároknak.

Servius előtt Rómában kétféle embert különböztettek meg: a patriciusok papi osztályát clienseikkel együtt és a plebeiusi osztályt. Nem ismeretek más különbséget, mint azt, a melyet az örökös jogú vallás alapított meg. Servius új felosztást hozott be, mely a gazdagságon alapult. Ó Rómának lakosait két nagy osztályra osztotta: az egyikben voltak azok, kiknek valamijök, másikkban a kiknek semmijök sem volt. Az első magában öt osztályra oszlott, a melyekben az emberek vagyoni nagysága szerint

Servius a római népnek felosztását a katonai szolgálatra alkal-

nak is legyen elegendő területük, a hol letelepedhessenek. 2-szor: az őspolgárság által bérelt földek után járó összeg hajtassék be szigorúbban, mint eddig történt. Az indítvány törvényerőre emelkedett, de végrehajtva nem lett soha. Kortársainak vak szenvedélye, iszonyatos bírvágya és féktelen bosszúvágya halálra ítélte ezen nemes embert, azt hozva fel ürügyül ellene, hogy korona után vágyik. Míg a nemesség a hadviselés összes terheit viselte, joggal vindikálhatta magának a hódítások előnyeit, de hogy abban az időben is kirekesztette a hadviselési terhekben egyaránt osztozkodó plebejusokat az elfoglalt tartományok használatából, világos jele csak a mindent elnyelő római kapzsiságnak és nem annak az állambölcsességnek, minőt a római nemességről oly gyönyörű phrízisokkal fennen hangoztatnak.

Hogy a véres forradalom még akkor sem tört ki, az csupán a plebejusok türelmességének és korántsem a patriciusok kormánybölcsességének tudandó be. Valóban csodálatos, hogy a megrabolt, üldözött, mindenéből kifosztott római plebejus még ilyen viszonyok között sem gondolt forradalomra, minők között más nép már

mázta. Előtte a plebeiusok nem harcoltak a légiók sorában. De mint-hogy Servius őket birtokosokká és polgárokká tette, képezhetett belőlök légiónáriusokat is. Ezentúl a hadsereg nem állott egyedül a curiák embereiből; minden szabad ember, mindenki, akinek csak egy kis vagyona volt, tagja lett, és csak proletáriusok maradtak kizárva. Nem a patriciusi vagy cliensi rang határozta meg az egyes katona fegyverzését és csatasorban elfoglalandó helyét; a hadsereg osztályokra volt felosztva, tökéletesen úgy, mint a nép gazdagsága szerint. Az első osztály, amelynek teljes fegyverzete volt, és a két következő, amelyeknek legalább pajzsuk, sisakjuk és kardjuk volt, alkották a légiónak három első sorát. A 4. és az 5. osztály könnyű fegyverzetével voltak a velites és a parittyások. Minden osztály századokra volt osztva, melyeket centuriáknak neveztek. Az első, a mint mondják, 80 századot foglalt magában; a többi négy egyenkint húszat vagy harmincat. A lovasság külön volt és tekintetben is nagy újítást hozott be Servius; míg eddig egyedül csak a fiatal patriciusok alkották a lovas centuriákat, Servius a plebeiusokból is vett fel egy bizonyos számot, kiválasztván őket a leggazdagabbak közül, hogy lóháton harcoljanak és 12 új centuriát alkotott

Már pedig alig lehetett a hadsereghez nyúlni anélkül, hogy a politikai szervezet érintetlen maradjon. A plebeiusok érezték, hogy fontoságuk az államban növekedett; volt fegyverük, fegyelmük, főnökük;

régen az önvédelem fegyverét villogtatta volna. A római plebejus inkább kivándorol, megakadályozza az újonc- és adószedést, legyőzeti magát a harctéren, hogy a vezénylő nemesség ellen viseltetett haragjának szabad folyást engedhessen – de forradalmi fegyverhez nem nyúl. Spurius Gassius konzul halála után a nemesség még az orgyilkosságtól sem riadt vissza – ilyennek esik áldozatul 423-ban Gneus Genutius néptribun.

Az ezen időkből reánk származott szórványos, kevés és még amellet homályos jelentésekből csak annyit tudhatunk meg, hogy a belső harcokat a 472, 466, 463 években pusztító ragályos betegségek és az Aequerekkel és Volskokkal folytatott szünet nélküli háborúskodásuk csillapították le rövid időre. Csakis rövid időre. Az elnyomott nép mindjobban kezdé érezni, hogy politikai jogok nélkül szociális bajainak orvoslására nem gondolhat. Harci kedve már 462-ben lángra lobbant. Ennek a mozgalomnak Cajus Terentius Arsa néptribun volt a vezére. Szeme előtt a konzulok önkényével párosult büntető hatalomnak a megszorítása lebegett, melynek súlyát leginkább a plebejusok érezték – és ezt a követ-

minden egyes centuriának megvolt a maga századosa (centurio), szent jelvénye. Ez a katonai szervezet állandó volt: a béke nem bontotta azt fél. Igaz ugyan, hogy mihelyt a katonák a hadjáratból visszatértek, elhagyták soraikat, mert a törvény tiltja vala, hogy a városba csapatosan vonuljanak be. De azután az első jeladásra, a polgárok fegyveresen vonultak Mars mezejére, a hol mindegyik megtalálta centuriáját és zászlaját. Megtörtént pedig 25 év után Servius Tullius után, hogy ötlet támadt, hogy a hadsereget összehívják, de nem. hadi vállalatra. Miután a hadsereg összegyülekezett és sorait elfoglalta, minden centuria élén ott állt centuriója és közepén ott volt zászlója, a hatóság beszélt, tanácskozott és szavaztatott.

A hat patríciusi és a tizenkét plebeiusi lovas centuri szavazott legelőször, ezek után az első osztály gyalogos centuriái és azután a többiek sorban. így alakult rövid idő múlva a centuria-népgyűlés, a melyen mindenkinek, a ki csak katona volt, volt szavazói joga, és a hol alig különböztették meg a plebeiust a patríciustól.

Mindezek az újítások fölötté megváltoztatták a községi állam képét. A patríciusi osztály fenmaradt ugyan örökös jogú isteni tiszteletével, curiáival, senatusával. De a plebeiusok szereztek maguknak függetlenségét, gazdagságot, fegyvereket, vallást. A plebs nem vegyült össze a patríciusokkal, hanem mellette növekedett.

Igaz ugyan, hogy a patríciusok megboszulták magukat. Azzal kezd-

kező indítványnak törvénybe foglalásával vélte elérhetőnek: a községek válaszszanak egy öt plebejusból álló bizottságot, az bizassék meg oly törvényjavaslat szerkesztésével, melynek tendenciáját a konzuli büntető és hivatalos hatalmának megszorítása képezze olyképen: „hogy a konzul csak olyan törvényes hatalommal élhet a plebejusokkal szemben amilyennel őt a plebs felruházza.” Ezzel a plebs csak a konzulok önkényének akart határt szabni. E terv keresztülvitele nem kis akadályokba ütközik. A patríciusok a legmerevebb ellenállást fejtették ki, ellenben a plebejusok a legszilárdabb ragaszkodást hozzá. Az elkeseredettség oly nagy fokra hágott ezen jogért vívott harcban, hogy a plebejusok vonakodtak segítségére sietni a megszorult nemességnek, kiktől a kapitoliumot egy sabinus serege élén elfoglalta. A plebejusok méltó haragját a megszorult nemesség újabb engedményekkel akarta lecsillapítani. 457-ben megengedte, hogy a tribünök száma 5-ről 10-re emeltessék. Igazán a legfurfangosabb engedmények egyike - nem minden utógondolat nélkül a nemesség részéről helybenhagyva és megszavazva. A nemesség bízott abban, hogy a 10

ték, hogy megölték Serviust, később elűzték Tarquiniust. A királlyal a plebs győztek le.

A patríciusok erőlködtek mindazt elvenni a néptől, a mit az magának a királyok alatt elhódított volt. Első tettük az volt, hogy elvették a néptől azokat a földeket, melyeket nekik Servius adott volt; és megjegyezhetjük, hogy egyedül csak azt az okot hozták fel azok megfosztására, hogy azok plebeiusok. A patríciusok ismét érvénybe helyezték azt a régi elvet, mely azt követelte, hogy egyedül az örökös jogú vallás adja meg a tulajdon-jogot és a mely nem engedte, hogy vallás és ősök nélkül való ember akármily jogot is gyakorolhasson.

A törvényeket is, melyeket Servius a plebs számára alkotott, elvették tőle. Hogy az osztályok rendszerét és a centuriai népgyűlést nem törölték el, annak oka mindenekelőtt az, hogy a háborús állapot nem engedte, hogy a hadsereget felbomlaszszák, továbbá, mert a népgyűléseket oly formalitásokkal tudták körülvenni, hogy mindig a patríciusok voltak a választások urai. Nem merték a plebeiusoktól a polgári címet sem elvenni; hagyták őket a censusban szerepelni. De világos, hogy a patríciusok, ámbár megengedték, hogy a plebs a községi államnak részét képezze, nem osztották meg vele sem politikai jogaikat, sem vallásukat, sem törvényeiket. Névleg megmaradt a nép a községi államban, tényleg azonban ki volt zárva belőle.

Ne vádoljuk a patríciusokat jobban, mint a hogyan megérdemlik

néptribun között akad mindig legalább egy, a ki a nemességnek – jó honorárium fejében-hóhér-szolgálatot teljesítendő, vagyis aki megnyerve, „veto”-jával a többi néptribunnak a plebejusok érdekében netán hozandó indítványnak törvényesítését megakadályozandja. Ebben a számításban nem is csalódott. A későbbi idők története bizonyítja, hogy az ilyen megvesztegetett néptribunnak a vétőjával a nemesség az egész indítványt egyszerűen visszautasította.

Egy évvel később, azaz 456-ban átengedé a plebejusoknak a még parlagon, megműveletlenül heverő Aventint, mely terület mint állami föld már régen volt elfoglalva. A plebejusok nagyrésze itt telepedett le, örök birtok címén kapván a szükséges építési területet. A konzuli hatalom is megszorított olyképen: hogy azok egy napon egy és ugyanazon embert nem büntethették magasabban mint 2 darab juhban, egészben pedig nem magasabban, mint 30 darab szarvasmarhában.

De még ezen engedmények sem törték meg a plebejusok ellenállását. Nyolc évi küzdelem után a nemesség egy kompro-

és ne tételezzük fel, hogy egészen hidegen vették tervbe a plebsnek elnyomását és agyonsújtását.

A patricius, a ki szent családból származott s érezte, hogy egy istentiszteletnek az örököse, nem foghatott fel más társadalmi kormányzatot, mint azt, melynek szabályait a régi vallás jelölte ki. Előtte minden társadalomnak alkotó eleme csakis a gens volt, istentiszteletével, örökös főnökével, clienseivel. Előtte községi állam nem lehetett más, mint a gensnek főnökeinek egyesülete. Nem foghatta fel, hogy más politikai rendszer fennállhatna, mint az, mely az istentiszteleten alapul, hogy lehetének más hatósági személyek mint azok, a kik a nyilvános áldozatokat végzik, hogy lehetségesek más törvények, mint azok, a melyeknek szent formuláit a vallás nyilatkoztatta ki. Sőt azt sem lehetett ellenvetni, hogy a plebejusoknak is van már egy idő óta vallásuk és hogy áldozataikat a keresztutak Laresinek mutatják be. Mert azt felelték volna, hogy cultusuknak nincsen meg a valóságos vallás jellege, hogy nem örökösödő, hogy tűzhelyeiken nem a régi tűz lángol és hogy ezek Lares istennek nem igazi őseik. Még azt is hozzá tették volna, hogy a plebejusok, mikor maguknak istentiszteletet adtak, olyasmit tettek, amihez nem volt joguk: és hogy ezt maguknak megadják, minden elvet megsértettek, hogy az istentiszteletnek csak külszínét vették, lényeges elvét pedig t. i. az örökséget mellőzték, és végre, hogy vallásuk jelképe egészen ellentétben áll a vallással.

missumra mutatkozik hajlandónak, melynek célja: 1 szerkesztessék meg mielőbb egy új, a római nép mindkét osztályára kiható civil és büntető kódex. 2-szor a centuriák válaszszerződésére egy közös 10 tagból álló bizottságot, mely ezen államjognak kodifikálásával bíztnék meg. Két évre rá megejtették a *commita* (bizottságba) küldendő tagok választása. És *risum teneatis!* A patriciusok hatalmi befolyásának és pénzének sikerült oly választást keresztül vezetnie, hogy a plebejusok egyetlen egy taggal sem voltak képviselve az őket vérmes reményekkel kecsegtető bizottságban. „*Pauper ubique iacet.*” – Következett a decemvirek működésének kezdete 451-ben Ezen idő alatt fel volt függesztve a közigazgatási, konzuli és tribuni hivatal. A decemvirek bámulatos tevékenységet fejtettek ki. Hivatali évök leteltének végével meg volt szerkesztve a kódex egy része és 10 táblában publikáltatott.

A plebejusok okultak az első választáson – a következő évben már több tagot választottak a bizottságba – és ez az első eset, hogy a nem nemes állami hivatalban szerepel és az új

Mihelyest a patricius beleélte magát a gondolatba, hogy csakis az örökös jogú vallásnak kell az embereket kormányoznia, abból az következett, hogy nem látta lehetségesnek, hogy a köznépet kormányoznia lehessen. Nem foghatta fel, hogy a társadalmi hatalmat az emberek ezen osztálya felett rendszeresen lehessen gyakorolni. A szent törvényt nem lehetett rájuk alkalmazni; a törvényszék oly szent hely volt, a melytől el voltak tiltva. Míg királyok voltak, azok magukra vették, hogy a plebset kormányozzák és azt bizonyos szabályok szerint meg is tették, melyeknek azonban semmiféle közük nem volt a régi valláshoz, hanem csak szükségből vagy az állam érdekében találták fel. De a forradalom következtében, mely a királyokat elűzte, a vallás visszafoglalta uralmát és úgy kényszerűségből megtörtént az, hogy az egész plebeiusi osztály ki lett zárva a társadalmi törvényekből.

A patriciusok saját elveiknek megfelelő kormányt alkottak maguknak; de nem gondoltak arra, hogy a plebs számára is teremtsenek egyet. Nem volt annyi bátorságuk, hogy azt Rómából kiűzzék, de eszközt sem találtak, hogy azt rendezett társasággá szervezzék. Azért Rómában magában ezer meg ezer családot látunk, a melyek számára sem határozott törvények, sem társadalmi rend, sem hatóságok nincsenek. A községi állam, a *populus*, azaz a patriciusi társadalom a még megmaradt *cliensei*vel együtt mint hatalmas, szervezett, fenséges testület emelkedett ki. Körülötte él vala a plebeiusi sokaság, a mely nem volt nép és nem volt testület.

alkotmánynak megszerkesztésében résztvesz. Hogy mi indította a decemvireket arra, hogy kötelek évök leteltével is megmaradtak a hivataloskodásukban, arról a nemesség által erősen befolyásolt hagyományok nagy bölcsen hallgatnak. Nekünk úgy látszik, hogy a nemesség csak azért tartotta fenn a decemvirek hivatalát, hogy a neki kellemetlen néptribun októl megszabaduljon, a plebejusokat pedig azáltal, hogy képviselői a decemvirek között foglaltak helyet, lecsendesítse. Ezen nézetünkben megerősít a következő évek katastróphája és kitörésekor a nemességnek magatartása. Appius Claius decemvirnek egy plebejus leánya és a mellett egy néptribunnak menyasszonya ellen tervezett ocsmány szándéka felbőszíti a plebejus légiókat, ezek gyorsan visszatérnek Rómába, majd befészkelik magukat az erős Aventinen és követelik a decemvirek lemondását, Míg a nemesség vonakodik és a tanács haboz, a plebs gyors elhatározásában kivándorol az Aino melletti szent hegyre és ezzel nemcsak a decemvirek lemondását érte el, nemcsak a nemességnek a decemvirekhez fűzött terveit hiúsította meg, hanem még oly előnyös feltételeket csikart ki, melyek jövőendő állását az

A consulok, a patriciusi községi állam fejei tartották fenn az anyagi rendet e között az összekevert nép között; a plebeiusok engedelmeskedtek; mint gyengék és közönségesen szegények, görnyedtek a patriciusi testület hatalma alatt.

A feladat, melynek megoldásával Róma jövőendő sorsa felett dönteni kellett, ez volt: milyen módon lehet a plebsből rendes társaság?

Már pedig a patriciusi testület, vallása szigorú elveinek hatása alatt csakis egy eszközt látott e feladat megoldására, ha t. i. a plebsét a cliensi intézmény révén, a gensnek szent kereteibe juttatja be. Sejtjük, hogy tettek kísérletet ebben az értelemben. Az adósság kérdése, mely ebben az időben Rómát izgatottságban tartotta, csak úgy magyarázható meg, ha benne a cliensi és rabszolgai intézmény kérdését látjuk. A római plebs földjétől megfosztva nem élhetett meg többé. A patriciusok úgy számítottak, hogy egy kis pénzáldozat árán hálójukba keríthetik azt. A plebsből való ember kölcsönt vett fel. A kölcsönnel kiszolgáltatta magát hitelezőjének, lekötötte magát neki bizonyos eljárással, melyet a rómaiak nexumnak neveztek. Ez az eladásnak formája volt, mely peraes et libram ment végbe, azaz olyan ünnepélyes formalitás mellett, a melyet közönségesen akkor szoktak alkalmazni, mikor valamely tárgy tulajdonjogát valakire átruházták. Igaz ugyan, hogy a plebeius a szolgaság ellen biztosította magát, bizonyos községi szerződésben kikötötte magának, hogy ^{sza}bad férfiúi rangját meg fogja tartani a lejáratí időig és hogy azon a napon

államban biztosították, ereje kifejtését elősegítették. Az egész római nép közös tulajdon- és büntetőjogot nyer, mi által az üdvös közös-ségnek alapjai megvették. Nem valószínű, hogy Horatius és Valerius konzulátusa alatt még más téren is le lett törve az éles ellentétek hegye; – csak egy mellett tartott ki a nemesség szívósan – a házasság jogérvényességének tilalma mellett patricius és plebejus között. Megemlíjük még, hogy az adóssági törvénynek szigorát még akkor nem enyhítették.

A következő években a nyílt harc szünetelt ugyan, de a plebejusok ügyes és elszánt tribunjaik vezetése alatt évről-évre újabb tért hódítottak úgy az államban, mint a társadalomban. Már négy évvel rá a decemvirek megbuktatása után megnyerték a *connubiumot*, mi által a két osztály közötti házasság jogérvényessége kimondatott és elismertetett és a két ellentétes osztálynak, a *populus* és *plebs* osztályának belső egyesítése lehetővé vált. Csak ezen belső összeolvadás által szilárdulhattak a római állam alapjai, izmosodhatott az egységesített államtest.

Az *epigamia* érdekében vívott harcot követé nemsokára a legfel-

önmagának teljes birtokába fog lépni, mihelyt adóságát lefizette. De ha a meghatározott napra az adósság nem volt leröva, a plebeius elvesztette szerződésének kedvezését. *Addictussá* (odaítéltté) levén egészen hitelezőjének kénye-kedvére volt hagyva, ki őt házába elvitte és szolgájává tette. Ebben az egész eljárásban a patricius nem látott embertelenséget; a *gens*nek uralmát tartván a társadalom eszményének, nem látott annál törvényesebb és szebb dolgot, mintha akármely módon az embereket oda vezetheti vissza. Ha terve sikerül a *plebs* rövid idő alatt eltűnik és a római községi állam csakis a patriciusi gensnek egyesülete lett volna, a melyek a *cliens*ek tömegét egymás között felosztották volna.

De ez a *cliensi* állapot olyan bilincs volt, a melytől a plebeius irtózott. Küzdött a patricius ellen, ki, adósság követelésével felfegyverezve, őt *cliens*ségbe akarta hurcolni. A *cliens* állapota előtte annyi volt, mint a rabszolgaság; a patricius háza *börtön* (*ergastulum*). Egykor egy plebeius patricius kezek közé jutva, segítségért esedezett bajtársaihoz és fel-lázította a népet, azt kiáltva, hogy ő szabad ember volt és bizonyosságul Róma védelmében kapott sebhelyeit mutatgatta. A *plebs* látva a veszélyt, minden erejével odatörekedett, hogy ebből a kényes helyzetből, a melybe a királyi kormánynak bukása juttatta volt, kimeneküljön. Azt akarta, hogy törvényei és jogai legyenek.

De nem látszik, hogy ezek az emberek kezdetben a patriciusok törvényeinek és jogainak akartak volna részesei lenni. Talán azt hitték,

sőbb államhivatalokért, a konsulatosság elnyerhetéseért megindított viaskodás, harc. E harcot is ugyanazon jelenségek jellemzik, mint az elsőt. Merev ellenállás a patríciusok részéről, kitartás a plebejusok részéről – heves szenvedélyesség mindkét részről és végül a nemességnek legyőzése. A plebs hatalma már annyira növekedett, hogy éleslátó politikusok a harc végét előre megjósolhatták; - ennek következtében a nemesség egyedüli törekvése csak arra irányult, hogy az újabban kreált hivatalokban régi előnyeiket és előjogaikat megvédje, magát a harcot pedig cselszövés, furfangok, politikai bölcsesség stb. által minél hosszabbra nyújtsa. A konszatúsert vívott első harc kompromissummal végződik: a nemesség megtagadja a plebejusoktól e legmagasabb hivatalba való belépést, de megengedi, hogy konsulok helyett konsuli hatalommal rendelkező hadi tribünök bízzanak meg az államügyek vezetésével. A konsuli hatalommal rendelkező hadi tribünök a Centuriák által lettek megválasztva – kezdetben a plebejusok rovására, mert a 421-ig lefolyt választásoknál a nemesség furfangja és befolyása csak saját rangjabelijét juttatta e magas polcra. Ebbe az időbe esik Gejus Servilius Akala centurionak Spurius Melius ellen elkövetett orgyilkossága azon egyszerű okból, mert ez a plebejusok éhínségén a gazdag gabonakiosztás által segíteni merészkedett. Ez ocsmány tett fokozta a plebejusok harci kedvét. 409-ben

mint magok a patríciusok, hogy e között a két osztály között semmiféle közösség nem lehet. Hogy a plebs képes volna felvergődni a patríciusi osztály színvonalára, az épp úgy nem fért az első századbeli plebeius eszébe, mint a patríciuséba. Távol attól, hogy a jogok és törvények egyenlőségét követelték volna, úgy látszik, hogy ezek az emberek a tökéletes elkülönítésnek elsőbbséget adtak. Rómában nem találtak gyógyszer szvenvéseik ellen, azért csak egy eszközt láttak, hogy alárendeltségük-ből kimeneküljenek, t. i. azt, ha Rómából kivonulnak.

A régi történet meglehetősen adja vissza gondolkozásukat, midőn ezeket a szavakat adja a plebs ajkára: „Mint hogy a patríciusok egyedül maguk akarják bírní a várost, hadd élvezzék azt saját kényük kedvök szerint. Reánk nézve Róma semmi. Nekünk nincsenek sem tűzhelyeink, sem áldozataink, sem hazánk. Mi csak idegen várost hagyunk el; semmiféle örökös jogú vallás nem köt ehhez a helyhez. Nekünk minden föld jó: És kimentek, hogy a szent hegyen, az ager Romanus határain kívül telepedjenek le.

(Fustel de Coulanges. Az ókori község.)

már questoraik vannak, 401-ben pedig konszulttribunjaik. Így egyengették az utat évről-évre, mely a két osztálynak teljes egyenjogúsításához volt vezetendő.

A békés fejlődésbe helyezett reményt csakhamar eltörölte azon hatalmas északról jövő vihar, mely a vérig sértett kelta nép támadásában a büszke Rómát érte és elpusztítván ezt, fejlődését évtizedekre visszavetette. A népjognak durva megsértése római követek részéről és az elégtételnek megtagadása indította a kelta népet arra, hogy iszonyú csapását közvetlenül Rómára mérje. Appia mellett, alig 3 órányira Rómától, történt a döntő ütközet. Az ellenség csodálkozott a rómaiak nyúlsebességén és majomszerű ügyességén a futásban és a harctérről való gyors eltűnésében. Rómát megszállták, felgyújtották és kifosztották. A büszke város e vereségét is szépíti, hőstettek glóriájával veszi körül, dacára annak, hogy a félelmetes ellenséget csak nagy összeg lefizetésével bírhatta a füstölgő romok elhagyására.

Róma veresége támadásokra biztatja a szomszéd népeket, melyeknek sikeres legyőzésére csak egy alkalmas embert ismert Róma – Camillus Veji városnak leigázója, kinek dolyfe és kíméletlensége mélyen sérté a plebejusokat. És joggal. Ő volt az, ki Vejit elfoglalván, a hadi zsákmány felosztásánál csak a maga és a nemesség érdekét vette tekintetbe – két bronz ajtónak ellopásával is vádolták – az elfoglalt földterületnek használatából és élvezetéből a plebejus népet egyszerűen kirekesztette. Személye gyűlölt volt, s maga is érezvén az ellene emelt vádak igazságát, inkább választá az önkéntes száműzetést, mint a reája rótt nagy összegnek lefizetését. Visszahivatott, hogy hadvezéri lángeszével Rómát győzelemre vigye. Feladatának megfelelt: gyors egymásutánban veri vissza az ellenséges népeket. Dicsőséget szerez a római fegyvereknek. Hadvezéri dicsőségét beszennyezi a plebejusok üldözésével. Dolyfe a régi, meg is lakol érte. A sors iróniájának vehetjük, hogy épen ő neki kellett a plebejusok által kivívott előnyöket közvetítenie s a patriciusok és plebejusok végleges egységét szentesítenie.

A 389-ik évi háború szerencsétlen kimenetelével megrendítette a római állam alapjait, nyomasztóvá tette a plebejusok helyzetét. A város rommá lett, a föld elpusztult, az aratás elmaradt,

a lakhely felépítése költséget és munkát követelt, a szomszédnépek kirohanásai emésztették az erőket, az adósság szaporodott, szóval a plebejusok felett nagyon megnehezült az idők járása. A beállott krízist kiheverhette a gazdag patrícius, kinek tőkéje is volt, az államföldek kizárólagos élvezete is; ha táborban volt, földjeit nap-számosokkal és rabszolgákkal műveltethette, ha ellenség pusztította el vetését, – tőkéjével szerzett elég gabonát; – de a plebejus csak terhét és nyomorát érezte ezen nehéz időknek: adóssága növekedett, ínsége nagyobbodott. Legnagyon belellensége, a patrícius, könyörtelen hitelezőjévé vált, s minél nagyobb volt a plebejus nyomora, annál zsarnokibb a patrícius nyomása, hogy supremáciáját évekre biztosítsa, a plebsnek kivívott függetlenségét elkobozza. Camillus vezetése alatt megbénították a tribimusi ellenzékét s kirekesztették a plebszet a consulari tribunatusságból. Sőt tovább mentek, halálra ítélték a nemes Marcus Maniust, ki a plebszet oltalmába vette és vagyonának nagy részét a plebs adósságainak törlesztésére fordította. A földművelő plebs nehéz igájának lerázására a gondviselés két elszánt, bátor, energikus és nagy politikai ügyességgel felruházott férfiút támasztott Cajus Licinius Stolo és Lucius Sextus Lateranus személyében, akik indítványaikban a politikai érdekek mellett a plebs anyagi érdekeit is nagy fűfanggal egyesítették. A politikai kérdés a konzularis székek megszüntetésére és a plebsnek a konzulságba való bebocsátása körül, forgott; az anyagi: az adósok nehéz helyzetének enyhítésére irányult olyképen, hogy: 1-ször a kamat fejében lefizetett összeg levonásba hozassék, a maradvány pedig 3 évi részletekben fedeztessék; 2-szor: az occupait állami földterületből 500 holdnál többet senki se kapjon, a plebejusok pedig annak használatából ki ne zárassanak; 3-szor: a közös legelőn 200 nagyobb és 500 kisebb marhánál többet senki sem legeltethessen. Mivel a patríciusok közül sokan 500 holdnál többet bírtak az állami földekből, a többlet a plebejusok között kiosztandó és telepedési területnek felhasználandó. A marhaállománynak redukálása által a plebsnek olcsó marhaszerzési módot és alkalmat szolgáltatott. A földbirtokosoktól követeltetett, hogy a földművelő rabszolgák számához arányosan szabad földművelőket is foglalkoztassanak.

Iszonyú volt a felháborodás a patríciusok részéről, de a plebs nem engedett, még akkor sem, mikor Camillus diktátornak lett kinevezve és a 10 évig tartó ellenállás által megfélemlített nemesség társadalmi előnyei feladása, az agrár kérdésnek követelt módon való rendezése árán törekedett a konzulátusságot kizárólag a maga részére biztosítani. De „ezen manővrőrozása is kudarcot vallott; Licinius és Sextus hozzáférhetetlenek voltak, visszautasítottak minden megalkuvást s bízva a tántoríthatatlan nép nagy tömegében és erejében az elválaszthatatlanul kimondott politikai és társadalmi kérdésnek indítványozott módon való megoldását követelték. A harc kimenetele előrelátható volt. Camillus kénytelen volt közvetítőnek beállni és a néptribunok indítványát törvényesíteni. így lett megalkotva a „lex Licinia, de aere alieno et lex agraria.” A belső kiegyezésnek ezen nagy műalkotása még külön megszentelést nyert a Camillus alatt a kapitolium lábánál felépített Concordia-templom által. (365.)

A plebejusok határozott győzelme a nemesség fölött még korántsem jelenti a középosztály és kisgazdák anyagi helyzetének tökéletes megjavulását. A szociális viszonyok sokkal romlottabbak voltak, semhogy egyszeri varázsütésre megváltozhattak volna. Az eladósodott plebsnek tovább kellett harcolnia a nemességnek határt nem ismerő kapzsiságával. A külső csapások, u. m. ellenséges megrohanások, háború, éhínség és dögvész által ejtett csorbák kiköszörülése sok időt igényelt. A rendszeresen keresztülvitt kolonizáció dacára a plebs adósságterhe jelentékeny volt és nemcsak az államfők keresztje maradt, de újabb és újabb zendülésekre szolgáltatott okot. 357-ben a kamatláb maximuma 10 százalékban lett megállapítva, de az sem segített, míg végre 347-ben a kamatláb 5 százalékra szállított le. A plebs ekkor sem nyugodott. Esméinek a katonaság körében szerzett barátokat és az e között kitért elégedetlenség forrásává lón a plebejusoknak juttatott nagymérvű anyagi előnyöknek és engedményeknek. A Latinuson és a Volskok területén eredményesen keresztül vitt telepítések túrhetőbb anyagi helyzetet teremtettek az elszegényedett parasztság között, mely annál jobban emelkedett jólétben, minél szerencsésebbek voltak Róma hódításai. 338 óta az állam pénzügyi mérlege annyira helyreállt^ hogy az államadók kivetése elmaradt, az elszegényedett

parasztságnak telepítése Itália egyes tartományaiban pedig nagyban emelte az otthon maradtak anyagi jólétét. És midőn a lex Poetelia által a fizetésképtelen adós beltelkének átadása által személyes szabadságát megerősíthette, a római polgár pedig csak az esküdtek nyilatkozatára ítéltethetett el tartozási szolgaságra, akkor a patriciusok és plebejusok közötti feszült viszony is megváltozott, helyet engedve a békés egyetértésnek és hasznos együttműködésnek.

A középosztály kivívta az állami hivatalokra való képesítését, megkapta korlátlan választói jogát, személybiztonságát a hivatalnoki önkény ellen és teljes szabadságát az iparágak minden terén. A kétszáz évig tartó harcból győztesnek került ki a harmadik osztály; ez uralta a csatatér, ez képezte az államot. Populus és plebs, patricius és plebejus egy nemzetté olvadt össze.

Bátran állíthatjuk, hogy csak ilyen egészséges középosztály, milyen a római, vívhatta ki százados harcok után a most vázolt szociális előnyöket. Tagadhatatlan, hogy a római paraszt nemes egyszerűségében, munkás és mértékletes a nyilvános életben, praktikus, jogától el nem álló, családi életében szigorúan erkölcsös, háza szentélyét Cerberusként védő, becsületérzésével párosult lángoló hazaszeretete, jogvédelmében nyilvánuló példás kitartása, szóval alapjellemonása a tisztesség és hű köteleesség-teljesítés, melynek alapja az erkölcs tisztelete; ettől áthatva, nem irtózik a veszélytől, nem retteg vissza a külső nyomástól s nem ittasul meg az öröm, a jólét kelyhének ürítésében. Ezen tulajdonságaival állapítja meg Róma fénykorát, emeli nagygyá szeretett államát. A belbékének megkötése után izmos karjait kifelé fordítja, hogy Róma nevéhez dicsőséget fűzzön, a római világbirodalmat megalapíthassa. Róma fénypontján áll úgy politikai, mint gazdasági dicsőségének. Ami ezután következik, azt hanyatlásnak kell feljegyeznünk. A királyságot megbuktatta a nemesség, a nemességet megfosztotta szociális előnyeitől a középosztály és azzal befejezte fejlődési korszakát; egy új korszak veszi kezdetét: a szociális felbomlás gyászos korszaka, mely a középosztálynak teljes megsemmisítésével és így az államnak pusztulásával végződik, annyira, hogy végtére csak dúsgazdagokkal és földhöz ragadt szegényekkel találkozunk, míg a

vér, összeesküvés, zendülés és öldöklő harci pusztítás révén uralomra vergődött császárság (caesarismus), csak utolsó erőit tartja ébren az elhaló római államnak.

Lássuk a fejleményeket. Rómának a világalomért vívott harcait mellőzzük. 170 évet tesz az ki. Ezen egész idő alatt Róma fegyvere nem pihent hüvelyiben. És mit eredményezett folytonos, mondhatnók szünet nélküli villogtatása. A samniták ellen vívott hősi harc be van fejezve, a római állam hegemoniája egész Olaszország fölött elismerve, a gyalázatos népmészárlás Carthagóban végrehajtva, illyria megfenyítve hódol, Dalmácia adót fizet, Sicilia és Spanyolország mint meghódított római provincia vonaglik, Macedónia darabokra szaggatva elhalóban, Numantia ki van éheztetve, Epirus elnéptelentve, az achaii szövetség nyög a római óriás lába alatt, Korinthus pirul a rajta elkövetett gazság miatt, míg Görögország nemzeti létét siratja – Róma világhatalom lett, Meddig tartja magát dicsősége fénypolcán? Nem sokáig. Politikai nagyságának, dicsőségének legmagasabb fokáról rohan lefelé végpusztulása örvényébe. Nem is csoda. E harcok alatt tönkre ment a régi Róma, porban hever annak egészséges törzsnepe, harcra kész középosztálya. Új Rómát látunk szemeink előtt, dúsgazdagot és könyörtületet érdemlő szegénységet. A harc újból tör ki – nem a plebejus vívja többé a patricius ellen, hanem a nyomor, a szegénység a gazdagság ellen kél támadóra. A koldus emelgeti i'urkósbotját, hogy azzal a könyörtelen gazdagot üsse. A római polgárság tönkrement, a nép csőcselékké fajult. Rómának nincs többé népe, csak a nyomor iszapjában fürdő szegénye és a paloták pazarfényű termeiben féktelenkedő, kéjelgő, erkölcsnélküli gazdag zsarnoka.

Míg Róma a világalomért küzdött, azalatt a pénzarisztokrácia vívja ki magának a legelőnyösebb helyzetet. Brennus idejében oly szegény vala Róma, hogy a száz arany font váltságot is csak nagy erőmegfeszítéssel bírja megfizetni; most a háborúk befejeztével oly pénzarisztokráciával rendelkezik, mely pénzhatalmával a földművelő osztályt egy csapással teszi tönkre. Hogyan? A pénzarisztokraták korántsem a kereskedelemre fektették a fősúlyt, hiszen az mindig rizicóval jár – mesés tőkájukat a földbirtok megszerzésére fordí-

tották. Kezdetben csak a tengeren túli provinciák földjére szorítottak, melynek akár bérebevését, akár megvételeét a gyalázatos egyoldalú politika könnyű pénzzel engedélyezte – későbben már Róma földterületére került a sor. Így pl. az első meghódított tartományban Sziciliában meg lett tiltva, hogy valaki a saját községének határán kívül álló földbirtokot szerezhessen – ami által v. Íját egyengették a kapzsi római pénzarisztokrácia azon törekvésének, hogy a meghódított tartományban mielőbb nagyobb latifundiumokat szerezhessen és ott letelepedve római zsarnoki önkényét a meghódítottakkal éreztesse. De még ezzel sem elégedett meg. A csapást a római középosztályra is mérte azzal, hogy megszerzett földterületét a meghódított néppel, mint rabszolgával műveltette és olcsó rabszolga gabonájával elárasztván az olasz piacot, arról a földművelő középosztály termését kiszorította.

Ha az állam súlypontja az agrarizmusban rejtett, első kötelessége lett volna a földművelő osztálynak védvám általi megvédése az idegen termés ellen. A római politikai tényezők azonban a helyett, hogy a földművelés belső fejlesztését gabonavédvámval előmozdították volna, felfoghatlan könnyelműséggel és bárgyúsággal határos gondatlansággal ásták alá az államfentartó néposztály existenciáját azzal, hogy a külföldi búzát a mindjobban szaporodó csöcselék nép között részint felosztották, részint a hadsereg élelmezésére felhasználták, leszorítván így a beltermés árát s megnehezítván a földművelő osztály megélhetését. Ámde rövidlátó és bűnös eljárásuknak csak az előrelátható eredménye lehetett: a földműves osztálynak pusztulása. Nem lévén termékének piaca, vagy saját zsírjában fulladhatott meg, vagy keze munkájának értékétől megfosztva, fizetéseképtelenségével megszűnt létezni mint factor a pénzt követelő államban.

Kényszerhelyzetbe jutott a római paraszt. A sajátjából kizavarták, más foglalkozást pedig nem adhattak neki. Egészen más volt a nagybirtokosság helyzete. A megcsappant jövedelmezőségű gabonatarmelés helyett a szálló- és olajfamivelésre adta magát, a városok közelében nagy terjedelmű veteményes kertekből és marhaállományából húzta a jövedelmet. És ha hozzávesz szűk, hogy nagykiterjedésű földbirtokát is olcsó rabszolgákkal műveltette

szabad munkások kizárásával, nem csoda, ha jövedelme azon arányban emelkedett, a mily arányban pusztult a kisbirtokos osztályé.

A telhetetlen kapitalisztikus pénzes-zsák nem elégedett meg a tengerentúli tartományok kizsákmányolásával, telhetetlenségében az anyaföldnek kiszipolyozását is tervbe vette. Annak keresztülvitelét nagyban elősegítette a folytonos háborúk által mindenéből kifosztott parasztosztály erkölcsi süllyedése. A hosszú táborozás alatt elszokott a földműveléstől, elveszítette erélyét és így haza kerülve, vagy túl-adott poton áron úgyszólván elpusztított birtokán, vagy egyszerűen oda-dobta hitelezőinek, hogy mint bérlője egykori szabad jószágának, vagy mint napszámos tengesse tovább életét. Sokan erre sem vállalkoztak, hanem megvetve minden foglalkozást a fővárosi proletárokhoz szegődtek, várva, sőt követelve, hogy édes semmittevésükért az állam táplálja őket.

A római köztársaság történetében sokszor találkozunk önzetlen, nemesen gondolkozó kiváló politikus vezérférfiakkal, kiknek legfőbb törekvésük a középosztály megmentésére irányult, mert ennek pusztulásában az állam sorsát látták előre, csakhogy ezek is úgy jártak mint minden próféta saját hazájában. Szavukra nem hallgatott senki. A gazdagok önző kapzsisága elhomályosította az észet, megkeményítette a szíveket; pedig beláthatta mindenki, hogy a gazdagok szívtelensége, a tőke brutalizmusa, a belpiac elvesztése, a szabad munkások leszorítása és a rabszolgákkal való gazdálkodás elébb-utóbb az állam pusztulását fogja eredményezni. Ezt nem akarta látni senki, a gazdagság elvakította őket. A Licinius Stolo idejében kivívott előnyök és ezek folytán beállott államrendezettség világosan mutatta, mire képes a létjogában megvédett középosztály. Nem, erre nem gondolt a pénzsák, sőt irtózott annak gondolatjától, hogy az újabb földasszignatio vagy colonizacio révén meggyökeresedett középosztály mérvadó szerepet játszik az általuk uralt államban. A proletárokká süllyedt parasztság tetszett nekik, és nem fontolták meg, mily veszedelmes elem az államra nézve a proletárrá süllyedt paraszt. Csodálatos, hogy a római tanács is csak a pénzsákot kezdé szolgáltni: – az önzés győzedelmeskedett, az elszegényedés rohamosan terjedt, a proletárok szaporodtak. A középosztály hanyat-

lása rohamosan ment végbe. 134-ben K. e. Etruriában egyetlen szabad paraszt sem volt, és így volt az, kisebb-nagyobb eltéréssel az egész római nagy nemzeti államban. Rómának csak földművelő rabszolgái voltak, de nem szabad polgárai. Így volt ez az ipar terén is. A megvetett iparos osztály nem fejlődhetett, mert a gazdagok e téren is csak rabszolgákkal készítették a szükséges iparcikkeket. A középosztály pusztulása maga után vonta a kisiparosok osztályának rohamos sülyedését és pusztulását. Így történt, hogy minden téren csak rabszolga-munkással találkozunk: a szántóföldön a római bankárok büroijában, a vám- és adószedő hivatalokban, a a bérletekben, a bányákban, a színházak tulajdonosainál, az építőmesterek szolgálatában, szóval mindenütt. A törölt szabad munka helyett grasszál a kényszer-rabszolgamunka.

A közgazdasági pusztulással egyenlő lépésben halad lefelé a vallás és erkölcs sülyedése. A római vallásnak megvolt az az erkölcsi vonása, hogy az ember esését Istene ellen elkövetett vétségnek és a büntetést megérdemelt bűnhődésnek tartá.* De ezen felfogás vagyis a vallásnak ezen vonása is halványulni kezdett, midőn a tönkre-

* A nyilvános életnek egy cselekménye sem volt, a melyben az isteni közbenjárása nem lett volna szükséges. Minthogy az emberek folytonosan azon képzelet uralma alatt állottak, hogy mindenütt kiváló oltalmazók vagy kegyetlen ellenségek környezik, az ember sohasem mert semmit sem cselekedni, a nélkül, hogy meg ne győződött volna, hogy azok jóindulattal vannak irányában.

A nép csakis a vallás engedte napokon gyűlt össze gyűlésező helyein. Megemlékeztek, hogy a várost bizonyos napon szerencsétlenség érte: nem kételkedtek, hogy ezen a napon isteneik vagy távol voltak, vagy haragudtak: természetes, hogy ennek minden évben, ugyanazon időben be kellett állani, a halandók előtt ismeretlen okokból. Azért azt a napot mindenkor szerencsétlenség tartották. Azon nem gyűléseztek, a törvénykezés szünetelt, a nyilvános élet fél volt függesztve.

Rómában, mielőtt tanácskozásra gyűltek össze, az auguroknak meg kellett arról győződniök, hogy az istenek kedveznek. A gyűlést imával kezdték meg, a melyet az augur mondott el és a konzul utána mondott.

Épp úgy volt az Athenaeiben: a gyűlést rendszerint valami isteni cselekménnyel kezdték meg. A papok áldozatot mutattak be: azután egy nagy kört jelöltek ki, meghintve a földet áldozati vízzel, és ebben a szentkörben gyűltek össze a polgárok. Mielőtt még valamely szónok szólni kezdett, imát mondtak a hallgatag nép előtt. Erre megkérdezték az auspi-

ment középosztály elvesztvén belső erkölcsiségét, csakis a törvény által szigorúan megparancsolt külső szertartásokban való részvételre szorítkozott. Üres formasággá, és minden belső tartalom nélkül aljasult le a vallás is. A gazdagok a vallást csak oly köpenyegnek tartották, melynek feladata erkölcsi meztelenségüket takarni, s úgy szabták is, hogy a lelkiismeretet sohasem terhelje. A tömegre nézve szükségesnek tartották a vallást, miért is államrendőri vallási intézményt csináltak belőle, feldíszítve ugyan a keleti kultuszok szemkápráztató külső pompájával, de azért nyílt csatornák a legfelsőbb rétegek vallástalanságának szabad átvezetésére a néprétegekbe. így történt, hogy a régi vallással elveszte a nép régi erkölcsösségét és becsületességét; pedig ezzel fegyverzé le Carthago pusztulásáig a régi népeket, ezzel alapítá világbirodalmát. Erkölcsi pusztulásának oka a görög erkölcsök utálatos majmolásában rejlik: hiszen nyilvánvaló, hogy a finom görög civilizációnak utánzása a római tömegnél csak külső máz, a római görögöknél csak külső selyemruha volt, melylyel kecsesebben takargatták ocsmányságukat és erkölcstelenségüket, Hiszen még a lefelőlököbbecknél sem látjuk az ízlésnek ama finom-

ciumokat. és ha az égen valami bajjóslatú jel mutatkozott, a gyűlés azonnal szétszózlott.

A szószék szent hely volt; a szónok arra csakis megkoszorúzza lépett fel, és a szokás hosszú időn át is követelte, hogy a szónok beszédjét az istenek segítségül hívásával kezdje.

A senatus gyülekezésének helye Rómában mindig egy templom vala. Ha gyűléseiket más és pedig nem szentelt helyen tartották volna, a hozott határozatok semmiek lettek volna; meri nem hozattak az istenek jelenlétében. Minden tanácskozás előtt a tanácselnök áldozott és imát mondott. A teremben oltár állott, a melyben minden senator beléptekor ital-áldozatot hintett, az istenekhez fohászkozva.

Az Athenaeiek tanácsa e tekintetben hasonlított a rómaiakéhoz. A teremben szintén volt oltár, tűzhely. Minden ülés kezdetével végeztek valami szent cselekményt. Minden senator a tanácsterembe beléptekor az oltárhoz közeledett és imát mondott.

Rómában és Athenaeben is csakis a vallás által kedvezőknek nyilvánított napokon álltak törvényt. Athenaeban a törvényszék egy oltár mellett tartotta ülését és azt áldozattal nyitotta meg. Homeros idejében a bírák „Szent Körben” gyűltek össze.

Festus azt mondja, hogy az etruskok szertartás-könyveiben meg volt az utasítás, hogy mi módon kell egy várost alapítani, egy templomot beszentelni, a curiákat és tribusokat gyűlésen elrendezni és a

ságát, a szellemnek ama felsőbb képzettségét, melylyel a görögök bámulatba ejtenek; – a római patrícius csak a frivolitást, a hitelenség fitogtatását, az ocsmány gyermekszeretetet (paederastia) sajátítja el a görögtől és távol tartja magát a táborból való visszatértekor a művelt elmék társaságától, a múzsák templomainak látogatásától, hogy ott mint az igaz görög lecsiszolja a tábor durvaságát, az ottani élet bárdolatlanságát, durva kinövéseit, hajtásait. A régi egyszerűséget, józanságot és mértékletességet felváltotta a tobzódás, élvvágy, kéjelgés és fényűzés. A folytonos háborúk a római erényeknek, a lemondás és hősi feláldozás iskolái voltak, amely erények a háborúk megszűntével a sírba szálltak. Az élvvágyó népektől Ázsiában és Görögországban sokat tanait a római plebejus, de a saját romlására. A bor, melyhez azelőtt alig juthatott, élvezetté fajult: hiszen Görögországban és Ázsiában elég alkalma nyílt a legfinomabb borokban kéjelegetni, a legízletesebb ételekben válogatni. Azelőtt a közönséges liszthabarákkal elégedett meg; magát Pyrrhus a samniták hős leigázóját az egyszerű ebédhez szükséges répatisztításnál találja a népek küldöt-

katonákat csapatokba osztani. Ezeket a dolgokat mind meghatározták a szertartás-könyvek, mert mindezek a dolgok érintették a vallást.

Ép oly hatalmas volt a vallás a háborúiban is, mint a b ükében. A % itáliai városokban voltak Fetiales nevű papi testületek, a kik, mint Görögországban a hírnökök, mind azon szent szertartásokak élén állottak, a melyekre a nemzetközi viszonyok szolgáltatnak alkalmat. A háborút bizonyos megállapított formulával a fetialis iuente meg, fejét szokás szerint len-fátyollal takarta be, és tanúkul hitta az isteneket. Az alatt a consul, papi ruhába öltözve, áldozatot hoz be, s megnyitotta Itália legrégebb és legünnepeltebb istenének Janusnak templomát.

Közvetlenül az összegyűlekezett seregek hadbavonulása előtt a vezér imát mondott és áldozatot mutatott be az isteneknek. Tökéletesen ugyanez történt Athenaeben és Spártában is.

A hadsereg a táborban egy egyháznak a képét nyújtotta: a vallás oda is követte őket. A görögök magukkal vitték isteneik szobraikat. Minden görög és római sereg egy tűzhelyet vitt magával, a melyen éjjel-nappal égnie kellett a tűznek. A római hadsereget augurok és pullariusok kísérték: minden görög hadseregnek megvolt a maga jósa.

Figyeljünk meg egy római hadsereget abban a percben, a midőn csatára készül. A consul maga elé vitetvén egy áldozati barmot, azt bárdjával leüti: az elesik; beleinek meg kell mutatni az istenek akaratát. A haruspex megvizsgálja azokat és ha a jelek kedvezők, a consul megadja

sége. Másképp volt az a háború után. A keleti konyhaművészet csodái jobban ízlettek mint a nemzeti polenta. Azelőtt ártatlanul élt családjában, most az ázsiai népek kéjét és testi gyönyörét hajhászsa. Sokat fürdött ezelőtt, ez az erőteljes ókori nemzetek közszokása volt, most a keleti népek idegcsiklandozó fürdőit kívánja. Míg ezelőtt egyszerű hajlékában szalmazsákon pihent, most keleti kényelemmel és fényvel rendezi be magának lakosztályát és hálószobáját. Az erkölcsi romlottság rohamosan terjedt azóta, a hogy szokássá vált a gyermekeket rabszolgákkal neveltetni, kik erkölcsi elfajulásukat pestisként vitték bele a néprétegekbe. A nők csakhamar lemondtak szemérmes életmódjukról és a házasság elválasztásában kerestek szabadságot és féktelenségig fajult élvük kielégítését. Hogy mennyire fajult el a római nép közerkölcsében, leginkább mutatja egy külön ítélszék felállításának szükségessége, mely a méregkeverők és gyilkosok fölött vala ítélandó.

A középosztály pusztulása kihatással bírt a hadseregre is. Megszűnt a régi szigorú fegyelem, melylyel a római világalom meg lett állapítva, helyet engedve az akaratosságnak és szabados-

a jelt az ütközetre. A legügyesebb elhelyezés, a legkedvezőbb körülmények nem érnek semmit, ha az istenek nem engedik a csatát. A római haditudományának az képezte alapját, hogy sohase legyen kénytelen ütközetbe bocsátkozni akarata ellenére, ha az istenek azt ellenzik. Innen volt, hogy táborukból mindennap mintegy várat csináltak.

Lássuk most a görög hadsereget s vegyük például a Platacae melletti ütközetet. A spártaiak csatasorba vannak állítva, kiki helyén; mindenkinek fején koszorú díszlik és a fúvlyások rákezdenek a szent himnuszokra. A király valamivel a sorok mögött, levágja az áldozati marhákat. De a belek nem mutatnak kedvező jeleket és azért az áldozatot meg kell újítani. Két, három, négy marhát vágnak le egymásután. Azalatt közeledik a perzsa lovasság, szórja nyilait és sokakat megöl a spártaiak közül. A spártaiak mozdulatlanul állanak, paizsaik lábuknál hevernek, anélkül, hogy csak védelmi állásba helyeznék is magukat, az ellenség csapásai ellen. Az istenek jeladását várják. Végre meg vannak a kedvező jelek, a spártaiak felemelik pajzsukat, kezökbe fogják kardjukat, megütköznek és győznek.

Minden győzelem után áldozatot mutattak be; ez az eredete a diadalmi ünnepélynek (triumfus), melyet annyira ismertek a rómaiak és a mely ép oly szokásos volt a görögöknél. Az áldozat szokása azon nézet kifolyása vala, mely a győzelmet a város isteneinek tulajdonította, A csata előtt hozzájok intézte a sereg imáját, mely oly forma volt, mint a melyet Aeschylusnál olvasunk: „Ígérem nektek, óh istenek, kik területünket

ságnak. A közkatonáknak még a táborban sem akarta nélkülözni a kéjhölgyek társaságát, – tespedtté, renyhévé, élvhajhászóvá lett míg a vezérek uzsoráskodni kezdtek, óriási gazdaságokat összeharcolva a leigázott tartományokban. A kéjelgéssel karöltve jár a gyávaság.

Mint látjuk, a kapitalizmus nemcsak az államnak megbízhatóbb oszlopát, a középosztályt semmisítette meg, hanem rothadást szül a szociális élet minden terén. A gazdagok erkölcstelenednek a gazdaság átka alatt, a szegények elfajulnak a gazdagok példája és a szegénység átka alatt. A politikai ellentétet felváltja most a szociális vagyis „gazdag és szegény” közötti ellentét A kiegyenlítés, az egyensúly helyreállítása vért követel, – a forradalom elodázhatatlan; ki is tör, ezt követi a polgárháború, míg végre a szabad államot a császárság nyeli el, mert a gazdagok kapzsisága és önzése legyűrte a középosztályt, felforgatta állama biztos alapját.

Ezekben az időkben tűnik elő Tiberius Grachus nemes alakja, de Róma veszedelmére. Mint tapasztalatlan ifjú, hiányával a szükséges politikai érettségnek és ügyességnek, a súlyedő világbirodal-

lajakotok és bírájakot, hogy ha fegyvereinknek kedvez a szerencse és városunk meg lesz mentve, oltáraitokat juhok vérével hintem meg, bikákat áldozok nektek, és szent templomaitokba kirakom a lándzsa által elfoglalt diadalmi jeleket”. Ezen ígéret erejénél fogva a győző áldozattal tartozott. A hadsereg, hogy azt beváltsa, visszatért a városba, nagy diszmenetben, egy szent himnust énekelve a templomba vonult.

Rómában majdnem ugyanolyan volt a szertartás. A hadsereg körmenetben vonult a városnak legfőbb templomába; a papok a menet élén lépdeltek; vezetve az áldozati marhákat. A templomhoz érkezők, a vezér feláldozta a marhákat az istennek. A katonák felvonulásuk alkalmával mind koszorút viseltek, a mint szent szertartásnál illik, és himnust énekeltek, mint Görögországban. Jött idő, midőn a katonák nem haboztak a himnust katonai dalokkal vagy vezérükre célzó tréfás költeményekkel helyettesíteni: de legalább megtartották a szokást, hogy közben-közben ismertették a régi refraint: „Jotriumphe”. Ez a szent refrain volt az, a mitől a szertartás nevét nyerte.

Így tehát a vallás mind a békében, mind pedig a háborúban minden cselekménynél érvényesítette befolyását. Mindenütt jelen volt, egészen elfoglalta az embert. A lélek, a test, a magán és a nyilvános élet, a lakomák, az ünnepek, a gyűlések, a törvényszékek, a harcok, minden a város vallásának uralma alatt állott. Az szabályozta az ember minden cselekedetét, rendelkezett élete minden percéről, meghatározta minden

mat akarja lábra állítani és megmenteni a nélkül, hogy az embereket kellően tanulmányozta, a szenvedélyek hatalmát ismerte volna. Nagy reformatori feladatának megoldásához elégnék tartotta lángelméjét, nemes akaratát és lángoló hazaszeretetét. Hej be hitvány szerek voltak ezek már az akkori Rómában! Látva a nép elszegényedését, a földhöz ragadtak uri gyűlöletét, a proletárság szaporodását, tapasztalva az előkelők gögjét, fajtalanágát és tékozlását. érzé Róma veszedelmének közeledtét s hogy ezt megakadályozza, tapasztalatlanságában a Liciniusi törvénynek megújításában kereste a mentő fegyvert. Mint néptribunus 133-ban indítványozta: 1) az állami földbirtokok úgy osztandók fel, hogy 500 holdd! többet egy polgár sem nyerhessen; megengedtetik azonban, hogy a kis-korúak részére 250 holdnyi területi többlet megszavaztassék. 2) A gazdagok többletéből visszaszármaztatandó földek 30-30 holdnyi területre parcellázandók és a szegények között felosztandók. 3) A kártalanítást az állam vegye magára. 4) A polgárság között felosztandó szántók nem idegeníthetők el, hanem visszazállnak az államra, ha tulajdonosuk azokat művelni nem akarná. Főeszméje

szokását. Az kormányozta az emberi lényt oly korlátlan tekintélyivel, hogy semmi sem maradt, ami hatáskörébe nem esett volna.

Hamis fogalmunk volna az emberi nem természetéről, ha azt hinnék, hogy a régieknek ez a vallása csak ámitás, hogy úgy mondjuk komédia volt. Montesquieu azt vitatja, hogy a rómaiak csak azért adtak magoknak ilyen vallást, hogy a népet megfélemezzék. Sohasem volt a vallásnak ilyen eredete; minden oly vallás, a mely oda jutott, hogy magát csak a közös hasznosság céljából akarta fentartani, soha sem tartotta fenn magát sokáig. Montesquieu azt állítja továbbá, hogy a rómaiak vallásukat az államnak alávetették; sokkal igazabb annak ellenkezője: lehetetlen Liviusnak egy lapját is olvasni, anélkül, hogy fel ne tűnjék előttünk, mily korlátlanul függtek az emberek isteneiktől. Sem a rómaiak sem pedig a görögök nem ismerték ama szomorú összeütközéseket, a melyek oly mindennapiak más társadalmaknál azoknak egyháza és állama között. De ez egyedül csakis onnan van, hogy Rómában, valamint Spárta-ban és Athenaeben az állam volt a vallásnak alávetve. Nem mintha valaha papi testület volna, mely uralmát az államra kiterjesztette volna. A régi állam nem engedelmesskedett semmiféle papi testületnek, hanem csakis vallásának volt alárendelve. Ez az állam és ez a vallás oly szoros kapcsolatban állottak egymáshoz, hogy nemcsak köztük való összeütközést képzelni, hanem még az egyiket a másiktól megkülönböztetni is lehetetlen.

(Fustel de Coulanges: Az ókori község.)

tehát az volt, gátat szabni a nagybirtokosság határtalan terjedésének az alakítandó középosztály által.

Tiberius Grachus indítványa általános forrongást szült mindenütt. Ujjongott az itt-ott még létező, a kapitalizmus által még meg nem fojtott szabad paraszt, tombolt örömeiben a proletár, a napszámos, a bérlő s felvillanyozva reménységében zárt sorokban tódult a város felé, hogy a szavazásnál részt vegyen; – másrésztől felbőszítve bosszút forralt az uralmát féltő pénzsák. Ha Tiberius államférfi lett volna, rögtön felfogja a nehézségeket is, melyekkel indítványának meg kell küzdenie; de hát tapasztalatlanságában egyszerű megrohanással vélte célját elérhetni; – ebben csalódott, az ellenállás nagyobbodásával megszűnt politikai bölcsesége. A pénzsák most is régi fegyveréhez, a megvesztegetéshez nyúlt s bizva a szegénység megvásárolhatóságában, nem kiméit sem pénzt, sem fenyegetést. A tribünök közül egy már meg van vesztegetve - kész vétőjával a saját népére mérni a hóhércsapást. Tiberius kipked-kapkod, de nem segíthet magán. Olyan államot lát maga előtt, mely a pénzsák érdekénél más érdeket nem ismer – látja a lelketlen, szívtelen, kéjelgésbe merült, önzésből táplálkozó kapitalisták zárt sorait vigyorgó arccal, gúnyos mosolylyal. Mit tegyen – appelláljon-e hazaszeretetőkre? még jobban vigyorognának – háta mögött áll a felbőszült, rongyos tömeg, a páriának lenézett szegénység, lesve a prédára, melyet indítványával kilátásba helyezett. Tiberius érzi, hogy a reményében megcsalatott nép nem fog irtózni a forradalom vérétől; – hogy megakadályozza az erőszakot, ő követ el erőszakot; még pedig az állam alkotmányosság bázisán, a néptribunok sérthetlenségén és szentségén, midőn Octavius néptribunt azon okból, hogy a nép kárára működött, hivatalától megfosztatja. Az indítvány szavazásra kerül és a nép határtalan ujjongása között keresztülmegy; – keresztülvitelével egy bizottság lesz megbízva. Ennek tagjai: Tiberius Grachus, öcsese Gajus és ennek apósa Appius Claudius. A pénzsák gyűlölete most tör ki a maga piszkos frivolitásában. Már régóta lestek a birtokukban megkárosított kapitalisták valami alkalomra, melynél ha kell fegyveres kézzel is megtorolják a rajtuk esett sérelmet (?) és boszujokat eléghetik ki a gyűlölt reformátoron. Ez alkalomra nem kellett sokáig

várniok. Tiberius érdekében állott, hogy a következő évre is néptribunnak választassék. Viszont megválasztatása ellen az optimátorok keltek ki és a törvény köpenyébe burkolva, hangoztatták, hogy ez törvénytelen eljárás; a néptribun csak egy évre választassék. ha ez lejárt, másodízben nem választható stb. és így tovább. A kérdés szavazás alá került, az izgatottság nőttön-nőtt. Tiberius pártja és az optimátorok között harcra került a dolog, a tömeg tolong, a pártok verekednek. Akkor elérkezettnek látta a tanács az időt, hogy a gyűlölt néptribuntól könnyű szerrel megszabaduljon. A népgyűlölő Publius Nasika vezetése alatt megrohanják az optimátorokkal és rabszolgáikkal megerősödött katonák Tiberiust és pártját és agyonütik őt és 300 párthívet, mielőtt a nép kezét a szentnek tartott tanács ellen felemelhette volna.

A pénzsák őrjöngő gyűlölete még ezen mészárlással, öldökléssel sem elégedett meg s megbecsteleníti a leöltek tetemeit és megtagadva az elhantolást, hulláikat a Tiberisbe dobhatja.

Tiberius meggyilkoltatásával a nép dühe tetőfokra hágott. Mint egy felbőszített oroszlán várja a pillanatot, hogy leigázójára vethesse magát. A veszély ez oldalról óriási – érzi ezt a tanács, látja a telhetetlen pénzsák és tartózkodik minden provokáló erőszakoskodástól. A földosztó bizottságot nem meri felfüggeszteni, hagyja működni, míg a felbőszített oroszlán dühe lecsillapul. A meglévő feljegyzésekből nem állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal a parasztságnak juttatott földterületet, annyi bizonyos, hogy a földosztó bizottságnak több éven át tartott erélyes működése jelentékeny előnyöket biztosított a római parasztságnak. 129-ben Kr. előtt a földfelosztó bizottság működése új akadályokba ütközött; ezeknek eltávolítására Gajus Grachus, a meggyilkolt Tiberiusnak lángeszű öcscse vállalja magára utolsó kísérletképpen a római parasztság megmentését. Terve volt: az eddig haszonbérben lévő állami földterületeken telepíttessenek le az elszegényedett parasztok, míg a római proletariátus a római provinciákba ültetessék át, hogy letelepedve, hasznos jómódú polgára lehessen a római államnak. Tervét azonban nem vihette keresztül. A római tanács a pénzanstokraciával egyetemben már régóta boszut forralt a Grachusok és pártjuk ellen. Hogy bosszúját kielégíthesse, a becstelen római

csőcselékkel lépett szoros viszonyba, azt nyéré meg első sorban vérfagyasztó bosszútervének. A „Grachusok pártjának kell buknia”, ez volt a tanács és pénzsák által szépen kifőzött terv lényeges célja. Karthago országainak Gajus Grachus által tervbe vett újbóli felépítése és telepítése volt a legjobb alkalom a két vetélkedő pártnak erőszakos összetűzésére. A tanács által megvesztegetett csőcselék és a notabilitás rabszolga népe ráveti magáta Grachus pártiakra és 3000 (három ezerét) legyilkol belőle. Gajust magát egy rabszolga öli meg. A meggyilkoltak hullái a Tiberisbe dobattak, míg a Grachusok házát a csőcseléknek adják át prédafosztogatásul. A megöltek és későbben kivégzettek birtokait letoglalják és hogy még panaszszó se hallassék, az özvegyeknek megtiltják a nyilvános gyászt elhunytjaik fölött. Az ekként kivívott győzelmet a maga részére zsákmányolja ki a durva kapzsiság és a lelketlen önzés. A földosztó bizottságot feloszlatták, az elfoglalt területeket adómentes magántulajdonnak deklarálják, a Grachusok legszebb vívmányát, a letelepített parasztsági birtoknak elidegeníthetlenségét pedig egyszerűen kasszálják. Így nyert a telhetetlen pénzsák teljes szabadságot a kisbirtokoknak elsajátítására és felosztására. A parasztság csakhamar tönkre megy – és elveszítvén birtokát, elveszíti önállóságát; így történt, hogy 100 évvel Kr. e. a római polgárság csak 2000 jómódút számlál, míg a proletárok száma magában Róma városában fél millióra emelkedett. A római állam csak egyes dúsgazdagokat és tengerfővénysokaságú szegényeket mutat fel. A gazdag és szegény közötti űrnek kitöltése nem sikerülvén, tönkrement az államfentartó középosztály, megrendült az államalapja.

A római középosztály bukásának okát röviden a következőkben foglalhatjuk össze: 1. A kisbirtokosnak lelketlen kizsákmányolása a pénzsák által – ez a szociális önzés. 2. A rabszolga-gazdálkodás. 3. Folytonos harcok. 4. A római gabonapiacnak túltömöttsége idegen, tengerentúli termékekkel. 5. A népek kizárása az államjavak élvezetéből. 6. A terhes adók. 7. Az elviselhetetlen szolgálólányok. 8. A zsarolás és uzsora. 9. A kérlelhetlen adósságtörvény. 10. A gazdagok vallástalanságának a szegénység lelkét is megmértelyező mindennapi példája.

A nép koldusbotra jutott. A proletarismusba sülyedt közép-

osztály csőcselékké fajult, melyet az államnak kellett fentartania, ha nem akarta, hogy folytonos lázongásával zavarja a kéjtelgő pénzsákot és annak szatelleseit. Választásoknál pénzzel csábították, megvesztegetésekkel kérélték, zsákmány-osztalékkal és nyilvános lakomarendezésekkel csendesítették. Pompejus játékokat rendezett számára. Crassus 10 ezer asztalnál vendégeltette, míg Caesar gabonakiosztással kérte. – Jól mondja Mommsen: „az egykor hatalmas középosztály a nép nagyjainak büntényén élőködött.* „Non est pax impiis”. A rossz lelkiismeret átka feküdt a gazdagok kincsén, melynek mérgezett élvezetét azzal mutatták meg, hogy a kincses forrásokat az éhező és kifosztott nép rétegébe ömlesztették. A római társadalom egykoron erős, egészséges szervezete halálos beteg lett. Egyes részei tele voltak tömve, mások éltető nedvöktől is megfosztva; – a polgárság megszűnt, a nép csőcselékké fajult. A szövetségi háború 300 ezer polgárt emészt fel, – Sulla 12 ezer rabszolgával akarja pótolni a polgárság hézagát. Az elsenyvedés korszaka beállott volt úgy az államban, mint a társadalomban. Az államfentartó elem helyét elfoglalta a bontó elem. A régi hősök ott porladnak sírjaikban; a tanácsban csak szolgaluk ültek. Róma fórumai csendesek, míg utcáin a zsoldosok és proletárok hada tombol. (Rossbach. Geist der Geschichte. III. 117.)

A római középosztály 3 fejlődési korszakot tüntet fel: az első korszak az egyenjogúsításért a nemességgel vívott harcok korszaka. Bátran nevezhetjük a római virágzás korszakának. A 11-ik korszak a pénzarisztokraciának keletkezési és fejlődési korszaka, melybeu a pénzzel a nagybirtok fog kezét, hogy a középosztályt leigázza és teljesen kizsákmányolva tönkre tegye. A III-ik korszak a dúsgazdagok és éhező szegények korszaka, mely erkölcstelen pénzarisztokraciájával büszkélkedik, elrettentő szegénységtől irtózik és retteg és a végén azután a despotizmus ónkarjaiban vonaglik és elhal.*

Meg nem állhatjuk, hogy e történeti tényeknek előrebocsátása után ne reflektáljunk a mi viszonyainkra, és ne kérdezzük, melyik korszakba illeszthetnők bele. a mai társadalmi viszonyokat véve alapul, a jelen kort.

* Katholische Bewegung XX. Jahrgang 616. 1.

Az első korszakbeli állapotok minálunk is régen lezajlottak. A harmadik rend győzedelmesen került ki az arisztokrácia ellen támasztott és éveken át folytatott harcból. A nemesi osztály le van gyűrve, kiváltságai és előjogai már csak a múzeumokban őrzött oklevelekben vannak elősorolva – az élet eltörölte mind. A győztes harmadik rend öléből egy új nemesség keletkezett, a pénz-nemesség, mely szülőjével élet-halál harcra kél. A „gazdag és szegény” közötti hatalmas hűbéri processus forr mostan a régi Rómában észlelt harci előzményekben és egyforma következményekben. Az iparos középosztály vonaglik a kapitalizmus, a gépipar és a nagy gyárak szörnyű nyomása alatt, a mezőgazdaság haláltusát vív a nyomasztó szegénységgel; – nincs senkije kire támaszkodhatnék, semmi mentőszála, melybe kapaszkodhatnék – látja a proletariátus örvényét: ebben kell elsülyednie, megsemmisülnie. E szörnyű kilátás megdermeszti tagjait, elhomályosítja esztét, megbénítja akaratát, megmételjezi vallásos fogalmát, darabokra tépi az erkölcsök kötelekeit. Az előkelő családok elpártolnak őseik egyszerűségétől, megvetik nagyjaik vallásosságát, kigúnyolják a hívő lelkek ájtatosságát, buzgó templomlátogatását, s elmerülnek az élvezetek posványába; erkölcsi elzüllésöknek rendesen a golyó vet véget. Ezen élvhajhászattal járó erkölcsi züllés szülője a mindjobban elharapódzó bűntényeknek és öngyilkosságoknak azoknál, a kiknél megtalálhatjuk a hasznos polgári működésnek, nyilvános közhasznú szerepelhetésnek minden feltételeit. A gazdagok rossz példája ráragadt a szegény osztályra s szüli az általános elégedetlenséget, mert eszközei sokkal gyarlóbbak, semhogy azokkal a gazdagok élvezetét mindenkor és mindenben megszerezhetné. A megfogamzott, de kielégíthetetlen élvvágy megint új irigységet és osztálygyűlöletet kelt, melynek panaceája a belső átalakulás, az erkölcszhöz való visszatérés a hit által. És hová vezet az ilyen forrongó társadalom? Róma története mutatja: 1-ször szociális forradalomhoz s vérfürdő után pedig a despotismushoz.

A szociális kérdés a középkorban különös tekintettel Németországra.

A római köznép, minden nyomora mellett, mint láttuk, szociális kérdése megoldásánál – eltekintve egyes esetektől – a törvényesség határai között mozgott. Erőszakos fellépésétől visszatartotta azon mély vallásosság, mely a törzsnépet jellemezte. A hitehagyott pénzarisztokrácia volt az, mely az erőszak és ocsmánysághoz nyúlt mindannyiszor, valahányszor a nép igazának megvédésénél vagy jogainak kivívásánál nagyobb hullámokat vert. Ép ellenkezőjét mutatja a XV. és XVI. században Németországban kitört szociális forradalom.

Vérnyomait még a későbbi századok sem törölhették el egészen. E korszak vérfürdőjének a forrását az eretnekség képezi, mely vallásos téveszméivel az erőszakot hirdette, a forró szociális forradalmat szította'. A huszítizmus vallástanában rejlik a szociális forradalom jogosultsága. A Worms vidékén kitört parasztlázadás és zsidóüldözés 1431-ben Drändorf János huszita pap tanításának a következménye. Tagadhatatlan ugyan, hogy a parasztság helyzete az uralkodó hűbérrendszer mellett elviselhetetlennek látszik, mindazonáltal zendülésre, erőszakos fellázadásra, csak a huszita tanok bírták a nyomor szolgáit, az elszegényedett népet. A „bocskor-lázadás” név alatt ismert paraszt felkelés a cseh méregre vezetendő vissza. A paraszt vezérek követeléseiiben benne rejlik a huszítizmus radikalizmusa, így pl. Böhm János, a niklashausi dudás Taubergrundból, ki melleleg megjegyezve magát a tiszta szent ige hirdetőjének nevezte, nyilvánosan hirdette az egyházi és világi rendek megszüntetésének, az osztálykülönbséget eltörlésének szükségességét, mert mint monda, az emberek között csak testvéri egyenlőségnek kell uralkodnia. A közelgő Isten országában nem lehetnek sem adók, sem városok, sem tőkék, sem kamatok. A föld közös tulajdona az emberiségnek – korlátlan tehát a jog és annak élvezetében. Az erdők fája és vadállománya, a vizek, rétek stb. szabadon élvezhetők minden ember részéről.

A Husz-féle szociálizmus terjedését nagyban előmozdította „Zsigmond császár reformatiója” című huszita irat, mely már 1438-

ban megszerkesztve 1476-ban több kiadásban megjelent Ezen irat eszméinek hódolva szövetkezett a parasztnép, hogy a „kicsinyek által létesítendő egyenlőség és szabadság országát” mielőbb megalapítsa. A „bocskor” szövetkezetek rohamosan kezdtek terjedni, így megalakultak: 1486-ban Bajorhonban, Elzászban már 1468 és 1493-ban; – Karinthiában 1478-ban, a speieri püspökségben 1502-ben, Würtembergben 1514-ben; szegény Konrád Badenben 1517. Ezen időnként ismétlődő lázadások világos bizonyítékai az akkori idők társadalmában mélyen meggyökerezett forradalmi szellemnek, melynek kitörését a Husz-féle tévtan évről-évre szította és élesztette. A bázeli zsinat idejéből (1431-1449) származó fennemített „Zsigmond császár reformatiója” című könyv bejárja a legelrejtettebb falvak paraszthajlékait és riadójjává lesz a parasztságnak és az elégedetlen városi elemnek. Nem is csoda. Az ez iratban foglalt tanok az egyháznak reformálásán kívül a társadalmi és közgazdasági viszonyok átalakulásának, a régiek alapos felforgatásának szükségességét hirdetik oly fülbemászó hangon, hogy a parasztság csakis a megragadott és irgalmatlanul forgatott fegyverre bizza célja elérését. Az irat nyíltan hangoztatja a békés megoldás lehetlenségét, mondván: „Segítséget csakis Isten erejétől és világi fegyvertől várhattok. Ennek a fegyvernek megragadására a köznép van hivatva. A köznép alatt pedig nemcsak a parasztság, hanem a városok polgársága is értendő, mert itt az ideje, hogy polgárlak és paraszthajlék reformálva legyen. A jobbágyosság és minden függő helyzet eltöröltetik, mert a megváltás ténye által mindnyájan szabadokká lettünk. Ennek következtében eltörölendő a privát birtok, kiküszöbölendő a társadalomból a céhek intézménye, beszüntetendő a tizedes kamatfizetés, az árak és díjak hatóságilag szabályozandók. Az isteni rend ellen csak a tudósok, bölcsek, gazdagok és hatalmasok támadnak, a kicsinyek ellenben Istenhez folyamodnak segítségért és jobb rendviszonyokért. Ennek folytán csak bátran lássanak hozzá, használják a fegyvert erővel és vakmerően, hadd szűnjék meg a veszedelem, és megvirradjon a keresztény szabadságnak rég óhajtott hajnala”.

No de nemcsak a Husz-féle tévtan által felizgatott parasztsztyálázongott, forrongott a társadalomnak nemes osztálya is. A forra-

dalmi szellem áthatotta a társadalomnak összes rétegeit. A parasztság és nemesség forradalmi szelleme végcélját illetőleg tökéletes ellentétben állott egymással. Együttes működésről szó sem lehetett, mert míg a parasztság egyöntetű működésével a kiváltságos nemesi osztály megdöntésén fáradozott és véghetlen gyűlöletében ezzel szemben irgalmat nem ismert, addig a nemesség a parasztságon kívül a vagyonosodó városi polgárság és a fejedelmek ellen irányította gyűlölet-mérgébe mártott fegyverét, hogy a társadalmi disszoció teljes legyen. „Kéz kéz ellen támadt” – ez az akkori idők Charakteristiken ja.

Luther fellépte kitörésre bírta a féktelenkedő elemeket. A harc ügyis elkerülhetlen volt. Ezt érezte a parasztság, erre várt az elszegényedett, de kiváltságaira büszke nemesség. Távol legyen tőlünk, hogy csakis Luther felléptének és tanításának tudjuk be az 1524-iki véres parasztfelkelést, melyet a fejedelmek összerejők kifejtésével csakis párolgó vérben nyomhattak el.

A parasztságnak zilált anyagi helyzetében már régen össze volt hordva a gyúanyag. Ez csak szikrára várt, hogy lángba boruljon. E szikrát Luthernek a „Keresztény szabadságról” címzett lázító irata bocsájtotta a gyűlékony, az elégedetlenség tüzenél kiszáritott anyaghoz. Míg azelőtt csak egyes vidékekre terjedt ki az elégedetlen parasztsztyály felkelése, Luther jelzett iratának megjelenése után, miután annak tartalma az Isten által rendelt hatóság tekintélyét is aláássa, lángba borul egész Németország. Elzász, Pfalz, Rajnavidéke, Thuringia, Hessen, Szászország, Braunschweig, Tyrol, Salzburg, Steierország, Karinthia, Krain és a többi tartományokból égbeszálló füstoszlopok jelzik a forradalmi szellemnek mindent elpusztító lángnyelvét. A mészárlásokról nem is beszélek. Jól mondja Cl. Endres 1525: „Alles obern ging zu nickten, und wäre keine Rettung mehr der Herrschaft vom Pöbels”. Iszonyú volt a lázongó tartományok képe. A forradalmi szellem kidühöngöhetette magát a vérpatakokban, égfelé csapkodó tűoszlopokban, füstölgő romokban, hullákkal fedett bojtortjános szántóföldeken, földig lerombolt kolostorokban, elemésztett vagyonban, kéjeleghetett az árvák, özvegyek jajveszékülésében és az élvemaradottak végtelen nyomorában.

A lázongó parasztsztyály hónapokon keresztül csak rombolt és gyilkolt a nélkül, hogy felkelése célját tekintette volna. A nemeség iránti gyűlölet elvakította annyira, hogy még szocialis törekvéseinek tulajdonképeni céljára sem gondolt. 1525. ápril havában jelenik meg a parasztlázadásnak célját és irányát szabályozó programú, melynek 12 cikkelye a parasztság szocialis helyzetének mikénti jobbítását tartalmazza. A követelések következők: 1. Minden községnek biztosíttassék a szabad papválasztási jog. 2. Az evangéliumnak szabad hirdetése. 3. A kisebb tized beszüntetendő, de fentartandó a nagy tized és a jobbágy helyzetviszony. 4. Behozandó a szabad vadászat, halászat és erdőhasználat. 5. A községtől elvont községi birtok visszaadandó. 6. Korlátozandók a szolgáltatmányok. 7. Beszüntetendők az önkéntes szolgálmányok. 8. Úgyszintén az önkényes büntetések és 9. eltörlendő a halálesetek, mely abban állott, hogy egy jobbágy elhalálózása esetén az udvarban levő legjobb marhadarab az uraságnak jutalékát képezte. E program, mint írják a bibliára támaszkodik, miért is elfogadását és fentartását követeli mindaddig, míg a biblia tartalmából meg nem cáfoltatik. Ezer és ezer példányban terjedt el az irat rövid idő alatt, kivált Németország déli tartományaiban, melynek népszerűségét leginkább azon passzusa növelte, „in den Artikeln kann etwas geändert werden, was nicht der heil. Seh-ift gemäss sein sollte”.

A frank parasztság már tovább ment. „Ordnung und Reformation zu Nutzen und Frommen und Wohlfahrt aller Christenbrüder” c. röpiratban egy szocialdemokratikus köztársaságnak alapítását javasolja, melynek feje a császár lenne. A tiroli Geismayr Mihály irtóháborút hirdet mindenki ellen, a ki az új rendnek ellenszegülni merészelné. A meztelen kommunizmust „a szabad isteni ige alapján hirdette Münzer Tamás Alstadtban 1523-ban és az anabaptisták Münsterben, Leuden János és társai. Tanaik a következő tételben foglalhatók össze: minden birtok közös, így teli át minden egyesnek igénye és szüksége szerint osztandó fel.

Hogy a németországi szocialis forradalmat mennyi vérben nyomták el, értekezésünk határán kívül esik. Az elkerülhetlen harc véráldozatot követelt és nem nézte, vájjon ártatlannak vagy bűnösnek vérét szívja-e.

Fejtegetésünk keretébe csak a szociális forradalom okainak tanulmányozása illeszthető, ezt pedig a következőkben adjuk. A nemes egyszerűség helyét elfoglalta a határt nem ismerő luxus, mely párosulva a nyomában járó mérhetlen élvágygyal és a nagy urak játékszenvedélyével rövid idő alatt az adósságok tengerébe fullasztotta a kiváltságára és előjogaira büszke, a munka emberét lenéző köznemességet, mely hogy zavarából kimászhatson és szenvedélyének tovább hódolhasson, törvénybiztosította kiváltságos helyzetére támaszkodva a kizsákmányolás és zsarnoki önkény fegyverét kezdé forgatni a köznéppel szemben. Ennek természetes következménye: a rablólovagok száma évről-évre szaporodott, kikkel arányosan növekedett a kirabolt községek nyomora, a parasztnépnek anyagi és erkölcsi sülyedése, mert paupertas meretrix. A nemesi és más kiváltságos osztályok élvágya maga után vont a lélelmi cikkek áremelkedését és meghamisítását. A céhek feloszlásával az iparos osztályt a terjedő kapitalizmus nyomta el, míg a szegény embert a hallatlan uzsora ejtette kétségbeesésbe. E szomorú viszonyoknak okát a megváltozott hadviselés mellett a római jognak életbeléptetésében kell keresnünk. A puskapornak feltalálása felforgatta a régi hadviselési rendszert. A személyes bátorság nem védte a férfit az egyszerű zsoldosok tűzfegyvere ellen. A lovagkor elvesztette régi jelentőségét és helyébe lépett a pénzért szolgáló zsoldoscsapat, a híres „Landsknecht”-ek csapatja, melynek fizetendő zsoldja az adóemelést vont maga után. De még más hátrányokkal is járt, mert az emberi söpredéknek, az iparlovagok és kalandorok minden nemét egyesítette magában egy ilyen zsoldos csapat. Ez aztán nem kiméit senkit, legkevésbé a szegény parasztot. Földjét tetszésük szerint pusztították, házákat kényők-kedvők szerint rabolták, míg szolgálatban voltak, ha pedig elbocsáttattak, éhes farkasként rohanták meg a védtelen köznépet, hogy verejtékétől megittasodjanak, munkája gyümölcsén lakmározhassanak.

Még ennél veszedelmesebb volt a földművelő osztályra nézve a római jognak behozatala. Ez aztán a legiszonyúbb nyomorba taszította a földből élőket, mert elütötte őket az erdőnek, vizeknek, legelők és rétek használati jogától, mely mégis némi megélhetést biztosított volt számára.

A római jog merev ellentéte a keresztény közgazdasági felfogásnak és tannak. Alapja az önkény és az egyedi embernek önzése. A római jogtudósok szerint minden jog egyszerű folyománya a nép akaratának. A jog tehát semmi egyéb, mint időről-időre hozott szabályzat, melyet az emberek hoztak és hoznak. Maga az állam, az embereknek ezen önkéntes véd- és dac-szövetsége, szabadon minden erkölcsi törvénytől függetlenül szabja meg a jog, jogosság, jogszegesség stb. féle elnevezéseket. A jogot tehát és annak kifejezőjét, a törvényt, a népakarat formálta. Főelve: quod principi placet legis habet vigorem, a kormányzók (fejedelemek) akarata törvényerővel bír. Ilyen, minden isteni akarattól függetlenített elvek szerint bírálták meg a magántulajdont is. Ez kizárólagos tulajdonát képezte birtokosainak – szabadon rendelkezhetett vele és senkinek beleszólása nem lehetett, akár művelte, akár hevertette. A szűkölködők iránti tekintetet a római jog nem ismerte. Ezen pogány római felfogásnak ellentéte volt a keresztény elvektől áthatott ó-német felfogás. A keresztény felfogás szerint a jogrend az embernek Istentől való függésében rejti alapját, más szóval a jog kifolyása az isteni akaratnak, mert Isten kizárólagos birtokosa a földnek és a földi javaknak. Ezeknek hasznélvezője az ember, hogy életszükségeit fedezhesse. A rend fentartása, az előnyösebb kezelés céljából, a földbirtok nem mint közbirtok lett az emberiségnek átadva, hanem mint korlátolt tulajdon egyesek között elosztva, hogy annak fölöslegével a közjó előmozdítható legyen.

Az aránytalanság és egyenlőtlenségnek kiegyenlítése céljából a kereszténység felállította az „adni tehetőség szerint”-féle elvet, melynek kötelező ereje mindenkire kihat, legyen az gazdag vagy szegény. Ennek az elvnek kifolyása volt a földbirtok elidegenítésének és használatának törvényesített korlátozása. A közjónak tekintetbe vételével nagy súlyt fektettek a családi jólétre, a szomszéd barátságára, a vendégszeretetre és adományokra. Keresztény kötelességnek hirdettetett a szegények és szűkölködők táplálása és ellátása, a munkának megbecsülése Isten rendelete szerint. Az így tiszteletben tartott munka képezte az adományozás és öröklés mellett a jogos és törvényes jövedelmezőségnek egyedüli forrását, kamatszédés és uzsora szigorúan meg volt tiltva. Ezen keresztény

szellem melegétől van áthatva a német törvénykönyv, jogkönyv, a szász és sváb tükör (Sachsenspiegel és Schwabenspiegel). Maga a kánonjog is sok esetben a két törvénykönyvből merít! tartalmát, ámbár azt a régi római jog rendszerébe önti.

A humanistákkal és az által ok- felélesztett klasszikus műveltséggel utat tört magának a társadalom rétegeiben a régi római jog pogány felfogásának és életének minden formájával. A bolognai iskola tanítványai ellepik Németországot és a régi római jognak hirdetésével alapostul felforgatják a polgárság régi helyzetét és életrendszerét. Az ó-pogány rabszolga-államnak iskolázott követői csakhamar új fegyvereket nyomnak kenyéradóik kezébe, hogy a „fel-fuvalkodott, nagyratörő parasztságot megszelídítsék – eltíporják, ha netán uborkafára mászni szeretne.” Igen, ezen új iskola jogászai eszelik ki kenyéradó nagyaik számára a parasztságtól- mint mondanak – „jogosan” követelendő és beszedendő adók és szolgálmányok mindenféle nemeit, megszerezvén ezáltal a nagyok kegyét és a köznép gyűlöletét. A keresztény felfogást a tulajdonról, munka ról, kamat és uzsoráról elvetvén, martalékul dobták oda a szegénységet a gazdagok kielégíthetetlen hírvágyának, a hatalmasok zsarnoki önkényének, a kapitalisták telhetetlen pénzsomjának. Az erdők, rétek, vizek szabad élvezeti jogától megfosztott parasztság végleges elpusztulásának örvényébe kergettetik, hogy ne maradjon egyebe a testét fedő rongynál és a szívét marcangoló kétségbeesésnél.

A kegyetlen vadászati törvények értelmében az erdőségekben ápolt, jól nevelt vadnak elkobzásáért a parasztot teszik felelőssé s kényszerítik kártalanításra.

Hogy a parasztot jobbágygyá, rabszolgává alacsonyították le, az az életbe léptetett régi római jognak egyszerű következménye volt. Így növekedett a köznép nyomora és elégedetlensége s nem is csoda, ha a röghöz tapadt szegénység bizonyos kéjjel hallgatja a keresztény szabadságról, „a szabad isteni ígéről” szóló tanokat es elkeseredésében a lázadás fegyverét ragadja meg el típott megélhetési joga kivívására és minden tekintélynek- lett legyen az világi vagy egyházi lerontására. Az úrban, a főpapban csak elleniséget és zsarnokát látja. A keresztény álláspontnak meggondolatlan

megvetése nem eredményezhetett mást, mint a munkásosztálynak erkölcsi és gazdasági romlását, a parasztosztálynak kegyetlen lázadását, így volt ez Németországban, így volt ez nálunk Magyarországon az 1514-iki parasztlázadásnál.

IV.

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS MAGYARORSZÁGON.

Mint mindenütt, úgy Magyarországon is vérbe lett fojtva a földművelő osztály anyagi nyomora által felidézett szociális kérdés. Annyi bizonyos, mondja Rézbányai I. k. 212-213,* hogy a földműves osztály a legkedvezőtlenebb viszonyok közt létezett a középkorban. Míg az ipar és kereskedelem nagy előnyök és kedvezményekben részesített a fejedelmek és hűbéresek részéről, addig a földműveléssel foglalkozó jobbágyok nagyrészt megmaradtak függő helyzetükben. Voltak ugyan Európa minden részeiben szórványosan szabad parasztok is, mindazonáltal a földművelők legnagyobb része úrbéri viszonyban állott földesuraival, kiktől a földet azon kötelezettség mellett nyerték haszonélvezetre: hogy az úr által megtartott földeken bizonyos napokon dolgozni (robotolni), a földesúrnak a jobbágyföldek termésének egy részét (dézsmát) kiszolgáltatni, végre bizonyos teljesítéseket (szintén robot) végezni tartoznak. Ezen kötelezettségeken kívül rendszeren az egyháznak s a fejedelmeknek is tartozott dézsmát adni a jobbágyság. Mindez első tekintetre igen terhesnek és nyomasztónak tünteti fel a jobbágyság akkori helyzetét. De hát nem is ezen függő helyzet idézte elő a földművelő népnek országos felkeléseit és kegyetlen lázadásait. A parasztháborúk oka a nemesség zsarnok önkényében és telhetetlen bírvágyában rejlik. A lelketlenül kizsarolt szegény nép nem tudván magán segíteni, fegyverhez nyúlt, hogy annak éle azok szívét döfje keresztül, akik nyomora, ínsége iránt sem érzékkel, sem könyörülettel nem bírtak. Így volt ez, mint láttuk, Németországban ahol a kitörést a tévtanok is nagyban előmozdították; így volt ez Magyarországon a híres 1514-ik évi parasztlázadáskor. Állítá-

* Európa művelődési történelme.

sunk bebizonyítására idézzük Horváth Mihály jeles történészünk alábbi sorait:

„A parasztság állapota az oligarchia villongásainak s a gyenge kormány alatt eláradt féktelenségnek e korszakában valóban nyomorult vala. A szabad költözési jog többrendű törvény által megállapítva volt ugyan; de miután a törvény némely szándékánál fogva könnyen kijátszatható és a parasztság az urak önkényének az úri székek törvényhatósága által különben is védtelenül kitéve volt, e joga sem nyerhetett biztosítást az urak zsarnoksága ellen. Mátyás erőteljes kormánya a parasztságot sikeresen megvédte ugyan a nemesség hatalmaskodása ellen, de biztosítást a jövőre ő sem adott jogainak. Mihelyt tehát a kormány erős, ügyes kezeiből a gyöngye és hanyag Ulászlóéiba került, a nemesség tüstént kitört a korlátokon s a féktelenség szabadon és büntetés félelme nélkül űzte. zaklatta a védtelen jobbágyakat. És ezen évlakok számtalan példákkal szolgálnak, mikép a birtokos osztály, melynek e korban fényre inkább, mint jobbágyi munkára lévén szüksége, határtalan volt követeléseiben, kíméletlen fosztogatásaiban, miből azután elmaradhatatlan volt a tulajdonit védeni merészkedő jobbágy elleni kegyetlensége s durva megsértése az emberiségnek olyanokban is, mikben a természet műveletlen gyermeke sem volt, sem lehetett érzéketlen. Védelmet az elnyomott osztály hasztalan keresett a gyöngye kormány alatt; az oligarchia túlnyomó hatalma magát a királyt is megkorlátolta jogai gyakorlatában, ez pedig erőtlen vala magának s a törvénynek tekintélyt szerezni.”*

Ily körülmények közt a kereszt fölvetelére Bakács Tamás* által kihirdetett felhívás a parasztságnak mintegy felszólítása volt, a túrhetlen igábolói szabadulásra, s annak reménye hihetőleg még inkább csalogatta a méltatlanul elnyomottakat, mint maga a bűnbocsánat. Az ország urainak nagy része önhaszonlesésből megméltelyezve, az országot magánmortalék gyanánt tekinti vala, s lepisszegette az előrelátó Telegdy István kincstárnok figyelmeztetését s megengedte, hogy az elnyomott parasztsztyály a keresztháború zászlaja alatt tömegesen gyülekezzen. Kevés idő múlva Pest alatt mintegy negyven, Nagyvárad, Fehérvár, Kalocsa s más, kivált püspöki székes

* Horváth Mihály „Magyarország története.”

városok mellett, körülbelül 80 ezer köznép s köztük számos alsóbbrendű pap gyült össze. Bakács e hadnak a székely születésű Dózsa Györgyöt, ki magát a töröknek egy minapi kalandján Nándorfehérvár alatt vitézül kitüntette s bajnoki tettéért a királytól nemrég nemességgel s aranylánccal ajándékozott meg (egy török tisztet győzött meg párviadalban), adta vezérül. De a nemesség nem nézhette közönyösen, hogy jobbágysai épen a legnagyobb munka idején a mezőt odahagyva csoportosan veszik fel a keresztet, és többeket erőszakkal visszatartottak, másokat családjaikra szabott büntetés által kényszerítettek visszatérni az úri munkákra. Ez számtalan panaszt s nagy ingerültséget szült a kereszties táborban. Az oda gyült papok és érseki biztosok, tudván a pápai követőtől nyert hatalmukat, mely által az ellenszegülőket, mint pártütöket a szent ügy ellen, egyházi büntetéssel sújthatják, a népet még inkább felingerelték lázító beszédekkel és a kurucok viselete mind fenyegetőbbé kezd lenni. Elhatott ennek híre Budára, s a király és Bakács meghagyták a kurucvezérnek, hogy táborába több parasztot fel ne vegyen s azt a török ellen Horvátországba vezesse. De e parancs már későn érkezett. Mészáros Lőrinc ceglédi pap s mások a kurucokat emelvényekről mondott beszédek által s a nemesség hatalmaskodásáról érkezett újabb hírek az ingerlékeny tömeget nyilvános lázadásra gyűjtötták. Dózsa lelkében, midőn a kurucokat a nemesség ellen egész a dühöngésig fölingerelve látta, új eszmék villantak fel s vágyak támadtak, melyeknek létesítésére a szavát már vakon követő nagy tömeg ereje reményt nyújtott; ennél fogva nem késett kitűzni a lázadás zászlaját, Az ország népéhez a következő kiáltványt bocsátotta Cegléd alatt lévő táborából:

„Dózsa György vitéz katona a keresztiesek Istenáldotta népének fejedelme és főkapitánya csak Magyarország királyának s nem egyúttal az uraknak alattvalója, a Magyarországnak, névszerint pedig Pest és külső Szolnok vármegyében levő városoknak, mezővarosoknak és falvaknak együtt és egyenként üdvöletünket! Tudjátok hogy a hitszegő nemesek ellenünk és egész kereszties hadunknak ezen szent célú gyülekezete ellen ártani vágyó kezekkel felkeltek, hogy bennünket üldözzenek, háborgassanak és zavarjanak. Azért is nektek számkivetés és örök büntetés, valamint fejetek és

minden javatok elvesztésének terhe alatt parancsoljuk és rendeljük, miszerint rögtön és azonnal, a hogy jelen levelünket látjátok, minden késedelem és kifogás nélkül azonnal jöjjetek, repüljetez és igyekezetek Cegléd mezővárosába, hogy így a szent csapat és áldott gyülekezettel a nevezett hűtlen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátozni, megfékezni és megzabolázni lehessen. Ha úgy tesztek, jól van; különben a fentírt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érjük be, hanem saját telketeken kapufélfátokra függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöljük.”

A fenyegető hangú kiáltványra egy hét lefolyása alatt 60 ezer ember gyülekezett Cegléd alá. Ez 1514. május havában történt. A népekkel egy erdélyi Mihály nevű pap is érkezett, ki egy ágyút hozott magával. Az ágyuk dörgése mellett csoportosultak ama népgyűlésre, mely Magyarország és a nép jövődöbeli sorsa fölött döntenit lett volna hivatva. E gyűlésen Dózsa György egy hadiszekérre állott és onnan beszélt a néphez. A király által adományozott bíbor ruha volt rajta és úgy nézett ki, mintha már is Magyarország királya lett volna. Egyik jeles történészünk Dózsa György ceglédi beszédét a következőkben örökítette meg:

Dózsa György előre bevallotta, hogy fiatal korában sem lévén alkalmat tanulnia, cifrázatlanul csak azokat mondja el, a miket a csuklyás barátok prédikációiból megjegyzett magának. S mindjárt áttért a nemesek közismeretű bűneire. E nemesek feledve, hogy csak igaz bátorság nemesít, untalan őseik érdemeire hivatkoznak. Ne a nagy urak, hanem a szegény emberek társaságát keresse, a ki haladni kíván. A szegény ember nem irigykedik és meg tudja becsülni azt, ki őt megbecsüli. Az osztálykülönbség nem Isten műve. Ádám idejében nem volt király, császár, katonaság, nemesség. Ha tehát mindnyájunknak egy apánk volt, úgy igazi urak nem létezhetnek. Rómában, mely az egész világot uralta, a nemesség nem is gazdagságának, hanem szegénységének idejében szerezte hírnevét. Serranus diktátor s a Fabiusok és Fabriciusok megfogták az eke szarvát, nem háltak puha ágyon, hanem nádkévében. Ma pedig az elfajult gonosz nemesek nemcsak a maguk vagyonát verik el, hanem a másét is

elveszik. Kendőzik magukat, feslett életet folytatnak, részegeskednek és majmolják a divatot. Vesztökre. Ósapáik számadását, hogy gondot ne okozzanak nekik, eltépi. Törzsbirtokaikat, miket apáik fegyverrel szereztek, dús lakomákra pocsékolják el, minden ingyenségüket kielégítik, s egy éjszaka néha hosszú élet keresményét pazarolják el.

A tiszta vizet nem szenvedhetik, egyszerű ételekre még éhségükben sem fanyarodnának, a legdrágább boroktól és fácánoktól görnyednek asztalaik. Még arra is ügyelnek, hogyan tartsák kezeiket, mikor csirke, nyúl vagy más pecsenyét szelnek fel.

Erénynek tartják, hogy ott lebzselnek a palotában; élvnek, hogy fecsegnek, kérkednek bűneikkel, a hibáikat maguk híresztelik, hogy utcai pletyka kerekedjék belőlük.

Szerintök nincsen Isten és emberi jog, amit pénzzel el nem hallgattatnának. Beérik az olyan igazsággal, a melyhez megvesztegetés árán jutottak. Ők tehetnek akármit, úgy sem bűnhődnek érte; szokásból ugyan magasztalják az erényt, de voltaképp nem tudják, mi fán terem az. Ha jónak tartják őket, mért igyekeznének, hogy valóban is jók legyenek. Nem kímélik az özvegyek és leányok tiszta hírnevét, s még a menyasszonyok iránt is tolakodók. Házasságtörök és egyáltalán szenvedélyeiknek rabjai. Csak adják a szigorút és erkölcsöst, valóban pedig kicsapongók. Ki szemökbe mondja az igazat, az előttük „vádoló”. Ígérnek, fogadnak mindent, mint a kikéző vőfélyek, de szavukra nincs mit adni, mert állhatatlanok.

Húzzák, vonják a népet s ebből nem csinálnak lelkiismeretet. Könnyebb feladat volna megolvasni tavasszal a fűszálakat, nyáron a búzagalászt, ősszel a termést, télen a hópolyheket s a derült ég csillagait, vagy a sivatag homokszemeit, mint elmondani s elnevezni bűneiket. S mi, kiket ők rabszolgák gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat. Ez nem maradhat így sokáig. Le kell rázni az igát, ellen kell állnunk a zsarnoknak s gyakorolnunk jogainkat. Meg kell buktatni a királyokat, szabadok akarunk lenni és leszünk is. Javítani fogunk a törvényeken, összezúzzuk a nemeseknek elévült jogait, osztozkodni fogunk az urak vagyónán.

Nem lesz ő királyunk, csak testvérünk. Minden fontos dolgok-

ban aláveti magát a nép akaratának és a szerint jár el. Ha kívánják, leteszi a főhatalmat és szótlanul fogadja ítéletöket. Ö alatta mint az ország új királya alatt újra felvirul ezen ország. S ha majd üt az óra, ök se habozzanak, ha mindjárt szüeleiket, testvéreiket kellene is levágniok. Ki valamire vágyik, oiyasmit is merjen, amiért különben börtönre jutna. Hazaszeretetünkkel és dicsvágyunk segítségével még kühországokat is hódolásra kényszeríthetünk. A jelen becsülni, a jövő tisztelni fog bennünket. Lakoljanak hát a bünösök. Gyilkoljátok rendre a nemeseket s egynek se adjatok kegyelmet”.

Míg Dózsa Cegléd alatt táborozva ily lázító beszédekkel ingerelte jobban és jobban az ezrekre menő tömeget, addig kibocsátott kiáltványának hatása alatt az ország egyéb vidékein is fegyverhez nyúlt a jobb jövőt váró népesség. Nem törődtek vagyonukkal, nem törődtek életükkel, hanem siettek a vezetőjük által hordozott zászlók alá és harcoltak a rabszolgaság ellen. Vértettek a népek szabadságáért.

Így felkeltek a bányavárosok; Pest, Nógrád. Hont és Heves vármegyék, a Tisza, Szamos, Körös és Maros mente, Zemplén, Ugocsa és Beregmegeye, – a legnagyobb vérengzés azonban Bihar megyében folyt.

Nagyváradon Perényi püspök, Artándi Pál, Bajomy Benedek és Glézsán Miklós nemesek álltak a felkelt keresztesekkel szemben és csúf vereséget szenvedtek. A biharmegyei kereszteseket Jeromos nagyváradí kántor vezette. Először Keresztszeg mellett ütköztek meg a nemesekkel, mintegy háromszázat levágtak és Keresztszeg várát bevették. Majd valami Gergely Lázár vezérlete alatt – mondja egyik történész, 1000 lovas nemes vonult a parasztok ellen, kik 2000 lépésre táboroztak tőlük. A győzelem azonban most is az utóbbiak részére hajolt. Ötszáz lovagot vágtak le s kevésbe múlt, hogy a várost is el nem foglalták. Onnan a felkelők Székelyhíd ellen indultak, melyet csakhamar bevettek. A lázadás főleg Nagyvárad és Debrecen vidékén dühöngött s úgy látszik Bajomvárat is romba döntötte.

Bajomy Ferenc vitézül és emberfeletti erővel küzdött s végre mély sebektől borítva a vár bástyáján elesett.

Bács vármegyében Nagy Antal volt a keresztesek vezetője.

Nagy sárközi származású nemes ember volt, a ki azonban a néppel tartott és az egyenlőséget szerette. Ez a Nagy Antal Bácsban és Bodroiban sok nemesi telket égetett föl, sok urat vágatott le, sokat vonatott karóba és nagy zsákmányt ejtett.

Futtakon Török Imrének minden lakó és gazdasági épületét felgyújtá. Hasonlóképen járt el Baksafalván, hol szintén számos nemeset húzatott karóba.

Erdély országban és a Dunán túl szintén talpon állott a jobbagyság. Az ország forrongott, a nemesek kétségbeesetten küzdöttek s egyik követet a másik után küldözték Ulászló királyhoz, hogy mozduljon már ő is, küldje zsoldosait Dózsa György ellen, a ki a nemeseket kíméletlenül irtatja s a ki őt, a királyt, vakmerően trónvesztettnek nyilvánította.

Ulászló csak biztatással felelt Szapolyai és Bornemisának, hogy ezer ember kellett és annyi még nem volt együtt*

Ezalatt Dózsa György a maga nagy táborából megindult Cegléd alól és Csanádnak tartott, mert legalább egy erősebb várat akart megvenni, melyből azután munkálatait biztosabban intézhesse. Szegedet e végből hasztalan víván, Csanádot választá. Tiszavárkonynál egymáshoz láncolt hordóból hidat csináltatott, a hordókra gerendákat és deszkákat fektetett és ezek tetejébe földet hordatott, úgy, hogy nemcsak a sereg, de sok ágyúja s nehéz társzekerei is egész biztosan átmehettek rajta. A Tiszán átkelven, Varsányon ütött táborn. Innen több napi pihenés után Nagy-Túr-ig ment, hol a déványai pap Túrkevei Ambrus nyolcszáz általa toborzott keresztessel várta. Dózsa és hadserege a merre elhaladt, mindenütt növekedett számban és erőben. Túrról a Berettyó és Kőrös jobb partján folytatta útját, keresztülvonulván Szt-Andráson, Héken, Szarvason, Kis-Kondoroson, Békésen, Földváron, Sámsonváron és Gyulán.

Békésen Balogh István tanító, Varsányi Gergely és Nagy Demeter földbirtokosok 25 ezer emberrel várták Dózsát, hogy hozzá csatlakozhassanak. Gyulán túl Csanád várában Báthory István és Csáky Miklós csanádi püspök vezetése alatt 10 ezer nemes készült Dózsa ellen. A nemesek közt ott voltak Dóczy György, Ravasdy Péter és Telegdy István is. Dózsa a nemesség e seregét egy döntő ütközetben megverte és Csanád várát elfoglalta. Dózsa ezen diadala

után még merészebbé lön s céljait határozottabban kifejtette, leveleket küldözgetett szét, melyekben a főpapság és nemességre szórt szitkok közt azoknak a parasztságon elkövetett zsarnokságát előadván, kimondotta, hogy a nemesség az országban kiirtassék, mindenkinék egyenlő jog és birtok adassék, a vallás ügyének kormányzása egy püspökre bízassék, s minden egyéb méltóságok, maga a királyság is eltöröltessék. A kurucok azután még iszonyúbban dühöngtek a főpapság és nemesség ellen. Csáky Miklós püspök, Dóczy György, Telegdy István kincstárnok és mintegy 400 nemes lett már vérengzésük áldozatává. Báthory a Csanádi ütközetből nagy bajjal megszabadulván, Temesvárt, amennyire hirtelen lehetett, védelmi állapotba helyezte, nem kételkedvén, hogy Dózsa ezt is meg fogja támadni. S nem is volt fölösleges gondoskodása a kuruc had, miután a Csanádvidéki nemesség jószágait elpusztította, Temesvárt vette ostrom alá. Báthory Budáról hasztalan sürgetvén segedelmet, Szapolyai Jánoshoz folyamodott, kérette őt, feledkezniék meg a családjaik közti régi gyűlölségről és siessen az ostromolt várat és vele a nemességet és hazát megmenteni. És Szapolyay legkedvezőbb alkalmat látván nyilni dicsősége növelésére, seregét tüstént megindítá s az ostrom 2-ik hónapján a már nagy veszélyben forgott vár segedelmére megérkezett. Bortól hevülten s tele diadal reményével támadta meg őt alig engedve pihenést úttól fáradt hadának a kuruc vezér. De szerencsecsillaga letűnt. A paraszthad egy makacs és vérengző csatában megveretett s futtában nagy része az űzők dühének esett áldozatul. Dózsa maga testvérével együtt elfogatott, felhánytatott a tábor is, hol a nemesektől összerabolt kincsen felül nagyszámú parasztnő és gyermek találtatott, kiket a kurucok, hogy uraik méltatlanságától megóvják, magukkal vittek volt. Még ezen ártatlanokat sem kímélte a győzők dühe. Részük felkoncoltat ott, részük éhhalállal bűnhődtetett férjeik s atyáik bűneiért. Engesztelődésnek a győzők szívében még szikrája sem volt, karóba vonásnak, kerékbe törésnek alig szakadt vége. S midőn ebben a felfegyverzett nemesség kifáradt, a véritéletek kezdték meg a hazafutottakon borzasztó működéseiket. Felüttetett a legkegyetlenebb barbárság törvénykönyve s a bűn részesei több ízigen rettentő halállal vagy tagcsonkítással büntetettek. De seholsem

vetkezett ki annyira az emberiség minden érzetéből, seholsem volt leleményesebb iszonyaiban a nemesség kegyetlensége, mint Szapolyai táborában. Dózsa negyvenedmagával több napig éhséggel kínzott, mert több napig pihent s tanácskozott a vajda nemeseivel a foglyok büntetése neméről. És a tanácskozásnak borzasztó lett következése. A kuruc király izzó vastrónba ültetett, tüzes vaskoronával megkoronáztatott s kezébe szintén tüzes királyi pálcát adatott. Kiéhült cinkosainak pedig parancsoltatt, hogy félig sült s tüzes vasfogókkal megszagatott testéből elégítsék ki éhségüket. Valóban méltán kérdi egy német író: „melyik részen van a történetben, mely annyi borzasztót összehalmaz, a szilajabb ember telenség?”. És a kérdésre már rég megfelelt azon jellemző népmonda, mely szerint Szapolyait sokáig zaklatta az itt elkövetett kegyetlenségekért büntető lelkiismeret. A rege így szól: Szapolyai a kuruc háborúban elkövetett kegyetlenkedése miatt az Istentől azzal büntetett, hogy valahányszor a szent misében az Úr teste felmutattatott ő szentségét látni méltatlan, pár percig mindannyiszor megvakult s csak két év múlva anyja és nővére kegyes tette s imádságai által mentetett fel a csodás büntetéstől.

A kurucok főhadának eltöröltetése után, a lázadók még több helyen megverettek, de szintén jól esik olvasni, hogy a győzők másutt nem igen fertőztették meg kegyetlenségekkel diadalaikat. Többek közt Gosztonyi János győri püspök és Sitkay Gotthárd pápai kapitány, golyó helyett fűvel és rongyokkal töltött ágyúból lőttek a gyülevész kurucokra és széjjelverték azokat minden vérontás nélkül. S így szakadt vége a hosszú, szörnyű dühöngés után a parasztháborúk legkegyetlenebbikének, melynek több száz nemes és mások szerint 70 ezer paraszt esett áldozatául.

De még ennyi áldozattal sem elégedett meg a megsértett nemesség. Mi eddig történt, az indulat és szenvedély mérsékletet és józan megfontolást kizáró korszakában esett, s ha ki nem menthető is, legalább mint emberi gyarlóság szüleménye csekélyebb beszámítással rovandó meg. A legnagyobb kegyetlenség és igazságtalanság hideg vérrel, huzamos tanácskozások közt az országgyűlésen követtetett el, melyet a király a lázadás tökéletes elnyomása végett még ugyanazon 1514. évnek vége felé Budára összehítt. Mellőzve

azt, hogy a jobbágyság élőbbben i csekély terhei súlyosabbakká tették, s a fellázadt helységek a nemesek kárát megtéríteni, a megöltekért vérdíjt, a királynak pedig lázadási bűnökért ugyanannyi bírságot fizetni kényszerítették, ámbár a 13. törvénycikk óvást teszen, hogy a bűnösökkel az ártatlanok is büntetessenek, a 25-ik törvénycikk mégis megfoghatlan ellenmondással következőleg alkottatott. „Az országban lakó parasztok elvesztvén szabadságukat, melynél fogva eddig szabadon költözhetek, földes uraiknak tulajdonképeni örökös szolgálattal (*perpetua rusticitate*) legyenek alávetve. A parasztosztálybeliek, ha papságra lépnének, főpapokká sohasem lehessenek”. Megfosztatott ekként a parasztság azon egyetlen rendtől és a szabad költözéstől, melylyel magát a zsarnokiabb úr önkénye ellen némileg védhette. Megfosztatott minden status polgári jogtól, urának tulajdonképeni marhájává (*res*) alacsonyíttatván, a barommal együtt annak földjéhez bilincseltetvén. S mindez az uri zsarnokság által felújított egyesek bűne miatt történt az egész osztálylyal, s pedig épen azon korban, melyben az ország polgári kötelességek és terhek pl. a honvédelem reá tolatott’..

Valóban szomorú és megdöbbentő képét tárja elénk az ország. A háború előtt lévő másfél milliónyi jobbágyságnak száma 4½ százalékkal fogyott meg. A merre ember járt, véres karók és rudak, üszkös gerendák és csontvázakkal himbáló akasztófák hirdették a pusztulást, a magyar nemesek győzelmét a magyar jobbágyságon.

Testvér pusztította a testvért, nem csoda, ha e mészárlásra és a jobbágyság kegyetlen elnyomására a török hódítás kora s ezzel a mohácsi vész bekövetkezett.

Ha a magyar nép Dózsa alatt felszabadul, Magyarország sohasem jutott volna török kézre s igen sok szenvedéstől és nyomortól kíméltetett volna meg a mi sokat zaklatott édes hazánk.

Az elfogulatlan és igazságos történelem igen megkapóan szolgáltat igazságot az annyi századokon át félreismert és a régi írók által közönséges kalandornak festett Dózsa György emlékeinek. Dózsa nem alkalmazott rosszabb eszközöket, írja Márki Sándor jeles tudósunk és a Dózsa-forradalom legalaposabb ismerője, mint a minőket helyébe más, de talán ügyetlenebbül alkalmazott volna.

Hanem hát a paraszt tanulja meg, hogy a nemesség dolga a katonáskodás, az övé meg a földművelés, melynek jövedelmében részletetni kell urát, hogy védelmüket élvezze”. Ez a középkori felfogás képtelen volt azt elismerni, hogy a meg nem válogatott eszközök csak alkalmazóikra vetnek árnyat, a célt magát, ha az nemes, nem szeplősíthetik meg. S azt sem ismerteti meg azon elv, hogy a Dózsa által vezérelt felkelésnek nem Dózsa halála a záróköve, hanem az 1514-ik évi novemberi törvény.

Követői nem tartották őt szellemi halottnak, a novemberi törvény azonban egy nagy és hatalmas elemet, az országnak egyik alaperejét tevő népet bántotta meg. S a nép szabad akaratára nézve elkobzott egy perc fontosabb, mint a mágnásoknak egész elveszett paradicsoma.

Dózsának kegyetlenségei a nép durvaságát, Szapolyainak kegyetlenségei a nemesség durvaságát bizonyították. Egyenlő fegyverekkel harcoltak s meddő volna kutatni, melyik fél követte el 1514-ben az első embertelenséget. A kérdés nem a körül fordul meg. A műveltség nem volt általános s a szenvedély független a műveltségtől. Ha egy-egy finomabb szellem kicsillámlott is itt-ott a mozgalmakból, az mert gyakorlatinak kellett lennie, maga is alkalmazkodott a kor nyersebb modorához. Harmadfélszáz év múlva Danton ezreket öletett s nem telt bele egy század, Dantonnak 1881-ben szobrot indítványoztak. A XIX. század legnagyobb költője pedig, Hugó Viktor, azt mondta e tervre: „Danton nagy ember”.

Dózsa győzői közönséges elnyomók voltak, olyanok, mint a forradalmak vérbefojtói egyaránt – egy megcsontosodott eszme képviselői – orvosok, kik a beteg testében is tartják az életet, a míg lehet. Dózsát egy eszme vetette felszínre. Tévedhetett s tévedett s halt nyugodtan, a hogy nem halnak kalandorok s szemfényvesztők. Azok, kik Dózsát hibáztatják és Szapolyait dicsőítik, feledik, hogy Dózsát az alkalomnak felcikkázó villáma figyelmeztette a közelgő zivatarra, mely rombolhat, de áldást és új életet is hozhat. 0 nem foghatott oly nyugodtsággal terveinek kiviteléhez, mint azt a feladatnak országtörténelmi fontossága kívánta, de legyőzői, kik már azon is 12 napig tanácskoztak, a halálnak mely nemével végezzék őt ki – s az eredmény az lett, hogy elevenen megsütötték, a fel-

kelésnek elnyomatása után 2 hónappal teljes egy hónapig vitatkozhattak a parasztokkal szemben követendő eljárás iránt – s az eredmény az lett, hogy az ország 96 százaléka nemcsak politikai jogait vesztette el egészen, hanem még az emberinek egy részét is. A pillanat hevében cselekvő s homályos eszméit tisztázni képtelen Dózsa könnyebben felmentheti a történelem, mint a hidegvérrel kényelmesen vétkező nemességet. Így ítél az igazságos történelem Dózsa György felett.

Dózsa György forradalmának elnyomása után hosszú és sötét századok következtek. Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc vértanúhalált szenvedtek, II. Rákóczy Ferenc száműzetésben halt meg. Török és osztrák parancsolt a magyarnak.

A hosszú és sötét századokra 1848 hozott világosságot, mely az 1513-ban leigázott jobbágyságot felszabadította s a nemzeti önállóságot kivívta a szociális Kossuth Lajos által.

Hasonló okok, hasonló okozatokkal Rómában és Magyarországon. A középosztály leigázása maga után vonta az ország pusztulását.

V. A SZOCIÁLIS KÉRDÉS FRANCIAORSZÁGBAN.

Et nunc venio ad virum fortissimum az 1789. francia forradalomhoz, mely kegyetlenségével és minden réginek felforgatásával az összes világ forradalmait felülmúlta. Vaskézrel ragadta kezébe a pokoli kegyetlenség hatalmas buzogányát, hogy összezúzza vele a régi idők fennálló rendjét úgy a vallás, mint politika és társadalom terén. Ördögi tervét keresztülvitte, midőn foszlányokra tépte a társadalmi kötelekeket és apróra zúzta a múltak alkotásait. Eszeveszettséggel határos dühében kimutatta a felingerelt szenvedélynek romboló erejét, hogy elrettentő példányképül szolgáljon a kormányok-rak és a társadalom vezetőinek. A felkorbácsolt szenvedély tüzet okádott, mely csak vérözönnel volt eloltható. Előtte semmi sem volt szent, nem a vallás, nem a tekintély, nem a kiváltságos vagy szerzett jog. A felállított guillotin egyforma zuhanással metszette le törzséről a koronás főt és az egyszerű sapkás fejét. A megvetett tekintélylyel darabokra töretett össze a királyi korona is. A jakobinusok vörös sapkája lépett a korona örökébe – a hatalom, tekintély polcára. A vallás szende angyala száműzve lett, s országát az ész istennője foglalta el. A meztelen emberiség pompázott az oltárokon, a durva kegyetlenség a trónusokon. A birtokos osztály koldussá lett vagy napszámosokként a kloakák förtelmében kereste kenyerét, a vértől ázott lázadók pedig ott dőzsöltek a nemesek váraiban, üzték szemérmetlen orgiáikat a kolostorok celláiban vagy kéjelegtek a régi templomok csarnokai-ban. A féktelenség, a szenvedély uralkodott a száműzött higgadt-ság helyett, a korlátlan gyönyör és élvvagy tombolt a kirugdalt erkölcs helyén.

És miben keressük ezen iszonyatos felforgatás igazi okát?

Vannak sokan, akik a francia forradalmat a renaissance korzakban uralomra jutott pogány szellem elmaradhatlan következményének tartják, mondván: ez ép oly kifolyása volt a humanistikus tanoknak, mint a mily kifolyása volt a XVI. századbéli vallási forradalom. A két forradalom okozata a lábra kapott pogány szellemnek, mint oknak. Mindkét mozgalom a tekintély elleni támadásokban találja legfőbb kifejezését, csak azzal a különbséggel, hogy az elsónél, vagyis a reformationál egyedül az egyház személyében támadtatik meg a tekintély elve, a mennyiben a protestantizmusnál vallási téren az isteni tekintélynek megtagadásával az egyén tétetett korlátlan urává saját lelkiismeretének, míg társadalmi téren a „népfenség” eszméje foglalta el a megsemmisített isten kegyelméből való királyság helyét; az utóbbinál az oltár és trón együttes felforgatása céloztatik. Némely írók, mint Bukle is – a királyságnak az egyházzal való szoros kapcsolatával indokolják ezen együttes támadásokat. A kényuralommal szövetkezett egyháznak – mondják ők – a szövetséges társával egyenlő sorsban, egyenlő bűnhődésben kelle részesülnie”. (Bukle: Anglia művelődésének története. V. köt. 88-89.)

„Szerintünk azonban, mondja Rézbányai (II. k. 249. 1.),* habár szintén helytelenítjük a francia klérusnak a koronával szemben tanúsított amaz eljárását, melynél fogva nemcsak nem akadályozá, hanem közreműködésével elő is segíté a királyságnak az egyházi függetlenség megsemmisítésére irányzott törekvését s ekkép közvetve közreműködött az abszolút hatalmú királyság létesítésében, ez mégis csak másodrendű okot képezett az üldözésre. Az együttes támadás fő oka abban rejlett: hogy a társadalmi téren az isteni tekintély megsemmisítésére törekvő forradalomnak az isteni tekintélyt képviselő egyház megsemmisítésére is kelle törekednie.”

Szerintünk a francia forradalom kitörésének okát a néposztály szociális nyomorában találhatjuk. Tudvalevő dolog, hogy a nyomorral a megaláztatás jár, mely ha békóiból felszabadul és uralomra vergődik, féktelenül uralkodik s hatalmi súlyával annál keményebben sújtja előbbi leigázóját, átszenvedett nyomora elő-

* Európa művelődési története.

idézőjét, minél mélyebb volt a megaláztatás s durvább az önkény zsarnoksága. Minden zsarnokság kíméletlenebb zsarnokságot szül ott, a hol kisebb a műveltség és a hol gyökerestül kiirtották a keresztény vallás enyhítő balzsamfáját. A hitétől megfosztott néposztály vadállattá fajul – s mint ilyennek egyedüli kedvtelése a vérszívásban van. A francia encyklopedistáknak az a legnagyobb bűnük, hogy hitetlenségük terjesztésével és a néprétegbe való beültetésével felszabadították a szenvedélyt -hadd tombolja ki magát. Az elviselhetetlen nyomor és ínség, ha mások önkénye szüli, bőségesen termő talajjá praeparálja az ínségben szenvedő szívet az istentelen és vallástalan magvak befogadására. Pedig a nyomor és anyagi ínség nagy volt a francia népnél. Elviselhetetlennek mondhatnók: és ez volt to oka a szociális forradalomnak; csak durvaságát emelte a kiölt vallás, a kiüldözött hit.

Taglaljuk csak, habár rövid vázlatban is, az akkori társadalmi viszonyokat. A nemesi, nemkülönben a papi osztálynak túlhajtott előjogai, kiváltságai, rémítő hűbérjogai a jobbágyssággal szemben, hozzáadva a nyomasztó adóterheket, melyek mind a harmadik rend (tiers état) vállára nehezdedek, napról-napra jobban és jobban elkeserítették a szolgálmányokkal és teljesítményekkel, robottal túlterhelt jobbágy népet, míg a céhkényszer kasztokká alakította az iparos céhosztályt. Szabadságot nem ismert sem a paraszt sem az iparos. A szolgaság járma alatt nyögött mindkettő.

Elkeseredését növelte a királyság despotizmusa, a paloták keleti fényűzése, a nagyok erkölcstelensége és romlottsága, míg a horribilis összegre felszaporodott államadósságok már magukban hordták az általános társadalmi bukásnak magvát. Ezt a magot bírták csírázásra a hugenották államfelforgató elvei és a hitetlen encyklopedisták „felvilágosítást” hangoztató iratai.

A francia társadalom három rendből állott, u. n. nemességből, papokból és a 3-ik rendből. A legtöbb kiváltságot élvezte a nemesség, mely három osztályra oszlott. Az első osztályt képezték az úgynevezett „seigneurs”-ök, mint az egykori tartományfők egyes utódai; a másodikat a „gentils hommes”, azaz négyszáz évre visszavezethető nemesi családok; a harmadikat a „nobles”, vagyis egyszerű nemesek. Mindmegannyi kizárólagos előjogokkal és messze-

menő kiváltságokkal felruházva. Kezükben összpontosult az állami hivatal és a tábori vezérkar, sőt a legbefolyásosabb egyházi méltóságokat is ők bitorolták és élvezték az egyházi rendeletek és határozatok ellenére. Kis királyként uralkodott a nemes terjedelmes birtokán; övé volt a föld meg a nép: sőt többet mondunk, az ő kezében volt a jogszolgáltatás is; hiszen ő nevezte ki a bírót, ki népének akarata szerinti ítéletet hozzon, ő nyitotta meg malma zsilipjeit népe számára, ő adott fát a népnek a szükséges kenyérsütéshez. Sőt tovább ment. Akarata nélkül még örökségét sem vehette át földhöz ragadt jobbágya, még adás-vevési vagy csere-szerződést sem köthetett urának beszolgáltatandó százalékdíj nélkül. Tetszése szerint válogatott a neki szükséges szolgák és szolgálók között, kedvétől függött az alája rendelt nép összeházasítása, vagyis a házassági engedélyek kiosztása. A szegény népről nem is szólunk, mert az annyi robottal és a kastélyban teljesítendő díj nélküli munkával volt megterhelve, a hány szeszélye volt a vár urának. Egy szóval a szívtelen önzés és a frivol hiúság lehetetlenné tett minden szabadságot ezen csakis szeszélyének hódoló, felvilágosodottságával kérkedő osztálynál.

A papi osztály, a mennyiben a legfőbb és legbefolyásosabb méltóságokat a kiváltságos nemesi osztály kiválasztottjai foglalták el, sok tekintetben követte a dívó nemesi passziót; de kegyetlenségekre nem adta magát: önkényes hajlamát fékezte azon keresztény szellem, melynek szolgálatában voltak. Az egyes kivételekről nem szólok.

A harmadik rendbe a „bourgeoisie” tartozott s magába ölelte a nem nemes tisztviselők, hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, kereskedők és önálló iparosok roppant hadát. Hozzája csatlakoztak: a czéhrendszeren kívül álló iparos segédek (compagnons) és végre a hűbér úr birtokához kötött parasztok, kisebb birtokosok, bérlők és nagyszámú napszámosok.

Ezen harmadik renden nyugodott az államtéren roppant súlya, miután az állambevételek javarészt közvetlen adókból, u. m.: útdókból, vám-, dohányjövedéki-, só- és húsfogyasztási adókból, postaforgalmi beszédésekből, szóval a monopóliumból folytak be körülbelül 300 milliónyi frank összegben. Meg kell fontolnunk,

hogy mindezen adók nem birtokarány, hanem fej szerint voltak elosztva; így fizetett a szegény ember, ha számos cselédje volt, sokkal többet, mint a gazdag milliomos. A tartomány is döntött az adó osztályozásánál; egyes tartományban 8-9 lírába került egy mázsa só, másokban már 16, sőt 62 lírába. Az árak rendszeren e közvetlen adók bérlőinek tetszésétől függtek. A bérlők lelkiismerete vagy lelkiismeretlensége szabályozta a fizetendő adók összegét, Az adószedési bérlet a mily jövedelmező, ép annyira keresett is volt, mert szabad uzsorakamattal járt. Rendszeren öröklés útján jutottak hozzá a szerencsések. Azelőtt még a gabonakereskedés is csak egyes családok kezében összpontosult, hogy előnyük annál tartósabb és biztosabb legyen. Ezt Tuigot miniszter szabadnak deklarálta; ennek következtében a gazdag kapitalisták kezébe jutott, kik a gabonaárakat tetszésük szerint emelték és leszorították, mely eljárásokkal csak felkeléseket és lázadásokat idéztek elő.

Ilyen viszonyok között nem lehet csodálni, ha egyes családok roppant gazdagságra tettek szert, míg a nép zöme nyomorban sínylődött és az állampénztár az ürességtől kongott. Három év alatt 1000 millió adóssága volt az államnak, míg évi deficitje 140 millióra rúgott. Az előkelő nagyok dőzsöltek a szegény nép és az állam pénzén. Erkölcstelenségeikkel és zsarnoki önkényökkel mindjobban felbőszítették a szegény embert, kinek verejtékes munkája még a mindennapi kenyeret sem biztosította éhező övéi számára. A nyílt kitöréshez csak egy lépés hiányzott; és erre a lépésre indították a földhöz ragadtottat a felvilágosultak vallástalan iratai. így vesztette el a pómép a hittel az utolsó fékezőt. Felvilágosodott lett és foszlányokra tépte a társadalmi rendnek összes kötelekeit. A nyomor nem ismer irgalmat és minél nagyobb, annál dühöngőbb a birtokvágy. Ezt a szenvedélyt csigázta fel a legnagyobb fokra az 1788. évi nagy elemi csapás, a borzasztó jégverés, mely egész Franciaországot elpusztította, a szegény népet tönkretette, sőt az éhség karjaiba dobta. Rövid 24 óra alatt tönkre volt téve egy áldott országnak termése. A drágaság és az éhség vicso- rította fogait a szegény népre. A kétségbeesés rémes alakja zörgött a szegény emberek kunyhó aj táján. Ilyen körülmények között a hitétől megfosztott és elkeseredéssel szaturált tömeg csak a min-

dent felforgató forradalomban látta egyedüli mentségét. Ebből csak nyereséget várt, miután veszíteni valója úgy sem volt. Hit és remény nélkül a legborzasztóbbtól sem irtózott. Az élet elveszítette előtte egyedüli értékét és becsét, míg a jogtalanság és törvényteleniséget üres szólalomoknak tekintette.

A sok titkos társulat, mely abban az időben keletkezett, telve erkölcstelenséggel és hitetlenséggel, a saját érdekében működött, midőn az elégedetlenséget mindjobban szította és a forradalmi szellemet a néprétegek között terjesztette.

Célját elérte. A forradalom rövid idő alatt kitört és az elégedetlen elérnek ragadozó és vérszopó állatokká változtak; folyt a vér bőven, nyalhatta; égett mindenütt, gyönyörködhetett a lángoszlopokban; megszabadult a szenvedély, kéjeleghetett szabadon. A forradalom vezetőinek céljai már 1789. évi augusztus hónapban tartott nemzeti gyűlésen bontakoztak ki a homályból és jogot követeltek a Rousseau-féle természetember számára. A nemzetgyűlés heves vitája első sorban „az emberi jogok”, a „szabadság és egyenlőség”, „az emberiség ősállapota” és „az emberi társadalom eredete” körül forgott, érvényre juttatva a Roussau-féle teoriákat és szabadlábra helyezve a hitetlenség és lázadás szellemét, hogy féktelenségével vezesse a forradalmat és az egész szociális mozgalmat. Meg is felelt a benne helyezett várakozásnak. Forradalmi természetéhez híven már 1789. aug. 4-én törölve lett a hűbérurak törvénykezési joga, felszabadítva a vadászat és halászat, kamatpénzre változtatva át a terménytized, szabadnak deklarálva az államhivatal viselése, konfiskálva az egyház és nemesség birtoka, felforgatva a régi társadalmi rend és vérbe fojtva az ellenszegülők hada. A király és királyné feje a guillotint alatt hullott le ezrek és ezrek követték a halálban, vérben fürdött Franciaország. Nem akarjuk részletezni mindama iszonygerjesztő eseteket, melyeket a szabadlábra helyezett forradalmi szellem pusztításaival, rablásaival és gyilkolásaival előidézett, csak annyit jegyezzünk meg, hogy ily radikális felforgatásra úgy politikai, mint vallási és társadalmi téren csakis minden jogot és jogrendet lábbal tipró szellem volt képes. A legégbekiáltóbb szociális nyomor sem vetemedhetik a társadalmi rendnek olyatén felforgatására, megsemmisítésére, ha

nem lazulnak meg az erkölcsi és vallási kötelek és nem nyer szabad kezét a durva szenvedély. A francia forradalomban együttesen szilajkodnak a forradalmi tényezők mind: dühöng a zabolátlan szenvedély tüzei ezt az Istentől megfosztott, tehát állattá süllyedt vademberi vadtermészet. A társadalomnak buknia kellett, bukott is. És miben végződött a forradalom? A császári despotizmusban, I. Napoleon despotizmusában. Tehát úgy mint a rómaiaknál. Egyforma okok, egyforma okozattal. A történelemből merítsenek a népek bölcseséget, nehogy saját kárunkon kelljen okulniok. A természet nem tűr erőszakot. A rend törvényei Istentől erednek; veszve van azon társadalom, mely azoktól eltér. Vigyázzunk és vigyázzanak a kormányférfiak, nehogy a most már észlelhető szociális forrongás hason eredményre vezessen, mint ezt az eddig vázolt népeknél észleltük. Az elégtelenség nő, a társadalom alapjai inognak, a társadalmi rétegek forrongnak, a kedélyek puszták és sivárak, a hitetlenség szelleme szabadon grassál, féltő, hogy nemsokára kitör a lázadás s tombolni fog újból az őrjöngő forradalmi szellem, a most felszínre került szocializmusban. A szellem az még mindig a régi, de ruhája ez már a jelenkor divatszokása szerint készült. Lássuk divatos öltözetében.

VI. A SZOCIÁLIS KÉRDÉS A JELENKORBAN.

Tagadhatatlan tény, hogy a jelenkor szociális kérdése el nem vitatható alappal bír. A tapasztalható társadalmi visszaélések következtében meghibbant a társadalmi egyensúly; mért is joggal felmerül a kérdés, honnét e visszás állapot? Az oknyomozó ész erre azt mondja: e visszás állapotnak egyik oka azonos a múlt idők társadalmi forradalmainak okával; a másik a jelenkor specialitása, minőnek a megváltozott jelenkori társadalmi, kereskedelmi; nemzetgazdasági viszonyok születték. A haladás óriási minden téren. Eltekintve a természettudomány terén kivívott győzelmektől, melyek nyomában a találmányok, a tökéletesített forgalmi eszközök, a rohamosan emelkedő ipar jár, szembeötlő a tudományos kiképzetésnek általánosítása következtében megváltozott társadalmi életmód, felfogás és rend. Az idők nagyban változtak, változtak az emberek is. De ezen változás sem érintheti a társadalmi rendnek örök elveit, mert munkásság, mértékletesség, igazságosság, szeretet, erkölcsiség és vallás ép oly nélkülözhetlen alapfeltételei minden társadalmi rendnek most, mint voltak azelőtt. Az emberiség csak akkor lesz ferde irányba terelve, ha a materialistikus világnézet következtében egyedüli boldogságát a föld gyönyörének élvezetében keresi és véli feltalálni. A legkéjesebb gyönyör, a legnagyobb fokú haladással biztosított élvezet sem állandósíthatja a társadalom boldogságát, nem biztosíthatja annak tartósságát. Állandóságot minden boldogságnak csak az általunk nevezett örök elvek kölcsönöznek. A mai idők legnagyobb hibája abban rejlik, hogy elkapottségában épen ezen örök elveket mellőzi kifejlett nemzetgazdasági tudományában és a látszó szociális nyomort folyton változó teoriákkal akarja megszüntetni. A mi örök, az megingathatatlan, ha mellőzzük is.

És mit tett a tudomány, mit a haladás a szociális nyomor enyhítésére? Sokat próbál, experimentál és mégsem eredményez semmit; a nyomor nem enyhül, a szegénység nőttön nő, az elégedetlenek száma szaporodik és a szociális kérdés fenyegetőbbé válik. A tudósok összeültek és mégsem jutottak megállapodásra. Mindegyik másban keresi a baj okát, más orvosszereket ajánlat. Egyik a haladásban is hátrányt lát, másik előnyöket remél tőle. Bábeli a zavar. A liberális tudósok a megváltozott, mert nagyon is előrehaladt keresleti forrásban látják a gazdasági viszonyok hanyatlásának igazi okát: mások a fejlődő iparra fektetve a fősúlyt, attól reménylik a szociális egyensúlynak helyreállítását. Így pl. a francia Quesnay Ferencz a mezőgazdaságban látja a nemzeti gazdagságnak és jólétnek forrását, míg Gournay Vincze az ipart tekinti annak. A physiokraták Quesnay felfogásához csatlakozván a szociális élet törvényeit egyszerűen az ember fizikai életének szükségleteiből vezetik le. Szerintök csak egy célja van a társadalomnak: az élvezet, a jólét biztosítása minél többek számára. Minél jobban biztosítatik e cél, annál boldogabb a társadalom. Az igények tehát folyton szaporítandók, hogy nőjön és szaporodjék az élvezet. Minél jobban szaporodnak az igények, a szükségletek, annál jobban emelkedik a productio és megfordítva. Csak egyet felejtettek ki a physiokraták, azt t. i.: hogy a mostanáig támasztott igények kielégítésére az eszközök elégteleneknek bizonyulnak be. Mindazonáltal sok jó és helyes eszmét találunk a physiokraták rendszerében, mert fősúlyt fektetve az őstermelésre, ennek előmozdítása céljából a földbirtoknak az úrbéri nyűgtől u. m. robot és dézsmától való felszabadítását hangoztatta és keresztül is vitte; e mellett azomban az ipart és kereskedést sem kívánja elhanyagolni, hanem a szabad föld mellett az ipar és kereskedésnek az állami gyámságtól való felszabadítását is szükségesnek találta.

„Ezen időszakba esik az angol Smith Ádám fellépése, kit az újabbkori nemzetgazdasági rendszer megalapítójának tartanak. Született a skóthoni Kirckaldyban 1723. jun. 5-én. Irányadó befolyással volt reá a continensen tett utazása, mely alkalommal hosszabb időt töltvén Parisban, megismerkedett az akkori bölcsé-

szeti irányzat legfőbb képviselőivel u. m. D' Alembert, Helvetius, Marmontellal, főképp pedig a physiokratákkal Quesnayval és Turgotval. Ezen ismeretség következtében a közvagyonosodás és közjólét forrásai és tényezőire fordítván legfőbb figyelmét, hatásos búvárkodás után 1776-ban kiadta világhírű munkáját: „Inquiry into the nature and Causes of the wealth of nation” a nemzeti jólét okának nyomozásáról Ezen munkája öt könyvre oszlik s tartalma következő: Az első könyvben előadatnak az okok melyek a termő erők hatványozására szolgálnak, úgyszintén a munka s a termelés megosztásának szabályai, valamint a pénznek mint legfőbb forgalmi tényezőnek természete s az árakra gyakorolt befolyása. A második könyv szól a tőkékről, természetük és keletkezési módjukról valamint a hitelintézetek befolyásáról. A harmadik foglalkozik a különböző nemzetek vagyonosodási fokozatával különös tekintettel a földművelésre. A negyedik a gazdasági rendszerekről, különösen a merkantilisták és physiokraták rendszeréről értekezik. Végül az ötödik az államháztartásról, a jövedelmi forrásokról s kiadásokról szól.

Szerző főszólyt fektet ezen munkájában a munkára, mely az ő véleménye szerint a vagyonosság főforrását képezi. Alaposak az ő fejtegetései a munka termelő hatalmáról, a munkafelosztásról, az érték teóriájáról, a kínálat és keresleti törvényről, a pénz értéke és természetéről. De ámbár a munkára különös szólyt fektet s annak vagyontermő ereje alapját képezi rendszerének, a termelés egyéb tényezői, jelesül a természet s a tőke, valamint a földnek hatása is kellő érvényre emelkedik. A gazdaság természete és fejlődésére nézve Smith mindig a szabad munkára mint főtenyezőre hivatkozik, az állam beavatkozásának mellözésével. A szabad földművelés mellett a szabad ipart és kereskedést nevezi a közvagyonosodás nélkülözhetlen kellékeinek. Rendszerében teljesen mellözte az ember szellemi fejlesztésére, erkölcsi nemesítésére fordított]munkát mert egyszerűen terméketlennek mondja. És ebben rejlik rendszerének nagy hiánya, mert a szociális kérdés nem egyszerű „munkakérdés”, jóllehet kihegyeződik, kiélesedik, de alapjai és okai mint látni fogjuk sokkal mélyebben rejlenek. A Smith-féle irányzatot tovább fejlesztették: Say, Rossi, Garnier, Franciaország-

ban; Lauderdale, Wakefield, Makulloch, Angolhonban; Hufeland, Bülau, Storch, Liszt, Dietzel Némelhonban; Gioja, Bosellini, Bianchini Olaszhonban. Továbbá némi eltéréssel a keresztény konservatív irányúak: Müller, Hurter Leo.

A nagy nemzetgazdász Malthus véleménye szerint a társadalmi bajok főforrása abban rejlik, hogy míg az emberiség mértani arányok szerint halad (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64) addig az élelmi szerek szaporulata csak számtani arány haladást (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) mutat fel. A túlnépesedés szerinte rövid idők kérdése.

Ezen állítása nem helyes, mert figyelmen kívül hagyja még mindazon csapásokat, melyek rövid idő alatt megtizedelhetik a szaporodására büszke emberiséget. Igaz ugyan, hogy Malthus az általa képzelt túlnépesedés ellen óvszereket is ajánl, de ezek annyira erkölcsstelenek, magát az emberiséget is lealacsonyítók, hogy terjedelmes fejtegetéseket ezen értekezésünk keretéből egyszerűen kihagyjuk.

Hazánkban az újabb kor nemzetgazdasági eszméinek gróf Széchenyi István legelső hirdetője s egyúttal gyakorlati létesítője. A mi őt a közön égés nemzetgazdászoktól megkülönbözteti, az először ama különbözetben nyilvánul, melynél fogva mind műveiben, mind gyakorlati működésében nem tisztán az anyagiakra fordítja figyelmét, hanem a szellemi tényezőknek az anyagiakkal való kapcsolatát s kölcsönhatását ismerve, mindkettőnek együttes fejlesztésével törekszik hőn szeretett nemzete emelése és boldogítására| a másik különbség meg ama ritka tulajdonságában rejlik, mellnél fogva ő tudományosan képzett elméleti állambölcsésznek s okos színvonalon álló tudós nemzetgazdásznak tűnik fel ép oly mértékben, mint a gyakorlat férfiának.

Vannak ugyan még más híres nemzetgazdászok is, kik tudományos rendszerükkel a kérdés megoldását czélozzák, de annyira elvontak és theoretikusok, hogy tudományos eszméik a gyakorlatban kivihetetleneknek tűnnek fel s nem is érintik a társadalmi rendnek fontos tényezőit; hanem inkább egyik vagy másik iparágra szorítkoznak, hogy ennek előnyeit a többi rovására és hátrányára biztosítsák. Szóval tudományos reklámdobot vernek a különféle iparágak és termelési rendszerek mellett. Pedig tudnunk kell,

hogy a mai társadalmi kérdésnek egyik oka a mezőgazdaság, ipar és kereskedelmi egyensúlynak megbolygatottságában rejlik. És ha hozzávesszük az egyes iparágakat fejlesztő elemek közötti konkurencziát, melyek mindegyike gyorsan akar meggazdagodni és önmagának felsőbbiséget és az azzal járó előnyöket biztosítani; akkor oly ködöt látunk magunk előtt, melynek sűrűségén csak a hit által megvilágított ész láthat keresztül és bontakozhat ki.

A jelenkor társadalmi viszonyának legnagyobb hibája az: hogy a nagybirtok, nagyipar és kereskedelem a nagy tőke vezetése alatt hadat üzent a többi társadalmi elemeknek és azokat vagy egészen elnyomni vagy legalább szabad mozgásukban gátolni törekszik. Ehhez járul az erkölcsi tényezőknek mellőztetése, a szabadoságnak trónraemelése

A társadalmi szervezet csak úgy működhetik üdvösen és eredményesen, ha minden egyes alkatrésze egészséges és ott helyeztetik el, a hol természeténél fogva erejét legjobban kifejthet. A társadalmi alkatrészek különfelesége feltételezi a természetének, erejének megfelelő, tehát célszerű elhelyeztetésnek különfeleségét. Egyetlen egy alkatrésznek sem szabad túllépnie a neki szánt működési kört, mert megzavarja a többit és könnyen kiköszönti a rendszer kerékvágásából a haladó társadalmat. A társadalom mint működő, mert haladó egész, csak úgy felel meg feladatának, ha alkatrészei folyton normálisan működnek, természetes működési helyökből ki nem mozdulnak.

Az egyöntetűség azonban hiányzik a mai társadalomnál. Minden egyes még legkisebb alkatrésze is csak motor akar lenni és elhagyván helyét megakasztja az üdvös haladást, megbolygatja a rendet, szóval harcra kél a nálánál fontosabb helyet elfoglaló alkatrész ellen, nem gondkodik meg, hogy zavargásával megbontja az egészséget, darabokra töri az egészet.

De nemcsak a kicsinyeket éri a feddés, szól az első sorban a nagyoknak, kik elbizakodottságukban és nagyvási hóbortjukban elsőnek mutatták meg a példát, hogyan lehessen más alkatrészek kizsákmányolásával és elnyomásával a fölényt biztosítani, a társadalmi egységet megbontani. Vagy nem tapasztaljuk-e mindennap hogyan híztak meg egyesek a szegények csontjaiból kiszívott velő-

jén s hogyan dúslakódnak a mások verejtékéi» szerzett lakomákon? Ez a szociális bajoknak első nagy oka. Ehhez járul a felfuvalkodtságában magát Istennek képzelő állam, mely mindenhatóságában mindent magáénak vall, mindent igazgat mint az igazság és jognak egyedüli megalapítója, letéteményese. Megbénítva erejében biceg lassan lassan a társadalmi szervezetnek többi életerejé: u. m. az egyéni szabadság, a család, a természetes ösztön alapján szervezkedett szövetkezetek és az Isten által alapított egyház. íme a társadalmi bajnak második oka. Ehhez járul még egy harmadik és ez a „liberalizmusának és materializmusnak azon célzatos működésében rejlik, hogy elidegenítve igazi céljától a társadalmat, annak alkatrészeit veszélyes nézete elfogadására ösztönzi a világi javak élvezése és megszerzése tárgyában. Ilyen viszonyok között nem csoda, ha a társadalom egy rémítő katasztrófa előtt áll és annak elodázását mindenki óhajtja.

Két tényezővel találkozunk e téren – a liberalizmussal és a szocializmussal. Apa a fiúval erőlködnek a közelgő baj elhárításán; a cél egy, de a kiviteli módozatokban eltérnek egymástól.

Hogy a liberalizmus apaságát bebizonyítsuk, tárgyalnunk kell azon alapelvet, melyen a liberalizmus felépült s melyen a szocializmus az általa képzelt államot felépíteni akarja – értjük a társadalmi egyenlőség elvét.

VII.

A LIBERALISMUS ÉS A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG ELVE.

„Vive la liberté, égalité, fraternité! Éljen a szabadság, egyenlőség és testvériség! Ezen jelszó alatt, zúdult a franca társadalomra az 1789-ki forradalomnak rettentő vihara. A leigázott társadalmi rétegeket fellvilanyozó a szabadság, felrázta aléltágukból az egyenlőség, fegyverragadásra készíté a testvériség eszméjének proklamálá^a. Mintegy varázsütésre megszűnt a társadalmi osztálykülönbözet; csak egy eszme lelkesítette a lenyűgözött harmadik rendet vagyis a polgárságot – az „egyenlőség” eszméje. Ez dominálta a helyzetet. Varázsszavára eltörölték az osztálykülönbözetet megszűnt létezni az első és második rend, megsemmisítették annak előjogai, kiváltságai, egyenjogúsított az úrral a pór egyszerű „polgár” név alatt, a nép minden osztálya egy színvonalra állítottott. Nagy és dicső vívmány, mondja egyik-másik, a ki nem gondolja meg, hogy e dicsőnek hirdetett vívmány-nál a nyaktílonak jutott a főszerep. Tagadhatlan, hogy ezen érzéketlen gyilkoló szerszám toborzotta a híveket a proklamált egyenlőségnek. Az élet akkorában nagyon is olcsó volt, kioltották, ha az általános egyenlőség elv ellen szólni merészelt. Mint vérben megfűrosztott eszme túlélte a forradalmi vihart s dominálja az európai társadalmat azon párttal élén, melynek kezébe még 1789-ben nyomta a jogart, értjük a liberális pártot, mely joggal az 1789-ki elvek pártjának nevezhető, mert zászlójára az 1789-iki általános egyenlőség elve van írva s azt iparkodik megvalósítani a népek és nemzetek úgy társadalmi mint politikai terén. Orkánszerűleg zúgnak füleinkben a liberális párt által napról napra dühösebben hangoztatott következő jelszavak: „jogegyenlőség” – „a törvény előtt minden ember egyenlő”, „nincs valláskülömbőség, mert minden

vallás egyenlő” „nincs osztálykülönbség – mindnyájan egyenlők vagyunk” és ennek dacára a hirdetett egyenlőséggel mégis csak ott vagyunk, a hol voltak ősapáink – a legnagyobb egyenlőtlenységben. Üres frázisnak, csengő szólamnak tűnik fel a komolyan gondolkodó előttről a liberális tábornak dicső egyenlősége, mert megvalósítva nem látjuk sehol – sőt többet mondunk: fázik a valósítás kísérletétől is. A folyton pergő dobszó hangját végre megunták a jelen társadalomnak egyes elemei – szövetkeznek, hogy lerúgják a csak lármázni tudó liberalizmust arról a polcra, melyen kiabál. és nem tesz semmit arra nézve, hogy az egyenlőség elve érvényesülhessen. Ezek az annyira rettegett jelenkori szocialisták – kik a liberalizmus által szerintök rosszul kezelt hatalmat a maguk számára akarják meghódítani, hogy tétovázás nélkül valósíthassák meg az általános egyenlőség elvét. íme az apa és fia között kitört harcnak eredete!

Az egyenlőség elve mindamellett, hogy csakis a francia forradalom idejéből deriválják, még sem új. Jól mondja Stökl 177. 1.* „Voltak ám -más idők is, mikor az általános egyenlőség elve szintén proklamáltatott. Akkor volt az, midőn az apostol az Isten fiának nevében e nagy szavakat hirdeté: „Nincs zsidó, sem görög nincs (a kereszténység előtt), sem rabszolga, sem szabad, sem férfiú, sem asszony; mert mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban (Gal. 3. 28). Itt is leomlottak a választó falak, melyek eddig az embereket és nemzeteket egymástól elkülönítik vala; itt is tudtára lőn adva az emberiségnek, hogy mindenki egyenlő: volna bár nemes vagy pór, gazdag vagy szegény, és akármelyik nemzetiségből vagy családból származik. De ez nem forradalmi kiáltvány volt. Azok, kik ekkor fensőbbbrangú embertársaikkal egyenlő színvonalra emeltettek, nem rohanták meg ezeket, hogy forradalmi erőszakoskodással foganatosítsák a nekik ígért egyenlőséget; tudták ők, mit jelent ezen egyenlőség, s hogy az korántsem jogosítja fel őket a létező rendnek erőszakos felforgatására. És mégis akkor is századokig tartó vérfürdő követé az egyenlőség elvének kihirdetését. Csakhogy a vérfürdőt nem azok készítették, kik az általános egyenlőség új elvének hódolnak vala, hanem épen

* Korunk nagy kérdései. Fordította: Répássy János. Eger 1883.

azok, kik az eddig fennállott egyenlőtlenséghez ragaszkodának és azt képviselik. A pogány hatalmaskodók, kik ellenzék vala a keresztények által hirdetett egyenlőséget, a fönnálló egyenlőtlenség érdekében, ugyanazon kegyetlenséggel, ugyanazon vérszomjúhózással dühöngének Jézus hívei ellen, melylyel később a francia forradalom idején, azok üldöztetének, kik máskép mertek érezni, mint az általános egyenlőség nagyszájú apostolai. És a pokoli dühöngés eme krátere nem égett ám ki akkor oly hamar, mint a francia forradalom idején, hanem századokon át okáda a tüzet és lángot, hogy az újonan hirdetett egyenlőséget azok vérebe fojthassa, kik annak hívei valának. Azt sem mondhatjuk, hogy az említett üldözés egy eszeveszett néptömeg dühének pillanatnyi kitérése volt, hanem rendszeresen, a jog minden alakjában cselekedték azt, mert az állami hatalom maga vette kezébe és a bírói üldözés színével ruházta fel. Ez a különbség.”

„Látjuk tehát, hogy úgy az egyenlőség, mint az egyenlőtlenség elve, ugyanazon mostoha sorsnak voltak a történelem folyamában, noha különböző időszak alatt, kitéve, és így mindkettőnek hívei és képviselői különböző időkben hasonló kegyetlen és véres üldöztetéseket valának kénytelenek szenvedni. E feltűnő jelenség kétségtelenül azt mutatja, hogy az emberi egyenlőség és egyenlőtlenség kérdése nagyon mélyreható, és hogy e kérdést méltó közelebről megtekinteni és előadni.

Mielőtt a liberalisztikus egyenlőség elvével behatóbban foglalkoznánk szükséges előrebocsátanunk| azon alapelveket, melyek kizárják úgy az abszolutisztikus egyenlőség, mint abszolutisztikus egyenlőtlenség elvét.

A társadalom mint erkölcsi organismus, vagyis mint egy szerves tagolt egész kizárja az abszolút egyenlőséget. Az abszolút egyenlőség annyi lenne, mint tagadása minden fölé- és alárendeltségnek. Már pedig a társadalomban egyik tag a másikra van utalva, egyik a másiktól függ, s így maga a társadalom, valamin t annak összes tagjai csak akkor működhetnek, fejlődhetnek, erőiket kifejthetik, ha harmonikusan közreműködnek, vagyis egyik tag működése az egésznek javára szolgál, legyen ezen működése akár közvetett, akár közvetlen. A társadalom fogalma ugyanaz az élő

szervezet fogalmával, – s ha ez így van, akkor alkatrészei nem a coordinatio és egyenlőség viszonyában állanak egymással szemben, hanem bizonyos fölé- és alárendeltség van közöttük, más szóval bizonyos egyenlőtlenség. A szem nem láb, a láb nem kéz, a szív nem kő. Különféle szervek, de egy célra működnek. Minden tagnak egyenlősítése a társadalom felforgatására vezet. Így történt az a francia forradalomban, mely az abszolút egyenlőséget akarta keresztülvinni.

Ha nincs abszolút egyenlőség, nincs abszolút egyenlőtlenség sem. A fölé- és alárendeltség nem zárja ki az egyedek mint társadalmi alkatrészeknek individuális természetét. Az emberi természet megmaradt mindannyiban, ha társadalommá szövetkeznek is. Erőik szabad működésében az emberi alkatrészek különböznek még akkor is, ha egy társasági egészet képeznek. Ezt az egyedi erő-kifejtést – nevezzük egyedi önműködésnek – nem akadályozhatja meg semmiféle egyenlőségi elv proklamálás, történjék ez hivatalosan vagy privátim, nem irthatja ki sem ököl, sem fegyver, sem nyaktiló. Az egyenlőség mellett meglesz mindig az egyenlőtlenség. Az emberi társadalomban az egyenlőség tehát csak viszonylagos lehet, abszolút soha. És ép úgy vagyunk az egyenlőtlenséggel is. Ezen viszonylagos egyenlőségnek vagy egyenlőtlenségnek a megsértése maga után vonja a zsarnoki abszolútizmust, az önkény dészpotizmusát a legridegebb, legvisszataszítóbb, emberhez légméltatlanabb formában. És ezen állításunkat igazolja a pogány népek története. A pogány társadalom az abszolút egyenlőtlensége elvén épült fél, mi által tagadásba vonta a kebeléből kizárt egyedek u. m. rabszolgák, nők, idegenek emberi természetét, semmibe sem vette az illető egyedek természeti jogát. Mivel azonban a természet erőszakot nem tűr, a pogány társadalom a zsarnoki önkény terére lépett, mind azokkal szemben, a kik embertermészeti joguk érvényesítését követelni merték. Rettegésben és félelemben töltötte napjait. Félt a lázadásoktól; rettegett az elnyomott népek felkeléséről. A legnagyobb félelem akkor fogta el, midőn a kereszténység az isteni eredetű hatalom bátorságával az egyenlőtlenségét kárhóztatni kezdé – kardhoz-, bírói palloshoz nyúlt, csakhogy vérbe fojthassa azon új hatalmat; mert az egyenlőségi elvnek hirdetésével halá-

los csapást mért reá. A történelem bizonyítja, hogy a pogány társadalom még pallosával sem érte célját. A csapások ő reá hulltak vissza, míg végre összeomlott. Ugyanezt érte el a francia forradalom abszolút egyenlőségi elvével. I. Napoleon despotizmusában ért véget.

A történeti tények örök igazsággként hirdetik, hogy az emberi társadalom, csak a viszonylagos egyenlőség és egyenlőtlenség elvén tarthatja fenn magát. Legyen egyenlőség az egyenlőtlenségben és egyenlőtlenség az egyenlőségben, az az mindkét elv működik harmonikusan egymással, ne zavarja egyik a másikat, ne akadályozza működésében, mert azt követeli a társadalom organikus-szervezete.

Az emberi társadalomban csak két rendet különböztethetünk meg – az egyik *vallási*, a másik polgári – s mindegyikben meg legyen az egyenlőség, meg legyen az egyenlőtlenség is.

A vallási rendben Krisztus tanítása értelmében meg van az egyenlőség, mert mindnyájan Isten gyermekei lévén csak egy cél felé törekedhetünk. Ha Isten gyermekei vagyunk és ha az Isten szinelátására kell törekednünk mindnyájunknak, akkor nincs különbség sem szabad sem szolga, sem férfi sem nő, sem benszülött sem idegen, sem gazdag sem szegény, sem ifjú sem agg között. Egyenlők vagyunk Istentől alkotott természetünkéi fogva. De tovább menjünk. Krisztus mindnyájunkért meghalt, mindenkit megváltott a bűntől és haláltól, mindnyájunk számára megnyitá a menyország kapuit, vagyis a menyország örökösévé tett. Tehát nincs különbség „görög és barbár, férfi és nő, szabad- és rabszolga között”. A szabad akarat megvan mindegyikben, ennek a szabadakaratnak céltudatos érvényesítésétől függ az Isten által mindnyájunk részére rendelt nagy célnak az elérése. A szükséges-kegyelem megadásáról biztosít Jézus Krisztus. De tovább megyünk. Ha Isten gyermekei vagyunk – úgy maguk között testvérek is vagyunk – és ezen testvéri szeretet képezi az egyenlőségnek isteni adományát, a társadalmi alkatrészeknek összeforrasztó enyvet. A pogányok el szörnyekedtenek azon, mondja Stökl, hogy a rabszolga egyenlőnek tekinti magát a szabad emberrel. A pogány vallások ily emberi egyenlőségről semmitsem tudtak – pedig a minden emberben meglévő egyenlő természet utalhatta volna legalább arra, hogy a természet egyen-

lőségét ismerjék el – sőt inkább kizárták azt. Az egyenlőtlenség elve gyökeret vert a vallási téren is. Pl. Indiában a vallás a fensőbb osztályok kizárólagos tulajdona volt, sőt ma is az; a páriák osztálya miként minden társadalmi, úgy minden vallási jogból ki van rekesztve. A görögök és rómaiak, vallási szempontból semminek tarták a rabszolgát, azt hívék hogy a rabszolgákat gyűlölik az istennek, azért kizárták őket a nyilvános istentiszteletből. Midőn tehát a kereszténység azt hirdeti, hogy Isten előtt minden ember, még a rabszolga is egyenlő, hogy minden ember kivétel nélkül Isten gyermeke, megvetek a keresztény vallást, azzal gúnyolván, hogy csak a szegény lenézett csócselék religiója. Ha az előkelő pogányok még azt is bolondságnak tarták, hogy egy legyalázott, megfeszített Istent imádjon valaki, még nagyobb „bolondságnak” kellett nézniök a kereszténységet, mely az alsó megvetett néposztályokhoz bocsátkozván le, azokat Isten gyermekének méltóságára és minden más emberrel egyenlő színvonalra emelé; sőt ezt már nem is bolondságnak, hanem iszonyú bűnnek tartá, melynek tovább terjedését semmi áron nem szabad túrni. Ez az oka, hogy a megvetés csakhamar gyűlöletbe csapott át, mely azután véres üldözést indított a kereszténység ellen. És ezen üldözés különösen ama keresztények ellen dühöngött, kik fensőbb társadalmi osztályba tartoztak, mert ezeknek legkevésbé tudták megbocsátani, hogy magukat vallási tekintetben a megvetett, utált néposztálylyal egy vonalra helyezték és még a „rabszolgákat” is „testvéreiknek” nevezek. De a keresztények nem törődtek azzal, tudták hogy Krisztus meghalt a szegényekért és nyomorultakért, gazdagokért és nemesekért. Vérokkel pecsételték meg a tant, hogy Isten előtt minden ember egyenlő.

Mit mondjunk a minden ember üdvösségének elérhetésére rendelt egyházi kegyszerekről és az isteni malasztnak kincsházáról I Tárva nyitva az mindenki előtt. Ki-ki járulhat a szentségekhez a mikor üdve kívánja, ki-ki részesülhet az isteni kegyszerekben, csak akarnia kell. Isten bőséges malasztot nyújt minden egyes hozzá folyamodónak, tekintet nélkül a korra vagy rangra. Itt is tökéletes az egyenlőség.

Hát még az isteni igazságosság ítélszéke előtt képzelhető-e

valami személykülönbözet vagy válogatás. Isten megtorló igazságával sújt, nem ismer személyválogatást, megkapja büntetését, vagy nyeri jutalmát ki-ki cselekedetének értéke szerint. Az egyenlőtlen sors mely itt lenn oly gyakran uralkodik a jók és gonoszok közt, teljesen ki fog egyenlítettetni az isteni igazságosság fóruma előtt. Íme az egyenlőség a keresztény vallás terén.

De ezen egyenlőség mellett megvan az egyenlőtlenség is. Ilyen: a papság és világiak közti különbség, melynek alapja Krisztusnak azon intézkedésében rejlik, hogy egyházában egy vallási tekintélyt állított föl és ennek viselőivé embereket tőn, kiket megkülönböztetésül az egyház világi-elemétől, papoknak nevezünk. Krisztus urunk felhatalmazása folytán a felszentelt papok hármashivatalt gyakorolnak u. m.: tanítói hivatalt, amidőn Krisztus tanítását sértetlenül őrizni, értelmezni és hirdetni kötelesek; 2-szor papi hivatalt, midőn az áldozatot bemutatják és a szentségeket kiszolgáltadják; 3-szor: pásztori hivatalt, midőn, a híveket az üdvösség útján vezérlik és igazgatják. Ezen hármashivatalt papokra ruházott hivatal szüli a különbséget világiak és papok között, kik mint emberek és keresztények egészen egyenlők ugyan, sőt az isteni igazságosság fóruma előtt egyenlő mérték alá kerülnek, de mint vallási tekintély a papság az elöljáróságot, a világiak az alattvalóságot képviselik az egyházban. Sőt a papság kebelében is megvan a hierarchikus fokozat, hogy a vallási tekintély pontosan legyen gyakorolható.

Támadtak ugyan tévtanhirdetők is, kik a papok és a világiak között fennálló különbséget eltörölni és a papság tanítói tekintélyét lerontani törekedtek, hogy – mint mondták – visszaállítsák a keresztény egyenlőségi elvet azon egyenlőtlenséggel szemben, melyet szerintök nem Isten, hanem csak emberi túlkapas honosított meg. De ezzel csak annyit értek el, hogy tanításuk révén minden ember papi méltósággal felruházottnak tekintvén magát, a saját szakállára tanítani kezdett: miáltal elveszett a tanítmány azonossága s bábeli zűrzavar keletkezett a vallás terén. A felszaporodott szekták egymásközti agyarkodásának most sincs vége.

A második egyenlőtlenség a szerzetes rend és világi rend között van. Ennek alapja az Isten által különösen kiválasztott

lelkek azon elhatározásában rejlik, melynél fogva a kereszténység egyetemes törvényein kívül még a Krisztus által hirdetett tanácsok megtartására is fogadalmilag kötik le magukat, hogy így a keresztény azkézis útján a tökély magasabb fokára emelkedjenek. Ezen lelkek képezik a szerzetes rendet, ellentétül a világi rendnek. A szerzetesek visszavonulnak a világtól, hogy azoknak, kik a világban élnek, példányképei lehessenek az erény utjain. Ezen egyenlőtlenség csupán erkölcsi térre szorítkozik és mégis szemet szűrt az eretnokségnek, mely kivakarván a szentírásból az evangéliumi tanácsokat agyonátkozó a szerzetesi fogadalmat és esztelenségnek nyilvánítja a szemlélődő életnek a magasabb erkölcsi tökélyre való törekvését. És mit tettek ezen perhorreszkált egyenlőtlenség elhárítására? A föltétlen praedestinatio tanát koholták, mely tekintve attól, hogy Isten véghetlen jóságához és az emberiség iránt kimutatott szeretetéhez méltatlan, magát az embert is irtóztatattal tölti el. E tan szerint Isten az egyik embert föltétlenül boldogságra, a másikat föltétlenül kárhozatra jelölte, praedestinálta. Akik kárhozatra vannak praedestinálva, azokat Isten hatalma ellenállhatlanul ösztönzi a rosszra, hogy azután a miatt pokolra taszithassa; a kik pedig boldogságra vannak kiszemelve, azok ellenállhatlanul a jóra serkentetnek, hogy a menyországot elnyerhessék. Ez a legjogtalanabb egyenlőtlenség, mely magát Istent is a legszarnokibb despota képeben mutatja be az emberiségnek.

A harmadik egyenlőtlenség az isteni malasztoknak egyenlőtlen kiosztásában rejlik. Valamint a természet rendjében minden emberben megvan a természetnek lényeges ereje, de azért a talentumok és tehetségek, általában a szellemi erők egyenlőtlenül vannak kiosztva, minek következtében egyik felsőbb, másik alacsonyabb fokon áll: szóval kimondhatlan a különbség és egyenlőtlenség, mely e téren uralkodik; úgy van az a természetfölötti malaszt rendjében is. Isten ugyan minden embernek ad annyi malasztot, a mennyi elég földi életében üdvössége munkálására – és ebben mindnyájan egyenlők vagyunk, – de azért véghetlen bölcsességében önmagának tartotta fenn, kinek mennyi segítő malasztot juttasson: mely segítő malaszt láthatóvá válik akkor, midőn az embert a szentség fokára emeli és mások szemeiben mintegy mennyei alaknak tünteti fel.

Ímé az egyenlőtlenség a vallás terén!

Hasonló egyenlőséggel és egyenlőtlenséggel találkozunk a társadalom polgári rendjében.

Az egyenlőség elve a polgári rendben első sorban az *általános emberi természeti jogokban* jelentkezik. Mivel a társadalom mint organizmus szerves alkatrészekből áll, ezen szerves alkatrészek természetében kell léteznie bizonyos vonzalomnak, mely az alkatrészeket egymáshoz vonja, fűzi, társasággá alakítja, és az összeforrt részek között bizonyos rendet hoz létre. A természeti egyedeknek ezen vonzalma képezi forrását mindama jogoknak és kötelemeknek, melyek úgy az egyedre magára mint az egyednek a másikhöz és végleg a társadalomhoz mint egészhez való viszonyára vonatkoznak. Ezek az úgynevezett emberi természetes jogok és kötelek, a melyek minden emberben egyenlők, mert azok forrása az emberi természet is minden emberben egyenlő. Így például életéhez, becsületesen szerzett vagyonához, benrejlő szellemi tehetségek helyes kifejtéséhez joga van minden embernek: legyen az gazdag vagy szegény, nemes vagy pár, mívelt vagy míveletlen, és nincs joga senkinek őt ezen jogoktól megfosztani vagy ezen jogok gyakorlásában akadályozni. Ez az emberi természetnek alaptörvénye, melyet a pogányság nem is ért el, mert sanctionálta a kasztrendszert és a rabszolgaság intézményét. Így a keleti kasztrendszer megfosztá a legalsó kasztosztályokat minden emberi jogtól; a nyugati országok ugyanezt követték el a rabszolgákkal – kiket nem is személynek, hanem csak dolognak (res) tekintettek. Ugyanaz történt Magyarországon a parasztlázadás után a pórnéppel, mely sajnós, a 14-i novemberi törvénynyel mint res az urak önkényének lett kiszolgáltatva. A pogányság merényletnek tekintette a kereszténységnek ezen polgárrendi egyenlőségi elvét és az egyenlőségi elv hirdetőinek vérében akarta elfojtani a pogány társadalom ellen intézett ezen „forradalmi” intézkedést. Célt azonban nem ért, az egyenlőség elve győzött, a rabszolgák emberi jogukba visszahelyeztetek, míg az egyenlőtlenség nyomtalanul enyészett el a pogány társadalommal.

A másik egyenlőség abban áll, hogy a társadalmi alkatrészek mindegyike jogosan követelheti a felállított *tekintélynek* közbenjáró-

sát, hatalmát természetes és szerzett jogainak megvédelmezésére, jogi életének előmozdítására. Hisz' a világi tekintély csak a végből van rendelve, *hogy ideiglenes javát mindenkinek* lehetővé tegye és fejleszse; ahhoz tehát mindenkinek joga van, mert mindenki a társadalom alkatrésze, a társadalom által fentartott tekintély pedig mindenkiért létezik. Ebben a tekintetben nincsen és nem is lehet jogos különbség felsőbb és alsóbb osztályok között. A jog közkinccs és minden egyesnek egyformán, egyenlően szolgáltatandó ki; – a hol a jogot osztálytekintetekből gyakorolja a hatóság – ott tanját ütött a barbárság és kegyetlenség szelleme.

A harmadik polgárrendi egyenlőség a büntető igazságszolgáltatás fóruma előtt van. Miként az Isten ítélőszéke előtt nincsen személyválogatás, akként kell hogy a földi igazságszolgáltatás is bekötött szemmel bírálja a vádlottakat, hogy azok fensőbb vagy alsóbb rangja, vagy más személyi tekintetek meg ne vesztegezzék őt. A földi igazságosság forma előtt minden ember egyenlő – ez a társadalmi életnek fő elve, a mi ha meg nem tartatik és az igazságszolgáltatás pártszempontok alacsonyságára süllyedt – küszöbön áll a társadalmi válság és feloszlás. Pártérdekű igazságszolgáltatás megrontja s utóvégre egészen elfojtja a nép lelkében a törvénytiszteletet. Még rosszabbul megy a dolog azon államban, hol a törvényhozás maga kényszeríti a bírákat bizonyos esetekben és bizonyos személyek fölött oly ítéleteket hozni, melyeket a természetes jog szempontjából mindenki, még ama bírák is kénytelenek jogtalanoknak nyilvánítani. Az igazságszolgáltatás egyenlősége involválja a büntetés egyenlőségét. Bűnhődjék ki-ki a tettében nyilvánuló aljas érzület foka szerint.

Ez azon polgárrendi egyenlőség, melynek dominálnia kell minden rendezett társadalomban. Az egyenlőséghez járul most a viszonylagos egyenlőtlenség, melynek érvényesülését látjuk: 1) a polgári *tekintélyben*. Tekintélynek kell lenni, ezt feltételezi a társadalmi rend, mely tekintély nélkül fenn nem tartható. A tekintély fogalma már magával hozza, hogy annak viselője – legalább gyakorlása közben – nem állhat egy vonalon azokkal, kik e tekintélynek alája vannak rendelve. A tekintély mindig előjog – tehát csak annak viselőjét érinti, másokat nem. íme az első jogegyen-

lőtlenség. De a tekintély hatalommal is jár – melynek hódolni kell – vagyis a tekintély felállítása szüli a fölé- és alárendeltséget – egy szóval egyenlőtlenséget a feljebbvaló és alattvaló között Csakhogy minden hatalom Istentől vagyon – minélfogva a polgári hatalom képviselői csak Isten rendelete alapján különíttetnek el a néptől és ennek föléje állíttatnak. A természetjogból kifolyó polgári, mint társadalmi rend fenntartására szükséges tekintélyt Isten szankcionálta, minek folytán ezen tekintélynek sohasem szabad hatalmát kifejtenie oly dolgokban, melyek Isten törvényével ellenkeznek. Ez a keresztény felfogásnak alapelve a polgári egyenlőtlenségben.

A polgári tekintély egyenlőtlenségi elve mindaddig nem veszélyeztetheti az egyenlőség elvét, míg despotizmussá nem fajul, mely pillanatban abszolút jogegyenlőtlenséggé alacsonyodnék le és hatalmát csakis a saját előnyére zsákmányolná ki. Ennek pedig csak egy következménye van: a tekintély elleni lázadás, a tekintélynek alávetett részéről, és a lázadásnak vérbefojtása a zsarnoki absolutisztikus hatalom részéről. A hol az áll be, ott az egyenlőségi elv csak agyrém, hangoztatása pedig üres szólam, melynek nem hihet senki. A pogányságnál a polgári tekintély despotizmussá fajult; vagy a személyi, vagy az állami absolutizmus volt az úr. A francia forradalom abszolút egyenlőségű elve szintén a despotizmusban lett elfojtva, agyrémmé vált, mert a despota, legyen az egy személy vagy állam, csak annyi jogot enged az egyesnek, a mennyit absolutizmusában jónak lát. És ki sérti meg ilyenkor a proklamált akár egyenlőségi, akár egyenlőtlenségi elvet? Az alattvaló-e vagy a tekintély? Feleljenek azok, a kik kormányrúdon voltak és vannak és a híres abszolút egyenlőségi elvet csak szájukkal hirdették, tetteikkel pedig meggyalázták.

A második egyenlőtlenség pedig abban áll, hogy a társadalomban különféle u. m. alsóbb és felsőbb osztályok fordulnak elő. Ez természetes következménye a tagozott társadalmi organizmusnak, mely tagozottság a munkafelosztásban bírja alapját. A munkafelosztás szükséges: mert hogy csak egyetlen embernek valamennyi igénye elégíttessék ki, oly beláthatlanok és különféle munkára van szükség, hogy azokat mind önmagára vállalni és az éltető

munkatermékeket egymaga, kiállítani senki sem lenne képes. Ezen munkafelosztásból származnak a társadalomban a különféle beosztások és osztályok, melyek mindegyike saját szerkezettel, és jogokkal bír, hogy mint organikus intézmény a társadalom szervezetében erejét kifejthesse. A társadalomban teljesítendő feladatnak minősége szerint vannak tehát felsőbb és alsóbb osztályok, melyeknek különfélesége és egyenlőtlensége korántsem veszélyeztetheti a társadalmi egyenlőség elvét, mert minden osztálynak mint organikus intézménynek megvannak a maga bizonyos jogai, melyekét más osztályok épen úgy tisztelni tartoznak, mint a hogy egyik ember tiszteli a másik ember jogait. A társadalmi egyenlőséget csak akkor nyomná el okvetetlenül, az osztálybeli egyenlőség, ha a felsőbb osztályok az alsóbbak jogait elrabolnák és az utóbbiak ez által jogtalan állapotra sülyednének; szóval: ha a természet és normális tagozottság kasztokká fajulna el; a mint az a pogányságbanmeg is történt.

A harmadik egyenlőtlenséget a szerzett jogok aránya, kiváltképen a *tulajdonjog* okozza. Az ember természete magával hozza, hogy természetes joga mellett bizonyos jogcímen, melyet vagy a természetes vagy a pozitív jog szentesít, más jogokat is szerezzen s azokat megfelelő módon élvezze. Magától értetődik, hogy csak becsületes jogszerzésről lehet itt szó. Ez áll különösen a tulajdonjog szerzéséről. Az így megszerzett tulajdonjog egyenlőtlenséget idéz elő ugyan, de azért megtámadhatatlan, mert a természetjog alapján minden ember szerezhethet annyit, a mennyi ügyességétől és módjából telik. Ehhez járul az is, hogy minden társadalmi munka és foglalkozás mindig csak jogok szerzésére és fentartására, illetőleg a vagyon szaporítására irányul. Azután ha mindjárt matematikailag egyenlően osztanak is el a vagyont, azon pillanatnyi egyenlőséget egy újabb egyenlőtlenség váltaná fel, mert az egyik jól, a másik meg rosszul gazdálkodnék a neki jutott vagyonnal, az egyik takarékos lenne, a másik pazarolná, fűnek-fának osztogatná azt.

Ezen egyenlőtlenség még nem rontja meg a társadalmi egyenlőséget; mert habár egyiknek kevesebb szerzett joga van, mint a másiknak, mégis mindenki bír egy bizonyos jogkörrel, mely az állami tekintély oltalmára egyenlő igényt tarthat. Ha pedig vala-

kinek nincs annyi vagyona, hogy belőle megélhetne, akkor a keresztény törvénytől fogva a gazdagok erkölcsi kötelessége az Ínségeseket sajátjukból segélyezni. A vagyoni egyenlőtlenség csak akkor válnék veszélyessé a társadalomra nézve, ha a tulajdonjogot abszoltnak kiáltanák ki és tagadnák, hogy azon alapszik a jótékony-ság kötelessége. És épen ez történt a pogányság idejében. Innét ama minden társadalmi erőt megzsibbasztó pauperismus egy hihetetlen fényűzés dűsgazdagsága mellett, mely csak néhány birtokosnak jutott osztályrészül.

Mint látjuk a kereszténység megdönté a pogány egyenlőtlenséget, életre hozta a viszonylagos társadalmi egyenlőség elvét és mindkettőt: az egyenlőséget meg az egyenlőtlenséget is oly viszonyba hozta egymással, melylyel a társadalomnak természetes fejlődését továbbra is biztosította.

A kereszténység által hirdetett viszonylagos egyenlőségi elvet erősen megtámadta a francia forradalom szülöttje, a most uralkodó liberális korszellem, abszolút egyenlőségi elvének hangoztatásával és így minden társadalmi különbözetnek nyílt megtámadásával nemcsak a polgári, hanem a vallási téren is. A vallási téren nem akarván felfogni a kereszténységnek természetfölötti isteni eredetét, hangozatosan kürtöli: minden religio, minden vallási felekezet, minden vallási vélemény és tan egyenlően jogosult. Ezzel nyíltan elárulja atheista gondolkodását. Mert ha a vallási rendben minden vallásfelekezet, minden religio tökéletesen egyenjogú, – hemzsegen bár a legveszélyesebb tévtanoktól, – akkor ezzel az is ki van mondva, hogy a vallási rendben egyáltalán «semmi igazság sincs; más szóval: a vallási téren nincsen helye semmi különbségnek igazság és hamis-ság között. De ha egyáltalán nincsen semmi vallási igazság, akkor haszontalan az Istenben való hit, mely minden religionak alapigazságát képezi. E szerint minden vallási meggyőződés csak egyéni koholmányon alapszik. Minthogy pedig minden embernek joga van egy koholmányt gyártani a maga részére és minthogy senki sem tulajdoníthat a maga koholmányának nagyobb értéket, mint a másokénak, ebből természetesen az következik, hogy minden religio vagy egyenjogú, mert egyformán jó, vagy egyformán rossz. Ha ez így van, akkor sárba taposhatunk minden vallást. Ez leghelyesebb

konzekvenciája a liberális korszellemnek a vallásról ápolt felfogásának.

De ha minden vallás egyenlő, akkor a polgári rendben is¹ egyenlőnek kell tartani minden vallásfelekezetet. Hogy ki milyen vallásfelekezethez vagy községhez tartozik, az a polgári és politikai jog terén nem jöhet tekintetbe. Föltétlen paritás a polgári rendben: ez az új korszellem alapelve. Keresztény vallási szempontból nem is bolygatjuk most ezen elvet, mely az államot föltétlen közömbösségre vezeti a vallással szemben; csak azt kérjük, miért csap át ezen liberális szellem fitogtatott egyenlősége mellett a legszélsőbb egyenlőtlenségbe, valahányszor a katolikus vallás híveit ép oly eljárásban és védelemben kellene részesítenie, mint a többi, kivált protestáns felekezetek követőit. Hiszen tapasztalati tény, hogy a polgári rend terén kalácscsal édesgeti, mert hát nincs tőlük mit félnie, míg a katolikus egyháznak nem juttat egyebet, mint gyűlöletet, elnyomást, üldözést? Itt csak az „Ecrassez l'infame” az ő irányadó elve. Az egyenlőség, melyet minden religionak és felekezetnek két marokkal osztogat, korántsem illeti a kath. egyházat; ezt ki kell irtani! Hiába, itt bebizonyul a liberálistikus aljas eljárása; mást hirdet szóval, mást cselekszik a praxisban, úgy látszik, hogy a minden vallásnak szóló egyenlőséget csak azért találta ki, hogy ennek leple alatt szabadabban üldözhesse a kath. egyházat, míg a többit neveli és meg is cirógatja,

A vallási egyenlősítést követte a polgári absolut egyenlőség. A liberális szellem nem tudván megbarátkozni az Istentől rendelt polgári tekintély elvével, melynél fogva egyenlőtlenség támad a társadalomban: felállító, az absolut egyenlőség elvét, és hogy megszüntesse az isteni tekintélyen alapuló fölebbvalóságot, behozá a népfőnség elvét. Ezen elvnél fogva nem áll a nép fölött semmi Istentől rendelt tekintély, mert a nép önmagát kormányozza a képviselők által. Az absolut egyenlőséget megállapította: de sajnos csak teoriában, mert a praxis a legabszolútabb egyenlőtlenséget tárja elénk. Ugyanis nincs arra eset, hogy a „népnek” valamennyi egyenjogositott tagja, törvényhozási képviselője, bizonyos törvény megalkotásánál egy véleményen, egy akaraton legyen. Mindig egy majoritás egy minoritással áll szemben és amaz egészen más véle-

menynek hódol, mint emez. A többség mindig a saját akaratát viszi keresztül, mi által a kisebbség elesik minden jogától, dacára annak, hogy a kimondott egyenlőségi elv szerint a kisebbség véleménye ép oly jogosult, mint a többségé. De kísérelje csak meg a kisebbség a maga véleményét keresztülvinni, azonnal forradalmi pártnak lesz megbélyegezve, melyet tüzzel-vassal kell rendre tanítani és leverni. Képzeltető-e ennél nagyobb egyenlőtlenség, gondolhatni-e lealázóbb elnyomatást, mint a melyet a minoritás tagjai szenvednek a majoritástól. Itt már abszolút az egyenlőtlenség. íme a dicsőített liberalizmusnak dicső egyenlősége. Örökké igaz marad: extrema se tangunt.

Mit mondjunk a társadalmi rendi osztályú különbségről, egyenlőtlenségről! A liberális szellem szócsövei máglyára ítélték minden rendi osztálykülönbséget, (jóllehet a bárói és grófi rangemelések nagyon kedvesek a liberális egyenlőség híveinél), mert mint mondják: ezek nem származhatnak a társadalom természetéből, csak esetleges történelmi tényeknek és körülményeknek köszönik eredetüket és csak addig tarthatók fenn, míg a társadalom túri. A modern világszellem legnagyobb vívmányának hirdeti, hogy az emberek a rendi egyenlőtlenség igájától megszabadultak, gazdasági tekintetben szabadok, önállók lettek s hogy tökéletesen egyenlő joggal ruháztattak fel. Győzött az abszolút egyenlőség elve, új életre kell pezsdülnie a társadalomnak, roppant lendületet kell nyernie a felszabadult gazdasági fejlődésnek, szóval boldognak keli lennie mindenkinek, mert szabad és mindenben egyenlő.

Csakhogy a liberális tábor nagyhangú egyenlőségét megzavarta a sötét praxis. Az aranyos gyümölcsök melyeket a társadalmi rendek abszolút nivellírozásának kellene teremnie, sehogyan sem akarnak mutatkozni, sem a társadalmi, sem a gazdasági téren. Ellenkezőleg az abszolút egyenlőség abszolút egyenlőtlenségbe csapott át. A liberális egyenlőség boszorkánykonyhájából a rettentő hatalmat képviselő törpén jutott ki; ennek tulajdonosai pedig a világért sem engedik magukat a néppel egy színvonalra állíttatni, mert a pénz roppant hatalmának viselői fensőbb lényeknek tartják magukat és hallani sem akarnak oly érintkezéstről, mely a nép egyenjogúsításának elismerését foglalja magában. A népet ők is épen olyan

páriának tekintik, mint az ókori előkelő és gazdag pogányok, A nép csak arra való, hogy munkaereje kizsákmányoltassék a tőkepénz érdekében; máskép figyelembe sem jön. A nyomor szétéphetlen láncai a tőkéhez bilincseltek. A híres egyenlőségi elv mellett a gazdag tőkepénzes és a szegény munkás közötti viszony már nagyon közel áll ahhoz, hogy olyan viszonyba menjen át, minő a régi pogányságban kötötte a rabszolgát urához.

Ehhez járul még egy másik egyenlőtlenség. A nagytőke mérészen követeli, hogy az állami hatalom ő reá és az ő birtokosaira fordítsa legnagyobb atyai gondoskodását, mert ők a civilizációnak és a társadalom gazdasági fejlődésének tényezői. A munkásnép elégedjik meg a morzsákkal, melyek e kiváltságos osztály asztaláról lehullanak. Ha a tőke és a nép érdekei valahol összeütköznenek, akkor amazokat kell pártolni; az állam igazságtalanul cselekednék, ha a tőke érdekeit hátra tenné. Ily bölcselkedést hallhatunk most a parlamentben, a hol tudvalevőleg a liberális párt, már mint a „tőkepárt”, adja a hangot. És minthogy e párt csaknem valamennyi államban kezébe ragadta az uralom gyeplőit, nagyon érti a maga szeszélyeit gyakorlatilag is foganatosítani. És mi egyéb az, mint a legigazságtalanabb egyenlőtlenséget prédikálni.

És mit mondjunk azon egyenlőségről, mely a földi igazságszolgáltatás terén gyakoroltatik. Régi közmondás az, hogy: „a kis tolvajokat felakasztják, a nagyokat pedig útjokra engedik.” A modern tőkegazdálkodás nagyon ért ahhoz, hogy oly törvényeket hozzon, melyek az igazságszolgáltatást majdnem lehetlenné teszik. Ha a tőke az ő fogárd mesterkedéseivel a pénzt az apróbb emberek zsebeiből a saját zsebébe varázsolja, nem görbül meg még a haja szála sem, mert a fennálló törvények nem adnak a bíró kezébe eszközt, melylyel az ily bűvészek körmeire koppinthatna. Mi az? Absolut egyenlőség jelszava alatt a legförtelmesebb egyenlőtlenség.

Csak egy tér van, hol a modern liberalismus nem akar semmit sem tudni az egyenlőségről. Ez a szerzett jogok, különösen pedig a birtok tere. Vagyonfelosztást, birtokegyenlőséget világért sem óhajt. Nagyon természetes! Hiszen akkor a tőkének le kellene pottyannia az általa elfoglalt hatalmi polcról! A hol az egyház tulajdonáról van szó, ott nem olyan zsugori a liberalismus. Ékesen

tud szónokolni a roppant gazdagságról, mely az u. n. „holt kezek”-ben fekszik; pharizeus szívvel kesergi, mennyire igazságtalan dolog az, hogy a papok (miért nem mondja, hogy zsidók) és püspökségek annyi vagyonnal rendelkeznek, míg a szegény nép koplalni kénytelen! Csak a tőke zacskójához fte nyúljon a nép, mert akkor mindjárt szuronyt szegez mellének; akkor a birtokelosztásról egy kukkot sem szól, mert az jogtalanság lenne és a társadalom egész gazdasági fejlődését megakasztaná. Itt csak egyenlőtlenség uralkodhatok, nem pedig egyenlőség!

A liberalizmusnak ezen rút következetlensége ellen támad a fiu, a szocializmus, mely abszolút egyenlőséget hirdet nemcsak ott, hol a liberalizmus is dobolja, hanem a szerzett jogok, a birtok terén is. Hogy a birtok iszonyú tömege csak egyesek kezében halmozódjék össze, a nép pedig folyvást nagyobb ínségre jusson, ezt a szocializmus a liberális tőkepénzesek megbocsáthatlan bűnének és lelketlen gazdálkodásának tekinti. Arra törekszik, hogy a birtokviszonyokat kiegyenlítse, még pedig az által, hogy minden magánbirtokot átváltoztasson collectiv-birtokká. A huncutkás pénzbárók szálljanak le pénzes zsákjaikról és üljön oda helyökbe az állam, mint a nép munkaerőinek összessége. Persze, hogy a birtok ilyenmő kiegyenlítése szintén veszélyes a társadalomra, de a szocializmusnak mégis dicséretére válik az, hogy az abszolút egyenlőséget, ha már egyszer jelszó gyanánt írta zászlajára, minden irányban fogatosítani akarja és nem állapodik meg ott, hol az az önérdékebe ütközik. És e tekintetben százszor több becsületérzést árul el, mint a liberalizmus, mely csak a saját otromba haszonlesését követi folyvást és mindenütt. A szocializmusnak a társadalom teljes felforgatását célzó tanát a következőkben adjuk.

IX.

A JELENKOR TÁRSADALMA ÉS A SZOCIALIZMUS.

Már értekezésünk első fejezetében jeleztük, hogy a szocialista mozgalom a jelenkor legfeltűnőbb tünete. Jelentőségét nagyban emeli azon mindjobban tapasztalható körülmény, hogy az összes kultúrállamokra terjed ki, mindenütt akar gyökeret verni, a társadalom összes rétegeire akar hatni; hol nyíltan, hol a titkolózás homályába rejtőzve a szerint, a mint az illető ország belviszonyai vagy nyílt fellépésre vagy titkos aknamunkára ingerlik és szorítják. Németországban, Belgiumban a törvényes útra tér és a törvény korlátai közt folytatott izgatás által arra akarja a közvéleményt hangolni, hogy végre maga a nép valósítsa meg a szocialistikus eszméket gyakorlatilag a parlamentaris törvényhozási képviselő által. Működése a modern társadalmi tulajdon és munkarend ellen van irányozva, mert ez nézete szerint csak egyeseknek nyújt korlátlan jólétet, míg a nagy tömeg ki van zárva annak élvezetéből; de mivel e téren a jelenkor társadalma szorosan össze van forrva az állammal, annak következtében a társadalomnak újjáalakításával az államnak újjáalakítását is tervezi, hogy mint mondja, az általános jólétet mindenki számára biztosítsa. A jelenlegi államrendszernek teljes felforgatására irányuló törekvéseket nem is igen palástolják a szocialista vezetők, s innét a gyűlölet azok részéről, kiket a dolgok mostani rendjének fentartására valami érdek ösztönöz.

Mi részünkről azt véljük, hogy ily mélyreható mozgalom, mely az összes kultúrállamokban ágazott szét, és nemcsak a munkásnépet, de a földműves osztályt is magával ragadta, nem tekinthető egyes izgága emberek lábatlankodásának: sőt az a hitünk, hogy e tüneteinek mélyreható okai vannak, melyek általános jelleggel bírnak. A történelem azt bizonyítja, hogy a nagymérvű társadalom-

felforgatások mélyreható okok következményei, míg a szereplő személyiségek csak az összehalmozott gyúanyagot robbantották fel. Pl. a francia forradalom az ő borzasztóságával bizonyára nem oly. esemény volt, melyet csupán egyes forradalmárok ordítgatásának rovására lehetne írni; azt mélyen rejlő okok, mint kimutattuk, romlott társadalmi viszonyok idézték elő. így van az a mostani szocialista mozgalommal. Nagy igazságtalanság és felületesség lenne, ha ennek minden terhét a szocialista nyugtalankodók vállára akarnók tolni – az agitátorok nem szerzői csak képviselői ezen mozgalomnak.

Nyíltan kimondjuk, hogy a szocialista mozgalomnak oka magában a jelenleg fennálló társadalmi rend visszásságában rejlik. Igen, a mostani liberáliskodó rend szülte, szoptatta és nevelte azt föl oly félelmes alakká. Csak gondolkodjunk higgadtan és belátjuk, hogy az 1789-ki elvek alapján oly társadalmi rend honosult meg, mely a szocializmus csiráját méhében hordta. E forradalmat, mint láttuk, a harmadik rend, a polgárság indítá meg, halomra döntvén a régi feudális társadalmi rend elkorhadt (?) maradványait és oly társadalmi rendet alkotván, melyben ő maga a polgárság vitte a főszerepet. Ezen új társadalmi rend pedig a „liberális gazdálkodás” alapelvein épült fel, mely már a 18. században Smith Ádám által formába öntve, az újabb időkben az u. n. „manchester-theoriába” csapott át. Ezen liberális gazdálkodás alapelveivel a polgárság mindenesetre jó lábon állott, de annál hevesebben támadták meg azokat a munkások az u. n. negyedik osztály. Ez hasonlóképp reakciót indított a liberális polgárság ellen, miként előbb ezen liberális polgárság reagált a fensőbb feudális rendek ellen. A negyedik rend épen azon álláspontot foglalta el, melyet előbb a polgárság a nemesi és papi osztály ellen. így fejlődött ki lassankint a szocialista mozgalom, mely annál jobban terjed, minél nyomasztóbb a liberális manchesterség uralma. A szocialista mozgalom a jelen társadalom visszás helyzetében bírja alapját ez a negyedik rend reakciója az uraskodó polgárságnak liberális oekonomismusa ellen. Extrema se tanguit. A liberalizmus szolgáltatja az alapot, melyen a szocializmus felakarja építeni, az ellentét elve szerint, a liberális morállal homlokegyenest ellenkező társadalmi épületét.

Az alap egy és ugyanaz a jelenleg fennálló liberális rendnél, mint

a kilátásba helyezett szociális rendnél – ez az *atheismus alapja*.
Bebizonyítjuk.*

A szocialismus társadalmi rendet akar Isten nélkül. Ezt a szocialista vezérek már elég gyakran kimondották újságaikban meg a parlamenti szószéken is. így pl. Bebel Ágost azt mondja: Die Religionen sind sammt unserem Herrgott eine Erfindung der Menschen. Sie werden von selbst verschwinden, wenn man sich nicht mehr um sie kümmert. Und es sei ganz gewiss, dass die Völker noch dazu kommen an gar keinen Gott mehr zu glauben. (A vallások Istenükkel élén az emberiség találmányai. Elenyésznek önmaguktól, ha nem törődnek velők. Bizony eljő még annak az ideje, a mikor ez emberiség semmi Istenségben nem fog hinni). Bebel követői nem régen azt hangoztatták nyilvános gyűléseiken: Nekünk egyáltalán sem vallásra, sem egyházra nincs szükségünk, egyszerűen elejtjük az Istent, mert Istenben hinni egyszerűen ostobaság. (Wier brauchen keine Religion und keine Kirche mehr, an einen Gott zu glauben ist eine Dummheit.) A heidelbergi Rüdít azt indítványozza ezen a szocialista gyűlésen: el kell ejteni a keresztény hitelveket és meg kell támadni minden egyházat; míg Liebknecht kijelenti: Unsere Partei läugnet alle Autorität im Himmel und auf Erden. (A mi pártunk tagad minden tekintélyt, legyen az égi vagy földi.) A szociáldemokráciának vezérlapja a „Szocialdemokrat” azt írja 1880. május 28-ki számában: Es ist einmal nicht anders und darum muss es offen ausgesprochen werden, das Christenthum ist der ärgste Feind der Socialdemokratie. Wie eine so blödsinnige Religion wie das Christenthum überhaupt bei der gänzlichen Verkommenheit der Menschen vor 2000 Jahren Wurzel schlagen und sich verbreiten konnte, so hat es seither noch immer dahin gestrebt, Noth und Elend nicht etwa aus der Welt zu schaffen, sondern dieselben für seine Zwecke, zum Deckmantel für seine sonstigen Sünden und Verbrechen auszunützen. Wenn Gott aus deu Gehirnen des Menschen vertrieben ist, so lallt auch das Gottesgnadenthum, und wenn der Himmel im Jenseits als eine grosse Lüge erkannt ist, so suchen die Menschen sich den Himmel diesseits aufzurichten.

* Stöckl., Korunk nagy kérdései. III. köt. 183-248. 1. Ford.: Répássy János Eger 1883.

Az összes országok szociáldemokratáinak 1897-ben Genfben tartott gyűlésén egy szónok kijelenti: Unsere Ruche wird es sein den Todeskampf der Pfaffen zu sehen. Hingeworfen in die Gräben der Strassen, werden sie vor Hunger sterben, langsam, schrecklich vor unseren Augen, das soll unsere Rache sein. Und für die Lust dieser Rache, bei einer Flasche Wein, verkaufen wir gern unsern Platz im Himmel. Was sage ich den Himmel. Ihn wollen wir nicht. Was wir fordern, ist die Hölle, mit all der Wollust die ihr vorhegeht.

A szocialistavezető Scholl az 1871-ki stuttgarti gyűlésen így kiált fel: Wir halten Gott für einen Zuflugsort der Dummheit; wir betrachten Gott als das grösste Übel in der Welt, und darum erklären wir Gott den Krieg.

Bebel 1892 január 17-én a parlamentben a következő kijelentést tette: Ist erst einmal die himmlische Auctorität untergraben, dann hört natürlich auch die irdische Auctorität sehr bald auf, und die Folge davon wird sein, dass auf politischem Gebiete der Republicanismus, auf oekonomischen Gebiete der Socialismus und auf dem Gebiete, das wir jetzt als religiös nennen, der Unglaube seine volle Wirksamkeit ausübt.

A híres izgató Most, kit még az amerikaiak is becsuktak 1886. febr. 5-én azt írja a „Freiheit” című lapjában: Leset nur die Biebel vorausgesetzt, dass ihr den Eckel überwindet, der Euch ergreifen muss, wenn Ihr das infamste aller Schandbücher aufschlagt, und Ihr könnt bald bemerken, dass der Gott, den man Euch da aufschwätzt, ein millionenköpfiger feuerspeiender, racheschnaubender wüster Drache ist.

A szocializmus tehát kiküszöböli Istent a társadalmi rendből és minden isteni tekintélynek mellőzésével csupán emberi tekintélyre darvinistikus alapon alapítja új társadalmát. Vannak ugyan szelvidebb szocialisták is, kik elítélnék minden oly törekvést, mely direkte a vallást ostromolja, mivelhogy ők a vallást nem isteni intézménynek tekintik, hanem mintegy emberek alanyi ügyét. Lehetnek egyesek vallásosak, ebben nem akadályozza őket senki, de ennek a subjectiv felfogásnak és hangulatnak nem lehet semmi befolyása a társadalmi rend kiépítésében. Ebben csak emberi rend

lesz, isteni nem lehet. *A szocializmus alapját és föltételét az isten-
tagadás képezi.*

Azért a szocialisták még sem elsők, akik Isten nélkül való társadalmi rend után áhítoznak. Ők ezen elvet kézrekerítették a liberális manchester-elméletben. Ez is csontig-velőig isten-
tagadó. Hiszen minden gazdasági életet emancipál az isteni névtől s főelve az önzés akarata. Gazdasági működésében, érdeke hajhászásában az embert semmiféle erkölcsi és vallási tekintetek nem akadályoztatják; csupán arra kell ügyelnie, hogy műveleteiben az állami törvényekkel ne jöjjön összeütközésbe s a többi mind privát dolog. De hát képzelhető-e a gazdasági viszonyoknak ily felfogása mellett ezen feltevés a nélkül, hogy nincs Isten, nincs isteni rend. Bizonyára nem. Azért a liberális manchester-férfiak a gyakorlatban épen úgy iszonyodnak a vallási eszmétől, mint a szocialisták. Ok is csak emberi rendet ismernek, istenit nem. Mihelyt valaki az isteni rendre hivatkozik s annak befolyást is akar szerezni a társadalomban, rögtön tiltakoznak az ily, középkori anachronismus ellen. A vallást mint pusztán alanyi hangulatot, a szocialistákkal együtt, ők is az egyedekhez utasítják, kikre azonban, ha vallási érzületüket nyilvánítani merik, megvető mosolygással szoktak tekinteni. Az oly vallás pedig, mely mint tárgyilag Istentől adott intézmény szabad és önálló működést követel magának a társadalomban, még nagyobb förmedelem tárgya előttük, mint a szocialisták előtt.

A liberális manchesterség egy hajszállal sem kisebb isten-
tagadó, mint a szocializmus. És ha mégis van közöttük valami különbség, az csak abban áll, hogy a szocialisták nyíltan vallják az atheismust, míg a liberalismus dagályos frázisokkal titkolják el isten-
tagadó világfelfogásukat, ha a körülmények nem tanácsolják azt nyíltan megvallani. A szocialista mozgalmat e szempontból a liberalismus készíti elő. A fiu az apa által előkészített alapzatra építi szocialistikus államát.

A szocializmus, mint látjuk, Isten nélküli társadalmat akar alapítani, de mivel a társadalmi rendnek lényeges oldalát a tulajdonjog képezi, lássuk milyen álláspontot foglal el a lényeges kérdésben.

A szocializmus minden privát vagyonnak, a mennyiben az

termelő tőke és fekvőségi tulajdon, az eltörlését kívánja, hogy helyét a társasági vagyis collectiv tulajdon foglalja el. Szerinte a magántulajdon intézménye ellenkezik a társadalommal, mert csak egyesek meggazdagodását és a munkás tömegnek elkorcsosodását eredményezi; ellenben a collectiv tulajdon megszünteti ezen visszas helyzetet, mert a társadalomnak minden egyes tagját a jólétnek egyenlő fokára emeli. A magántulajdon megszüntével eltörendő az öröklési jog, melynek csak addig van értelme, míg a magántulajdon intézménye fentartatik. A szocializmusnak ezen törekvése anti-szociális, mert magántulajdon nélkül nem állhat fenn egy család sem; a családra nézve a birtok képezi az anyagi alapot, melyen nyugszik. Család tulajdon nélkül úgyszólván a levegőben függ; nem tudja, hová tegye lábát, ha arról van szó, hogy a társadalomban állást foglaljon és a saját érdekeit szorgalmazza.

Ép úgy követeli a társadalmi rend a társasági tulajdont. Csattanósan bizonyítja ezt a községi intézmény. Miként a családra nézve a magántulajdon, úgy a községre nézve a községi tulajdon az Ő létének anyagi alapja. Ilyen tulajdon által lesz mindkettő gazdasági személyiséggé. Mihelyt a községi tulajdont elveszszük, a község mindjárt az egymás mellett lakó családok összegévé törpül és nem lesz többé élő gazdasági személyiség. A község egyszerű bürokratikus fogalommá zsugorodik össze. És miként a községnél, ép úgy áll a dolog nagyobb társas organismusoknál is, melyek ismét a községeknek egymással való szerves összeköttetéséből alakulnak szélesebb körű társas egészzé.

A természet rendje tehát megköveteli, hogy mind magán, mind társas tulajdon legyen a társadalomban. Mikor tehát a szocializmus a magántulajdont egészen el akarja törölni és helyébe kizárólag a társas tulajdont állítani, azzal megsérti a természetes rend törvényét s oly szélsősége! hajszol, mely romboló hátamnál fogva a társadalmi rendet sarkaiból fogja előbb-utóbb kiemelni.

De itt is maga a modern liberális társadalmi és tulajdonrend oka annak, hogy az említett szélsőség lábra kapott és pedig az ellentét törvényénél fogva, mely szerint egyik szélsőség a másikat szüli. Ezt könnyű bebizonyítanunk.

A liberális gazdasági politikának főtörekvése oda irányult,

hogy a collectiv tulajdont háttérbe szorítsa és minden tulajdont magántulajdonná változtasson át. A liberális tőkegazdálkodás nem tűr semminemű társasági tulajdont, mert mindent folyóvá, mindent pénzzé akar tenni. A nép minden vagyona legyen ingóvá, hogy minden a tőke hálójába kerülhessen. A magántulajdonnál az elkaparítás könnyen megy, annál nehezebben a collectiv tulajdonnál, mert az szívósan ellenszegül: miért is a tőke oda törekszik, hogy minden tulajdon privát tulajdonnak deklaráltassék, azaz megszűnjenek a fideicommissok, eltöröltessék az egyházi javak kötöttsége, felszabadíttassék a községi birtok. Célját sok országban el is érte. E század elején elkaparították az egyházi javakat, melyek elkobozhatatlan társas tulajdont képeztek. Az egyházi vagyont követte a községi közbirtok, mely felosztva a kapitalizmus zsebébe folyt, Nálunk a felosztás, melynél nem annyira a nagybirtokosok, mint inkább a félrevezetett kisbirtokosok szerepeltek, a tagosítás alatt történt; azt hitték, hogy a községi jószágok feldarabolása által nyerni fognak. És mit nyertek? Semmit, tönkre ment a társas tulajdon, tönkre a privát tulajdon is. A tőke elérte célját, bezsebelt mindent. A községek pedig ama szerencsétlen helyzetbe jutottak, hogy a község szükségleteit és kiadásait a saját magán vagyonkájukból kénytelenek fedezni, holott azelőtt a terhet a községi tulajdonra lehetett hárítani. Nálunk most az egyházi vagyona spekulál és fűnek-fának hirdeti az egyházi vagyona szekularizációjának szükségességét. A pénzsák telhetetlen.

De mit törődik a kapitalizmus a szegény emberrel, a szaporodó nyomorral. Célját elérte, mert minden ingatlan társas tulajdont magántulajdonná változtatott át, mindent folyóvá tett, hogy karjait minden ingatlanra kiterjesztheti. A tőke természetesen aránylag csekély számú nagy pénzcentrumokba halmozódik össze és e centrumokból kiül a körzetre lesni a prédát, mint a pók, és mivelhogy nem talál többé szilárdan megkötött tulajdont, nagyon könnyen megy a dolga, mert vétel, kölcsön és uzsora útján minden magánbirtokot magához vonhat. A tőke uralomra jutott és ez a liberalizmus célja.

Ámde a néhány dúsgazdag kézben concentrált tőke ezen felétlen uralma egy jelentésű a néptömegek elszegényedésével, mert

nincsenek azon helyzetben, hogy pénzes zacskókkal gazdálkodhassanak. A tőke csak számolni tud, s a munkásnép nyomora iránt nincs szíve. A legborzasztóbb az, hogy a szegény ember mégis rá van szorulva a nagy tőke segélyére, mert mindenben a pénz uralkodik; ha a magántulajdonosnak nincsen, a tőkéhez kell fordulnia, mely irgalom nélkül kiveti birtokából, ha időre nem fizet.

A nép elszegényedésének ecsetelésétől elállunk – hisz mindenki látja, hogy koldusabb már nem lehet.

A szívtelen tőke ellen támad most a szocializmus és irtó háborút üzen a tőkegazdálkodásnak. Nem akarja tovább tétlenül nézni a néptömegek ezen elkoldusodását. meg akarja buktatni a tőke uralmát és egy másféle népgazdaságot akar alapítani, azzal az ellentéttel, hogy minden magántulajdont társas tulajdonná akar változtatni. Ne legyen jogosult semmi magántulajdon, legalább a mennyiben az termelő tőke és ingatlan tulajdon volna, ezentúl csak collectiv tulajdon létezzék. Azt ugyan elismeri, hogy a kapitalizmus a népgazdaság fejlődésében szintén egy fokozatot jelent, de mivel már elfajult s alpesként nehezedik a népéletre, eltörlendő.

A szocializmus ebben a kérdésben csak szélősége a liberális kapitalizmusnak és ép úgy összeütközik a reális viszonyokkal, mint a liberális tőke tanai. – De itt is lehetetlen fel nem ismerünk azon tényt, hogy a szocializmus a jelenlegi társadalmi rendben gyökerezik – csak excentrikus jelegénél fogva csap át a másik szélsőségbe.

A szocializmusnak harmadik alapelve a termelés nemére és módjára vonatkozik. Logikus következetességgel az eddig fennálló magántermelés helyett a társasági termelést akarja életbe léptetni. Tudjuk, hogy a természet által nyújtott nyers anyagot az emberi productio dolgozza ki, teszi használhatóvá. Ezen productio most kizárólag magánosok kezében van; ezen állapot szüli a szabad versenyt és ezzel a legvisszásabb helyzetet, miért is beszüntetendő és társas productióvá alakítandó át. Ezen szocialisztikus törekvésnek alapját szintén a jelenlegi társadalomban kell keresnünk - hiszen csak ellentéte a most létező állapotnak.

A hosszú ideig, századokon át üdvösen működő céhek elkorcsosulván, megszűntek, és ezzel elpárolgott a magán és társas ter-

melésnek harmonikus egysége. A céheket felváltotta a föltétlen magán termelés olyképen, hogy annak fejlődésébe semmiféle associatio ne avatkozhassek. Ezen magántermelés kizárólagos jogosultságának kikiáltásával lábrakapott a gazdasági életben a féktelen konkurrentia elve, melyről a liberalizmus azt hirdette, hogy csak ezen elv mellett fejlődik majd a gazdasági élet és jóllét a társadalomban, csak most áll be az olcsóság, mert minden magántermelőnek az leendő első kötelessége, hogy teljes erejéből és szorgalmából a legtökéletesebb terméket előállítsa és azt a lehető legolcsóbb áron értékesítse. Csakhogy a szigorú praxis épen ellenkezőjét valószínűsítette meg. A féktelen konkurrenciának első eredménye ez lett: olcsót és silányat. A legtökéletesebb termékekkel való biztatás csalfának bizonyult be. No de ez csak kisebb bajnak nevezhető; a nagyobb baj abból származott, hogy a nagymérvű konkurrentia mellett csak a tőkepénzzel rendelkező nagy üzlet tarthatta fenn magát: a kisebb üzletnek meg kellett buknia, mert a folyton fejlődő géprendszer megsibbasztotta erejét és azt tőke hiányában csakis a lassú kézimunkára szorította. így nem tarthatta fenn magát; hogy megállhasson, a nagy tőke szolgálatába szegődött, elveszte önállóságát, tönkre ment. Az ígért általános jólét a tőkepénzesek kiváltsága lőn, a kisipar koldusbotra jutott.

Ezen visszas állapotnak üzen most hadat a szocializmus, hangozva kürtölve: „szűnjék meg a magántermelés, helyét pedig foglalja el a kizárólagos társas termelés.” Szerinte csakis így lehet megtörni a tőke kizárólagos uralmát a productio terén s megakadályozni a munkás nép elszegényedését.

Ez nyilván a másik szélsőség, mert félő, hogy a magántermelés jogosultságának kizárása megsibbasztja a gazdasági erőket, melyek a konkurrencia. hiányában csakis közönséges termékek előállítására fognak szorítkozni. Ez nagyon természetes; mert ha ki van zárva minden verseny, akkor lankad a productiv erő buzgósa is. A nagy közönség nem nyer vele semmit, csak felcseréli a tőkepénzes magántermelés uralma alatt álló szolgáltatást egy még szigorúbb szolgálattal, a társas termelés feltétlen uralmával.

Ezen a másik szélsőségen nincs mit csodálkoznunk, ez csak

természetes visszahatása a liberális rendszer szélsőségének, melylyel a szocializmust provokálta, társadalmi gazdálkodásával előidézte.

A szocializmusnak negyedik tétele a gazdasági munka jövő alakjával foglalkozik és kimondja: „meg kell szüntetni minden bér munkát (napszámot), csak egy munka uralkodjék – a társas munka. A bér munka módja a szegény munkást a munkaadó rab-szolgájává teszi, mert a munkaadó önkényétől függ, vajjon ad-e neki munkát – vagy elutasítja-e attól. A bér munka rendszerében a napszámos csupán az úr előnyére dolgozik; ő maga pedig kénytelen megelégedni azon gyakran nagyon is hitvány bérrel, melyet a munkaadó az ő szeszélye szerint ad neki. Ily rendszer lealázó és nyomorító a munkásra nézve. Akkép kell a munkát szervezni, hogy a munkás egyenesen magáért a saját előnyére és hasznára dolgozhassék. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha minden munkát társas munkává teszünk. A munkások álljanak társulatba mely maga is üzlettulajdonos, és a saját szakállára indítja meg az illető gazdasági üzletet. Ha ez történik, akkor a munkások mint a társulat tagjai egyenesen és közvetlenül résztvesznek amaz üzletben, tehát a nyereségben is, melyet az gyümölcsoz. E nyereséget jogosan követelhetik, magokénak tekinthetik így tehát nem másnak dolgoznak többé, hanem közvetlenül maguknak, és nem kínozza őket azon nyomasztó tudat, hogy csak egymás valakinek igovonói.”

A szocializmusnak ezen tétele, mint szélsőség, kétségkívül tarthatlan, mert a bér munkát végkép eltörölni egyszerűen lehetetlen mindaddig, míg magántulajdon és magántermelés lesz; ezek létezése pedig társadalmi szükségesség és az emberi természetben bírja alapját. Az ember természetes törekvése a szabad gazdasági munkára irányul, nem elégíti ki őt még a társas munka sem, a mennyiben mindig ahhoz lenne kötve; mihelyt olyan helyzetbe jut, hogy az ily bilincseket lerázhatja magáról, meg is teszi; ez pedig annyit jelent, hogy nemcsak a bér munka, de a szabad munka is tökéletes jogosultsággal bír és hogy minden még sem oszolhat fel a társas munkába, ha csak az emberi természetben csupa erőszakot nem akarunk elkövetni. A természetes rendnél fogva a gazdasági téren, mind a bér munkának, mind a szabad munkának karöltve kell a társadalomban egymás mellett haladnia.

A kinek kevés a vagyona, azt a körülmények utalják arra, hogy vagyunkáját iparkodjék pótolni az által, hogy szolgálatát egy jobb módúnak ajánlja fel, és így attól érdemlje ki azt, amire a maga fentartása végett szüksége van. Más részről a jobbmódu is rá van szorulva a szegényebbek szolgálatára, ha gazdasági teendőit el akarja végezni. A bérmunkát tehát mindkettő érdeke kívánja. Hanem persze a bérmunka csak egyik pótléka a szabad munkának. Napszámba csak akkor megy, ha meglévő birtokalapjából meg nem élhet E szerint a bérmunka és a szabadmunka karöltve járnak egymás mellett, és a kettő közül egyik sem hiányozhatik anélkül, hogy a gazdasági élet pótolhatlan károkat ne szenvedjen.

A bérmunka és szabadmunka közötti egyetértést megrontotta a liberális gazdálkodási rendszer. A nagy tőke kézre kerítette a nép vagyont és a tőke szolgálatába hajtotta az elszegényedettek java-részét Minél inkább fogy a szabad munkások száma – annál jobban szaporodik a bérmunkások serege. Egy pillantás jelen társadalmi és gazdasági állapotunkra eléggé mutatja, hogy a szabad iparos középosztály rohamosan hanyatlik s hogy az önálló kézmíves az ő szabad munkájával együtt mindinkább felemészti a rabság-szerű gyári munka és a vele összekötött bérmunka. Ha pedig a tőke a mezőgazdasági parkot is elkaparintja akkor e terén is a bérmunka fogja felváltani az eddigi szabadmunkát, úgy, hogy a nagy társadalom csak egynéhány dúsgazdag tőkepenészből és nagy se-reg bérmunkásból fog állani.

A liberális tőkegazdálkodásnak második szomorú eredménye, hogy a munkabér megszabásánál nem azon kérdés a mérvadó: vajjon ezen bér által képes lesz-e a munkás magának kényelmes anyagi helyzetet teremteni, hanem inkább e mértéket a kereslet és kínálat „vas bértörvénye” váltja fel. A munkás az ő munkaerejét a munkaadónak árucikk gyanánt kínálja, ez megveszi és a maga céljára használja fel. „Minél nagyobb a kínálat és minél kisebb a kereslet, annál csekélyebb a vételár és megfordítva. Bárki beláthatja, hogy ezen bértörvény a bérmunkásra nézve nagyon lealázó; mert az ő munkaerejét pusztán árunak tekinteni, mely eladó, utóvégre is annyit tesz, mint magát a munkást is csak olyan *tárgynál* tekinteni, mely semmi egyébre nem való, mint hogy a

tőkepénzesnek eszközül szolgáljon az ő gazdasági munkájához. Minthogy a tőkének egyre jobban terjedő uralma következtében a munkás nép elszegényedése napról-napra nagyobb mérvet ölt, és így azok száma, kik kénytelenek a tőke szolgálatába bémunkásoknak beszegődni, mindig növekszik, ezért mindig nagyobb a kínálat és kisebb a kereslet – vagyis a bétörvénynél fogva a munkadíj is folyvást kisebbedik, míg végre annyira kell leszállania, hogy a munkás és családja nem élhet meg.

Ehhez járul az is, hogy a kapitalizmusnak nincs szíve; ő csak ropogós bankóval számol; tehát nincs szíve a szegény munkás iránt sem; a hol pedig nincs szív, ott a munkás és munkaadó közt nem fejlődhet semmi erkölcsi viszony. Csak a hideg-rideg jogviszony marad fenn. Hogy az úr a napszámost szeresse is, hogy róla szükség és nyomor vagy betegség esetén gondoskodjék is, hogy vele barátságosan beszéljen – arról szó nem lehet többé. A tőkepénzes díjazó elve szerint a napszamos épen csak napszamos és egyéb semmi. A munkásnak nincs más feladata, mint a tőke diadalszekerét húzni és munkájáért megelégedni a morzsákkal, melyek a gazdag terített asztaláról lehullanak.

Ilyen viszonyok közt nem csoda, ha a szocializmus a másik szélsőségbe átcsapva terjedni kezd. Ha fiú az apa ellen támad, hogy trónját a maga részére elfoglalhassa.

Ezek után önként merül fel a kérdés, mit akar a szocializmus gazdasági reformja által elérni? Erre azt mondja: – „az én célom a legfőbb, a mit az ember a jelen életben elérhet, a mit elérnie kell – a földi életgyönyör – a földi menyország. Minden földi ember arra van utalva, hogy földi életét oly kényelmessé és boldoggá tegye, a mint csak lehet. A nyomortól, ínségtől, szegénységtől természetsszerűleg irtózik az ember – a mi egyik jele annak, hogy rá nézve legfőbb a földi boldogság, a földi életgyönyör. Az ember a jelen életben arra van utalva, a mi látható és tapintható, ehhez kell alkalmazkodni. A túlvilági étellel való kecségtetés hiábavaló, mert ez csak azért lett kitalálva, hogy a szerencsétleneket ámítsák, őket sorsukkal kiengeszteljék és lebeszéljék a nyílt fellázadásról azon tényezők ellen, melyek a szegény nép nyomorát okozták. Az nem járja, hogy a földi életgyönyör csak

kevesek privilégiuma legyen, a nagy tömeg pedig ínségre legyen kárhoztatva. Már pedig a birtokos osztály nyakig úszkál boldogságában s nincs egyetlen vágya, mely nem teljesülne, míg a tőkös szolgálatában izzadó bérmunkások alig képesek kielégítő háztartást a kényelmes otthont szerezni maguknak, nem is említve azt, hogy családjakkal meg sem ízelehetik meg a gyönyöröket, melyek az életet kiszépíthetnék. Férj és nő, de még a gyermekek is kénytelenek napról-napra húzni a munka jármát; a munkaidő amúgyis annyira ki van terjesztve, hogy még ki sem pihenhetik magukat; ha pedig a munkás valami okból kidől a munkából, akkor ki van téve; minden nélkülözésnek, minden szükségnek és nyomornak.”

„Az oly gazdasági rendszer, mely már természeténél fogva kirekeszti a munkások egy tömegét az élet minden gyönyörétől, átok gyanánt nehezedik a társadalom nyakára. Meg kell buktatni! Ez a szocialisták csatakiáltása. El kell törölni a magántulajdont, a magántermelést, – ez azon általános panacea, mely megszüntet minden bajt. Ezen reformokat pedig csak az által lehet foganatosítani, ha a munkások mindnyájan egyesületbe állanak és azok által említett követelményeiket megvalósítják akár törvényhozás útján, akár pedig, ha másképp nem megy, forradalmi utón.”

A szocialisták hadi terve, mint látjuk, okosan van kieszelve. Ok az ember érzéki természetéhez appellálnak. Ha a földhöz tapadt emberhez ily oldalról közeledik a kísértő, nagyon könnyen tévútra vezetheti, még akkor is, midőn még vallási öntudata él. Hát ha a munkás nép nem hisz sem Istenben, sem túlvilági életben és akkor prédikálják fülibe: „Halljátok, nektek épen úgy jogotok van az élet gyönyöreihöz, mint a birtokosok osztályának; ámde azok csak maguk akarják azokat élvezni, titeket pedig éhségre, nyomorra kárhoztatnak. Akarjátok-e hát e borzasztó igazságtalanságot még tovább túrni? Nem, ne túrjátok, segíthettek magatokon tehát segítetek! Lépjétek sorompóba azon gazdasági rendszer ellen, mely titeket elnyom; bátran és elszántan rohanjátok meg e rendszer képviselőit, s ne hagyjátok magatokat tovább is örökségtektől megfosztani. A vallási bogarakra ne is hederítsetek, követeljétek vissza jogotokat és ne nyugodjatok addig, míg azt vissza nem vívtátok. Mindnyájan *okvetetlenül boldogok* lesztek, ha komolyan

akarjátok, és ha meg nem szűntök mindaddig, míg a szocialista követelményeket, vagyis az általunk sürgetett társadalmi és gazdasági reformokat keresztül nem vizitek”. Ha mondom, naponkint így nógatják a munkások vallástalan tömegét, ez által napról-napra több gyúlékony anyag halmozódik össze, mely ha egyszer explodál, a legnagyobb rombolást fogja előidézni.

Pedig ezen explózió nagyon könnyen bekövetkezhetik. A vallási öntudatot a legtöbben a vízbe dobták már, és a vallásról, annak törvényeiről, vigasztaló igazságairól hallani sem akarnak. A vallási elromlással lépést tart az erkölcsi romlottság. A kellő anyag megvan, azt feldolgozni csak gyerekjáték.

De már most azt kérdezzük, ki annak az oka, hogy a szocializmus a munkások körében ily kész talajra lelt? A liberális tőkepénzes párt. Hát nem a tőkepénz urai követik első sorban a szocializmus azon tanítmányát, hogy az emberi élet legfőbb célja a földi életgyönyör! Nézzünk csak szét azon körökben, ahol gazdagság uralkodik! Mít látunk itt egyebet, mint egy ideges, mohó lihegést mindig újabb élvezet után, melyek vagy finomabb vagy durvább természetűek, a mint épen egyesek véralkatának jobban megfelelnek. No hisz találkoznak kivételek, de ezek csak megerősítik a szabályt. És ha a földi életgyönyör az ember legfőbb java, van-e igazuk a szocialistáknak, midőn azt mondják, hogy ezek az urak nincsenek felhatalmazva arra hogy másokat az életgyönyör élvezetéből kizárjanak? Mi nem tudjuk, micsoda alapos kifogást emelhetnének ezen okoskodás ellen.

A munkás osztály elkereszténytelenítésének a jelen társadalmi rendben javarészt a birtokos osztály az oka. Méltán kérjük, tisztel-e ezen osztály manapság valami religiót. A keresztény vallást plane elivult hóbortnak tekinti. Hol van a keresztény vallásnak több ellensége, mint épen a tőkepénzes birtokos osztályokban. Hébe-hóba kenetteljesen is tud beszélni a vallásról: de hogy gyakorolná, eszeágában sincs. A religiót csupán a buta népre tukmálják, az hasznát veheti, neki elégséges a magasabb erkölcsstan kultusza, a magasabb műveltség, melynek birtokában képzele magát (?). Mít is szólhat az ellen ha a szocialisták rája rivalnak, mondván: „Te birtokos osztály, elvetted tőlünk a menyországot, hát most add ki

a részünket a földi javakból.” A ki szelet vet, vihart arat. Elvetette a vállalatlanság konkolyát, tehát ne csodálkozzék, ha az szocialista ízű gyümölcsöt terem „A rász fa rász gyümölcsöt terem.”

És most egy másik kérdésre térünk át: ki legyen az általunk ismertett szocialisztikus elveknek hordnoka és létesítője? Erre is megfelel a szocializmus, mondván: *az állam* collectiv tulajdonnak jogalapja a társadalom, a társadalom pedig maga az állam. Ugyan így lesz az a termeléssel is. A társas termelésnek jogalapja az asszociációt magában foglaló állam.

Az állam tehát az egyedüli termelő és egyedüli tulajdonos is. Végül, ha minden bér munka eltöröltetvén, a társas munka hozatik helyette gyakorlatba: ehhez ismét egy állandó társaság kívántatik, mely mint munkaadó szerepel oly értelemben, hogy minden munkásnak e társaság tagjává kell lenni, hogy társulatilag végezvén a reá eső munkát, pro rata résztvehessen a társulat üzleti nyereségében. És ezen munkatársulat ismét az állam.

E szerint minden társadalmi és gazdasági élet az államban pontosul össze. Mint egyedüli termelőnek kötelessége szervezni a termelést az állam egész területén. Köteles megalapítani és be rendezni minden gyártelepet, megszerezni minden gépet; szóval be kell szereznie minden gazdasági és kézművesi eszközt. Mint egyedüli munkaadó köteles megszervezni a munkát, vagyis úgy beosztani, hogy az minden alattvaló hajlamának és tehetségének megfelelően. E mellett gondoskodnia kell a munka változtatásáról, nehogy a változatosság nélküli munka kifárasztja a munkást. Végre az államnak mint egyedüli tulajdonosnak feladata az ily társas, közös munka termékét gondozni, azt közraktárakban felhalmozni, de nem azért, hogy maga élje föl azokat, hanem hogy a tiszta nyereséget, a termelés, meg a termelő eszközei költségének levonásával, az állampolgárok közt kiosztja, mint az őket illető munkagyümölcsöt. E kiosztás ne történjék egyenlő arányokban, hanem mindenki annyit kapjon, a mennyit érdemel. De mivel a munka érdeme a végzett munka kisebb vagy nagyobb értéke szerint változik, azt is a munka jelentősége szerint külön-külön kell megszabni. Például: egy művészi munka nagyobb értékű és jelentőségű, mint a nap-

számos munka; az előbbit tehát nagyobb osztalék fogja megilletni, mint az utóbbit.

Az állam tagjai viszont kötelesek a munkát nem a saját érdekük, hanem a közérdek céljára végezni. Ekkép az állampolgárok mind egyenlők; mindnyájan közmunkások, kik az állam részére, de a mennyiben állampolgárok, a maguk részére is dolgoznak; a társadalmi egyenlőtlen-ég a birtokos és inséges osztályok, a gazdag munkaadó és a szegény bérmunkások közötti különbség el van törölve; a tulajdon egyenlőtlen megosztásának visszas állapot a társadalomból ki van küszöbölve.

De nemcsak a testi, hanem a *szellemi* munkát is lefoglalja a maga részére az állam. Tudomány és művészet, oktatás és nevelés, irodalom, szóval a mi a szellemi téren felmerül, az állam szolgálatában álljon és csak e föltétel alatt bírjon jogosultsággal. Különösen az oktatás, nevelés tisztán állami dolog; ugyanazért a tanítók és nevelők az ifjúságot csak a szocialista állam elvei szerint és annak érdekében nevelhetik s képezhetik. Ehhez képest az kiválasztja alattvalói közül azokat, kik a tudományra, művészetre és a nevelésre és oktatásra tehetséggel bírnak és megbizza őket eme szellemi szakmunkák ápolásával. Az összeg, mely ezen szellemi munkások fentartására megkívántatik, épen úgy mint a termelés, meg a termelő eszközök költsége, a gazdasági munka összes nyereségyéből vonassék le és osztassék ki nekik olyképen, hogy az említett gazdasági munka tiszta nyeresége ezen összeg erejéig megcsonkíttatik. Ezt a gazdasági munkások már csak azért is elviselhetik, mert a szellemi munka utóvégre is megint az ő javukra válik. Az állam tehát minden mindenben.

E felfogás szerint az ember csak azért él, hogy az állami Moloch szolgálatában fölemészsze erejét és érje be azzal, a mit az állam odavet neki munkájáért. Az állampolgár szabad mozgása agyon van útve: hogy működése célját önmaga határozza meg és azt a saját erejéből elérni törekszik, arról még csak álmodnia sem szabad. De hogyan fogja az állam egyesek tehetségét megítélni, megbecsülni, vagy meghatározni: kinek milyen foglalkozást szabjon ki? Hogyan lesz képes minden egyes munka értékét és jelentőségét igazságosan méltányolni, ha a munka tiszta nyeresényét még a

a munka érdeme szerint szándékozik szétosztani? Ha ezernyi ezer hivatalnokot használna is e feladat végrehajtására, még sem érne célt. Így boszulja meg magát az istentől és törvényeitől való elszakadás. Az ember szereti az utópiákat, az ábrándokat és míg ezek karjain himbálódzik, rabszolgaságba pottyan, oly rabszolgaságba, melyet valaki nem ok nélkül hasonlított a fegyházi vagy dologházi szolgasághoz.

A szocialisták ezen állami elméletében nem találunk semmi meglepő, lényegesen új dolgot. A liberális törekvés k, melyek a kereszténységnek hátat fordítottak, régen elhegedültek már ezen elméletet. Régóta szerencsésen visszavittek már bennünket a pogány állami absolutizmus álláspontjára, melyet a kereszténység túlhaladt és felforgatott. A materialista bölcselek már a XVII. és XVIII. században oly fogalmát hirdették az államnak, melyben az állami absolutizmus nyíltan ki van mondva. Gondoljunk csak a Hobbes-állam elméletére. Azt mondják, minden jog csak az államban és általa veszi kezdetét és egyedül ettől függ, mind a lehetőség, mind a valóság terén. Az alattvalók feltétlenül tartoznak az államnak engedelmességre; az állam senkinek sem tehet jogtalanságot; minden törvény, melyet az állam hoz, jogos, csupán azért, mert ő hozza azt. A német bölcselet még ennél is tovább ment és valósággal Istent csinált az államból. Hegel szerint, „az állam a jelenlevő Isten”, mely mint ilyen, mindennek ura, a melynek mindent fel kell áldozni, ha úgy kívánja. Ő a pure et simpliciter és minden más különleges társaság, bárminő célja volna is, csak annyiban bír jogosultsággal, a mennyiben az állam organizmusába felvétetik. És a jelenkori atheista állam nincsen-e hasonló hatalmi körrel felruházva? Nem ragadja-e a szellemi élet mindenséget magához? Hiszen az államot szolgálja már a tudomány is, a mennyiben az ismeretek terén a liberális alapelveket kell keresztülvinnie és védelmeznie, melyeken a modern állam sarkallik. Az állam szolgája a művészet is: mert legfőbb feladata csupán az, hogy az állami chauvinizmust élőszóval és képek által kultiválja, hogy termelő erejét azok dicsőítésére pazarolja. Az állam szolgája az oktatás, nevelés is, a mennyiben az állam úgy szerepel, mint egyedül hivatott és jogosult iskolamester; az iskolát monopolizálja, államosít

minden iskolát, hogy a polgárok gyermekei az ő szándéka és céljai szerint idomíttassanak. Es ez nem készítette-e elő a szocialista állam útját?

A szocialista abszolút állam csak egy eredeti újdonságot tud felmutatni, t. i. hogy a gazdasági életet is az abszolútizmus hálójába vonja. Ez nem volt és nincs is a liberális gazdálkodásnak szándékában. Az ő felfogása szerint a gazdasági élet nem tartozik az állam meghatározó befolyása alá. Itt az állam a laissez-faire elvét tartja szem előtt. A szellemi életet minden vonakodás nélkül feláldozzák az államnak, de a gazdasági életet nem. Itt a liberális tőkegazdálkodás matadorai szabadok akarnak lenni, hogy kizsákmányoló rendszerüket akadály nélkül vihessék keresztül. A szocializmus nem így okoskodik; ő a gazdasági életet is egészen az államra bízta. Szerinte a laissez-faire elvét épen úgy nem szabad alkalmazni ottan, mint a szellemi téren; az abszolút állam nyújtsa ki hatalmát a gazdasági életre is: a gazdaság ügye ép úgy legyen az állam ügye, mint a szellem. Ebben van logika; mert bizony szörnyű fonákság az, föltétlen uralmat adni az államnak az élet minden terére és csak a gazdasági életet zárni el orra előtt. Ezt a következtelenséget könnyen megfaji a liberális tőkepárt önzése. De hát erre azután a szocialisták azt mondják, hogy egy pártnak ezen önzését a társadalom fejlődésére nézve nem lehet mérvadónak tekinteni. Ők minden következményeiben akarják megvalósítani az állami abszolútizmus eh'ét. A szocializmus épen e pontban mutatja meg, hogy hűséges magzatja a liberalizmusnak, a mennyiben az apja által megkezdett művet akarja betetőzni. Azt mondják, hogy a szocializmus államelméleti szempontból abban különbözik a liberalizmustól, hogy emez a társadalmat az államba, ellenben amaz az államot akarja a társadalomba olvasztani. Felfogásunk szerint a szocialisták az államot a gazdasági associatio zubbonyába dugják, míg a liberalizmus a társadalmat a bürokrata elem zsákjába bujtatja. Lényegben az állam és társadalom fogalma mind a liberalizmus, mind a szocializmus nézete szerint egy és ugyanaz.

Ha a szocialista államfogalom csakugyan megvalósul, akkor meg kell változtatni a mostani államalkotmányt is. A modern államalkotmányok legtöbbször a liberális, a tőkepénzes párt szája-

ízéhez vannak mérve. Akár köztársasági jellegűek ezen államformák, akár monarchiái színezéssel bírnak, az állami gépezet mozgató erejét a birtokos osztály képezi. Az országgyűléseken legtöbbször ezen osztály matadorai viszik az első szerepet és a törvényhozást a liberális tanok szerint akképp tudják intézni, hogy az mindig az ő pártjuk érdekeit mozdította elő. A választási rendszer is egészen úgy van megalkotva, hogy a liberális tőkepénzes párt ily módon uralkodhassék a parlamentben. E szerint az állami lét legfőbb vezetése valósággal e párt kezében van és minthogy az összes bürokráciát szintén a liberális szellem járja át. Így tehát a modern államban az összes államélet liberális zekét viseli; ugyanezért, míg csak a mostani alkotmányos viszonyok megmaradnak, a szocialista államelméletnek legkisebb kilátása sincs arra, hogy megvalósuljon. A szocializmus tehát a jelen államformának megváltoztatására törekszik és pedig az által, hogy az arisztokratikus jellegűnek nevezett államszerkezet helyébe, a melyben csupán a gazdag tőkepénzesek és híveik uralkodnak, a demokráciát teszi. Liberális tőkepénzes basáink ugyan szintén azt állítják magukról, hogy az államalkotmányban ők képviselik a demokrata elemet, de azt csak szemben a monarchiával és a vele egyesült nemességgel szokták érteni; de hogy ők maguk is egy újabb arisztokraciát alkotnak, t. i. a munkásnéppel szemközt, hogy tehát az ő demokrata jellegük tiszta humbug, arra nem gondolnak. Valóságban nem egyéb az, mint új arisztokracia, a pénznemesség uralma a született nemesség helyén. Igazi demokráciának csak azon alkotmányt nevezhetjük, melyben valósággal a démosz, vagyis a munkásnép viseli a legfőbb hatalmat. És ilyen demokráciára törekszik a szocializmus. A szocialista állam a munkások állama – népállam. A munkásnép képviselője ne legyen szemfényvesztés többé, ne oly párt bitorolja azt, mely a nép érdekével nem törődik. A parlamentek ne a gondosságot és gondatlanságot tükrözzék vissza, hanem a munkásnép erejét. Olyanok választassanak a parlamentbe, a kik a nép iránt tudnak érdeklődni, akkor a szocialista állam csakhamar létesülni fog. Meg kell jegyeznünk még, hogy a szocializmus az élére állított népfőnségi elvénél fogva, már természeténél fogva kizárja a monarchiát. A szintén népfőnségi elven alapuló modern liberalizmus,

a konstitutionalismusban talált kisegítő eszközre, hogy a monarchiát legalább külső alakja szerint fentarthassa. A szocialisták egyáltalában, kivéve egyes óvatosakat és higgadtabbakat, a szociáldemokrata köztársaságban látják üdvöket és így kiadják az utat minden monarchiának, a mely szerintök összeférhetlen a szociáldemokrata alkotmány lényegével és megoldandó nagy feladatokkal.

A követendő módszerre nézve, melylyel a szocialismus a munkásnépet a hatalom polcára akarja emelni, megoszlanak a vélemények. A merészebb szocialisták az erőszakos forradalmat tartják erre legalkalmasabbnak, tudván azt, hogy a birtokos osztály önként sohasem fog lemondani azon kiváltságokról, melyeket most élvez, sőt inkább eget-földet megmozdít, az állam minden hatalmi eszközét- felhasználja, hogy hatalmát megtarthassa. A szelídebb szocialisták a törvényes utat választják és a mellett izgatnak, hogy az indirect választás töröltessék el és a helyett a direct választás lépjen életbe. Mert azt hiszik, hogy ezen direct választás útján, ha a munkásnép igazán sarokra áll, mindig több és több szocialista érzelmű ember jut a parlamentbe és így többségre vergődnek és mint többség, törvényes utón, a szocialista államot megalkotják. Ezen ut hosszabb és fáradtságosabb, de biztosabban célhoz vezet, mint az erőszakos forradalom, melynek sikere sohasem biztos, minthogy a fennálló „modern állam” hatalmi eszközei sokkal nagyobbak, mint azok, melyekkel a szocialista párt rendelkezik. Idő, türelem s ernyedetlen munkálkodás a jelszavuk.

A „modern állam” hívei látva a veszélyt, mely őket ez oldalról fenyegeti, vérben forgó tigris-szemekkel nézik a szocialista párt mozgolódását. Mert hát a modern államot és alkotmányát egy ujjal sem szabad bolygatni, ez a legnagyobb gonosztett lenne. A szocialisták és még más elemek szépen nyugodjanak bele azon gondolatba, hogy ők államveszélyesek és mint ilyenek, föltétlenül kárhözatra méltók. De hát azon párt, mely most oly bőkezűen osztogatja másoknak az „államveszélyes” jelzöt, nem maga adott-e példát a szocialistáknak azon eljárására, melyet ezek most a „modern állam” ellen tanúsítanak. Hát a francia forradalom nem-e a fennálló alkotmány ellen, a királyság ellen volt irányozva, hogy a monarchiái elv a népfönség elve által szoríttassék háttérbe? Akkor a liberális

polgárság volt az, melynek épen úgy szemére lehetett volna lobbantani, hogy „államveszélyes”, mint most a szocialistáknak. Hát 1830. és 40-ben nem a *liberális* polgárpárt tűzte-e ki a lázadás lobogóját a fennálló alkotmányok ellen? Persze a liberálisok azt mondják erre, hogy akkor az állami életben tűrhetetlen viszás állapotok voltak, hogy a jogilag fennálló alkotmányok nem feleltek meg többé az újkor szellemének és a modern társadalom szükségleteinek. Minthogy pedig az uralkodó hatalmak maguktól nem vállalkoztak a szükséges reformok életbeléptetésére, azért szükségkép az erőszakot kellett használni. De hát a szocializmus is azzal argumentál, hogy a mostani államformák nem felelnek meg többé a társadalom égető szükségleteinek, mert csak arra valók, hogy a munkásnépnek jogos követelését az állammal szemben elnémissák és mindenáron föntartsák azon pártnak uralmát, mely immár túlélte magát. Bizony be kell ismernünk, hogy a szociáldemokrácia csak folytatása a liberális polgárság által inaugurált forradalmi játéknak, mely még a királyt sem kímélte.

A szocializmus, mint látjuk, nem úgy véletlenül lépett a társadalomba; a modern társadalomból nőtt ez ki, mintegy természetes produktuma azon fejlődésnek, melyet a modern társadalom kezdett akkor, midőn Istennek és a kereszténységnek hátat fordított. Mikor tehát a szocialisták azt mondják, hogy az ő rendszerük egy természetes törvényen alapszik, ez ugyan nem igaz oly értelemben, mintha a természetes törvény a társadalom lényegében gyökerezne és így a szocializmus csak normális társadalmi fejlődési foknak lenne tekintendő; de annyiban természetesen igazat kell nekik adnunk, hogy ama viszás állapotok, melyek a modern társadalomban az Istentől és a kereszténységtől való elszakadás miatt lábrakaptak, szükségkép idézték elő a rettegett szocializmus t. Tény az, hogy az apa, vagyis a liberalizmus fél a fészkelődő fiútól, a szocializmustól. Borzalom fut végig minden tagján és miként gúnyosan fitymálta azelőtt, mikor még nem izmosodott meg, akként kapkod most azon eszközök után, melyekkel a veszélyes pártot ledorongolhassa. Első sorban az erőszak eszközeihez nyúl. Minden országban halljuk e kiáltást: „az állam nyúljon erőszakos eszközökhöz és vágja le velők a szocializmus hydrafejét,

némítsa el a követelő szocialistákat, Állam és társadalom kezét fogva védekezzenek a szocialista merényletek ellen” stb.

Nem akarjuk e kérdést tovább szellőztetni, vajjon az erőszakos rendszabályok megtörhetik-e a szocialista mozgalmat, de annyit meg kell jegyeznünk, hogy „elveket” – pedig a szocializmus szintén elveken alapszik – erőszakos rendszabályok még soha ki nem irtottak, sőt inkább még azt eredményezték, hogy a párhívek még szívósabban ragaszkodnak elveikhez. Minket sokkal inkább érdekel az, vajjon ily erőszakos rendszabályok igazságosak-e és észszerűek-e? Tagadjuk mind a kettőt, A liberális tőkepenzes párt gazdasági szempontból egyik szélsőséget képviseli a társadalomban, a szocializmus a másik szélsőség; igazságos dolog-e, hogy egy szélső párt erőszakosan nyomja el a másikat, csak azért, hogy ő uralkodhassak? Hiszen ez aztán semmi egyéb, mint újabb ököljog. A szocialista szélsőség, tekintve a liberális tőkepenzes szélsőséghez való viszonyát, épen úgy létjoggal bír, mint az utóbbi. A mi pedig a politikai álláspontot illeti, a szocializmus az államéletben ugyanazokat az elveket hiszi és vallja, melyeket a liberalizmus, azon különbséggel, hogy a szocializmus egészen és tökéletesen meg akarja valósítani amaz elveket, hogy a népfőnség atheista elmélete ne legyen pusztán fictio, hanem egészen és tökéletesen keresztülvitesék. A szocializmus e tekintetben csak kicsi, szilajkodó gyermeke a liberális apának. Igazságos dolog-e tehát, hogy az apa csakis azért fenyítse meg édes magzatát, mivel az drága apja elveit teljes mivoltuk szerint igyekszik megvalósítani? No de nemcsak nem igazságos a nyers erőszakoskodás, hanem esztelen is Hiszen a szocializmus csak *okozata* a modern társadalomban meglevő okoknak. Ha pedig valamely okozatot meg akarunk szüntetni, akkor mindenekeelőtt az okot szükséges eltávolítanunk; míg az ok megmarad, az okozat som szűnik meg. Ha a szocializmust meg akarjátok szüntetni, akkor fürkészszétek okait, távolítsátok el ezeket, akkor a szocializmus, mint az okok okozata megszűnik az okkal együtt. Egyedül ez felel meg a józanésznek. Minden erőszakoskodás esztelen.

Észrevették ezt már az uralkodó pártnak élesebb látású elemei is, azért pozitív gyógyszerek alkalmazását ajánlják, hogy a beteg-

ség végkép eltávolíttassák a társadalom szervezetéből. És e célra jámbor képpel a *vallást* tartják célszerű eszköznek. „Mindenekelőtt vallásos érzületet szükséges a munkások körében ébreszteni, – így beszélnek a húsos fazekakat féltő józanabb liberálisok – a vallási öntudatot kell ismét a munkásnép alsóbb rétegeiben megszilárdítani, a vallástalanság terjedésének pedig gátat vetni. A religio, az Istenben és a túlvilági életben való hit legyen a munkás néposztály támasza, hogy egyrészt megóvja őt az erkölcsi romlástól, másrészt békével tűrje sorsát, melyre itt a viszonyok hatalma kárhoztatá. A vallási öntudat ismét felébresztve és megszilárdítva, elszigeteli a munkásosztályokat az istentagadó szocialismus csábító izgatásaitól és így kiszárad annak a társadalomban még a gyökere is.”

Hát biz ez szép dolog a jámbor kópétól, de hát ki ébresztsze a vallási érzületet a munkások körében? Csak nem gondolnak az általok leigázott, becsmérlett kath. egyházra? Igaz, az az ő rendeltetése, hogy az embereket vallásos öntudatra, vallásos életre vezesse, részint nevelés és tanítás által, szentségi működés és végre a szeretet művei által, melyeket a szegények és nyomorultak javára gyakorol vagy előidéz. Ha tehát a liberálisok komolyan akarják, hogy a munkásnép kebelében komolyan meggyökerezze a vallás erkölcsi élet, akkor szabad kezét kellene az egyháznak engedniök. E helyett azonban mit látunk? Az uralkodó liberális párt minden téren nyílt ellensége az egyháznak. Ugyanazon lélekzettel, melyben a munkásnép körébe a vallásosságot, Istenfélelmet akarják becsepegtetni az egyház által, tiltakozásukat fejezik ki az egyház szabadsága ellen: ugyanazon pillanatban, melyben azt hangoztatják, hogy a népnek vallásos nevelést és oktatást kell adni, lerombolják azon intézményeket, melyeket a keresztény szellem a munkásnép oktatására és nevelésére emelt. íme a hypokriták. Gyógyszert remélnek az egyháztól és mégis lerombolják annak minden gyógyszertárát, megfosztják őt minden szabadságtól és működéstől, mely a szenvedők és nyomorultak földi és menyei boldogítására irányul.

De van a dolognak még egy másik bibije is. Az uralkodó osztály vallástalansága okozta a nép rétegében elterjedt vallástalanságot. Elsősorban a liberális urak kötelessége a vallásnak meg-

hódolni és a népnek ez irányban jó példát mutatni; ha a nép észreveszi, hogy csak őt unszolják a vallási kötelmekre, holott az uralkodó birtokos osztály azután is vallástalan marad, akkor könnyen azon gondolatra jöhet, hogy a religio csak ámitás, arra számítva, hogy őt az eddigi alárendeltségében megtartsa az uralkodó osztály előnyére és hogy visszaretentse őt jogainak érvényesítésétől. A szocialismus különben is gyakran sugdossa azt a füleibe. De hát az uralkodó osztály irtózik a vallástól, most is ezt tartja, hogy „a vallás csak köznépek való, a művelteknek nincs rá szükségük.” Vajjon a szocialistáknak nincs-e igazuk, midőn ekkép vádolják az uralkodó pártot:

„Ti a vallást emlegetitek nekünk, pedig magatoknak sincs semmi vallásotok. Mutassátok meg, hogy vallásosak vagytok, akkor majd szóba állunk veletek.”

De hát milyen vallást óhajt a tőkepénzes liberális párt, hogy befolyása lecsillapítsa a szocialista áhítozásokat. Tán a positiv keresztény vallást tartja erre legalkalmasabbnak? Oh nem. Attól irtóznak természetfölötti jellege miatt – nekik száraz, erőtlen csak imaszerű fohászra szoruló, „észreligió” kell; oly vallás, mely ruganyosságánál fogva minden ízlésnek megfeleljen, mely csak egy határozatlan vallási érzületből áll és minden emberben más és más alakot vehet föl; szóval, melynek nincsenek dogmái. Márpedig az ilyen vallás teljesen inaszakadt a földi életgyönyört hajhászó ama törekvéssel, melyet a szocialismus szítogat. Ilyen vallástól nem igen ijednek meg a szocialisták; jó lesz gúnytárgynak, mert ezzel még az ebet sem fogják ketrecéből kicsalni.

Ha a vallással (értjük a liberálisok észvallását) nem érnek célt, akkor vesse latba hatalmas tekintélyét az állam, tanulmányozza a munkásnép szükségleteit, s orvosolja törvényhozás útján a létező bajokat, így okoskodnak mások. Ebben van igazság. Egy jóakaró, a munkásosztály szükségleteit figyelemmel kíséző állam törvényhozás útján sokat tehet a munkások anyagi sorsának javítására, és ezzel a szocialismus veszedelmének kisebbitésére, de hogy alaposan és gyökeresen gyógyíthatná meg a ráksebet, ez iránt a jelenlegi viszonyok közt semmi reményünk.

Hiszen először az államnak kellene törekedni arra, hogy

maga szabaduljon meg a liberális tőkepénzes párt uralmától. Pedig e pártnak megvan a maga liberális doctrinair kerete és ettől nem tágit, mert célját csak azon belül érheti el. Minden törvényt e keretbe kell gyúrni, másképp elveti azokat, Fordulhatnak ugyan elő esetek, mikor azon párttól is ki lehet csikarni egyes törvényeket, noha nem illenek a liberális doctrinair keretbe, a melyeket az idő és alkalom szükségesekül tüntetnek fel: ámde egy alapelvhez mégis mindig szívósan ragaszkodik. És míg ezen alapelvek uralkodnak, addig a munkáshelyzet alapos javításáról szó sem lehet. Hozhat ugyan oly törvényeket, melyek a munkásosztály helyzetét egy vagy más tekintetben enyhítik és pillanatnyi szükségleteken segítenek, de a társadalmat magát nem fogja visszaterelni ama természetes állapotába, melyben annak minden osztálya megtalálja az állásához mért jóllétet,

Ha az állam komolyan veszi feladatát, akkor első sorban az adóterhen kell könnyítenie. Ez az, a mi a tőkegazdálkodáson kívül leginkább előidézi a nép nyomorát és tönkrehajtását. Hiszen adórendszerünk szerint a legnagyobb terhet a munkásosztály, különösen a parasztnép viseli, míg a nagy tőke aránylag sokkal csekélyebb mérvben van megadóztatva. Az adó leszállításától irtóznak a liberális kormányok, mert az uralkodó tőkepénzes párt bajosan fog abba beleegyezni, hogy az ő tőkepénzét, jobban megadóztassák és ugyanakkor a munkásnép adóterhét megkönnyítsék; másrésről a modern államnak a liberális elvek szerinti fejlettsége annyira szaporította máj' a szükségleteket, hogy az adó leszállítására gondolni sem lehet, sőt inkább évről-évre emelni kell azt. A minden! kormányzó bürokrata elmélet egy oly nagyszerű és beláthatatlan hivatalnoksereget kivan, hogy az *erre* szükséges költség roppant összegeket nyel el. Hát még a miniszteri nyugdíjak! A bajt növeli még azon körülmény is, hogy a liberális elvek eltöröltek minden népjogot és ennek következtében minden állam arra van utalva, hogy egy rengeteg katonai hatalmat tartson készen és életét, jogait, érdekeit kifelé ez által védelmezze. Innét van, hogy jelenleg minden országban szüntelen szaporodik az adu. Hiába volt az indirect adórendszer behozatala, az is túlnyomólag a munkásnépre nehezedik.

Még egy eszközhöz folyamodott a zsákutcába került libera-

lismus: az önszegély eszközéhez; feltalálója Schulze Delitzsch. Ezen mentőeszköz, mely részben egyedi (individuális), részben társadalmi, abban áll, hogy minden egyes egyed törekedjék az önérzetnek oly magaslatára emelkedni, a hol tetterejének érzetében és tudatában megbecstelenítőnek talál majd minden külső alamizsnás segílyt és nyomora enyhítésére irányuló beavatkozást. Ilyen magaslatra csak szellemi képeztetés által emelkedhetik; ezt pedig szerezze meg magának a szükségszerűleg létesítendő munkásképző egyesületekben. Az ott szerzett szellemi tőkén rágódják aztán, a szegény munkás! Úgy látszik, hogy ezzel csak gúnyolni akarják a szegény munkást. Mert hogy szerezze meg magának ezt a szellemi tőkét a munkás, ha óráról-órára a kapitalizmus gépéhez van láncolva. Azonkívül a büszke önérzet még nem nyújtja az életfentartásnak szükséges anyagi kellékeit s a műveltség önmagában véve még nem ad kenyeret az éhező munkás családjának. Ha csak az önértől függne a munkásnép sanyarú sorsának enyhítése, akkor már régen meg lett volna oldva a szociális kérdés, mert tetterőben és önérzetben nem szenved hiányt a lenézett munkásosztály. Schulze-Delitzsch receptjének második része a társadalmi segélynyújtásra vonatkozik, mely a munkásosztály kebelében keletkezett szövetkezetek által történék olyképen, hogy külön-külön szövetkezetek szolgáltatnák a munkásoknak a nyers anyagot, fogyasztási cikkeket és a netán szükséges előleget és így biztosítanák létezését esetleg anyagi gyarapodását. A természetes associatio elve: életre való elv. De mint ilyen fejtetőre állít minden liberális elvet, Hiszen a liberalizmus első sorban is megvet minden ideális erkölcsi elvet, tehát a természetes szövetkezés elvét is, mert tisztán a kapitalizmusra építi hatalmát. Ezen nyugszik, ezen emelkedik hatalma. Az uralkodó rendszer mellett az ily természetes belső szövetkezeteknek is csak egy kilátásuk lehet, hogy jó alkalommal a tőkepénzes liberalizmus prédájául esnek. Voltak és nem lesznek.

Mint látjuk, a liberalizmus nem oldja meg a társadalmi kérdést. Isten nélküli állam es párt csak dissolúciót idézhet elő.

De nem fogja megoldani a szocializmus sem, mert a szocializmus épen úgy, mint a tőkepénzes liberalizmus, az esztelen atheismus elveire építkezik; már pedig egy atheista társadalmi rendszer

mindig csak bajt, veszedelmet hozhat az emberiségre, de nem áldást. Bármint rajong is a szocializmus a munkásnép helyzetének javítása mellett, mihelyt egyszer diadalra vergődnek, a munkásnépet ő is csak piedestálnak fogja tekinteni, melyre uralmát építi. Az istentagadó elemek mindig megtartják szocialistikus jellegüket, és cselekvésük módjának utóvégre sincs semmi más iránytűje, mit az önzés és haszonlesés.

Nem tagadjuk, hogy a szocialisták ezen általunk bőven kifejtett elve kecsegtetőleg hat az elnyomott munkás tömegre és hogy épen ott toborozza híveit, a hol legnagyobb a társadalmi nyomor és kiveszett a nép kebeléből a vallás, a pozitív vallás vigasztnyújtó ereje. El vagyunk rá készülve, hogy a szocializmus, ha csakugyan uralomra vergődik, még több és nagyobb keserűséget fog okozni a keresztény kath. egyháznak, – mint szenved most a tőkepénzes liberalismustól, mert hiszen maguk a szocialisták nyíltan vallják, hogy a kath. egyház az ő leghalálosabb ellenségük. Annyiban igazuk van, hogy már a kath. egyház létezése is egy folytonos kárhoztatása az atheizmusnak, melyre a szocialisták az egész társadalmi rendet akarják alapítani. E szerint a szocializmus legelőször is az egyháznak rohan neki, és olyan üldözést indít majd ellene, mely talán még rosszabb lesz, mint a hajdani pogány üldözések voltak, és ugyanoly tüzzel és keserűséggel fog dühöngeni, mint emezek dühöngtek az első keresztény századok alatt. Azon tény, melyet korunkban a szocialisták maguk kénytelenek konstatálni, hogy t. i. a hol a munkásnép a kath. egyházzal tart, a kath. papság befolyása alatt áll, ott izgatásokkal vagy semmire sem mennek, vagy igen nagy nehézségekbe ütköznek – mondom – ezen tényt nem fogják ők elfelejteni és a kath. egyháznak megbocsátani. No de ez ne rettentsen vissza bennünket. A pokol kapui nem vesznek az egyházon diadalt. A zivatar után ismét nyugalom következik.

IX.

A MODERN KORSZELLEM ÉS A MUNKA.

Üssük fel a társadalmi tevékenységet tárgyaló rég elmúlt idők évkönyveinek lapjait és azt fogjuk találni, hogy az emberi társadalom jólétének előmozdítására irányított bármilyen közhasznú munkának a jelszava: „ora et labora” volt. A „sötét kornak” gúnyolt munkásai előtt a tisztességes, bár fárasztó munka is imádságszámba vétetett, melylyel a munka nehéz járma alatt görnyedező ember Istene iránti természetzerű kötelezettségét lerotta, Istenhez, mind mindennek tulajdonképsni birtokosához való függő viszonyát beismerte. A modern korszellem megváltoztatta a régi társadalom munkás embereinek keresztény felfogását. A trónra emelt materialistikus korszellem száműzte a régi keresztény szellemet, s detronizálva (?) – legalább véleménye szerint – a hatalmas teremő Istent, az ember önistenítésére, mint alapra akarja fektetni a modern társadalom nagy épületét, melynek csarnokaiban ne hangozzék vissza az „ora et labora” régi erkölcsös jelszó, hanem a modern „dolgozzál vagy pusztulj”. Mint látjuk, a világboldogító (?) modern korszellem sem törölte ki az emberi élet programjából a fárasztó munkát, csak egyszerűen megrabolta az imádság égi köntösétől. És mivel takarja a munka meztelenségét? A kényszer zubbonyával, a rabszolga köntösével. Az ilyen munkán nincs áldás többé. Minél nagyobb az életszükségletek megszerzéséhez megkívántató kényszermunka, annál vehemensebb a megszenteltetett, az égiek mezétől megfosztott kényszerzubbonyban dolgozó munkások reakciója. A jelenkor szociális nyomorának egyik legpraegnansabb oka a keresztény hittől, a munka keresztény felfogásától való általános elpártolásban és annak okszerű következményében, abban a dívó vallási indifferentismusban rejlik,

melyben nemcsak a felsőbb, hanem az alsóbb társadalmi rétegek feltűnően leledzenek.

Nincs hit, nincs világosság. Sötét éj borult a munka embe-
reire: a hitetlenség sötét éjszakája. Az apostolok fejedelmének,
Simon Péternek szavai: „Mester, egész éjszaka fáradozván, semmit
sem fogtunk” (Luk. 5. 5.) rájőjenek a modern társadalom hitetlen
anyagelvi munkásaira. Még sohasem sürgött-forgott a társadalom
gnyyiia. sohasem fáradozol t, dolgozott annyit, mint manapság,
s még sincs áldás az ő munkáján. Miért? A hitetlenség sötét
éjszakáján dolgozik. Igaz ugyan, hogy – hála Istennek – sokan
vannak még, kik a hit világító fáklyája mellett munkálkodnak,
mégis fájdalommal ki kell jelentenünk, hogy nem az Isten szelleme
uralja többé az államokat és társadalmat, hanem az istentagadó
anyagelvi modern korszellem, a minden természetfölöttit tagadó,
a hitetlene égével nyilvánosan kérkedő szellem, nevezzük bár deis-
musnak, pantheismusnak, Darwinismusnak, Hegelianismusnak, leg-
főbb világépítő mesternek vagy divatosan „modern műveltségnek
és í'elvilágosodottságnak”.

Jól mondja P. Weiss Albert Mária*: „Hol vannak még azok
a katolikus nemzetek, hol azok a kormányok, a melyeket még
katolikusoknak lehetne nevezni. Nagyon jól ismerjük azokat az
országokat, a hol a katolikus egyházat elzárják a nyilvánosság
elől, nehogy valahogy megfosztassanak azon előnyöktől, melyek az
egyház kizárásával járnak; de nem ismerünk olyan országot, a
melynek nyilvános életében az egyház szabályzatai szolgálnának
zsinórmértékül, vagy a hol e szabályzatok akadály nélkül életbe
léptethetők lennének”.

A még · hívő köznép előtt megfoghatatlannak tűnik fel az:
hogyan juthatott az emberi társadalom egész odáig, hogy tagadva
minden természetfölöttit, a gyarló embert, a durva anyagot ültesse
a mindenható Isten trónjára; vagy pedig a teljes megsemmisülést
hirdetve, a reménységből táplálkozó emberiséget a jövő szebb remé-
nyétől is megfoszszza; de a komolyan gondolkodó előtt a közfelfogásnak
ezen általános depraválása csak logikus következménynek tűnik fel

* Apologie des Christenthums. Freiburg. Herder. 692. 1.

mindama, (elforgató keresztényellenes tanoknak, melyeket a legújabb kor bölcselei és tekintélyei (?) a múlt század közepétől kezdve korunkig, jobb ügyszó melót buzgósággal terjesztettek és terjesztenek. A felvilágosodottnak hirdett korszellem mint egy fürgeteg járja be az országokat és maga előtt tolja, vagy magával ragadja még azokat is, a kik különben hívő lélekkel igen, de az „elmaradottságitól való félelmükben a dühöngő korszellem elkeresztlénytelenítő befolyásának világos tudatával nem bírnak. Egy gomolyagban találjuk tehát a kath. egyház megsemmisítésére összeküzdött ellenségeket mind, körülvéve a megfélemlített uracskáktól és hi létől megfosztott nyers tömegektől. Ott látjuk a szabadkőműveseket, a liberalismust istenítő politikusokat, a modern műveltség és felvilágosodás közvetítőit és hordozóit a reform-zsidókat, a Hegelianismusként hódoló jogászokat, a darvinisztikus és hákelianisztikus eszmékkel szaturált orvosokat és physiologusokat; – mindmegannyian egy célból egyesülve: Krisztus egyházának mielőbbi megdöntése céljából.

Látva e csoportot, akaratlanul is eszünkbe jut a bírák könyvének következő része:* „*Sámson elméne és háromszáz rókát fogván, azok farkait egymáshoz foglaló, és fáklyákat köte közéjük. Ezeket tűzzel meggyújtván, elbocsátó, hogy ide s tova futkossanak; melyek azonnal a filiszteusok vetéseibe ménének. Ezeket meggyújtván, az összehordott gabona is és a szalmájában, álló is megége annyira, hogy a láng a szőlőket és olajfákat is föl emészté.*” Ilyen rókákkal hasonlíthatjuk össze a modern korszellem előharcosait és védőit. Bármerre futkossanak is, mégis egymáshoz vannak kötve az egyház ellen közös elhatározással vezetendő harcnak kötelékével. A Krisztus egyháza ellen nap-nap mellett szított gyűlöletük lángfáklyájával tűzbe borítják nemcsak az istenit és természetfölöttit, hanem az emberi társadalom termőföldjének vetését is: megsemmisítvén így a szociális boldogságot s felidézvén a szellemi éhínségnek ijesztő nyomoralakját.

A protestáns theologus, dr. Guerike a következőket írja „Handbuch der Kirchengeschichte” című könyvének 3. kötet 553.

* Bírák könyve 15. fejt. 4. 5 v.

lapján: „A szabadkőmívesség megmérhetlen csapást mért a pozitív kereszténységnek megsemmisítésére, midőn kalapácsával a pozitív kereszténységet, a mennyire csak lehetséges volt, dirib-darabra zúzni törekedett. Mindenben és mindenütt az volt legfőbb törekvése, hogy lealázza és megdöntse a kath. egyházat, a pápai primátust, a hierarchiát, a papságot, a szerzetesrendeket, a spécifíeé katolikus tanokat, intézményeket, szokásokat, és csak olyan katholicizinusnak szerezzon érvényt, mely kivetkőztetve lényegéből nemcsak sajátlagos életét, hanem az azt fentartó tanok tartalmát odadobván, a racionalismus, deismus, naturalismus és az ezekkel rokon irányok elveiből élőködve tengődnék”.

Ne feledjük, hogy a szép m3zbe burkolt liberalismus a kath. egyházzal szemben a türelmetlenségnek incarnatiója. A nagy tömeg megtévesztése céljából sokszor hangoztatja az „Isten” és „vallás” szót, de fogait csikorgatja mindannyiszor, valahányszor észreveszi, hogy az igaz vallásosság még mindig nagyobb fokot mutat, mint a milyen kedvére volna. Az igaz vallásosság megnyilatkozása úgy hat reá, mint a bikára a vörös posztó.

No de nem azért róka a liberalismus, hogy magán segíteni ne tudjon. Hogy ne tudja senki, hogy tulajdonképen kicsoda ő, az idealismus köpenyegébe burkolószik, mintha érezné, hogy csakis ideális cégér alatt prosperálhat. Hiszen épen ebben rejlik minden frázisnak roppant hatalma, hogy az ideális igazságot egy arra kitalált tetszetős, nagy hangzású szóval takarja be, mely aztán a nagy tömeg közé dobva, lelkesít és gyűjt. A szóban csak látszólag van az igazság, tényleg nincsen. Hányszor hallottuk már a liberális uraktól hangoztatni: „Oh mi legkevésbé sem akarjuk bántani a keresztény vallást, eszünk ágában sincsen, hogy a lelkiismeret szabadságát sértsük vagy korlátozzuk. A hit mi előttünk is ép oly szent, mint mindenki előtt.” És most jön a róka. „De a hit az ember szívébe legyen zárva, ne nyilatkozzék meg külsőleg, pláne ne oly módon, hogy ez által a másहितűek, más nézeteknek hódolók kínosan érintessenek. Mindenkinek szabadságában álljon olyan hitet formálni, vagy olyan valláshoz szegődni, mely természetének legjobban arrideál; – hiszen máskülönbén az ember legfőlségebb javában, t i. a szabadságban korlátoltatnék. Hogy a szabadság,

ezen legnagyobb emberi kincs megőriztessék, le kell döntenünk az egyház különálló intézményét, meg kell vizsgálnunk az egyházi törzskarnak egyháza érdekében hozott rendeleteit, a templomok belső falaira szorítanunk az istentiszteletet, mert a nyilvános istentisztelet megsérthetné a többi felekezeteket; gondoskodnunk kell az egyöntetű oktatásról az iskolákban; miért is a vallás óráit a minimumra kell redukálnunk, mert máskülönben visszamaradna az arany ifjúság a reáltudományokban; sőt a haladó nagyiparos iránti tekintetből, miután ez a világnak fentartó tényezője, be kell szüntetni a vasárnapi munkaszünetet, törölni a kath. egyház roppant sok ünnepeinek kötelező megünneplését. Az egyház tehet, a mit akar: de az állam polgárait ne kényszerítse olyasmire, mi által azok emberi szabadságukban korlátoztatnának, munkaerejük kifejtésében akadályoztatnának, vagy pláne a máshitűek botránkoztatnának.”

Íme így beszél a liberális férfiú. A nagy német költőkirály Mephistofelese sem beszélhetne ügyesebben, furfangosabban.

A modern kornak egyik jellegzetes (tipikus) alakjáról sem szabad megfeledkeznünk, mert épen ez alak az, mely a „modern felvilágosodás és műveltség” zászlóvivőjének tartja magát. Ez a mozaismussal és minden pozitív hittel régen szakított reformzsidó. Ennek az alaknak a megjelenése a társadalom és a politika felszínén megmagyarázza nekünk az antikatholikus iránynak törekvését és célját. A reformzsidó a XIX. századnak legnagyobb hőse, politikusa, ura. Az ő szavára hallgatnak nagyok és kicsinyek, óriás szellemének megnyilatkozását lesi naponta a politikai nagyság. És e széliek megnyilatkozik az általa lefoglalt zszurnalistikában, a modern kor legnagyobb hatalmasságában. Nap-nap mellett beszél a „szellem felszabadításáról a buta (?) hit tömlőcéből”; az „emberiségnek óriási haladásáról”, a mióta a butító hit láncait önmagáról lerázta; „a szívnek szabad fellélegzéséről” a mióta az isteni és egyházi parancsolatok korlátait átugorta; „az észnek szabad kutatásáról és annak korszakalkotó vívmányairól”, a mióta az egyház sötét tömlőcéből kiszabadult; „az emberek boldogságáról”, a mióta szabad szárnyaikon röpködnek; és a mi a fő: „az államok felvirágzásáról”, a mióta az aranyborjú uralja a kormányok embereinek

fejét és szívét. Csak a mióta ez új csillag ragyog az emberiség égboltozatán, hej csak azóta léteznek hősök és jellemeik.

Lehetetlen ide nem iktatnunk Crimin Ferencnek „Deutsche Weisen“ című szatyrikus versét:

Männer, Helden, Charaktere
Immer mehre, stündlich mehre,
Wie die Pilze wachsen sie.
Kur ein einz'ger warmer Regen
I'nd in allen Waldesschlägen
Sind sie da, – mann weiss nicht wie.

Ja auf Sonnenschein und Regen
Achten sie, auf allen Wegen
Kundig Zeichen zu verstehen:
Trotz den höchsten Kirchenhahnen,
Trotz den besten Wetterfahnen,
Wissen sie des Windes Weh'n.

Will's der Wind, und sie betkisstn
Sich, die Kirchen einzureissen,
Dreh'n der Klerisei den Strick:
Doch sie Kommen auf Verlangen
Mit Gebetbuch auch gegangen,
Stets nach* oben nur den Blick . . .

Deutsches Land,* sei ohne Sorgen,
Bist gerettet und geborgen,
Braust der Sturm auch dort und hie:
Männer, Helden, Charaktere
Immer mehre, stündlich mehre, -
Wie die Pilze wachsen sie.

Az általunk vázolt főalakhoz mint védőszellem csatlakozik a jogászok nem megvetendő serege, mely a rendőrbottal, mint hatalmi jelvénynyel felruházott államistenségben látja az emberiség legfelségesebb lényét. Eszménye: az omnipotens állam, egy VIII. Henrik, 1. Napoleon, vagy a szerencsétlen 11. József személyesítésével, kik

* Hát Magyarország?!

mindannyian az egyház leigázását tűzték ki életcéljukul. A modern kor jogászainak legfőbb törekvése a gallicanismus és febrómanismus egyház felforgató sarkelveinek mielőbb érvényre juttatásában rejlik. A liberális politikusok nagy seregét minek foglalnám keretbe? Úgyis ismeri mindenki. Ezek az urak mind csak egy célt ismernek: a katolikus egyház megdöntését, vagy legalább megbénítását. Nem tagadjuk, hogy tevékenységük másfelé is irányul: hiszen mint matadoroknak az emberiség anyagi céljait is szemmel kell tartaniok; de hogy végcéljuk első sorban az egyház megdöntése és hite külső megnyilatkozásának korlátozása, azt tetteik hosszú láncolata bizonyítja legfényesebben. Igenis ezt bizonyítja a hitetlen, frivolságban gyönyörködő, az egyháznak és hitének megtámadásában kéjelgő liberális napisajtó és irodalom, melyben a keresztény felfogást butaságnak minősítik, a bibliát dajkamesének deklarálják, a keresztény irodalmat kicsinylik, a keresztény lapokat, nehogy elterjedhessenek, a sötétkori felfogás terjesztőinek stigmatizálják. A hamis ráfogások egész özönét zúdítják azokra a népszónokokra, a kik elegendő bátorsággal bírnak a népnek az igazat megmondani, a néprétegek előtt eddigi hamis prófétáinak veszedelmes útjait leleplezni és Krisztus vallásának igazságát hímezés-hámozás nélkül a maga tisztaságában hirdetni. A keresztény igazságnak ilyen rettenthetlen bajnokait nem szívlelheti a reform-zsidó korszak hős publicistája. Az ostobaság bélyegét süti rá mindazokra, kik keresztény elveket hirdetni merészelnék; hogy gúny tárgyává tegye őket, kimondja: hogy azok a kath. középkori sötétencek még a fogalmat kifejező egyszerű világos szót sem értik. Így pl. a „Budapesti Napló” 1899. augusztus hó 17-ről oktatást ad a magyarországi keresztény néppártnak a konzervativizmusról; mert a néppártot olyan oktondinak képzei, hogy még azt sem tudja mi a „modern konzervativizmus.” (L. „Alkotmány” 1899. aug. 18-iki számát.) A fennevezett „Budapesti Napló” című zsidó matadorlap a következőkre oktatja a keresztény néppártot (azaz mondjuk ki magyarul: a következő sületlenséget fogja rá a néppártra; a ráfogás a zsidó zsumalisztikusok főprivilegiuma): „Nem konzervatív párt az, mely a meglévő törvényeknek (t. i. az egyházpolitikai törvényeket érti, mert más törvények revíziója nemcsak helyes, hanem szükséges

is a szerint, a mint a pénzsák szükségele magával hozza; más törvényeknek revíziója, mely mint tudjuk, rövid idő alatt tárgyalás alá vétetik, szabad is, meg helyes is s legkevésbé sem ütközik a konzervativizmusba; csak az egyházpolitikai törvények revíziója az, melyre való célzat vagy törekvés az állam mindenhatósága, a zsidók fellegvára elleni vakmerő merényletnek tüntetendő fel; miért? azt a zsidóság tudja legjobban) nemcsak megváltoztatását tűzte ki céljául, hanem egyenesen a törvények ellen való passzív rezistenciára buzdítja híveit, a mely ha a parlamentben nem is, de a parlamenten kívül hétről-hétre a törvényes intézmények felforgatása érdekében agitál. Engedelmet kérünk, a konzervativizmus a meglévő intézmények védelmét jelenti; a konzervativizmus küzd a régi rendnek megbontása ellen és irtózik a felforgatástól. Egy konzervatív párt útjába állhat a haladásnak, de nem ösztökél a hátramenésre. Konzervatív párt igenis az, a mely küzd a liberális vívmányoknak létrejövele ellen, de nem konzervatív párt az, a mely a szentesített törvényeken nyugvó állapotot visszacsinálni akarja. Legyünk már egyszer tisztában azzal, hogy a magyar politikai élet mostani tényezői közt nincs konzervatív párt, hanem igenis van egy felforgató párt, a mely a keresztény konzervativizmusnak bitorolt cégére alatt a forradalmat hirdeti, az ultramontanizmus forradalmát. „

Valóban megdöbbenő a katholikusan helyzete a jelenkor szellemi áradatában. Ha vallása sarktételeinek megtartása és respekálása érdekében száll síkra, akkor mesének, humbugnak deklarálja a modern sajtó az egész kereszténységet, tagadásba vonja Krisztus Istenségét s pénzt is fizet a páholy egy Renannak,* ha az egyház isteni alapítóját a tudomány frázisa alatt csak egyszerű jámbor embernek tünteti fel. A hitetlen modern szellem bő szarujából csak úgy özönlenek a frázisok a tudomány fejlettségéről, a modern vívmányok koloszális eredményeiről: az ember azt gondolná, hogy íme belecseppentünk egyszerre a rég álmodott aranykorba, a béke, a teljes megelégedés paradicsomába: ha nem kellene hallanunk a békebontó modern szellemnek rivalgását a nép elbutításáról az

* Félmillió frankot kapott munkájáért.

egyház által; a papok szellemi műveltségének hiányáról és a magas klérus megfoghatlan szellemi korlátoltságáról, midőn az egyház dogmáinak és parancsolatainak szigorú megtartására inti a hívő népet. A keresztény szellemnek békóbaferése minden téren, ez a modern korszellem bajnokainak és zászlóvivőinek főtörekvése. Ádáz munkáját már is siker koronázza; kiűzik lassan Krisztus szellemét az iskolából, gúnymosolylyal fogadják megnyilatkozását az intelligens világ nyilvános életében. Bármerre tekintünk, mindenütt az isteni és egyházi jogok szemérmetlen cynizmussal való áruba-bocsátását látjuk azon kapitalizmus és ennek faji képviselője érdekében, mely végkövetkezményében a pauperismust és a vigasztalan szegénység következtében proletárrá süllyedt népnek forradalmi kitörését idézi elő.

A legsajnálatosabb az egészben az, hogy a máskülönben tiszteletreméltó, nemesen gondolkozó, szívökben még hívő, tudományos apparátussal bőven rendelkező katolikusok is, inficiálva a liberális eszmék mérges maszlagjától, teljes erejükből tologatják a vallástalan korszellemnek szekerét. „Liberális, jó katolikusok”-nak nevezik magukat és mégis rajongnak egy felekezetnélküli államért, melynek egyedüli célja a keresztény szellemtől való teljes emancipáció, nemcsak politikai, hanem szociális téren is. A vallást a szív belsejébe szorítják vissza; a külsőleg megnyilatkozó embert tisztán a mindenható felekezetnélküli államnak követelik, sőt a kedves összhangban az isteni egyház sarkalatos elveinek a korszellem kívánalma szerinti megváltoztatását, másszóval az egyháznak meghunyászkodását a dicső (?) korszellem előtt sürgetik. Miért? „Propter bonum pacis”, mondják egyhangúlag.

Az efajta liberális jó katolikusokra vonatkoznak P. Weiss, Albert Maria következő szavai*: „Freigeisterei, Liberalismus und Leibäugeln mit dem Irr- und Unglauben hat die Kirche in alten wie in neuen Zeiten als die bitterste aller ihrer Bitterkeiten, als ansteckende Krankheit, als Verführung der Schwachen und verätherische Unterstützung ihrer offenen Feinde gebrandmarkt . . . Der Beginn der Krankheit ist fast immer im Leben selbst zu su-

* (P. Weiss. Apologie fies Chnstenthums V. köt. Die Vollkommenheit S5. lap.?)!

chen. Ist aber dort einmal der kirchliche Geist erloschen, so müsste einer kein Gewissen haben, wenn er sich nicht genöthigt sähe, sich in seinem Kopfe Grundsätze zurechtzulegen, mit denen er das Unbehagen seines Herzens beschwichtigen möchte. Das ist eine alte Erfahrung . . . Der Liberalismus in Glaubenssachen erklärt sich indessen nicht einzig und allein aus dem Leben. Es liegt ihm noch ein tieferer Sinn zugrunde. Es müsste gegen alle Erfahrungen der Geschichte zugehen, wenn unsere Zeit den Versuch, die Kirche auf diesem Wege zu untergraben nicht gemacht haben sollte. Die Formen ändern sich, die Sache bleibt die gleiche. Jedem grossen Abfalle oder Sturme folgte noch immer, wenn er sich an den unüberwindlichen Mauern der Kirche gebrochen hatte, des Bestreben, demselben Geiste, der im offenen Kampfe nicht gesiegt hatte, durch heimliche Minen oder in Verkleidung den Eintritt in die Stadt Gottes zu verschaffen. Den Arianismus löste der Semiarianismus ab, den Pelagianismus der Semipelagianismus, den Monophysitismus der Monotheletismus. Aus dem Kantianismus entstand die Sundflut kantianischer Theologien, aus dem gnostisch-manichäischen Pantheismus Schellings, der glücklicherweise todtgeborene Versuch von Rosenkrantz einen sogenannten katholischen Pantheismus als Lebensretter des gefährdeten Glaubens zuhülfe zu rufen. Was der Galvinismus in seiner unbeugsamen Schroffheit nicht erreicht hatte, suchte der Jansenismus durch Frömmelheit, Verschmitztheit und Geschmeidigkeit fertig zu bringen. Erwies sich der Caesaresapismus in seinen rohen Gewaltausbrüchen gegen die katholische Kirche zu schwach, so wollte der Gallicanismus dieselbe Aufgabe durch Heuchelei von Ergebenheit und grossmüthigem Wohlwollen lösen. Und so soll das, was der unverblümte Rationalismus und der radikale Unglaube der Gegenwart nicht umwerfen kann, durch den Liberalismus erschüttert und zerfressen werden, bis es beim ersten Windstosse von selbst zusammen bricht. Dass die, welche ihm Vorschub leisten, namentlich die, welche sich zu Werkzeugen dahingehen, ihn in der Kirche einzuschmuggeln, sich der ganzen Tragweite ihrer Bemühungen selten bewusst sind, geben wir gerne zu. Aber das ändert nichts an der Thatsache, dass es sich um Untergrabung des

Glaubens und um Auflösung der kirchlichen Gewalt und Ordnung handelt”.

Az uralkodó liberális modern korszellem mint látjuk a katolikus egyház alapította és inaugurálta rendet akarja megsemmisíteni. Ez tulajdonképeni tendenciája. Csakhogy nem vallja be nyíltan, hanem a hamis róka szavait utánozza, midőn hangoztatja: „én csak az elavult rendet, merev keresztény felfogást akarom összhangzásba hozni a modern kor divatos felfogásával, mely- mint mindenki észreveheti – az intelligens elméket dominálja, s domináló helyzetében minden intelligens embernek szívét és elméjét fogva tartja”. Nini a hamis. Azt gondolja, hogy más ember nem vonja le felállított tételének logikai következtetését, t. i. azt: túrje el az egyház, ha a korszellemet képviselő liberalismus a tökéletes harmónia létrehozása érdekében (?) az egyháznak egyes elavult (!) elveit, rideg felfogását megmásítja és partitúrájában az összhang kedvéért más hangjegyekkel – a liberális világnak tetszőbbekkel helyettesíti. Mi következik abból? Az, hogy a liberális concert partitúrájában hosszú pausával jelölik meg majd az egyháznak azon sarkalatos tételeit és elveit, melyeket Krisztus Urunk hangoztatott, melyekért a vértanuk vére folyt; hiszen elavultak – mondja a liberalismus – és vagy mosolyog e pokoli kijelentésén – vagy pedig komplementet vág a „jó katolikusok” intelligens seregének azért, mert ez rövidlátásában tapssal üdvözli a modern világ concertgyárosát. A példa ragadós. Az intelligens világ felfogása ráragadt az alsórendű rétegekre; csak a liberalismus szava hódít mindenütt, az egyház szavát a pusztában kiáltó szavának kell deklarálnunk az államkormány-fők nyilvános életének széles terén. Csakugyan sötét, mély sötét éjszaka borul a nyilvános társadalomra. Az ember dolgozik, fárad és mégsem fog semmit. Miért? Rajta van a hitetlenség sötét éjszakájának átka.

A modern szellem keresztényellenes közfelfogása nem maradhatott befolyás nélkül a munkára, a munkásnépre. Megváltozott, legalább mindennap tapasztalhatjuk, a munka nemesítő befolyásáról való felfogás, megváltozott a munkába mint imaeszközbe helyezett reménység. A modern korszellem romboló hatása a munkánál és a munkás embernél észlelhető legszembeütőbben. Átokká

lett a munka, rabszolgává a munkás. A modern liberális kapitalisztikus szellem vigyorog, a hit vigaszától megfosztott munkás átkozódik és dühöng. Szeretet hiányában a keblében élő izzó gyűlölet fegyverére bízta sorsa eldőlését. Lássuk a munkát a modern szellem hatása alatt.

A modern hitetlen korszellem első sorban kiölte az emberek szívéből a munka iránti tiszteletet és szeretetet és a hit ellen indított háborúban lerántotta a munkát a kötelesség magas piedesztáljáról, hogy azt a gyűlölt kényszerűség fertőjébe fullasztja. A fárasztó testmunka azelőtt a tisztelet tárgya, most a megvetés tárgya lett. Az ekkép lealacsonyított, lenézett testi munkának szomorú következményei nem maradhattak el. Lábra kapott a birtokos, vagyonos osztályok dolce far nienteje, mint a munkaiszonynak szükségképeni kifolyása; növekedeti a munka gyűlölet a vagyontalanok-roppant táborában. Vegyük elő e két osztályt t. i. a vagyonosak és vagyontalanok osztályát sorban. A vagyonos osztály javarésze tervszerűleg kultiválja az édes semmittevést; egész gondolatvilága azoknak az élvezeknek feltalálására irányul, melyekkel – minden testi megerőltetéstől menten – az unalmas időt kellemesen agyonüthetné. A kéjbe merült régi Róma, a hová a világtartományok összes gazdagsága és kincse szállítatott, tűnik fel újból, hogy gyászos sorsa újból ismétlődjék, u. m.: a végpusztulás és végromlás. Hiába tagadnók, a mindennapi tapasztalás kigúnyol minden tagadást; a vagyonosabb osztályoknál a komoly, kitartó munkától való irtózat roppant magas fokra hágott. Urak és hölgyek, plane ha milliomos parvenuk (tisztelet a kivételeknek) egyszerű járdataposokká, gyönyörhajhászó naplopókká alacsonyodtak le, akik az amusement-nál más foglalkozást nem akarnak ismerni. Egész életüket a színházak, bálók, concertek és változatosságot nyújtó fürdők látogatásában és freiientalásában töltik, és ha a zajos mulatságok saisonja rövid ideig szünetel és az unalmas órák borzadályukkal köszöntnek be, akkor az idegcsiklandozó sensualistikus, gő, erkölcsrontó francia regények és a puha ágyban délig való fetregés hivatvák arra, hogy a nyomorúságos időt a mulatságok saisonjáig úgy a hogy kitöltsék. Oh te nyomorúságos unalom! Hány uracskának és hány hölgyecskének drága életét mérgezted meg?!

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a vagyonosak és vagyontalanok között álló azon úri osztályt, mely nem rendelkezvén a „modern vagyonnal”, a könnyű szerrel való meggazdagodásnak útjaira lépett: a merész spekulációk, börzejátékok és szélhámos vállalatok vigyorgó ördögében imádván az emberi élet istenségét. Hogy erkölcsileg szabad, vagy tiltott járművön közeleg-e a „milliók” országa felé, azzal a meggazdagodni vágyók osztálya legkevésbé sem bíbelődik. Minek is törődnie vele; hiszen erkölcs, hit, istenes munka és több afféle kifejezés szerinte az elavult sötét korszakok lexikonjába valók. Ezen osztályt csak egy indok vezérli folytonos szaladgálásában, (mert nemes munkának nem nevezhetjük foglalkozását) a spekuláció hosszú arénáján: a milliók mielőbbi megszerzésének az indoka, hogy aztán édes semmittevésben, csakis az élvezetnek hódolva töltse élete napjait.

Es most nézzük a vagyontalanok, a munka nehéz járma alatt nyögők osztályát. Meg van fosztva minden keresztény természetfölötti kegyszertől, mely őt sanyarú helyzetével kibékítette, a menyeyei jutalomra való utalással sorsa békés eltérésére indította. Megrabolták legfőbb kincsétől: a vigasztaló hitnek kincsétől. Azelőtt még vigaszt lelt annak tudatában, hogy a mindenható Isten, a jószágos mennyei Atya szeretettel öleli keblére, s lépteit minden jóra vezérli; hogy nehéz munkáját meg fogja jutalmazni s letörli az izzadság verejtékes cseppjeit, melyek a terhes munka alatt homlokán gyöngyöznek. Az előtt várva várta a vásár- és ünnepnapot, hogy hódolatát közös imában leróhassa isteni üdvözítőjének, ki maga is a munka nehéz jármát vette magára és ezzel a tényével a munkát megszentelte.

A „modern míveltségnek és felvilágosultságnak” apostolai, zászlóvivői, a „humanismus evangyelistái” a szabadkőművesek csakhamar kikököcsítették a régi keresztény hit vágányából, hogy a kereszténységnek mint sötétkori ostobaságnak hirdetésével azt az újkori nagy gyárak és villamos telepek vágányaiba tereljék; hadd húzza ezeken az igát, míg meg nem döglik mint az igavonó állat. Megfosztatván ekként hitétől, a túlvilági boldogabb életbe fektetett reménységétől, a munkát *nem kötelességnek, hanem csak nehéz járomnak* tekinti, melytől mielőbb szabadulni óhajt, hogy azt a szerinte

ingyenélők nyakába tolja és szabad fellélegzésében a földi menyország gyönyöreit zavartalanul élvezhesse, a mint szerinte hosszú idő óta a semmittevésben élő tőzsdeurak, papok, nagyok stb. élvezik.

Ilyen a munkások általános felfogása manapság *a munkáról*. Ne is csodálkozzék senki azon, ha a modern korszellem által nagyra nevelt ilyenén felfogás testet öltve, a paradicsomot a földön keresi és gyönyörkelyhét mielőbb élvezni akarja. A modern hitetlen anyagi korszellem megtermé a maga gyümölcsét: a munkát gyűlölők hadát, mely szaporítatván a vallástalan és elégedetlen elemekkel, zúgó árként rohanja meg a modern társadalom nagy épületét. A benlakók már is rettegni kezdenek, a pénzbárók, kik még néhány év előtt a „papok gazdálkodása” fölött gúnyolódva a „felvilágosultság”-ot egekig magasztalták, most ijedezve karolják át tűzmentes pénzszekrényeiket, nem gondolva meg, hogy az áradatnak behatolásakor a nehéz pénzszekrény csak mélyebbre süllyeszteni a beléje kapaszkodókat. Vannak a pénzbárók között élme-sebbek is, kik a pénzszekrénybe nyúlnak, csakhogy az éhes alkalmatlankodókat – mint ők a rongyos munkássereget nevezik - megszelídítsék és ideig-óráig magukról lerázzák, vagy legalább maguktól távol tartsák. Így tett pl. a párisi Rothschild-család et Consortes. 1897-ik évi január havában azzal a kellemetlen hírrel lepik meg a párisi újságok a pénzvilágot, hogy a párisi munkássereg erős támadást akar mérni a Rothschildokra, miután megtudta, hogy a pénzfirma legalább is 1 milliárd, azaz 1000 millió frankkal rendelkezik. A mozgalom, szervezetségénél fogva, veszedelmes volt. Elejét kellett venni, mielőtt kitörne. A Rothschildchef a pénzszekrénybe nyúlt és 100 ezer frankot adott a városi tanácsnak azzal az utasítással, hogy az összeget Paris szegényei és ínségesei közöttossza szét. A mozgalom lecsillapult; a Rothschildok generositásának dicsőítésétől visszhangzott a földkerekségnek hegyevölgye; pedig aránylag csak annyit adott, mintha egy szolga 60 fit évi béréből egy krajcárt juttatna az éhező szegénynek.

Es csálhatatlanok-e ilyen eszközök? Erre adjanak választ a pénzarisztokraták. Ez csak jobb étvágyra gerjeszti a hitétől megfosztott, de földi gyönyört élvezni akaró munkástömeget. Vagy

kényszertörvények legyenek? A hitetlen, modern pénzarisztokraciának – feleletül az általam felvetett kérdésre – Schönai-Charoloth hercegnek a parlamentben a szociáldemokraták ellen hozandó kényszertörvények tárgyalása alkalmával mondott szavait idézem: „Wir wollen einen geistigen Kampf gegen die Sozialdemokratie führen, der wird bessere Folgen haben, als die Polizeigewalt. Ich bin der Meinung, dass die freie Discussion mein' nützen wird, als alle polizeilichen Mittel. Wir sind in Deutschland im Begriffe, die Ideale zu verlieren; wir leben in einer Zeit des Materialismus und des Streberthums. Ja meine Herrn, habet die Brüder lieb, übt werthätige Nächstenliebe, übt Barmherzigkeit, thut das Eure in den Kreisen, in die Gott euch hingestellt hat, und wirkt auf Erhaltung der Ideale im Volke, das wird auch ein Stück Socialpolitik sein und nicht das schlechteste.”

A helyzet valóban megdöbbentő. Ki tudja megjósolni, vájjon a dolgok ilyen fejlődése mellett úgy 50 év múlva fenn fognak-e állani a trónok, vagy porba döntve a republika – igaz nem minden vérontás nélkül – foglalja-e el helyüket? Iszonyú lejtőre jutottunk, melyen rohamosan halad lefelé a jelenkor társadalma. Europa országaiban dívik az erőszakos vagy szelídebb „kulturharc” s ez megkeni, csiszolja a lejtőt, hogy mennél gyorsabban guruljunk le rajta.

Tán nincs messze az idő, a midőn a modern liberalismus előharcosainak bevehetlennék képzelt épülete lángba borul épp úgy mint 1870-ben Parisban. A megdöntött trónok, a felforgatott, oltárok oszlopai mellett azok végeztetnek ki, kik vakságukban a, társadalmi rendet aláaknázták. Ez képezendi majd a kereszténység és a kath. egyház ellen célzott nagy drámának utolsó jelenetét.

A rémszellem kísértget mindenütt, A liberálisok szeretnének megszabadulni az általuk felidézett rémszellemtől. Vakmerőségüket és perfid eljárásukat mi sem igazolja jobban, mint azon merészségük, hogy a forradalmi szellem előbukkanását az egyház és papságának rovására írják. Az igazságos történelem más Ítéletet mondand majd. Egyszerűen azt fogja mondani: a XIX. és XX. száza i modern liberális-társadalmi forradalomnak előkészítője azon hitetlen liberalizmus vala, mely a legfőbb isteni tekintélynek tervszerűen

keresztülvitt aláásásával csak a szociális forradalomnak útját egyengette. Rája illik majd Eichendorf Józsefnek következő*) verse:

„So habt den Zeitgeist ihr gebraut, gemodelt
Und wie so lustig dann der Brei gebrodelt,
Ihm eure Zaubersprüche zugi-jodelt. -
Und das nun gährt und schwillt und quillt – was Wunder
Wenn platzend dieser Hexentopf jetzunder
Euch in die Lüfte sprengt mit allem Plunder”.

Az anyagelvi hitetlen, modern korszellemnek harmadik végzeteljes hatása a munkára abban áll, hogy szétszakítván a keresztény hittől áthatott munkást és munkaadóját összekötő szeretetnek köt lékét: *az egyszerű munkást a munkaadó könyörületének vagy könyörtelenségének dobja oda prédául*. Volt idő, a midőn a társadalom bármínemű munkaadó osztálya, lett legyen az akár nagybirtokos, kisbirtokos, egyszerű gazda vagy iparosmester, a keresztény szeretet kötelékével fűzte magához az alárendelteket mind, hogy megossa velük szívét, hajlékát, asztalát mindaddig, míg a becsületesség és tisztesség útján halad. Ma már rémitő szakadás választja el a felsőbb néposztály-rétegeket az alsóbbaktól, a munkaadót az egyszerű munkástól. Jól mondja Schceben (Periodische Blätter IV. köt. 565. 1.) „Határozottan ellenséges állást foglalnak el egymással szemben az Isten rendeletéből egymás támogatására rendelt osztályok; egymás iránti gyűlölségük felülmúlja a legborzasztóbb absolutistikus korszakok osztálygyűlöletét.” A liberálisoknak nagyon rosszul esik annak kénytelen kellelten beismerése – hogy dacára a legszélesebb alapokra fektetett, fennen hangoztatott humanizmusának, melyet az állatvédő egyletek létesítésével az oktondi barommal szemben tanúsítani igyekezett – a néprétegek csak a gyűlölet fegyverét villogtatják maguk fölött. Nagyon kevesen vannak ma már, a kik a liberalizmus „békecsókjával” megelégednének, azt a munkatársak ajkaira cuppantanák. Csak nézünk szét egy kicsit a nagy városokban, a hol – mint mondják - az emberszerető, mindig szeretetreméltó liberális urak laknak; vizsgáljuk a néposztályokat sorban u. m. a hivatalnok, a gazdag kereskedők, a pénzbárók, az egyszerű kisiparosok és a nyüzsgő munkások nagy osztályát és észre fogjuk venni a gyűlöletnek lángját,

mely az alsóbbrendűek lakhelyeiből kitörve, a magasabbrendűek, a lelebbvalók épülete felé tör. Az alárendelt hivatalnok telve keserűséggel a bosszút táplálja szívében jobban szituált felebbvalója iránt; a munkástömeg panaszkodik csekély munkabére fölött és ég a megtorlás vágyától; szeméből a belső düh, gyűlölet és bosszú villámai cikkáznak, valahányszor egy ezüsttel kirakott fogat robog el mellette, vagy tekintete a díszes paloták ablakain át a keleti fényüzéssel és raffinírozott kényelemmel berendezett termekre esik. Ökölbe szorított kezekkel várja a megtorlás óráját. A dúsgazdagok, a pénzbárók is látják az őket fenyegető veszély nagyságát. Inognak és remegnek: nem hisznek többé a szuronyok és ágyuk hatalmában, mert jól tudják, hogy a pokoli gyűlölettől szaturált ember hatalmasabb, erősebb, gyilkolóbb az Uchatius és Krupp-féle ágyúknál. A szenvedély a legirtózatossabb hatalom. Ezt a durva és kitörésében pokoli tüzet okádó szenvedélyt szabadították lel a modern korszellem nagymíveltségű tudósai, midőn palám et publice hirdetik: „a keresztény istenről szóló tan dajkamese – a keresztény istent – hála a dicső tudománynak – leálcaztuk és látjuk, hogy azzal csak az ostobákat lehet rémítetni és ijesztgetni”. Az elvetett mag megtermé a maga gyümölcset: a munkát gyűlölő és csak a bosszú óráját leső, mert istennőikül! proletár munkásokat. A régi pogány társadalmat látjuk szemünk előtt: az úri és modern rabszolgai társadalmat. Az összetűzés e két osztály között csak idők kérdése. – Az eredmény előrelátható; az úri, azaz a pénzosztály már most remeg; a rabszolga osztály remény telten várja a vaskarja által kivívandó földi menyországot.

A modern anyagelvi korszellemnek negyedik kárhozatos befolyása a munkára abban is nyilvánul, *hogy a keresztény szeretet angyala sirra távozik a hitetlenséggel vagy legalább vallási közömbös-séggel túltelített műhelyekből*. Mit is keresne az ottan, a hol munkaadó és munkás csak gyűlölettel néznek egymásra s egyikét másikat csak az üzlet és kenyérkereset kényszere tartja össze. Régen volt az, a mikor a keresztény könyörület és szeretetnek angyala felkereste a nyomor és Ínség hajlékát, hogy enyhületet hozzon, a keresztény szeretet cselekedetének gyakorlására inti vala a munkaadót a munkással és családjával szemben. A modern korszellemtől

áthatott munkaadó nem ismerheti a szeretet angyalát, hiszen a hittel együtt kiköltözött szívéből a szeretet is. A munkaadó csak üzletet ismer, felebaráti szeretetet munkásával szemben – aki szerinte úgyis csak modern rabszolgája, nem gyakorol; minek is? A keresztény szeretet csak apasztaná nyereségét, megbénítaná haladását, késleltetné a „millióso” házába való bevonulását; egy szóval megkeserítené az élvek gyönyörpoharát. A kirándulások, bankettek, házi jour fix-ekkel összekötött diner stb. kerülhetnek ezekbe – se baj – hiszen az ember úgyis csak egyszer él; de a nyomor enyhítésére fordítóit egy firt vagy még kisebb összeg ez már apasztja a jövedelmet, megkeseríti az életet. Hej be kár, hogy a magas kormányok valami kitüntetést, rangot, rendjelt nem helyeztek kilátásba azok számára, a kik telivér demokrata (?) létükre, az igazi szemérmes szegények nyomorának enyhítésére, a munkások közötti ínségnek eltávolítására tetemes áldozatokat hoznak – akár titokban, hogy ne tudja a bal mit cselekszik a jobbkez; – bizonybizony sokan kopogtatnának a kormányférfiak ajtaján, fitogtatnák áldozathozatalukat, csakhogy mielőbb szabaduljanak a demokrata légkörből s rendjellel mellükön phariseus módon hirdessék: „én még sem vagyok olyan mint a lobb”. Oh dicső liberális egyenlőséget hirdető korszellem, vájjon nem pirulnál mindezek láttára? Inkább pirulnál, csak a nyomor alakja költöznék el körünkből.

Nem tagadjuk, hogy a társadalom égboltozatán mindinkább tömörülő vészfelhők jó előre figyelmeztették az uralkodó társadalmi osztályokat a közelgő veszélyre s arra is bírták, hogy legalább némi praeventív eszközökről és módokról gondoskodják, melyekkel a veszély kitörését ideig-óráig elodázhathaták. Csakhogy ezen óvintézkedések minők: pl. a liberális betegsegélyző egyletek, államilag elrendelt fogyasztási szövetkezetek, baleset elleni biztosítások, munkásvédegyuletek stb. nem a keresztény felebaráti szeretet hajlékai, hanem egyszerűen a szükség parancsolta védvárak. Úgy tűnnek fel, mint a tömlöcök zárkái, melyekben a kényszer befolyása alatt az állam közegei tálalják fel a gazdagok asztaláról lehullott morszákat a bennülő szegényeknek. Az igaz keresztény szeretet angyala kiköltözött a helyiségekből – hiszen államrendőri felügyelet alá helyezték – s visszatért a kereszténység szeretetházaiba, hogy eny-

hítse a nyomort, Istenhez emelje a szívet, a földöntúli boldogságnak reménységével kecsegtesse a fáradt kebleket. Ezer meg ezer hithű katolikus gyakorolja a keresztény irgalmasság cselekedeteit a keresztény kórházakban, keresztény munkásegyletekben, legényegyletekben stb. anélkül hogy földi elismerésre, jutalomra gondolna. Csak ilyen szeretet mívelhet csodákat, mert mint szt. Pál mondja*: „*a szeretet tűrő, hegyes: a szeretet nem irigykedik, nem cselekszik rosszul, nem fuvalkodik fel, nem nagyravágyó, nem keresi a magáét, nem gerjed haragra, nem gondol rosztat, nem örül a hamisságon, az igazságon örvend; mindent elvisel, mindent elhisz, mindent remél, mindent elszenved.*”

A modern korszellem által nyújtott segély csak kényszer-alamizsna számba megy, melylyel hivalkodik a „liberális, felvilágosodott” adakozó s melyet haraggal fogad az ínségben levő szegény munkás. Sőt bátran kockáztathatjuk azon állításunkat, hogy a munkások nyomorának enyhítésére irányult modern törekvések és intézmények létesítésénél az oroszlánrész azon hithű keresztény katolikusokat illeti, kik a második parancsolattól „*szeresd felebarátodat, mint tenmagadat*” áthatva, a nyomorgó munkásban, szegényben is, testvért látva, felsegélyezését, a nyomor iszapjából való felemelését célul tűzték és tűzik ki maguknak. A munkást csak a keresztény önfeláldozó szeretet mentheti meg.

A modern korszellemelek legkárhuzatosabb befolyása a *munkásosztálynak tervszerű lelkiismeretlen kizsákmányolásában* nyilvánul. A modern korszellem zászlóvivői már régen ledöntötték azon keresztény sánctalakat, melyeken belül a keresztény munkás biztosnak érezte magát a kizsárolásnak nekiindított hadai ellen. Ma már védtelenül áll a prédázó korszellemmel szemben. A szabad költözködés törvénye tág kaput nyitott a városokba özönlő tömegeknek, mi által a lelkiismeretlen gyártulajdonosoknak oly „vég nélküli csavart” adtak kezébe, melylyel tetszésük szerint szoríthatják a munkások napibérét. Az iparszabadság a kisiparost szolgáltatta ki a nagytökének, míg a szabadverseny silány portékájával a fogyasztó közönséget károsítja meg. Mit mondjunk az

* I. Cor. 13. 4-8.

uzsorások, különösen a gabonauzsorások fortélyos üzelmeiről? Száz-
ezreket juttatnak koldusbotra s még hajuk szála sem görbül meg.
A terményárakat nem a közmegegyezés mint a közszükségnek folyo-
mánya, hanem a tőzsdeurak szeszélye és önkénye állapítja meg.
A povel-munkáról, a hamisításokról, a szolid munka hiányáról nem
is beszélünk. Mindenütt tapasztaljuk, hogy az egyszerű munkás
géphajtó kerékké süllyedt s mint ilyennek sem vásárnapja, sem
ünnepe, sem erkölcsi szabadsága és tudata nincsen. Jól mondja
Ketteler püspök: „Ne ringassuk magunkat csalódásokban, mert
igaz, hogy úgyszólván az egész munkástömegnek, tehát az összes
emberiség jó nagyrészenek anyagi existenciája, családi tűzhelye,
mindennapi kenyérférgése a modern államok keretében a piac és
terményárak ingadozásának van alávetve. Mily érzelmeket gerjeszt-
het egy szegény munkás szívében annak tudata, hogy immár min-
den szükségében a piac esedékességére van utalva! Ez a liberális
Európának rabszolgapiaca a maga frivolitásában, a mint azt a humá-
nus(?), felvilágosult, antikeresztény liberalizmus és szabadkőművesség
léptette életbe. Nem képzelhetünk sajnosabbat, mint azt, mikor a
nagy munkástömeg a világpiacon álldogál és lesve lesi a munkaadó
urat, hogy annak mindennapi kenyere fejében saját személyét áruba
bocsáthassa. Keblét a bizonytalanság érzete kínozza, mert nem
tudja, vajjon mára megvásárolva, holnap újból nem álland-e kenyér
és hajlék nélkül a modern rabszolgaság tágas piacán. Az ily álla-
pot tengerré alakítja a nagy társadalmat, mely a felbőszített ele-
mektől korbácsolva, romboló hullámain magásra csapja fel.” Ezek
után ne is csodálkozzunk azon, ha az elkereszténytelenített, minden
nemesebb ideáltói megfosztott, a tőke kizsákmányoló hadával szem-
ben védtelenül álló munkástömeg titáni nyers erejében bízva, a
francia Commune 1871-ki véres forradalmára visszaemlékeztető
nyílt lázadással fenyegeti a szepegő társadalmat. Hiszen erre lázítja
a szociáldemokratia legnagyobb apostolának Marxnak még 1871-
ben a francia Gommunenek május 21-29-iki véres napjai után
kiadott következő manifestuma: „Nach den Pflingstsonntag 1871
kann es keinen Frieden und keine Waffenruhe mehr geben zwi-
schen den Arbeitern Frankreichs und den Aneignern ihrer Arbeits-
erzeugnisse. Die eiserne Hand einer gemietheten Soldateska mag

beide Classen für eine Zeit lang in gemeinsamer Unterdrückung halten. Aber der Kampf muss aber- und abermals ausbrechen in stets wachsender Ausbreitung, und es kann kein Zweifel sein wer der endliche Sieger sein wird, die wenigen Aneigner oder die ungeheure arbeitende Majorität. Und die französischen Arbeiter bilden nur die Vorhut des ganzen modernen Proletariates . . . Wo immer und in welcher Gestalt immer und unter welchen Bedingungen immer der Klassenkampf irgend welchen Beistand erhält, da ist es auch natürlich, dass Mitglieder unserer Association im Vordergrunde stehen. Der Boden, aus dem sie emporwächst, ist die moderne Gesellschaft selbst. Sie kann nicht niedergestampft werden durch noch so vieles Blutvergiessen. Um sie niederzustampfen nüssten die Regierungen vor allem die Zwingherrschaft des Kapitals über die Arbeit niederstampfen, – also die Bedingung ihres eigenen Schmarotzerdaseins. Das Paris der Arbeiter mit seiner Commune wird ewig gefeiert werden als der ruhmvolle Vorbote einer neuen Gesellschaft. Seine Märtyrer sind eingeschreint in dem grossen Herzen der Arbeiterklasse.” íme a jövő képe.

A munka kizsákmányolásának eredménye: *a pénzgazdagságnak összpontositása egyesek kezében.* Ennek következtében két táborra oszlik a társadalom: a roppant gazdag kicsi táborára és a szegények ijesztő nagy táborára. A modern liberális korszellem gazdálkodási rendszerének más következménye nem is lehet, minthogy növelvén a kevés kapitalista urak gazdagságát, növelje az elszegényedők táborát. Ha a vagyon (pénz) csak kevesek kezében foly össze, akkor a nagy tömegnek okvetlenül el kell szegényednie. A modern korszellem a maga merkantil irányzatával csak a milliomosok, a kapitalisták hatalmát izmosítja, a mi végkövetkezményében a legrosszabb nemzetgazdászati rendszer, melynek csak egy folyamánya van: *a nagy néptestnek anyagi és erkölcsi romlása, pusztulása.* Hiszen ki ne tudná, hogy minden kényelmet biztosító nagy gazdagság egyrészt renyhévé, a szegénység iránt érzéketlenné, másrészt élvhajhászóvá, a pénz praepotenciájának tudatában vakmerővé, elbizakodottá, másokkal szemben az utálatos dölyfnek rabszolgájává teszi az embert: ellenben a szegénység az elkeseredettség, meg-

elégedetlenség és osztálygyűlölet országába vándorol, hogy a polki szelleme! magába szívhassa és lángját alkalmas időben a gazdagok vérében elolthassa. Szegények voltak és lesznek is, a; igaz: de a szegények és gazdagok közti szakadás – eltekintve a pogány kortól – még sohasem volt olyan nagy, mint manapság. A szocialista munkások mozgalma csak egyszerű gyümölcse a kapitalisztikus tendenciáknak hódoló nemzetgazdasági rendszernek. A ki kapitalistákat és milliomosokat nevel, az egyúttal neveli a szociáldemokrata csemetéket is. Mert ne feledjük soha, hogy ív kapitalisztikus szelleme ép oly forradalmi, mint a szociáldemokráciáé. Az utóbbi csak árnyéka az elsőnek: sarkon követi mindenkor és mindenütt.

Nagy tévedésben van a modern korszellem, ha azt gondolj;:, hogy a kapitalista urak gazdagsága, vagyona, – mióta a pénz hatalmat jelent és képvisel, – fejleszti az államhatalmat is. Ép ellenkezője az igaz. A tőke a legterméketlenebb az államra nézve, mert a legkevésbé fogható adótárgyat képezi. Ha csupán a kapitalista urak kezében van a pénz. akkor az állam koldulhat; mert. nem lévén mivel megterhelnie a népet, a pénzbárókra hiába veti szemeit; azok el tudják dugni pénzüket úgy. hogy még az állam rendőrszeme sem találja meg. Oh korántsem boldog az az állam, mely egynehány milliomossal és millió meg millió szegénynyel rendelkezik; hanem boldog az, melynek anyagilag jól szituált középosztálya, van. Az állam hatalmát egy úgy politikailag mint közgazdaságilag jól. rendezett középosztály képezi.

A statisztika a birtokos osztály pusztulásának nagyon szomorú képét tárja elénk. Így pl. Budapest lakossága jó $\frac{1}{3}$ részben zsidó és a házak 50% az ő tulajdonát képezi. Bécs város összes lakhelyiségeinek 40%-a kapitalista zsidók kezében van és vagy 80% hypothekáris követeléseik vannak. 1848 előtt alig ö milliomos volt Berlinben, 1876-ban már 6 hatvanszoros milliomost. 12 harmincszorosát és legalább 100 két-háromszoros milliomost tüntet fel. Hát szegény Magyarország birtokos osztálya hová lett. A párisi Rothschild, ki 1875-ben halt meg, egy milliárd frankot hagyott hátra. A Rothschildok vagyona manapság 19 milliárdot tehet ki. Az államok mindenütt a kapitalista urak könyörületéből élnek. A nemzeti vagyont az államadós-

ságok kamatai emésztik fel; az pedig kivétel nélkül a pénzbárók kasszájába vándorol. Az államok függnek a kapitalizmustól és ebben a tényben rejlik magyarázata az állam kormányfőfőiainak részrehajlásának a kapitalizmus iránt. Kényszerhelyzetben vannak, istápolják tehát a dívó pénzhatalmat addig, míg lehet. Érzik, hogy tehetetleneknek bizonyulnának be a tőzsdevagyon abszolút hatalmával szemben. A tőzsdének legjobb barátja a liberalismus. Úgy látszik elválaszthatlanabbak mint Castor és Pollux, meri a legtehetségesebb államférfi is, ha uralkodni akar, első sorban a kapitalizmus kegyeit hajhászsa; érzi, hogy máskülönben vége szakad uralkodásának és tehetségének. A jelenkor uralkodó pártja a tőzsde és annak matadorjai. A liberális eszmén álló államot a tőzseurak képviselik. Es mi következik mindebből? *Az államfentartó rétegeknek elégedetlensége és lázadása azon osztály ellen, mely könyörület nem ismerve, a pénzsákot töltögeti és őrizgeti.* Végezetül ide iktatjuk P. Weiss Albert intő szavait: * „Darüber wird nun wohl ein Streit nicht mehr möglich sein, dass solche Zustände, welche das todte Geld sogar, nicht blos das auf Risiko angelegte Kapital, auf Kosten der Arbeit so enorm fruchtbar machen, wie man sagt, nicht mehr haltbar sind. Entweder müssen sich die Arbeiter aus solch einer Zwangslage mit Gewalt und Unrecht befreien, oder man muss auf rechtlichen Wege ihnen zu ihrem Rechte verhelfen. So aber, wie es jetzt steht, raubt alles an ihnen, was rauben kann. Das Kapital nimmt ihnen die sauer verdienten Gebrauchswerte der Arbeit weg, das Gold saugt ihnen vollends selbst die Verbrauchswerte der Arbeitskraft aus den Knochen. Hier muss eine Aenderung eintreten, ob es unter denen, die uns bisher gefolgt sind, noch einen gibt, welcher im Kruste glaubt, es könne eine Besserung der volkswirtschaftlichen Zustände nur dadurch zustandekommen, dass man die längststörproben Grundsätze des Christenthums den sogenannten modernen Anschauungen von Kapital und Zins zum Opfer bringt, wissen wir nicht. Wir für unsere Person, und wir denken alle, demon es ernstlich und redlich um wahre Besserung der socialen Übelstände zu thun ist, bleiben bei den

* P. Weiss Albert Mária O. P. „Die Gesetze für Berechnung von Kapitalzins und Arbeitslohn“ Herder. Freiburg.

alten christlichen Grundlehren der Gesellschaftsordnung; auf die allein ein erträgliches öffentliches Leben sich bauen lässt.

Különben a jelenkori liberális manchester gazdálkodási rendszert senki sem ítélte el jobban, mint maga II. Vilmos német császár az államtanácsban 1892. február hó 14-én tartott beszédjében, melyben rámutat azokra a gyógyszerekre, melyekkel a társadalmi betegséget gyógyítani, a nagy néptestet a szociáldemokrácia vaskarjaiból kiragadni lehetne. A német császár hatalmas beszédének következő passusaira tesszük figyelmessé a t. olvasót: „Der den Arbeitern zu gewährende Schutz gegen willkürliche und schrankenlose Ausbeutung ihrer Arbeitskraft, der Umfang der gemäss den Geboten der Menschlichkeit und der natürlichen Entwicklungsgesetze einzuschränkenden Kinder-Arbeit, die Berücksichtigung der für das Familienleben in sittlicher und wirtschaftlicher Hinsicht wichtigen Stellung der Frauen im Haushalte der Arbeiters, sowie andere damit zusammenhängende Verhältnisse des Arbeiterstandes sind einer verbesserten Regelung fähig. Dabei wird mit sachkundiger Besonnenheit erwogen werden müssen, bis zu welcher Grenze unsere Industrie eine durch strengere Vorschriften zu Gunsten der Arbeiter erhöhte Belastung der Produktionskosten ertragen kann, ohne durch den Wettbewerb auf dem Weltmarkte die lohnende Beschäftigung der Arbeiter beeinträchtigt zu sehen. Dadurch würde statt der Förderung eine Schädigung der wirtschaftlichen Lage der Arbeiter herbeigeführt werden. Um diese Gefahr zu vermeiden, bedarf es eines hohen Maasses weiser Besonnenheit; denn eine glückliche Lösung der herrschenden Fragen ist umso wichtiger, als dieselbe mit der von mir angeregten internationalen Verständigung über dieselben in ersichtlicher Wechselwirkung steht. Nicht minder richtig für die Sicherung eines friedlichen Verhältnisses zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern sind die Formen, wie den Arbeitern eine Gewähr dafür zu bieten ist, dass sie durch Vertreter, die ihr Vertrauen besitzen, an der Regelung der gemeinsamen Thätigkeit beteiligt und zur Wahrnehmung ihrer Interessen befähigt werden. Es wird anzustreben sein, Vertretungen der Arbeiter mit staatlichen Werk- und Aufsichts-Beamten in Verbindung zu setzen, dergestalt Formen

und Ordnungen zu schallen, wodurch den Arbeitern der freie und friedliche Ausdruck ihrer Wünsche und Interessen ermöglicht, und den Staatsbehörden Gelegenheit geboten wird, durch Anhörung der unmittelbar Beteiligten fortlaufend über die Verhältnisse der Arbeiter unterrichtet und in Fühlung erhalten zu werden. Ich bekenne gern, dass gerade auf diesem Gebiete nicht alle wünschenswerten Verbesserungen durch staatliche Massnahmen allein erreichbar sind. Der freien Liebesthätigkeit der Kirche und der Schule verbleibt daneben ein weites Feld segensreicher Enthaltung, wodurch die gesetzlichen Anordnungen zu voller Wirksamkeit gebahnt und befruchtet werden müssen. Vorlagen werde ihnen unverweilt zugehen...“ Íme, így ítéli el a liberális manchester-gazdálkodási rendszert egy koronás fő.

X.

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS MEGOLDÁSA VAGYIS A TÁRSADALMI BAJOK ORVOSLÁSA.

Rövid történeti tényekre támaszkodó fejtegetésünk arról győzhet meg mindenkit, hogy a szociális kérdés, bár különfélék voltak okai, csak ott és akkor vált akuttá, tört ki forradalomban, a hol és a mikor a kérdéses társadalmi osztály szívéből kiirtották a vallást, gúny tárgyává tették a vallás legmagasztosabb érzületének külső megnyilatkozását. A láthatlan isteni hatalomtól való félelem visszaszorította a legalitás medrébe a háborgó kedélyeket, megtörte a forradalmi hullámok tomboló erejét. Még a hamis vallások is odaállítják az ember elé a láthatatlan mindenható isteni lényt, mely az emberek sorsát intézi, a törvénytelenséget igazsága hatalmával sújtja. Az Istenségben való hit borzadálylyal és félelemmel töltötte el a szegénységet, zabolázta szenvedélyeit, fékezte forradalmi kitöréseit. Látjuk, hogy az atheneiek Solon idejében uralkodott min den nyomorúságuk dacára sem vetemedtek brutális tettelegességekre. mert a virágzás korát élő vallások, a szívekben mélyen meggyökeresedett isteni félelmök erős láncra verték a szenvedélyek vad szellemét. Ugyanezt tapasztaljuk a rómaiaknál a köztársaság korszakában.

Egészen másképp áll a dolog Egyiptomban. A lázadó tömeg élén egy pap áll, ki megfélelmezve hivatásáról, a szentélyek lerombolására vezeti a szenvedélyétől elvakított vérszomjazó tömeget. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a hitetlenség csak durva ösztökéje a szilajkodó lázadási szellemnek. A római köztársaság utolsó korszakában véres hullák fedik a város tereit, a szentélyek tornácait – miért? mert lábra kapott a hitetlenség, diadalt ült a szemérmetlen erkölcstelenség, izgató szerekre volt szüksége,

hogy vadságát kielégíthesse. Megtalálta, a mit keresett: az irtó polgárháborúi kitűnő izgató szernek vált be. A XV. és XVI. századbeli németországi parasztlázadások egyik oka szintén a rohamosan terjedő tévtanokban. hamis erkölcsi elvekben rejlik. A nagy francia Forradalom a legmeztelenebb hitelenséget írta forradalmi zászlójára”.

A vallásos nép. még ha annyira nyög is az ínség és nyomor nehéz keresztje alatt, ritkán lázad fel; tűr sokat, de törvénytelen-séget nem követ el; durva erőszakoskodásra nem ragadtatja magát; érzi, hogy Isten keze erősen tartja szenvedélye gyeplőjét. A jelenkorban is csak ott törnek ki munkáslázadások, a hol a munkás-tömeget a hitelenség szelleme uszítja véres felkelésekre, a fennálló társadalmi rendszer törvényellenes, erőszakos fel forgatására.. A lüttichi és borinagei véres munkáslázadásokba! csak a hitetlen munkássereg vett tevékeny részt, míg a hívő nép távol maradt, a lázadás színhelyétől. A magyarországi szocialislikus lázadások is csak azon munkások körében zajlottak le, a kiknek kebléből a lelketlen izgatók kiölték a keresztény vallás érzületét, és a kiket a szívtelenül alkalmazott brutális liberális erőszak még jobban elkeserített.

Igaz, hogy a szociális nyomornak ezer oka van. mindamelllett egy sem jogosíthat fel nyílt lázadásra vagy törvénytelen zendülésekre. A legnagyobb nyomor sem igazolhatja a törvénytelen zabolátlanságát, az erőszak durva kíméletlenségét. A törvénytelenül és ártatlanul kiontott vér bosszúért kiált az élő istenhez, kit tagadni lehet, de megsemmisíteni nem lehet soha.

A szociális bajok, mint láttuk, három főokra vezetendők vissza. 1) Az átokkal sújtott emberi természet tökéletlenségére, mely mostani állapotában semminemű paradicsomi helyzetre nem jogosíthat; 2) Az emberi szenvedélyekre, erkölcsi visszásságra, elzűllésre, és a szeretet, igazságosság hiányára; vegyük hozzá az emberiségnek nemcsak az Istenségről, hanem az élet és a földi javak felől általánosan táplált téves felfogását, akkor ne csodálkozzunk, hogy az elháríthatlan földi bajok a helyett hogy apadnának, napról-napra szaporodnak; 3) A politikai és társadalmi viszonyok időszerűleg beálló változásaira, melyeket az ipari, közfoglalmi és tudományos

haladás idéz elő. E különféle okokhoz mértnek kell lenni a gyógyszernek is.

A mi a társadalmi nyomornak első okát: az átokkal sújtott emberi természetet illeti, annak orvoslására és eltávolítására vajmi keveset tehetünk. Az új világboldogítók nagyhangú és szépen csengő ígéretei e tekintetben posványos hazugságoknak tűnnek fel, mert nincs és nem is lesz ember e világon, a ki a keblet mozgató vágyak összeségét kielégíteni és nemcsak a munkásembert, hanem mindenkét kivétel nélkül boldogítani képes lenne. Hiszen sokszor mondjuk, hogy még az Isten sem képes egyik vagy másik ember folyton változó vágyainak eleget tenni – ez ugyan blasphemia – de jellemzi a kívánságok sokaságát, melyek kielégítésére még az Istenséget is erőtlennek tartja. Hát a szocialisták rendszere erősebb lenne az Istenség hatalmánál? Az ígéretések nyilvánvaló csalásága csak arra való, hogy növelje a megcsalt, tévútra vezetett szegénység keserűségét, szaporítsa csalódásai számát. A föld nem paradicsom többé; a legfárasztóbb és leggondosabb munkával szemben is fukar maradt; gyéren osztja kamatait – ádáz viszonyoknak veti alá kicsikart gyümölcsét. Rövid ideig tartó jégeső, tüzeset, ártalmas állatok, egy pillanat alatt tehetik tönkre egy évi fáradságos munkájába helyezett szép reményét. Így van az ma, így volt ez azelőtt, és így lesz mindig. Ezt bizonyítja Egyiptom panasza, ezt Franciaország jajveszéklése az irtózatos jégverés idejében, ezt Magyarország földművelő népének segedelem utáni esedezése a természet csapásainak közepette. A természet csapásaival szemben tehetetlenül áll a gyenge ember. Mit ér panaszszava, mit nyer tomboló elégedetlenségével? Az isteni csapások ellenében, bármennyire tagadják is Isten létét, csak a keresztény türelem vértje védhet meg, csak az nyugtathatja meg a forrongó lelket. A földi nyomort csali a vallás szelleme enyhítheti, teheti elviselhetővé. A földi élet fájdalmát nem űzhetjük el sem dacolással, sem fenyegetéssel, sem erőszakos vérontással. Itt csak egy segíthet: a földi nyomornak szemlélése a kereszt glóriájában. De eltekintve mindazon elemi csapásoktól, melyek a munkáskezet mindenütt érhetik, a szegény számára az embert ért átok folytán a szintén átok alatt vergődő föld sem képes azt a jóllétet produkálni, melyet az emberek rendező esze a maga

összes kívánságainak kielégítésében keres és találni vél Λ legjobb évnek legáldásosabb termése sem elegendő arra nézve, hogy minden táplált igényünket kielégíthesse. Voltak áldásdús éveink is; és hová lett a bőséges termés? Azt mondják: elemésztette az adó, elvitte a zsidó. Az egyik viszi minden évben, – igaz – de a másik fölösleget csak akkor viszi a zsidó, ha szát-az torkunk miatt önként adjuk neki.

Még csak azt kérdem, megszűnt-e létezni a szegénység, lepadt-e a szűkölködők száma akkor, a mikor bősége szaruját öntötte ki a jóságos Isten az emberiségre? Oh nem, szegények és szűkölködők mindig voltak közöttünk és lesznek is. Különbön is ki szabja meg a határt a szegénység és gazdagság között? Ki mondja meg, hol kezdődik a szegénység és hol végződik a gazdagság határa? Az emberiség nagy többségének meg keli elégednie a mindennapi jóllakással. Általános jólétről, gyönyör/élvezetről szó sem lehet.

Az élet komfortjához ezrek közreműködése, ezer dolog kívánatik. Ki ne tudná, a munkásosztály pedig legjobban érzi, hogy az iparnak egynemely ága, még megrövidített munkaidő mellett is, mily hátránnyal jár az egészségre és mennyi küzködéssel szokott járnival! Es ehhez a küzdeshez járul még a betegség, a szerencsétlenség, az aggkorral járó törődöttség. És hol van még a ragályos betegség és a háborúk pusztítása?! Hogyan védekezik majd az emberiség ezen bajok ellen? Itt nem használ sem tudomány, sem fortély, sem erőszak, sem forradalom, sem önérzet, sem gyávaság, sem fenhéjázás, sem Istentagadás. Itt csak egy óvhatja meg a kétségbeeső szegény embert – a becsmért; kigúnyolt vallás, mely a földi nyomor sötétjén ál az égi reménység vigaszfényét ömleszti szíve sötét belsejébe.

De e vigaszon kívül, melyet a vallás az elháríthatlan bajok közepette önt az ember szívébe, meg gyógyírt is csepegtet a nyomor sajgó sebére, midőn az egyház kebeléből az irgalmasság angyalait küldi ki, hogy ápolják a betegeket és erőtlenekeket, segítsék az árvákat és elhagyatottakat, kenyeret nyújtsanak a szűkölködőknek és éhezőknek. A charitas angyalai befutják a földiekéi, és megnyugvást hoznak a kétségbeesés ördögétől üzött és felizgatott nyo-

merült emberi szívbe. Hiába tagadnák, örökké igaz marad, hogy a bűn által, ütött sebekre csak az isteni eredetű kath. egyház önthet csillapító balzsamgyógyírt. Az állam, a hatalmas állam, nagyon gyengének bizonyult be a legegyszerűbb nyomor eltávolításában is. Behozta a hivatalos állami szegényápolást. Es mit ért el vele? Többet ártól t, mint használt, mert pazarlásával csak a semmittevést, a gondnélküliséget és a könnyelműek közömbösségei növeli nagyra. „Hiszen majd gondoskodik rólam a község” mondja nem egy könnyelmű ember, midőn szép keresetét pillanatnyi vad élvezetben tékozolja el, a nélkül, hogy eszébe jutnának a netán bekövetkező nélkülözés napjai, a sanyarú jövő. Minek takarékoskodjék, majd eltartja a község. Hiába keresünk az ilyeneknél jellem-szilárdságot, kifejlődött önértetet vagy nemes öntudatot. A család vagyontalansága magával hozza, hogy – tisztelet a kivételnek – tagjainak java részében hiányzik az élet nyomorának leküzdéséhez megkívántató szellemi tőke, u. m. tetterő) vagy belátás. Rendesen elzúll, még ha szellemi tehetséggel is van megáldva, és az édes semmittevésben akarja tölteni napjait, gondolván, hogy a jövő kilátásai nagyon szomorúak reá nézve. A szülők iránti kegyeletnek egy szikrája sincs bennök. A mini a szülők nem gondoskodtak magzatjuk jövőjéről, úgy azok sem gondoskodnak szüleik ápolásáról. A jövő szeszélyének dobják őket martalékul. Éljenek, a hogy tudnak, vagy haljanak meg mielőbb; ez úgyis legjobb reájok nézve, legalább nem alkalmatlankodnak. Ilyen a proletárok gondolkodásmódja. Ebben kulminál az ő pietásuk.

A keresztény egyház nem hagyja el az igaz u. n. szemérmes szegényeket, Oltalmukra, segítségükre siet, hogy megmentse őket az életnek és az Istennek. A mily fáradhatatlan az igaz szegények felkeresésében, ép oly kifogyhatlan a charitas cselekedetének gyakorlásában. Az egyház a szegénység gyámolítója, a szűkölködők menedéke. Támaszt nyújt a roskadozónak, vigaszt a kétségbeesőnek, irgalmasságot gyakorol a szenvedőkkel szemben, égi malaszttal gyógyítja a barbár lelket: szóval kibékíti Istennel és e nyomorult földdel. Tagadja, a kinek tetszik – sed contra facta nihil valent argumenta. Hogy a szociális bajokat nem tudja egészen meggyógyítani, annak egyik oka a bűnbe esett és ennél fogva átokkal

sújtott emberi természet, másika pedig az uralkodó pénztőkés osztály gyűlölete, melylyel az egyház áldásos tevékenységét még ott is lerontja, a hol segítségére sietnie kellene. Ilyen viszonyok között az egyház csak enyhíti, elviselhetővé teszi a szociális nyomort; de megszüntetni nem fogja soha: annál kevésbé a liberalizmus vagy annak ellentéte: a szocializmus. Rombolni fog mind a kettő – de építeni nem fog egyik sem. A szocializmus romjain ott fogja látni az egyház irgalmas angyalát, amint a törmelékes romokból szedegeti a még használható köveket, hogy újból kezdje a társadalom nagy-épületének felépítési, amint felállította a pogány társadalom romjaiból a két ezer évvel dacoló keresztény társadalmat. És mi képezi ennek a keresztény társadalomnak legszilárdabb alapját?

Az egy teremtő Istenben való hit. Ezen hit határozza meg az ember földi rendeltetésének célját, midőn mondja: a végre vagyunk a földön, hogy Istent megismerjük, őt szeressük, neki szolgáljunk és akkép üdvözüljünk. Az ember tehát a végtelenség, a halhatatlanság, az örökkévalóság Istenben és Isten által. És hogy e célját elérje, halhatatlan lelket lehelt Isten a gyarló emberi testbe. És épen ezt tagadja a mai kor felvilágosodott műveltsége, büszkén hangoztatva, hogy „ez étellel úgyis vége mindennek.” Tehát nincs halhatatlanság; minden a mi van, az véges; az ember is az, hisz nincs Isten. A nagy mindenség gyönyörű épülete önmagától támadt; a mozgó égi testek önmaguktól kezdtek mozogni és forogni; önmaguk szabták meg a mozgás törvényeit Nincs építőmester, nincs mozgató erő, mely a mozgáshoz az első lökést adta. Oh mennyi bolondot kell elhinnie az istentagadónak! De bármennyire erőlködnek is az istentagadók, hogy bebizonyítsák, miszerint nincs Isten, az emberi lekiismeret hangja elnémítja hangos állításukat. Ezen neiső szózat hallatára tántorodik el az ember a rosztól és fordul a jóhoz, annak feddő szavától retteg és biztatásától várja háborgó lelkének megnyugtatót. Ezen belső szózat súgja füleinkbe, bárhogyan akarnók is elnémítani: „van egy véghetetlen lény, van Isten”. De tovább megyünk. A mióta csak ember van a világon, mindenkoron jó és dicséretes volt az erény, utálatos és rászó a bűn; magasztalt a szülők iránti gyermeki szeretet, az irgalmasság, a hűség,

a szereiei, a barátság; megviselt a gyűlölet, a hűtlenség, a hamiság és önkény. Miéit e jelenség? Az emberi tudomány e szóval fele! alapos kérdésünk: „ignoramus”, nem tudjuk. Hol nincs Isten, nincs bűn és nincs bűntény: jogosult léhát a gyilkolás, a rablás és tolvajlás: jogosulta társadalmi rendnek még erőszakos felforgatás a is; igazolást nyer a nihilistikus és anarchistikus elv.

Csakhowy nekünk keresztényeknek még más bizonyítékunk is van arra nézve, hogy van isten, es az az emberré lett Megváltó Jézus Krisztus, ki halálával váltott meg a bűntől. A golgothai keresztre] áradozó fény elől futnak az athenei baglyok; ijedeznek a materializmus kuvikjai. Halálkiáltásuk dermesztő az emberre nézve; meri na igaz az ő tanításuk: hogy az ember rövid vegetálás után a semmibe vész, akkor mire való a fáradozás, a munka, a szorgalom, a türelem, a tisztos élet, a becsület, a kínos vergődés, és az észfejlesztés? Ez mind hiábavaló; – a kinek nincsen semmije, az raboljon ott, a hol van – hisz úgy is rövid ideig tart az élet; élvezzük hát, a hogy lehet. Oh mily fagyos az ilyen tan! És mily vigasztaló ezzel szemben a mi hitünk tanítása: van egy végtelen jóságú teremő isten, ki csak azért teremtett, hogy a szeretet által az örök boldogságot elnyerjük. Ez a teremtett emberiség egyedüli rendeltetése, célja. Hiába hangoztatja a materialista, szocialista stb., hogy az életnek csak egy célja van: a gyönyörölvezet, – legyen az tiltott vagy megengedett. – Hiába kürtöli egyik-másik: azért élünk, hogy gazdagságot, földi jókat, vagyont, pénzt szerezzünk; oh ezekben nem rejlik s nem is rejthetik az igaz boldogság. Hisz annyi gazdag ember van e világon, és mégis valamennyi elégedetlen önmagával és sorsával; gyötri, kínozza a kielégíthetlen pénzvág; s midőn halásos ágyára fekteti a megmásíthatlan végzet, akkor látja be: lidérc fényt kergetett, phantomoknak szaladt utána, Jaj be rideg az ilyen tan! Vagy a dicsőség és magas rang hajhászataiban fekszik életünk célja? Hányan érik el? És a kik nem érhetik el, minek éltek? miért nem gyilkoltak le azokat, a kik a dicsőség és a méltóság fokán egy lépcsővel előttük voltak? Oh a balgák! Kapaszkodhattak volna jobban előre, hogy elérjék legfőbb célukat, hisz ez rendeltetésük. Mit törődtek egyik vagy másik előttük lévő ember buktatásával? Küzdhettek addig, míg erejük volt. Most

botor elnézésüknek áldozatai; dísztelenül fekszenek – a dicsőség babérja nem fedi hullájukat, Éltek, de mintha nem éltek volna. Mondjátok meg mostan ti élv- és dicsőséghajhászok, hová vezet a ti okoskodástok? Megmondjuk mi – a társadalom felforgatásához, az emberek egymásközi gyilkolásához, a legdurvább ököljoghoz. Mas a mi tanításunk, midőn hirdetjük: hogy az ember csak Istennek él: isten teremtette, Isten megszabta élete célját. Amije csak van, Istennek köszönheti – elveszíthet mindent, de istenét nem fogja elveszíteni – a hol ember van, vele van Isten is; legfőbb rendeltetése: istennek szolgálni, hogy istenben és Istennél boldog legyen. Hol? A menyországban. Oh ne nevessetek ti atheisták, szocialisták. Liberalisták. anarchisták, materialisták és nihilisták hitünk ezen tétele *föltre!* Ti vagytok sajnálatra méltó szegény és szerencsétlen teremtményei az Istennek, mert nem hisztek sem benne, sem menyországában. A szegénynek, az üldözötnök, a dicsőségtől megfosztottnak a hit nynjt vigaszt és reményt; ez tartja fenn, ez tartja meg becsületességében és törvénytiszteletben. Megveti a földieket, hogy az égieket megnyerhesse: túr, szenved, fárad, tiszteli a mások jogát, szereti ellenségét, mert jutáimat a menyben várja. És ti még gúnyolódtok föltöte? Hagyjátok meg hitét, mert ha elveszti, első dolga leszen, hogy szerszámával fejeteket fogja összezúzni, mert elraboltátok lelki nyugalját, élete fentartóját, vigaszát a balsorsban – egy szóval mindenét, az Istenben való hitét. Csak az isteni szeretetben lehet boldog az ember; ez az emberiség, és így az emberi társadalomnak alapelve kell hogy legyen, más-különb a forradalom véres szelleme üti fel borzas fejét és vérfürdőt készít az emberi társadalomnak, melynek elveszte föltöte csak a dögmadarak és vadállatok fognak örülni.

Amint az egyed csak Istenben lelheti föl tartós, igazi boldogságát, úgy a társadalom jóléte és boldogsága e tényezőtől van függővé téve. Isten nélkül nincs tartós társadalmi rend, nincs biztos jólét, Rousseau, a liberalizmusnak ősapja, a társadalom létrejöttét emberi egyezkedésnek tulajdonítja. Szerinte ugyanis vadállatmódra élt az emberiség, míg végre megunva a kóbor életet, megutálva az egymás öldösését, közmegegyezés útján társaságá egyesült, melynek közös céljára mindenki erejét és tehetségét

ajánlotta fel. Az emberi társadalom tehát a közmegegyezésben, a szerződésben bírja alapját. Ha ez így van: akkor ugyancsak gyenge létalapokon nyugszik a társadalom; mert a közmegegyezés folytán kötött szerződés nem felbontható hanem a közmegegyezésnek megszűntével felbontható és megsemmisíthető, a mikor is beállhat az ősrégi állapot, vagyis az emberek támadása egymás ellen, a gyengébbek pusztulása az erősebbek öklei alatt. Úgy látszik, hogy ezen emberhez nem méltó állapot már aj tahikon kocogtat.

Rousseauval szemben hirdetjük: hogy Isten szeretetből és szeretetre teremtett bennünket. Isten örök törvénye az, hogy az emberek egymást szeressék és a szeretet köteléke által egymáshoz fűzve minden egyes testvérének tekintse a másikat. Az emberi társadalom alapja a kölcsönös testvéri szeretet; Isten rendeléséből Az isteni törvény örök, megmásíthatlan; kötelező ereje kihat mindaddig, míg emberek lesznek. A felebaráti szeretet isteni parancsolatának megtartására kötelez hitünk is. Hiszen Krisztus a világ Megváltója meghalt mindnyájunkért – szeretetéből nem zárt ki senkit; a katolikus egyház szívébe zár mindenkit, szeretetét árasztja, mindenkire; ő nem állam az államban, sem nem közönséges társaság vagy egyesület, hanem általános gyógyintézet, melyben lelki üdvét keresheti az öt világtájék minden embere. Maga Krisztus urunk, az emberré lett Isten rakta le alapjait a nagy gyógyintézetnek; ellátta égi gyógyszerekkel, hogy üdvére szolgáljunk mindnyájunknak, a mint ő mindnyájunkért szenvedett és meghalt. A megváltás ténye egy nagy népcsaláddá egyesített, melynek feje Krisztus, az Isten fia. Az emberi társadalom isteni intézmény, és ezen intézményt bontja tömeceire a feletkezetenlküli liberalizmus, hogy az egésztől elvált részecskéket minél könnyebben megsemmisíthesse. Hatalmas éket vert a szegény és gazdag, az előkelő és alacsony sorsú közé, hogy annál borzasztóbb örvény válaszsza el egymástól az egykor egymásra utalt osztályokat és rendeket. Innét az osztálygyűlölet; innét a felek aggodalma a szociális állapotok jövője fölött. A liberalizmus eltántorította Istentől a népeket, s Isten megvetésével ropog és recseg a társadalom intézménye; félő, hogy a vulkán, melyen a társadalom áll, előbb tör ki, mint gondoljuk, s tűzromjai alá temeti a hitetlen társadalmat.

Itt csak egy mentség van. Visszatérés Istenhez, visszatérés Krisztus mint az igazság és szeretőt fáklyájához. – Csakhogy ettől a céltől még nagyon is messzire van az újkor társadalma, mely Istenről nem akar hallani, hanem kérkedve az Isteni kinyilatkoztatást megvető tudományával nagy hangon kürtöli: hogy Isten törvénye nem képezhet jogforrást az emberiség számára. Csak emberi törvény bír döntő erővel: az isteni törvényt nem respekálhatja a népfőnség elvén alapuló kormány, nem hivatkozhatik rá az egyszerű alattvaló. A liberális népboldogítók úgylátszik teljesen megfelelnek arról, hogy az emberi törvény a szerint változik, amint változik az ember; a szerint válik tarthatatlanná, amint az újabb időviszonyok a réginek megszüntetését teszik szükségessé. Ily változékony alapokon a társadalom nem nyugodhatik. Jaj annak a társadalomnak, amely csupán az emberi törvény tekintélyen alapul. Az ilyen társadalomban nincs tekintély, nincs tisztelet; a mi van, az csak külső, azt is a hatalomtól való rettegés szüli és csak addig tart, míg az erőt egy másik erősebb le nem győzi. Ez a hatalmi ököljog a legtisztább formában, ez az önkény a legmeztelenebb alakban, ez arculütése a proklamált szabadságnak.

Ha nincs túlvilági élet, amint azt a liberalizmus állítja, akkor miért üldözi a szocializmust, mely csak logikus következtetést vont le a liberális tanból, midőn kijelenti: alkossunk magunknak paradicsomot itt e földön, mert „post mortem nulla voluptas.”

Berlinben van a felekezetenkülieknek egy temetőjük, melynek bejárata fölött e felirat olvasható: „Mach dir das Leben hier nur schön, kein Jenseits giebt, kein Wiedersehn.” Ezen felirat, számár-sága mellett, magában foglalja a legveszélyesebb tanok és gondolatok egész tárházát. Ha az étellel úgyis vége mindennek, akkor az ember nyomorultabb, szájalomraméltóbb a leghitványabb állatnál; sőt épen a legnemesebb, a legintelligensebb a legszerencsétlenebb is egyszersmind; mert mi értéke lehet az erénynek, mi jelentősége a bűnnek; mire való a tehetség, szorgalom, munka, nélkülözés, önmegtágadás? Jól mondja erre Madách az ember tragédiájában: „Almák még most is teremnek – a sárkányok rég kivesztek – bolond, a ki nézi, nézi, és letépni nem merészi.” Ha a földi paradicsom nem hiú álomkép, hanem ha ez rendeltetése

minden embernek, akkor a 6000 év emberisége ugyancsak hiába, élt. Megleltek csalva, életcéljuktól egyszerűen elütve a nagy alakoknak összes nemesbjei, az észtehetségnek most is bámult csodái, mert magasabb célok felé törekedtek. Oh a bolondok, oly közel volt vágyaik netovábbja, a földi élet paradicsoma, s még sem látták meg. Szegény bolondok; – s mi még csodáljuk nagy tehetségüket, utánozzuk példájukat. Haszontalan törekvés! Ede, bibe – post mortam nulla voluntas. A nagyok mind a semmiségbe veszték; – az a mi sorsunk is mindnyájunké; az okos és bolond, a szegény és gazdag, a lángész és a hülye mind-mind elmerül a semmiség örvényébe, íme az istent detronizáló liberalistikus tannak rideg következménye! Kell-e belőle?

De fűzzük tovább a gondolatmenetet. Ha nincs Istentől rendelt cei, ha nincs vallás és kinyilatkoztatás, mely minden embernek kijelöli az irányt, melyen haladnia kell. ha örök boldogságát akarja elérni; ha a földi paradicsomi élet elnyerése képezi az ember földi életének egyedüli célját, akkor mondják meg, hol keresendő ezen paradicsom, vagy ha még nincs meg. ki és mikor fogja létesíteni”? Ezt nem tudja senki, sem gazdag, sem szegény, sem lángész, sem hülye. Oh balga felelet! Mi azt. mondjuk, hogy e kérdést nem fogja ember megoldhatni soha. mert a hány gazdag vagy szegény, tudós vagy tudatlan, előkelő vagy alacsony sorsú élt vagy él e földön, mindegyik azt mondta és mondja: e földön nincs zavartalan boldogság, nincs paradicsom. Ennélfogva az ember célja is bolond utópia. Hát mikor és hogyan létesül majd az ígérgetett földi paradicsomi élet? A felelettel erre i- adósok maradnak, legfeljebb azt mondják megint: még nem tudjuk. Hát meddig tartand majd a boldog élet? Nem tudjuk! Hát ha semmiről sem tudnak, miért zavarják az embert? Mondják ki nyíltan: – élj a hogy tudsz, a hogy tetszik – csak arra ügyelj, hogy a törvény rendőrei meg ne csípjenek. No jól van – szemesé a világ – ez a mostani liberális rendszer életfilozófiája. És ilyen felfogáson álljon fenn a társadalom? Még egyszer mondjuk, hogy bolond, a ki boldogságát nem ott szerzi, a hol azt megszerezhetőnek gondolja; hiszen a fölélv szerint nem áll jogában senkinek öt földi boldogsága elérésében gátolni mert életcéljától fosztja meg. Legyen ügyes –

ne csípesse el magát! Íme a hitetlenség morálja. Ne csodálkozzunk azon, ha ilyen morálnak csak egy praktikus következménye lehet: a nihilizmus, szocializmus és a vörös sapkás internationalizmus diadala, melynek dicsőségét hirdetik majd a füstölő romok, a büzlo emberhullák.

Mi reánk keresztényekre kettős kötelesség háramlik ezen veszedelmes liberalistikus és szocialistikus eszmével szemben. Az egyik abban áll, hogy imádkozunk megtévesztett testvéreinkért; a másik pedig, hogy lehetőleg elkövessünk mindent, a mi megtérésükre, tevés nézeteik beismerésére vezet. Jaj az Isten nélküli társadalomnak!

Még odáig nem jutottunk el, hogy Isten nélkülinek nevezheindv a társadalomnak összes rétegeit; még vannak elemek, a melyekben él az Isten hite, lángol a szeretet tüze. Rajta hát, építsünk gátat a rohanó árnak: törjék meg az a hit az Istenbe vetett bizodalom szikláján és csendesüljön le a keresztény szeretetnek hullámokat is lecsendesítő olajában. *Justus ex fide vivit* – ez legyen jelszavunk a mostani liberalistikus és materialistiko-szocialistikus mozgalomban. így megtettük kötelességünket, odanyújtottuk a beteg társadalomnak az első szükséges gyógyszert, mely rendes menetű felépüléséhez minden bizonynyal vezetend. A még gyenge tagokat erősítse az állam – mert a szociális bajt csak e két tényező u. in. állani és egyház oldhatja meg sikeresen és áldásosán. Féltre a hitetlenséggel, nyomuljon előre a hit, és túlvagyunk a kezdet nehézségén. Az első lépés a legnehezebb; nincs ugyan reményünk hozzá, hogy a liberalizmus glóriájával (?) körülövezett kormányférfiak ezen általuk már régen elvetett, vagy mondjuk ki nyíltabban – megutált gyógymódot pártolnák, mégis felebaráti szeretettől lángoló szívünk csak azt az egyet sugalja: *Confitemini Domino!* Valljuk az istent, valljuk Krisztust nyíltan, szóval, írással, vagyis a sajtóban és egész életünkben. „*Qui confitetur me coram hominibus etc.*” Zúduljon ránk a liberális és szociális gyűlölség hatalma; – tartsunk ki, mert eltekintve attól, hogy *Christus magna merces mea nimis* – önfeláldozó munkásságunkkal megmentettük végromlásától, végpusztulásától a remegő társadalmat.

Ezt a gyógyszert ajánljuk mi a szociális kérdés első okára

– vagyis a társadalomban általánosan létező és hatalmasan is pártolt, nevezhetnek egyetemlegesen elterjedt és divatos hitei - lenségére.

A szociális bajoknak második főoka a földi javakról, különösen a tulajdonról ápolott téves felfogásban és a materialisztikus nézet szülte divatos élvívásban és egyéni egoizmusban rejlik, E téves nézet és a szíveknek romlottsága általános dissoluciohoz vezetheti az egoisztikus társadalmat. Mert ha az ember csakis a föld; élet javaiban keresi és találja egyedüli boldogságát, élete célját: akkor törekvése és tetterejének kifejtése is csak ezen egyetlen egy célra irányul, – más szóval: szem elől fogja téveszteni az ember magasabb célját, és szerzett vagyonát vagy a túlhajtott élvívás emésztendi fel, vagy ha a mostoha sors következtében bírvágya nem elégítettnék ki, a más kárán való élvezetkielégítés lépend előtérbe. Ennek pedig csak egy következménye lehet, még pedig: a furfangos vagyonszerzés – mások megkárosításával ugyan, de saját személyének biztosításával a társadalmi törvényhatalom előtt. Sőt a törvény közegeit is csak annyiban veendi tekintetbe, a, mennyiben üzemét hátráltathatná; nem tiszteli, csak retteg tőlük. A társadalom tagozottságában önkényes eljárást lát, fel-lázad ellene, mert élvívása fékezőjét látja a fennálló társadalmi törvényekben. Egyszóval forradalmárrá válik, kinek minden szava és minden tette csak a rend közegeinek megtevesztését, elámítását célozza. Örökké igaz marad, hogy egy materialista nézetű ember csakis a saját érdekét hajhászsa; a szeretetlenségben mások iránt, átka a társadalmi tagozottságnak, mely csak akkor bír becsnel előtte, a mennyiben elismeri hírvágya jogosságát, élvhajhászata törvényességét. A francia forradalom nagy izgatói is szájukban hordozták a testvériség, egyenlőség és szabadság hangzatos szavait, de tettekben megcáfolták, a mit szájuk hirdetett. Egész eljárásuk a meztelen önzést tükrözi vissza; – ez volt vezércsillaguk, ennel: halvány fénye mellett tiporták mások jogait, elkobozták mások tulajdonjogait. Az igazságosság és szeretet, a társadalomnak ezen legszilárdabb köteléke, mint üres elavult fogalmak a lomtárba helyeztetek, nehogy akadékoskodjanak az önzés diadalútjában, elhomályosítsák a materialis felfogásnak ragyogó (?) fénynapját. Az

önzés csak egyel ismer el: a legális igazságot: azt is csak azért, meri a börtön felé vezetni sokszor az ellene vétekezőt.

Az önző materiális felfogásnak gyúpontja a földi javakban van, és ezekről is oly hamis véleményt táplál, hogy annak érvényesítése csak forradalmi úton lehetséges. A tulajdonról ápolt téves nézet (melyről értekezésünk más helyen bővebben foglalkoztunk), szülte a XV. és XVI. század parasztlázadásait, ontotta bővíben a birtokos osztály vérét. A tulajdonkérdést akkor nagyon helyesen oldotta meg a kereszténység, ügyesen elkerülte a Scylla és Charibdyt, melyekbe a szocializmus és liberalizmus folyton ütődik. Az ingatlan tulajdonjogát törli a szocializmus s kizárólagos jognak deklarálja a liberalizmus. Melyiknek van igazsága? Egyiknek sem. „In medio virtus posita.” A tulajdon jelentőségét szót. Tamás emeli ki helyesen, midőn mondja: „Bona temporalia, quae homini divinitus conferuntur. Eins quidem sunt quantum ad Proprietäten), sed quantum ad usum, non solum debent esse eins, sed etiam aliormn. qui ex eis sustentant! possunt ex eo, quod ei super fuit. (Az embernek Isten által juttatott földi javak az ember tulajdonát képezik ugyan jogilag, de élvezetökben már nem kizárólagosan az övé, hanem másoké is, a mennyiben ezen mások fentartandók a neki maradt fölöslegről). E szerint az embernek nincs kizárólagos tulajdonjoga; az csak Istent illetheti meg. A tulajdonjoggal szoros kapcsolatban áll az „adni tehetőség szerinti” kötelesség, hogy kiegyenlítődjék a tulajdon birtoklasi egyenlőtlenség, a birtokfelosztásból származó egyenlőtlenség. Az „adni tehetőség szerinti”-féle kötelezettség megakadályozza . az egy kézben való túlságos vagyonösszpontosítást, megszünteti a szegénységnek jogtalan kifosztását. A vagyonfölöslegre Isten rendelése szerint joga van a szűkölködőnek, joga az Önhibáján kívül elszegényedettnek. Az égető szociális kérdésnek helyes megoldását nagyban előmozdítanak azon szempontok szigorú megtartása, melyeket a tulajdon és munkára nézve egy 1515-ik évi prédikációban találunk kifejtve: Egyedül isten ura mindannak, a mi e földön van. A mi vagyonod van oh ember, ne gondold, hogy azt korlátlanul bírhatod, tetszésed szerint erre vagy arra fordíthatod, sőt szaporíthatod mások szegénységének kizsákmányolásával és a nyomorultak elnyomása-

val. Oh nem! Te csak kezelője vagy minden vagyonodnak, a mit Isten adott neked. Ő Ura mindennek, tehát vagyonodnak is. Rád mint Isten vagyonának kezelőjére a következő kötelesség háramlík: dolgozzál és ne henyélj; munkád fölöslegét ha eladod, azt igazságos áron add el; tartózkodjál az uzsoráskodástól, legyen az pénz- vagy kamatuzsora; a szegényben lásd felebarátodat, gyámolítsd és istápold tehetséged szerint. Így cselekedve az Úr is hű sáfárjának fog tekinteni. Csakhogy az ily tan, mondja a szónok, nem tetszik sem a pénzcsinálóknak, sem az uzsorásoknak, a kik nagy urakká lettek és az arany mindenhatóságával nemesi leveleket és kiváltságokat szereztek. Mint igazi despoták büszkén tartják fejeiket és utálattal fordulnak el ezen egyháznak tanításától, mely a tulajdon és a munka közötti helyes viszonyt szabályozza, az uzsoráskodást, a szegénységen való meggazdagodást pedig kérelhetlenül ostorozza.”

Ha ezen keresztény elvek dominálnák az úgysis lejtőn álló társadalmat, akkor megszűnnék a kapitalisták pénzszerzési mániája, vége vettetnék a kizsákmányolási processzusnak, a gazdag munkaadók azon lelketlenségének, melylyel uzsorás osztalékok reményében elvonják a szegény munkástól a megélhetéséhez, nyomorult családjá fentartásához szükséges utolsó darab kenyeret is. Hiszen nem ritka az az eset, hogy a részvényes befektetett tőkéje után 10, 15, 30 százalékos jövedelmet húz, míg a szegény munkásnak a szó legszorosabb értelemben vett kenyérré való sem jut.

Tudjuk nagyon jól, hogy az állam már is megalkotta az uzsoratorvényt. És most mondja meg valaki, hogy ezzel eleget tett kötelességének? Korántsem. A kamat, az uzsora-szabályozás törvénye magával hozza, hogy az állam figyelme a munkásokra, is terjedjen ki és oly törvényeket alkosson, melyeknek minden §-a a munkások kizsákmányolását a munkaadók részéről törvényileg tiltja, érezhető büntetéssel sújtja. Vagy nem uzsora-e az, ha a munkás kényszerhelyzetét, súlyos állapotát a saját előnyömre használom ki? Ne mondja senki, hogy hiszen a munkásnak szabadságában áll elviselhetetlennek látszó helyzetén segíteni; mondjon fel – és akkor szabad! Tudja azt mindenki, hogy a felmondás mily nehézségekkel jár. Hát ha tekintetbe vesszük a felmondás és a gazda

részéről történendő munkába fogadás közötti időmennyiséget, mely alatt korog a gyomor, igényeket támaszt az emberi természet, akkor be kell látnunk, hogy könnyű ugyan a felmondás, de nehéz a megélhetés vagy nagyon nehéz a felmondás, mert még nehezebb az élet nyomorult terhének a viselése a munkásra nézve.

Az emberiség törvénye legyen ez: a véghezvitt munka legyen aránylagos a munkára fordított fáradsággal, és nyújtson annyit, a mennyit a munkaerő fentartása igényel, Hiszen a testi munka szolgáltatja az értékeket, tehát joga is van az értéknek bizonyos arányához. A tiszta nyereségről, az osztalékról csak akkor lehet szó, ha a munkás része, a munka értéke teljesen fedezve van. Ne féljen a speculatio és az iparszellem attól, hogy tönkre megy; marad még annyija, hogy minden alkalmazott és felhasznált munkaerő igényének igazságos kielégítése mellett számottevő jövedelemszaporítást mutathasson fel. Jól mondja a középkorok egy bányászati rendelete: Jeder soll seiner Arbeit froh werden; es soll keiner, was ein Andrer mit Mühe und Arbeit schuf, mit Nichtsthun sich aneignen dürfen, denn der Mühe und der Arbeit sollen die Gesetze Schirm und Schutz sein.

A szociális kérdés helyes megoldásának első föltétele, hogy a munkát megbecsüljük, értékét megszabjuk, a kapitalizmus terjeszkedésének pedig határt vonjunk, itt első sorban az államra hárulik a kötelesség, hogy e téren a munkadíjak méltányos, emberi szabályozásával véget vessen a munkaadók önkényének, a munkások sanyarú helyzete jogtalan kizsákmányolásának. Nehéz egy feladat ez. Elismerjük. Hiszen a terményárak folytonos ingadozása; az iparágak különfélesége, a kínálat és kereslet közötti váltakozás nem nyújthat semmiféle szilárd alapot, melyen e nehéz kérdés megoldható lenne. De e nehézség ne rettentse vissza az államok kormányait, megoldottak ezek már nehezebb feladatokat is. Hogy messzire ne menjünk, szemünk előtt lebeg a hadügy és annak rendszerezítése, dacára minden élő és holt anyagú különféleségének. Mintha zsinóron húznák, úgy megy minden. Az egész egy harmonikus egységet képez, mert minden egyes résznek megvan a maga kiszabott rendeltetése, mondjuk ténykedési köre, melyet működésével be kell töltenie, hogy tényleg fennakadás ne történjék. A mily szükséges a jelenkor viszo-

nyai mellett a hadügyminisztérium, ép oly szükséges a munkaügy-minisztérium is. Csak jóakarát legyen a kormányoknál, akkor e kérdést is megoldhatják; a munkához, e kérdés megoldásához szükséges közegek megtalálhatók a társadalom körében. Hiszen annyian vannak a társadalomban, a kik szívvel-lélekkel csüngnek e társadalmi problémán, adjunk nekik időt és módot arra *nézve*, hogy szeretettől áthatott nézeteiket kifejtsék és megmentettük a forrongó társadalmat, enyhítettük a semmi másban csak saját erejében levő munkások forradalmi lázát. Hogy ezt megtehessek, első sorban fékezniünk kell a „szabad verseny” tomboló áradatát. Hiszen a szabad verseny semmi egyéb, mint a kapitalisták őrző rohamra a munkásosztály ellen: vagy még jobban kifejezve a pénznek támadó ereje a pénzértéket szerző osztály ellen. Igazságtalan harc az; mert a hatalmában elbizakodott pénzzsák szeretetlenségével csak előnyöket akar a maga számára, s nem törődik a vérrel, mely harci szekere nyomán ömleni fog. Elbizakodott abban, hogy a pénz hatalom, annak győznie kell. De ki tudja? Hátha csalódik! Hátha a megvetett nyers erő is kimutatja a maga hatalmi erejét? Mi lesz akkor? Vér és vér.

No de ne fessük a bizonytalan állapotokat. Maradjunk annál, hogy a szabad versenynek korlátozottnak kell lennie; korlátlanágának csak hármassal következménye lehet: 1) a túltermelés, 2) a merész visszahatás, 3) a termelés rosszasága. A spekulánsok serege mint a sáska lepi el majd a termelők házáit, udvarát és földjét, hogy a mai spekulánsoktól elvegye nemcsak a levegőt, hanem a világot is, vagyis megcsalja a publikumot, tévútra vezesse a munkásokat, a munkások nagy tömegét. És mi ennek a következménye? A munkafennakadással szorosan járó munkahiány, vagyis a munkásosztály ínsége. Hogy ez ne álljon be. első sorban szükséges az iparvállalatok tartalékának biztosítása, nemkülönben oly kantelek kikötése, melyek a munkásoknak a folytonos munkát biztosítják, az iparüzem folytonosságát kételyen kívül helyezik.

Ezen tartalékalap létesítése első feltétele lenne minden vállalatnak, hogy a munkások jövője biztosítva legyen; ez esetleg az üzem kedvezősége mellett a tiszta nyereséggel is volna fedezhető. A vagyon-összetartás és összehalmozódás egy kézben nagyon

ártalmas és úgy tűnik fel a társadalom testén, mint egy fekélyes daganat, mely lassan-lassan a szervezetnek egészséges életerőit is felemészti. Az egyoldalú kapitalistikus gazdálkodás egyrésről okvetlenül maga után vonja az eladósodást más oldalon. A történelem világosan mutatja, mily nagy rázkódtatásokon ment keresztül a társadalom mindannyiszor, valahányszor a tőkeuralom szivattyugepe felszívta az alsóbb osztályú realtermelők vagyont s rabszolgaságba, a pénz rabszolgaságába hajtotta a társadalomfentartó osztályokat. Az így leigázott osztályok reakciója csak véres lázadásokban nyilvánult. A legnagyobb állambölcsesség abban nyilvánul: ha törvényes eszközeivel meg tudja szüntetni az abnormis jelenségeket, meg tudja fékezni a kapitalizmus lelketlen gögjét.

Különös súly fektetendő a vagyonszerzési módra. Annak minden körülmény között az igazságosság alapján kell alapulnia. Régi germán jog szerint a vagyonszerzés, eltekintve az öröklési és adományozási jogtól – csak értéktermelő munka által volt lehetséges; minden más tulajdonszerzési cím, mint becstelen, szigorúan meg volt tiltva. Erre az alapra kell fektetni a jelen idők társadalmát is. Adjuk meg a kellő tiszteletet a tisztas munkának, a becsületes termelésnek – mert a munkának is megvan a maga tisztas méltósága – nemcsak a pénznek. Nem igaz ugyan, a mit a szocialista vezérek Lassale és Marx Károly állítanak: hogy csakis a munka teremthet értékeket: minden értéknek fel kell olvadnia a megszabandó munkaadóban, mely alatt egyik vagy másik termény előállítható, úgy hogy minden termény csak az előállítási munkának értékét képviselné, mert ezen elv szerint nem lenne semmi értéke az ügyességnek, szorgalomnak és értelmi felfogásnak, melyek mellett egy és ugyanazon termék sokkal rövidebb időtartam alatt lenne előállítható. Épen úgy lennének a gabonával is. Az amerikai gabona sokkal kisebb értékű volna, mint az európai, miután a kicsikart európai föld szorgosabb és hosszabb időméretű munkaerőt igényel hogy kellő terméssel kecsegtessen, mint az erőtől duzzadó amerikai föld. Vagy többet érjen a téglaház, mint a szolid kőépület? A napnak fekvő szőlőhegy bizonyára többet ér, mint az árnyékos helyen lévő, bármily nagy gonddal munkáltuk is meg. Nem a terményérték dönthet e kérdésben, a fősúly a használat: értékre fektetendő.

Ha pedig azt akarjuk, hogy a munka haszonnal járjon és ne tekintessék kárbaveszettnek, akkor arra keli törekednünk, hogy mind a két érték kölcsönösen fedezze egymást.

A reálértékeket termelő munkák sorában, eltekintve a szellem munkájától, első helyen az a földművelés és az ipar. Ezek képezik a munkástársadalomnak létalapjait. Maga a kereskedelem nem tennél értékeket, azért korlátozandó is. A kereskedelem nem szaporíthatja a nemzeti vagyont, meri csak közvetítő szerepet játszik, midőn a létező vagyont más kezekre játsza át. Jelentőségét csak akkor nyeri, midőn egy állam számára más államoktól megszerzi a szükséges életfeltételeket, a mennyiben ezek hiányoznának. Jól mondja Szt. Tamás: *Unde oportet quod perfecta ci vitas moderate mercatoribus utitur; dignior est civitas si abundantiam rerum habeat, ex proprio territorio, quam si permerca tores abundet.* (Egy tökéletes állam csak korlátolt számú kereskedőket tűr meg. Hatalmasabb azon állam, mely vagyonbőségét önmagában bírja, mint az, mely bőségét csak kereskedő révén szerzi meg magának.)

És itt első sorban ki kell jelentenünk, hogy a szabad ipar, minden liberális hangzatossága mellett, a lehető legkárosabb befolyással van az ex professe iparos osztályra. Csak a házalók és szenzálok seregét gyarapítja, a kik mindannyian a nép zsírján szeretnének meghízni. Hogy cikkeik számára kiszorítsák a kellő kelendőséget, leszorítják az árakat és rossz áruval árasztják el a piacokat. így pusztul a szolid üzlet, így károsodik és megy tönkre a nép. A szenzálok serege csak a fogyasztó és termelő közönség zsírján hízik; mindegyiktől kiveszi a maga részét. Kereskednek mindenel, összevásárolnak mindent s e tulajdonságuknál fogva magukhoz ragadják az árszabást is. A földművelő és az iparos kénytelen saját természetményét az általok megszabott áron eladni, ha pénzre van szüksége. A hausse és a baisse az ő kezökben van: ezzel dominálják a piacot. A legjobb árucikk első sorban a közvetítő kezébe vándorol, még pedig értékén alól, mert ő szabja az árakat; a hausse beálltával ő vágja zsebre a tiszta nyeresémet, mint fáradsági díját. Hogy csak egy példát mondjak. Itt ül a falu piacának közepén a lábbelivel kereskedő zsidó. Áruja nemcsak hogy rossz anyagból való, hanem még olcsó gyári munka is – megveheti olcsón, a kinek

tetszik – szükség esetén pufira is kapja. A szolid iparos nem konkurálhatván vele, szolgálatába szegődik, az általa megállapított díjazás mellett dolgozik éjjel-nappal – a zsidó számára. A nyeremény a zsidóé, a munka a szegény iparosé, a kár a földművesé. Ennek a közvetítői garázdálkodásnak csak iparszövetkezetek alakításával, a hol minden termelő egyszersmind eladó, és az ipar-szabadságnak eltörlésével vethetni véget. Hadd lenne a munkáé a megérdemelt tiszta nyeremény.

A tisztességtelen és munka nélkül való vagyonszerzésnek másik módja az uzsora, a túlhajtott kamatszedés és a börzejáték. A régi idők tapasztalatából meríthettük a tanulságot, hogy a kamatszedés olyan rákfenéje a társadalomnak, mely okvetlenül végpusztuláshoz vezet. A dicső jelenkor azonban annyira hozzászokott, hogy a nélkül még létezésre sem mer gondolni. Magát az egyházat is mely mint tudva van, a kamatszedést azelőtt mindig tiltotta, annyira szorították a viszonyok, hogy a kisebb kamatokat megengedhetőnek deklarálja. Bárhogyan szépítsük is a dolgot, hivatkozván a kényszer-körülményekre, az általános felfogásra stb., örökké igaz marad: hogy a kamatszedés kártékonyán hat a társadalomra, bomlasztólag annak elemeire. Hiszen a kamatszedésnek tulajdonítható a névleges érték behozatala, melynek – bárhogyan okoskodjunk is, nequivalense, tényleges egyenértéke nem volt, nincsen s nem is lesz. A csupán tőkepénzalappal rendelkező személy vagyona ezrekkel szaporodik évenként, míg az adósok tényleges vagyona a visszas helyzet következtében folytonosan apad. Ily viszonyok között csak a névleges érték növekedhetik, a realértéknek apadnia kell. Ennek végkövetkezménye az adósságok oly mérvbeni felszaporodása, hogy utóvégre az állam összes reáljövedelmét múlják felül és a társadalmat okvetlenül a bukás örvényébe taszítják. A tőkekamat alatt az ország jövedelme látszólagos emelkedést mutat fel, s azzal arányosan szaporodtak az igények, a megengedhető élvezetek is; de arra nem gondol senki, hogy a támasztott igények kielégítésével egyenlőtlen lépést tartanak a kielégítést szolgáló realértékszámba veendő eszközök. „Rosz időket élünk”, ebben a panasz-szóban rejlik a kor válsága. Hanyatlak a pénzérték, bomlik a társadalom; – ez egyenes következménye. Azokat a fiktív pénzalapon nyugvó nagy-

ságokat nem szabad a társadalomnak komolyan vennie – a praktikus élet kigúnyolja a fikció nagyságait – s előbb-utóbb elsöpri azokat mind nominális értékekkel együtt. A kamatszedés csak addig állhat fenn, a míg azt a birkatürellemmel bíró reáltermelő tűri; ha majd fogytán lesz türelme, akkor vérbe fojtja azt kamatszedéstől együtt. Alapját ennek a kamatszedés jogosultságának sem találjuk sehol – sem az emberi természetben, sem a pozitív isteni törvényben. Innét van, hogy becstelennek, egy szabad férfiúhoz nem illőnek nyilvánította azt nemcsak az egyház, hanem a pogány kor is. Plato a kamatszedésnek erkölcsi és társadalmpolitikai hátrányait a következő szavakkal jellemzi: „szaporítja a gazdag naplopók és ingyenélők hadát, növeli a szegénységet, megingatja a köztulajdont”. Az ókori egyiptusok nem túrték, hogy a kamatok valahogy túlhaladják a reáltőkét: vagyis a kamatok csak lassú törlesztését képezték a felvett tőkének. Csak a kereskedelemügynek módfeletti határtalan felkarolásának és terjeszkedésének tulajdonítható, hogy a pénz elvesztívén csereanyag) jelentőségét, gazdasági tényezőnek csapott fel, zsákja alá temetve a reálvagyonot és annak értékét. A jó üzlet meghozta a szép nyereséget, a szép nyereség biztosította egyrészt az üzlet folytatását, másrészt pedig termelővé vált a megengedett kamatszedés által. A társadalom mit sem nyert vele, ha csak azon szomorú tapasztalatát nem vesszük nyereségnek, hogy könnyes szemmel nézhette a saját vagyonának a kereskedő kezébe való vándorlását, a honnét csak dupla ár mellett kapharintotta vissza.

A kamatszedés jó hosszú ideig ismeretlen volt a nagy német birodalomban. A Sachsenspiegel (szászok tükre) írja: Er verbintet Got, mnde der Pabest, unde der Kayser unde alles geistlich Gerichte, und reht dazú dehein christenmensche von den andern sol gesuoch (Zins) nemen. Das verbot, sunderlichen pabest Lunde der saelige Keönig Karel mit einander zu Rome, da sie beide conzilje hatten. (Isten, pápa, király, minden egyházi hatóság és jog, minden jog tiltja hogy keresztény ember kamatot szedjen a másiktól, mit még különösen is megtiltott Leo papa és a boldogult Károly császár, midőn Romában zsinatot tartának.) A németeknél csak a „Renter brief” (záloglevél) vagy a fekvő birtok megterhelhetése oly esetekben, mikor anyagi adósságról van szó. A fekvő birtok ilyenkor

addig marad a hitelező közében, a míg annak jövedelméből nem lett törlesztve az egész raj la fekvő anyagi adósság. A hitelező nem is mondhatott lel, mert az adós részletfizetésekkel, részletanyaggal is törleszthette kisebb-nagyobb adósságait. Ezen intézkedés útját állta, lehetetlenné tette a kapzsi hitelezőnek azon furfangját, hogy hitelezett összege lefizetésére a háborús időket vagy a természetlen esztendőket válassza. Sőt kereskedők sem kaptak kamatra pénzt, hanem csak a nyeresény felének fejében. Ha ilyen intézkedések által nem iparkodunk magunkon segíteni, akkor még 10 bölcs Solon seisachtheijaja sem menti a végpusztulástól a már úgy is inogó társadalmat, itt az ideje, hogy elveszük a tulajdonjog korlátlanágát, korlátozzuk az iparszabadságot és kiküszöböljük a föltétlen pénzgazdálkodást. Adjuk meg a munkának, a tulajdonnak, az ipar és kereskedelemnek, a pénznek az őt megillető helyet és jelentőséget, akkor megvetettük az annyira óhajtott jobb és boldogabb társadalomnak erős alapjait.

De ne felejtse el az ember sem, hogy mivel tartozik az Istennek, mint élete egyedüli céljának; mivel felebarátjának, mint testvérének és hogyan élvezze az élet fentartásához szükséges anyagi javakat. Az embernek sokkal magasztosabb földadata van, mint csupán *termelni és fogyasztani*, mint azt a liberális Say J. B. mondja, s nem is az igények folytonos fejlődésében keresendő minden haladásnak elve, mi által az erkölcs az okos élvezet művészetévé aljasul, mert a folyton szaporodó igényekkel nő az emberek elégedetlensége. Az élvezet nem lehet öncél, hanem csak eszköz, melylyel anyagi célunkat elérhetjük.

Az elégedetlenség rohamos fejlődését nagyban előmozdította a materialisztikus világnézet, mert elidegenítvén Istentől az emberiséget, annak szívet soha ki nem elégíthető vágyakkal tölte el. Innét a düh és a gyűlölet az élvezetbe merült osztályok ellen, innét az önzés szenvedélyes kitörése mindannyiszor, valahányszor kielégítésének útját állja az alacsony sors és az ijesztő szegénység kísérteties alakja.

Hogy a szív tévelye sokkal borzadalmasabb hatásában és következményében, mint az ész tévelye, azt világosan bizonyítja a francia nemesség sorsa és a jakobinusok dühöngése a nagy

forradalom idejében. A művelődés, civilizáció és haladás a nép boldogulásának hatalmas tényezői: de romlására lehetnek a társadalomnak, ha egyoldalúlag ápoltatnak és terjesztetnek, azaz ha nem az egész embert ölelik fel, hanem csak az ész fejlesztésére irányíttatnak, a szívet pedig állatiasságából ki nem emelik, nem nemesítik. A föld annyira szegény, hogy minden embernek összes igényeit úgy sem elégíti ki, és föltéve, hogy egyik-másik alkalomkor ki is elégítenék a szívnek egyik-másik vágya, vajjon elérte-e vágyai netovábbját? Ki szabhat határt a szív vágyainak. A szív telhetetlen, mint a pokol maga üre, betölthetetlen. Itt csak Isten segíthet, mert véghetetlen, és mint ilyen, ha ő képezi a szív vágyainak célját, békét és nyugalmat adhat a vágyaktól űzött szív háborgásának. Ha életünk sajkája nem a vallás sziklaerős talajába veti reménysége horgonyát, akkor a szenvedély hullámai nagyon könnyen elragadják és a kétségbeesés örvényébe eltemetik. Minden szociális rendnek az alapja: a vallás és erény. Ezt belátta I. Napoleon is. A forrongó, lázangó szíveket azzal csendesíti le, hogy a vallási tekintélyt helyreállítja, a száműzött papságot visszahívja, az Isten templomait megnyitja; szóval megadja az eszeveszett társadalomnak az Istenben való hitet, az égiek reményét. Jaj annak a kormánynak, mely a vallás tekintélyét ássa alá; ezzel egyidejűleg megingatja a társadalom alapjait, átfűrészeli az ágakba életerőt közvetítő törzset. Innét van, hogy már a legrégebbi kor királyai koronáztatásuk alkalmával papokat tűrnek oldaluk mellett, hogy királyi hatalmukat a vallás tekintélye óvja, trónjukat az Isten kegyelme erősítse. A vallásos nép nem szít forradalmat; ezt láttuk a legkényesebb birodalmi bajoknak evolucionális történetében.

Míg az eddig fejtegetett társadalmi bajok okai mint általános jellegűek időről-időre előtérbe lépnek, van a társadalomnak egy harmadik oka is, mely a jelenkor társadalmának kizárólagos jelensége. A találmányok, a haladás korszakát éljük. Minden nagyobb találmánynak és minden szembetűnőbb haladásnak megvan a maga visszahatása úgy az állami, mint az egyedi élet berendezésére; a minnek hatása első sorban a társadalmat érinti, azt hozza mozgásba, a mennyiben vagy léket üt a régóta fennálló rendi viszonyokban, a melynek betöméséről gondoskodni kell, vagy megváltoz-

tatja egyesek életrendjét, melynek szabályozására kell gondot fordítani. A jelenkor kiválóan dicső úgy fejlődésében, mint találmányaiban. Az ipar hallatlan lendületet nyert a physika és chemia ti én eszközölt találmányok következtében; ennek hatása alatt megváltozott a termelési mód, más alakot nyert a társadalom életbe rendezettségi állapota. A kisiparos műhelye már is eltűnőben s helyébe lép a nagyipar-vállalat egész gyártelepe, minek egyszerű következménye a kis műhelyes önálló gárdának megszüntetése és bevonása, a munkások ezreivel a nagy gyártelepek műhelyeibe. A közlekedés gyorsabb gépeiről, vasúti beruházásokról, távírdákról hosszabban nem is szólunk; elég ha megjegyezzük, hogy a gondolatnak gyors közvetítése egészen felforgatta a népek régi életberendezését, együttélési rendszokásait. Hát a hadviselés módja milyen lett? A férfias bátorság helyét elfoglalta a gyilkoló szerzőm tökéletesített szerkezete, a védőfegyverek új alakja. A társadalom java erejét a hadügy foglalja le önmaga és úgy látszik, hogy folytonos gyarapodásával egymaga is képes leendő tönkretenni a fejlődésben ilyő társadalmakat. Óriási kelevény ez a társadalom testén, mely a legduzzadóbb erőket szívja fel. Sokat, igen sokat írtak a fegyverhatalom terheiről: mi csak annyit mondunk, hogy a társadalomnak jelen körülményei között egy állam függetlensége csakis fegyvererővel tartható fenn. A teher tehát, bármily nagy legyen is, lerázhatatlan, elodázhattam. Míg a diplomaták dicsőséghajhászó, harcrakész csoportja vezeti a népek sorsát, addig a háborút is nyereségnek tekintse a megsarcolt, roskadozó nép. De vájjon a beosztott katonaságnak egy-egy serege nem oldaná-e meg a felmerülő kényes szociális bajokat, kitörő nép lázongásokat? Talán igen. A nagy népek közös békeszövetkezete nagy mértékben enyhítené a népre háramló fegyverterheket, ha minden kényes ügyben, mint békeliga érvényesítené hatalmát és befolyását; de ettől messze állunk; a békeliga megalakulását hátráltatja a hatalmak önzése, a népek féltékenykedése. A néptavas csak akkor állandó be, ha érvényre lép a menyből hangzott igazság: Dicsőség Istennek a magasságban és békesség a földön a jóakarató embereknek, azaz: a mikor az emberiség szívét át és át fogja hatni az isten tisztelete és az emberek szeretete.

Sokkal többet tehetünk a munkáskérdésben, mert az egész

szociális kérdésben hegyeződik ki. Alapjában véve a munkáskérdés itt minden élességével az egyetemleges pauperismusra, a nép vállára rakott elviselhetlen terhekre vezetendő vissza, A tönkrement existenciák javarésze agyári munkásosztálynál keres menedéket. Nein is csoda. A kapitalizmus által teremtett visszás helyzetben nem élhet meg a földműves, sem a napszámos, sem az önálló kisiparos. Az adók és terhek nagy része a köznép vállait nyomja, a militarizmus súlyát ő viseli; az életigények nőnek; a kamatok, az uzsora szaporodik; hogy tenghessen, odadobja magát a nagyipar vagy nagykereskedelem, szóval a kapitalizmus zsarnok karjaiba. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy zilált anyagi helyzetüknek sokan önmaguk okai, mert tovább nyújtózkodnak, mint a hogy a takarójuk ér. Ez az elferdített életnézetnek, a materialisztikus felfogásnak egyszerű következménye; az alsóbb osztályok mindenben a felsőbbeket akarják utánozni; házberendezésben, viseletben, élvhajászatban, életmódban, szóval mindenben; a ficsúraskodásban a szolga nem áll mögötte az ifiúrnak, a fényűzésben a kis konyhadáma felülmúlja háziasszonyát. Az összes igények nem elégíthetők ki. Hiányzik a nervus rerum – a pénz. Ezt kell megszerezni, vagy becsületes munkával, vagy tisztességtelen módon. A becsületes munkának azonban alig van értéke; sokkal jobb a másik mód, gyorsabban is vezet célhoz – így gondolkodik a proletár és lesz belőle betörő, elégedetlen exisztencia – hogy mint ilyen a szocializmus karjaiban, a mások vagyonából kilátásba helyezett részel - tetésből élhessen aztán könnyen és gondtalanul. Óh csalóka kép; óh hiu remény!

Ugyanígy áll a dolog a földművessel és az iparossal. Mindkettőnek készpénzre van szüksége. Hol szerezze azt meg, ha igényeit kielégíteni akarja? Termésének árát leszorítja a börze, ha eladja; felemeli, ha vetésre valónak veszi. Pénze nincs, így tehát élvvágya kielégítéséről sem lehet szó; e miatt duzzog és szidja az urakat. Jaj a vágyódó szívnek, ha nincs sem Istenben való hite, sem az égiekbe vetett reménysége. Paupertas meretrix, A föld népének elszegényedését s az azzal járó nyomorát nagyban fokozta a liberális rendszer által behozott birtokfeldarabolás, melynek következménye a törpe gazdálkodásnak megutálása és a feldarabolt kis-

birtokok könnyű kézrekerítése a kapitalizmus által: s a földterületek koncentrálása a kapitalizmus százújjú kezében. Az iparososztály is csak ezen sorsra jutott. Túladván kicsike műhelyén, melyet a gyári munka még parányi jövedelmezőségétől is megfosztott, a nagy ipartelepek munkásai közé vegyül, hogy önállóságának feláldozása árán legalább az éhenhalástól mentse meg önmagát és szeretteit. Duzzog az is és lesi az alkalmat, mikor rési üthet a pénz hatalom vasszekrényeiben, a nagy gyárosok Wertheim-kasszáiban. Mert hát pénz csak a nagy-gyárosoknál található.

Ez ingerli, ez csábítja a pénznélküli, élvvagyó tömeget. Az elégedetlenek és elzüllött existenciák egész táborát tolong a gyártelepek kapui elé, hogy vagy mint napszámosok, vagy pedig mint hivatalnokok alkalmazást, vagyis pénzt szerezhessenek. A gyárakban megvan tehát a szükséges munkásanyag és ezzel nyert ügye van a kapitalistikus gyárosnak is. Felszerelve a kellő munkásanyaggal, szédületes spekulációkba bocsátkozik, melyek száz esetben csak az alkalmazott munkások existenciáját veszélyeztetik. De mit törődik ő a gyári munkásnéppel. Ha ezret elbocsát, a kapuja előtt áll a bebocsátást kérők újabb ezre. Ezen anyag nagyon olcsó – így vélekedik a pénz hatalmában elbizakodott kapitalizmus és nem gondolja meg, hogy az elűzött elégedetlenek szítják ellene a gyűlöletet s tömörülve kovácsolják a forradalmi fegyvereket a meggyűlölt társadalom ellen. Bátran állíthatjuk mostan, hogy az általános szociális baj, a társadalmi marasmus a munkáskérdésben, mint a társadalmi testnek nyitott sebében tör, hogy mindnyájan lássuk a mérges anyagot, mely a fekélyben összegyűlemlt s azt észszerűen gondozván, megakadályozzuk mérges tovatérjedésében.

A munkásnép csoportosulása még más szempontból is figyelembe veendő. A hatalmas munkáskolóniák nagyon könnyen gyúpontháttérként válhatnak a kitörendő társadalmi forradalomnak. A megkönnyített közlekedés következtében villámgyorsan eszközölhető a veszedelmes eszmék és elvek közvetítése, az elégedetlen elemek csak csapongó lázadásban örömet találó tömörülése. A kivételes törvények ezen nem segíthetnek; legfeljebb ingerlik a tiltott felé hajló bűnös emberi természetet. „Nitimur in vetitum.” Ilyen viszonyok között a forrás betapasztásáról kell gondoskodnunk s

megkísérlenünk mindent, mi a megtéveszteti ész és szívet eredeti sphacraájába szorítja. Az állam ne fizessen oly tanítókat, a kiknek legnagyobb élvezetök, ha Istent és a vadast gúnyolhatják. Ezek ássák alá az állam alapjait, szítják a szív szenvedélyeit, terjesztik a gyűlöletet, mert ha Istent szabad gúnyolni, megvetni, detronizálni, miért ne szabadna a kormány fejeket, a császárokat, királyokat, fejedelmeket? Elég volt a theokraciából, elég legyen az arisztokraciából is. Hadd uralkodjék a plebs, a szociáldemokrácia. Sajnos, de úgy van: a legvallástalanabb elvek a tanintézetek termeiből kerülnek ki, a legvakmerőbb istentagadásokat a „felvilágosodott” egyetemi tanférfiak terjesztik, mintha a hit negációjában rejlenek a legnagyobb műveltség és tudományosság. Sokan, nagyon sokan magukévá tették a híres tudósok (?) istentagadó elveit, a munkástömeg mohón kapta és kapja és már szaturálva is van velők; a kitörésnél nem a munkásnép vallja kárát, hanem első sorban a pénzsák és az annak szolgálatába szegődött tudomány. Az egyetemi frakkot sem fogja tisztelni az egyszer felizgatott tömeg; több tudományra úgy sem lesz szüksége, megelégszik a főeszmével; nincs Isten, tehát nincs tekintély, sem égi, sem földi. „Legyünk egyformák, dolgozzunk egyformán.”

A vallásos érzület ápolása a nép rétegében, a hit felébresztése a munkásnép tömegében, ez képezze apostoli buzgólkodásának főcélját. Ez nemcsak papoknak szól, hanem a társadalom jövőjét féltő minden intelligens embernek. A gyárosok törekedjenek arra, hogy gyártelepeik alapításánál gondoskodva legyen a munkástömeg lelki szükségletéről is. Legyen szent, a minek szentnek kell lennie, Isten ne hiányozzék ott, a hol a munkástömeg testi ereje fenntartásához szükségli az isteni kegyelem erejét. Ne irtózzanak azok a nagy gyárosok a templomtól, ne utálják a papot. Isten és az ő szolgája nem szítják a forradalmakat, csak lecsendesítik a forrongó kedélyeket, felebaráti szeretetre intik a zsarnokoskodni szerető munkaadókat.

Itt nem hagyhatjuk említés nélkül magyar őseink megindító példáját. A hol várost, községet alapítottak, ottan templomot is építettek. A királyok vallásosságát hirdetik az alapított püspökségek és kolostorok; a nép buzgóságát az áldozatokkal felékesített

templomok. A magyar népnek vallásosságában rejlett az ország biztonsága. Nézzük a lobbis országokat. A hit látható ereje szembe-tűnő és kárát nem vallotta egyetlen egy ország sem. A hit csak épít és nem rombol így kellene ennek lenni minden nagyobb gyártelep alapításánál: hadd segítse Isten a tisztas ipart.

Az állam tartsa kötelességének mielőbb határt szabni a szabad konkurrenca féktelen garázdálkodásának. Egy helyen nem állhat meg. kettő; .egyik polgár olyan, mint a másik: egyiknek se álljon jogában kiszorítani a másikat elfoglalt, biztosnak vélt pozíciójából. A túltermelés ép oly veszedelmes az államra, mint a munkásra nézve. Korlátozza már egyszer a kapitalisták szabad versengését, hiszen ennek mindig csak a szegény munkásnép vallja kárát. Az igénykérdés mérlegelését tegye feladatává a magát mindenhatónak nevezet állam; ne adjon concessiókat olyanoknak, kik alkalmazandó munkásaik számára kellő biztosítékot nem nyújthatnak vagy nyújtani nem akarnak. A munkásember is csak ember és nem tárgy (res) vagy egyszerű anyageszköz (matériáié). Egy kolostor vagy bármi néven nevezendő vallási intézetnek alapításánál sasszeme van az államnak; megtekintve mindent, nem kerüli ki figyelmét az utolsó hely sem: számol, ítél. Hát a gyárosoknál miért nem számol, miért nem ítél, miért nem alkalmazza büntető hatalmát, ha észreveszi, hogy a munkások existenciája nincs biztosítva? Vagy csak a gyárosok, nagyiparosok, a jelenkor eme újabb pénznemes-sége képezi a kiváltságos és az államhatalom fölött álló s tetszés szerint rendelkező társadalmi osztályt. „Quod uni aequum alteri sit jiustum.” A liberalismus által elfogadott egyenlőségi elv csak azt hangoztatja: mindenki egyenlő polgár. Ne mérjünk tehát hamis mértékkel és ne csináljunk különbségeket a gyári telepek és a vallásos intézetek alapításánál. A gyáros gondoskodjék a maga népe életszükségeiről tartósan, a munkaerőnek megfelelően és addig, míg az alkalmazott munkás esetleges erkölcsi elvadultsága s megátalkodottsága nem veszélyezteti az urat és a munkát. A betegség, kor vagy más szerencsétlenség által hanyatlott erő pedig részesüljön abban az ellátásban és gondozásban, minőt az egyenlő emberi méltóságon alapuló felebaráti szeretet elve megkövetel. Követeljen az állam óvadékot és kellő biztosítékot minden egyes

nagyobb gyáralapításnál és üzletalakításnál nemcsak a maga számára, hanem az alkalmazott munkások részére, akkor megszünteti a hamis csődök folyton szaporodó számát, az elbocsátott munkások nap-nap mellett megújuló panaszszavát és vészhangokban kitörő fenyegetését.

Csakhogy itt a bibi. A kapitalizmus által fentartott kormányok nem mernek nyíltan és erélyesen fellépni azok ellen, a kik kormányra juttatták és azon fenn is tartják. A kapitalisták az urak mindéi, téren: nem csak az anyagi, hanem a jog terén is. Mert ha ez nem volna úgy, mondja meg valaki, hogy tűrhetné az államhatalom a kenyértől megfosztott, a kapitalista gyáros urnák szeszélye szerint egyszerűen elbocsátott s érmek következtében lassankint elzüllő, mert minden támasztól megfosztott exisztenciák oly nagymérvű hullámzását, a minőre manapság minden nagyobb városban akadunk? Hej be sok becsületes ember van e hullámzó tömeg között! Ezekről nem gondoskodik senki; mintha páriái volnának az emberi társadalomnak, mindenütt csak megvetéssel találkoznak, míg végre elkeseredettségükben vagy betörökké, vagy gyilkosokká válnak. Miért? Urok kegyetlensége, hitetlensége vitte arra, hogy őt is megfoszszák erkölcsi támaszától s kergettessék a nagyzási hóbort ördögétől; hiszen urok minden hitetlensége és vallástalansága mellett lesz gazdaggá és nagygyá; a társadalmat felforgató hitetlenségéből kovácsoljanak fegyvert meggazdagodásukhoz, a birtok és vagyonfelosztásból származó nagy urizálásukhoz. Ezen törekvésöket nagyban elősegíti *a szabad költözködés*.

Már előbb mondtuk, hogy a nagy gyáripartelep tulajdonosa a jelen társadalmi viszonyok között nem nyújt semmiféle biztosítékot a munkásnép állandósítására nézve. Ezt vette tekintetbe a modern liberális állam is, és hogy hirdetett szabadságelvének törvényes érvényt szerezzen, törvénybe iktatta a szabad költözködési jogot, Ezzel a tényével is csak a kapitalizmus kezére játszott, mert nem akarván vagy nem mervén biztosítani a munkásnép existenciáját, szabadon eresztette a munkásnép elégedetlenkedő tömegét, tönkretette sok munkáscsaládnak belső nyugalalmát és életfeltételét. Ne gondolja senki, hogy a lánchoz kötöttségnek vagyunk barátjai; nem, de minden egyes rendezett és jól kormányzott állam-

ban megköveteljük a stabilitásnak (az állandósításnak) azon nemét melynél fogva a munkaadó csak bizonyos határidőre szóló felmondás után bocsáthatja szabadon munkását, melynek letelte előtt elég ideje legyen a munkásnak más kenyéradó után nézhetni; másrésztől a munkás állandósításáról kell gondoskodnunk, nehogy pillanatnyi felhevülésében könnyelműen elhagyja azon helyet, mely neki existenciát nyújt és kereset nélkül egyik műhelyből a másikba vándoroljon. A munkának is legyen olyan otthona, melynek állandósága lebilincselőleg hat reá s visszatartja őt a munkakeresés ürügye alatt végzett kóborlástól. Szolid és egészséges munkáslakások - a mint azt nálunk az államvasutaknál látjuk - nagy vonzerővel bírnak. Ez legyen az általános szabály, mely alól nem képezhet kivételt nős-e az illető munkás vagy nőtlen. A nőtlen fiatal munkásnak is legyen hajléka, hová választott hitvestársát bevezesse. A lakás állandóságának tagadhatatlan jó következménye, hogy visszatartja az embert a kóbor étellel együttjáró kalandszerű élettől és tékozlástól, takarékosagra int és szorgalomra ösztönöz. A lakás sérthetetlen tulajdonát képezze a munkás embernek, mert csak így tartható fenn a társadalmi rend, csak így biztosítható a szorgalmas munkához annyira megkívántató családi nyugalom és béke. A madárnak is van fészke, melyet nem szívesen hagy el, csak a szegény munkásnak ne legyen biztosított otthona? Csak ő lakják piszkos kloakokban, nedves pinceüregekben, összezsúfolva. a betegségek fertőjében? Ő, kinek munkaerején húzik a kapitalista, kinek kezére utalva van az ipar fejlődése? Ez igazságtalan eljárás és csak elkeseredést szül; ez pedig fogékonytá teszi az elméket a téves tanok befogadására, elszánttá a szíveket a véres lázadás zászlójának bátor lengetésére. Hisz nincs otthona, nincs állandó tűzhelye, hogy annak megvédéseért küzdhessen. A pinceüreg bűzhödött levegője, melyet annyi időn át magába szítt, nem érdemli a férfikar védelmét, Nincs veszteni valója - gondolja a félrevezetett munkás - tehát előre a kilátásba helyezett jóllétért és kivívandó fényes otthonért. Újból azt mondom, állandó és emberhez méltó hajlékot építsen a társadalom munkásai számára, és megmenti önmagát, megment száz ezreket a tévelytől és keserű elégedetlenségtől. Vagy nem látja be senki, mily káros hatású a mun-

kasra nézve a bérlakás”? A társadalom páriájának tekinti őt a bérháztulajdonos – fél, retteg, hogy kérges keze bemocskosítja spekulációra épített nagy házát; kikergeti – vagy ha ad is lakást, azt is oly áron, mely mellett a legtisztességesebb munkás is éhen hal, mert annyit nem szerez, hogy a házbért kifizethesse. Ennek következménye az elnemtelenedés, az elállatiasodás, a piszkos helyek felkeresése és az ezeken üzött fajtalanság. A stabilitás helyességéről elődeink nagyon is meg voltak győződve. Nem túrlek a birtok feldarabolatását, nem engedték a tűzhelynek elidegenítését. A germán népek nálunk Magyarországon a szászok, támaszkodva a „szász tükörben” (Sachsenspiegel) lefektetett jogelvekre, kimondták: hogy a háztelket terhelő adósság csak annyiban fedezendő, a mennyiben annak ingó vagyona a fedezést biztosítja, a beltelek eladása vagy lefoglalása egyszer s mindenkorra tiltva volt. indokolására egy prédikátor azt mondja: „Der Jude wird nicht viel borgen, wenn er weiss, dass er von dem Gute nichts, oder nur wenig bekommt.” így legyen biztosítva a mai kor családi tűzhelye is. A hajlék ép oly szükséges az élethez, mint a munkás száma – ezt nem szabad lefoglalni: de ne szabadjon amaz sem. A tűzhely biztonsága feltétele a társadalom biztonságának.

Sajnos, hogy a liberális aera szabadságszédelgésében még a szükséges társadalmi rendszer kötelekeit is meglazította, elforgatván az élet szükségzerű berendezésének feltételeit, tömecekre bontotta a társadalomfentartó elemeket. Nem vette tekintetbe, hogy a társadalom is szervezet és hogy mint ilyennek részekből kell állania, melyeket a maguk egészében kell fentartani, ha nem akarjuk, hogy bomlásnak induljon az egész.

No de hát mit is törődik a liberalismus az egészszszel! A szabadossága elfajult szabadsági elv a feldarabolást, a részekre való bontást követeli, hogy megadván minden részecskének az őt megillető szabadosságot, „a nagyobb erő vonzza a kisebbet” elvénél fogva elnyelhesse a részecskék tömegét, s megsemmisítve a természet szerűleg egymáshoz vonzódó részek egyesülését, hatalmas szövetkezését. Ezzel a tényével halomra döntötte az ókori népek összes elméleteit, a társadalom összetartozóságát biztosító intézkedéseit.

Tekintsünk a múltba, kivált a keresztény kor múltjába. Min-

den népnél megtaláljuk a társadalmi rétegeknek különálló osztályozását élethivatás és a társadalomban mint egészben elfoglalandó állás szerint. Ezen kasztrendszer bizonyítja, mennyire szükségesnek találták a rétegek széttagoltságát, minden egyes réteg az egészre kiható életműködésének célszerű szabályozását. Minden egyes osztálynak és rendnek meg legyen a maga sajátlagos érdeke, de csak úgy, ha végkifejlésében és végvonatkozásában az egész, vagyis a társadalom nagy érdekének előmozdítására irányul. Az általános jóllétet előmozdították a saját jóllétök mellett a szűkebb körre szorított társadalmi tényezők u. m. az iparegyesületek, szövetkezetek, céhek stb. A szövetkezetek áldásos működését senki sem vonhatja kétségbe; nem a szövetkezet kötelékébe tartozó egyed, sem az együvé forrt osztályok mint egész. A mai kor változott viszonyai magukkal hozzák az egyesületi, szövetkezeti rendszernek a kor viszonyaihoz mért átalakítását. A szociális bajok megkövetelik a céhrendszernek életbeléptetését; magától értetődik, a jelen kornak megfelelő formában. Az alakítandó céhek vegyék kezökbe a nyersanyag beszerzését, az előlegezést, a hitelezést. Mint termelő szövetkezetek maguk döntenek munkatermékük forgalomba hozatala fölött; ez által megszabadítják az iparosok ezreit azon rabszolgamunkától, melyet existenciájuk fentartása céljából a kapitalistikus nagy üzletekben végezni kénytelenek tekintet nélkül a végzett munka értékére, miután az árakat és díjakat a nagyipar maga szokta most meghatározni és a tiszta nyereséget zsebre vágni. Ez csak úgy lehetséges, ha az iparosmunkások tömegestül lépnek be a saját érdekük előmozdítása céljából alakítandó nagy szövetkezetbe s önmaguk határozzák meg a munka feltételeit. Az így alakított szövetkezeteknek kétféleképpen kell számolniuk: 1) a technikailag tökéletesített munkaszerszámokkal, 2) a gyorsan dolgozó gépekkel mint előnyös segéd-eszközökkel. A munkafelosztás olyan legyen, hogy érvényre juttassa a gyors és tökéletes munkát. Mindenki belátja, hogy a gépek sokkal gyorsabban és tökéletesebben dolgoznak, mint az egyszerű kéz. A szövetkezetnek arra kell törekednie, hogy szoros viszonyba lépjen egyes gépgyárakkal, melyek meghatározott árakon szolgáltatják majd a neki s általában a kötelékébe tartozó iparosoknak szükséges eszközöket. Az államhatóság azzal járuljon majd az iparmunkás-

egyletek felvirágoztatásához, hogy az iparhatóságokat védelmébe veszi; ha kell, állampénzzel segíti. biztosítja a munkásnak; muri jogát védi, a közmunka nyereségében részesítetteti.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azon a középkorban általánosan dívott munkásjogot, melynek erejénél fogva az iparos iparága üzemét csak bizonyos határvonalon belül üzhetette: azaz árucikkeit értékesíthette. Ennek egyszerű következménye az volt, hogy minden egyes város mindennemű életvonatkozásában egy körülzárt szövetkezetet, egy nagy családot képezett, és mint ilyen családtagjai összes életigényeiről gondos atyaként gondoskodott. Magában ölelve az összes iparágakat, arra kényszeríté polgárságát, hogy bevásárlásait a város kereskedőinél eszközölje, szükségleteit a város iparosainál fedezze. Ebből kifejlődött aztán a magukra a városokra nézve olyannyira előnyös kereskedelmi határvonal és árumegállító jog, melynek – különösen az utóbbinak – tudandó be az egyes városok gyors emelkedése, vagyoni jólléte. Tudtunkkal az árumegállító jog már a XII. és XIII. században dívott Magyarországon. Megkapták azt és pedig a XIII. században Győr, Pozsony, Buda és Esztergom városok. A XIV-ik században a rozgonyi csata után 1321-ben a szepesi szászok városa Lócse; 1361-ben Kassa Felső-Magyarországon. Ezt csak melleleg említjük, e tárgy úgy sem tartozik értekezésünk keretébe, annyit azonban konstatálhatunk, hogy az árumegállító joggal királyilag felruházott városok gyors tempóban emelkedtek általános és privát jóllétben. Azt gondoljuk, hogy a kereskedelmi határvonal és az árumegállító jog csak előny nyel bírma a nagyobb városokra és ezek iparosztályára.

Egyet azonban ne felejtünk el, t. i. hogy a XIX. század végén vagyunk, a munkásszövetkezeteknek tehát oly magaslatán kell állaniok, a melyet a kor előhaladottsága minden téren megkövetel. Mások az igények, más legyen a munka. A munkásosztály csak úgy várhatja szebb és boldogabb jövőjének felvirradását, ha szövetkezetekben egységgé tömörül és mint ilyen egész az illetékes, de igazságos és szeretettől áthatott hatóság oltalma alatt gazdasági önállóságát megóvja, existenciáját biztosítja. Az egy célra törekvő erők jegecesedésében látjuk a tomboló kapitalizmusnak gátját, tömörülésében a sziklavárat, melynek falai alatt csak vere-

séget szenvedhet az önző kapitalistikus hatalom; régi előnyeit nem vívhatja vissza soha. Ne gondolja senki, hogy ilyen szövetkezetektől nem fél az uralkodó liberális rendszer. Oh nagyon is. Hogy elejét vegye és a kapitalizmust megmentse, álszenteskedik és maga áll a szövetkezeti ügy élére, megszavaztatja a szövetkezeti törvényeket, állít fogyasztási és hitelszövetkezetet, csakhogy megmentse a kapitalisták millióit és egy kézben koncentráljon minden szövetkezeti vagyont. A veszély nagy, és sok a balek; így a centralizálás, a mindennek csak egy kézben való összpontosítása is fényesen sikerülend; ott leszünk, a hol voltunk. Egy kéz fogja osztogatni összehalmozott vagyonunkat nem annyira munka, mint politikai érdem szerint. Nebántsvirág ám a nagy tőke. Uralkodik az elméken, szíveken, egyeseken, szövetkezeteken, mert pénze van. A pénz elsőrangú hatalom; megveszi rajta az észet, a meggyőződést, az önáli óságot, szóval mindent. Hej de csak ott, a hol lehet, t. i. a jellemteleneknél, az önzőknél, az érdek- és pénzahajhászoknál, a privat érdekért küzdőknel, az általános társadalmi jólléttel mit sem törődőknel. Ezen keserű kifakadásra csak a jelen formában létező állam kényszerített; mutassa meg jóakarátát a munkásnéppel szemben, és akkor mi fogjuk tanácsolni, hogy a már létező szövetkezetek az állam által tervbe vett és törvényesített szövetkezetek összeolvadjanak s egy egészet képezve a társadalom bajainak eloszlatásán közreműködjenek. A pártszempont ne döntsön soha; igazságosság, emberbaráti szeretet legyen főelve. Ebből az elvből kifolyólag még egy másik teendője is van az államnak. Vegye oltalmába a segélyre szorult nyomorult munkásokat és törvényhozás útján enyhítse kiáltó inségüket. Szakítson már egyszer a manchester liberális gazdálkodási rendszerrel, ha jogállamcímre tovább is igényt akar tartani. Gyarapítsa a munkásvédő egyleteket, segélyezze a szegénypénztárakat, törvényesítse a nyugdíjalapokat, korlátozza a gyermek- és női munkát, szabályozza a munkaidőt, vegye le a gyengék válláról a súlyos adóterheket és rakja azok vállaira, a kik azt elviselni képesek. A tőke csak forgalmi eszközt képezhet; ne nőjön tehát oly fává, mely egyeseknek aranygyümölcsöket terem. A börze mérges fáját irtsa ki egészen vagy nyesse meg annyira, a mennyire azt a társadalom általános jólléte megköveteli. A munkás tisztelje a munka méltóságát s igyekezzék becsü-

letes munkával megalapítani úgy a maga, mint családja szerencsését. Tartsa szem előtt, hogy az igaz boldogság nem a világi javakban, hanem a kötelességteljesítés tudatában rejlik. Ez édes öntudat meghozza az elégedettséget, mely többet ér, mint Krösus kincsei. A termelő szövetkezetek alapításánál ügyeljen arra, hogy munkáját jobban méltányolják, helyzetét megkönnyítsék. Biztosítsa magát balesetek és egyéb csapások ellen, hogy a reátörő szerencsétlenséggel könnyebben dacolhasson. E mellett ápolja szívében a keresztény hitet, mely földi életének minden viszontagságában is édes reménységgel tölti el keblét, felvértezi a csapások türelmes elviselésére, enyhítő balsamot önt nyomorának sajgó sebére.

A birtokos osztály ne idegenkedjék a szegény munkástól, tartsa becsben munkáját, segítse, hiszen van miből. A gazdagság ne tegye elbizakodottá, felfuvalkodottá, pöffeszkedővé azon szerencsétlenekkel szemben, kik önhibájukon kívül a munka nehéz jármát viselik. Ne ingerelje nyilvános dőzsölködésével, esztelen fényűzésével, melynek láttára érezhetőbbé lesz a nyomor, elégedetlenebbé az ínséggel küzdő szív. A munkások egyleteit istápolja előlegekkel. Ne irtózzék a kérges kezektől; vegyen maga is részt ott, a hol a munkásosztály javának gyarapításáról, lelke műveléséről van szó. Csak így engesztelheti ki az úri birtokos osztályra feldühösített munkásosztályt. Egyes pénzadományok személyes részvét nélkül a munkás bajában vagy örömeiben, nem oszlatja el a szegénység nyomott hangulatát, mert csak az önzés és haszonlesés gyanúját ébreszti fel. Az igaz keresztény a szegény munkásban is csak testvért lát, és midőn segíti, nem mérlegeli az előnyöket, melyek a munkásnép elégedettségéből ő reá háramolhatnak. A kereszténység nemesi oklevelet állított ki a becsületes munkának, midőn azt alacsony helyzetéből felemelte és becsületet, sőt méltóságot szerzett neki.

Lássuk a munkát keresztény szempontból és be fogjuk látni, hogy sem a liberális, sem a szocialistikus felfogás nem fogja megoldani a hazai munkáskérdést, hanem a kereszténység üdvös tana és szelleme az által, hogy a lenézett munkát is természetfölötti körébe vonja és ezt a szó szoros értelmében megnemesíti, tiszteletreméltóvá teszi.

XI.

A KERESZTÉNY SZELLEMEK ÉS A MUNKA.

Elvitázhatatlan tény, hogy a munka, mely által az ember folytonos érintkezésbe jön a természettel és elrabolja attól mindazt, a mire életfentartásához szüksége van – semmi egyébnek nem vehető, mint az emberi természetre rótt hatalmas isteni büntetésnek. Mutassák meg nekünk azt a természetes embert, a ki a munkát szereti! Olyan nincs. Nem izlik az senkinek, gyűlöli mindenki, mert teher neki; a mennyire csak teheti, iparkodik attól menekülni, és csak külső kényszer, vagy az élet szükséglete indíthatja őt arra, hogy a munkától való természetes idegenkedését legyőzze és erejét a munkának szentelje. És még akkor is csak oda irányul minden törekvése, hogy a munka terhet, a mennyire lehet, magának megkönnyebítse, és ha már épenséggel dogni kénytelen, azt a mások vállaira tolja. Ezzel azt árulja el, hogy a munka büntetés reánézve, azaz következménye az ember bűnének. „Orcád verejtékével eszed a kenyeret, míglen visszatérsz a földbe, melyből vétettél” (Gen. 3. 19.), így szól az Úr a büntetett emberhez, és e pillanattól kezdve dacolni kezdett az emberrel a természet, mely ezelőtt magától meghozá az emberi élet fentartásához szükséges gyümölcsöt, és kényszeríté arra, hogy csak nagy erőmegfeszítés mellett csikarhatja ki belőle a szükséges ételmelet. A bűn gyümölcse a fáradságos munka, az igazságos örök Isten átka. Ez átok súlya annál érezhetőbb és megbecstelenítőbb átok az emberre, minél aljabb munkát kelle végeznie. Innét a munkaiszony, a munkás ember megvetése a régi társadalomban. A munka szükségességét belátták az antik társadalom előljáró osztályai is, és mégis megvetették a közmunkát, souverén joggal nézték le a szegényebb munkásnépet, kivel érintkezni méltóságukon alulnak

* Stökl: „Korunk nagy kérdése” nyomán.

tartották. A munka, plane a közmunka megbecstelenít: ez az antik társadalom fensőbb rendi osztályának általános felfogása. E gőgös nézetet helyeselték magok a philosphusok is; ezektől pedig el lehetett volna várni, hogy kissé mélyebben tekintsék a munka lényegét és társadalmi jelentőségét. Aristoteles éppen úgy mint Cicero megveti a munkásokat; Plato az ő eszményi államában a munkásnépnek épen semmi jelentőséget nem tulajdonít, sőt befolyást sem enged neki az általa tervezett állam beléleletében. Ugyanaz áll a többi népekről is. Az északamerikai indián, a régi germán gyűlöli a munkát, és az aszonyok nyakába veti azt; a gall és a lusüaniai egyaránt szégyenítőnek tartják a munkát, még a földmívelést is. Hasonlóképen vannak meggyőződve a scyták, perzsák, thrákok, lydiaiak; a brahmin pedig, a ki csak szemlélődéssel tölti idejét, gyalázatnak tartja már a pusztá érintkezést is a dolgozó páriával (Hettinger). Innét a divatos megvetési szólam: Hiszen csak pária.

A munkának és mindannak, a mi azzal összefügg, ezen megvetéséből származott az antik társadalomban a munkásnépnek rab-szolgaságba való süllyesztése, A munkától elvitták a tisztesség-jogot, becslést, s így lealacsonyították. A szabad munka megszűnt; tűzhelyét elfoglalta a kényszermunka, a rabszolgamunka. A munka megvetésével együtt jár a munkát végző ember lealacsonyítása, emberi méltóságától való megfosztása s lesüllyesztése azon alacsony fokra, a hol csak mint „vile mancipium” név alatt szerepelhet. E fokon megszűnt az embernek személyi joga, személyi szabadsága. A közmunkát végző ember a rabszolgaságba süllyedt, a rabszolga pedig csak „res” volt. Jog nélkül, szabad akarat nélkül. Aristoteles „lelkes eszköznek az úr kezében” mondja a rabszolgát. Az úr gőgje magasabbra nem szállhatott, mint abban az antik társadalomban. A gőggel együtt fokozódott a munkás nép megvetése. Ez így volt, és így van most is. A munka megvetése szüli a munkás nép megvetését és az azzal járó természetes, mert emberi jognak semmibe vételét. Az indusoknál a pária helyzete most is alig jobb, mint az antik pogányságban a rabszolgáé volt; hasonlóképp a vad népeknél a nő, ki a munka terhét viseli, egy színvonalon áll a rabszolgával. A germánoknál a rabszolgának nem adtak semmi

jogot és törvényileg egy párvonalba helyezték a barommal. Értékét marokkal mérték, mint a lóét. Minden vizsgálatot azzal kezdetek ellene, hogy kínpadra vonszolák; a legborzasztóbb testcsonkítások valának büntetései. A rabszolgaság a pogánysággal mindenütt összeforrt. És még sem volt áldás ezen rabszolga munkán. Ezt mutatja Róma. ezt a többi országok most romban heverő épületei. Róma legpompásabb, legkolosszálisabb építményeit a rabszolgák állították fel; – kolosszálison mint maga a *gőg*, mely azokat felállítat ta. És íme jönnek a „barbárok” és sorba döntik a nagyszerű pompát, mintha kiengesztelni akarnák a rabszolgák sóhajait, nyomorát, s megbüntetni a *gőg* féktelenségét. A rabszolga munkások átka lebegett az épületek fölött, el is érte. Romukban hever a dicsőség és hirdeti a *gőg* múlandóságát. A munkás osztálynak lesúlyesztése, emberi méltóságának megvetése maga után vont a társadalmi rendnek felbomlását, a nagy lábon élő társadalmi rétegeknek végleges pusztulását. Torzképpé lón a dicső társadalom. A vagyonnak nagyság és terjedelem szerinti különbözete mindig megvolt és meg is lesz, mert az a társadalmi viszonyok természetén alapszik; csakhogy az antik társadalomban a vagyon csaknem egynehány ember kezében gyűlt össze, míg a nagy többség csak földhöz ragadt szegény volt. Philippus (104 K. e.) azt mondja Cicicerónál (De offic. 2. 21.), hogy a római társadalomban nincs két ezer polgár, kiknek általában vagyonuk volna. Egyedül ama néhány kevés rendelkezett az óriási birtok-komplexumokkal; azokat rabszolgáik ezreivel míveltetvén; a többi meg sínylődött. És talán máskép van az manapság Magyarországon, no meg másutt? Fanem et circenses – ezt kiáltotta a nép: ha megadták neki, megelégedett.

Ily viszonyok között az elterjedt szociális bajok orvoslását törvényhozás útján nem kísérletté meg a társadalom sem. Még a dicsőített köztársaságnak is fejére nőtt az agrár nyugtalankodás és forradalom, ideig-óráig sikerült az elnyomatási rendszer, de még sem ölhetette ki a nép szívéből a tajtékozó gyűlöletet, a boszúvágyó irigykedést. Az antik társadalom élete csak egy hajszálon függött. A szakadást a megvetett munkásosztály, a rabszolgaság idézte elő. A kevés gazdag és sok szegény közötti iszonyatos örvény felisme-

rése a gazdag elleni harcra tüzete a földhöz ragadt szegényt; a szünet nélküli belső harc részekre bontotta a társadalmat, melyet aztán végképen felemészített a „barbár” támadás. Könnyű munkája volt; a megbomlott test egy lökésre omlott össze.

Már előbb is említettük, hogy a közmunka megvetése, az embertelen munka lenézése ezen osztályok erkölcsi elvadulását idézte elő. Érezték a munkások, tudták a rabszolgák, hogy mint olyan „res” minden emberi jogtól meg van fosztva s nem volt semmije, a teher súlyát kivéve, a miből erőt meríthetett volna az emberhez méltó életre. Különben nem is tekintették embernek; „vile mancipium” maradt ő mindig. A rabszolgák durva erkölcstelensége mint egy ragadós betegség ragadt a társadalom mindazon tagjaira, a kik velők érintkezésben voltak: így fertőztették meg lassan-lassan a társadalom egész szervezetét. A baj, a belső rothadás utóvégre oly mérvet öltött, hogy lehetetlen volt többé orvosolni. Erkölcsi korrupció a fensőbb osztályoknál, melyek a rabszolgák erkölcstelenségeinek okai voltak, szertelen kicsapongása es dőzsölésének példája által; korrupció a munkásosztály családjában, korrupció mindenütt. A tiszta erkölcsnek, a társadalom ezen talpkövének kimozdítása után rombadólt a dicsőnek, nagyinak hirdett antik társadalom.

Csakhogy a munka sem maradt mindig a nehéz átok súlya alatt, annak is dicsfényt kölcsönzött, méltóságot adott Jézus Krisztus, *a szegény ácsnak fia*. Azért is először a munkásosztályhoz, a megvetett szegénységhez bocsátkozék le, résztvesz apja munkájában s úgy tűnik fel mint munkás, hogy a munkára nyomja a mennyei méltóság jellegét. A munkát, mely eddig a szabad ember előtt szégyen és mindenki szerint a legnagyobb megvetés tárgya volt, ezt a munkát Isten fia pártfogása alá vette, nemeslevelet állított ki számára és tiszteletet szerzett neki; és minő tiszteletet? Ilyet soha nem látott a világ, ezért nem is bírta ezt felfogni. Hát nem az ácsnak fia ez? – kiált fel megvetőleg; mikép tulajdoníthat magának fensőbb küldetést egy munkás fia, ki maga is munkás? Valóban ez isteni bölcseségnek alig van csodálatosabb és imáandóbb ténye, mint az Isten fiának leereszkedése a munkásosztályhoz azért, hogy e megvetett, elnyomott, kiszivattyúzott nép kebelében

kezdje meg az egész erkölcsi világ újrateremtésének művét. Mindig a munkásnép körében tartózkodik, a népsereg előtt műveli csodáit, annak hirdeti az isteni tanokat, annak köréből választja tanítványait és ha olykor a tudósok körébe kell lépnie, azt azért teszi, hogy az igazság ostorával lohaszsa le gőgös felfuvalkodottságukat; aztán megint csak a dolgozó nép közé tér vissza, hogy emelje, nemesítse. Jézus élete a munkával és a munkásnéppel van összenőve, bizonyosságul annak, hogy vallása nemcsak a tudósok vallása, hanem különösen a szegényeké és a dolgozó népé is. Újjá teremtette a munkát s rendezte a munkásviszonyokat.. Hol valának a régi bölcselők, hol a dicsőített munkásalapítók, kiknek figyelmük erre kiterjedt volna? Munka nélkül nem élhet ember és mégis a munkát alacsonyították le legmélyebbre. Mi a munka most és mi volt azelőtt? Azelőtt csak átoknak, szörnyű isteni büntetésnek tekintetett; most a keresztény hit világánál az „áldozat” glóriájában jelenik meg. Az egész kereszténység áldozatra van alapítva, áldozat az egész keresztény életnek központja, nemcsak istentiszteletének. A kinek szívét a kereszténység szelleme hatja át, annak egész élete, minden cselekménye, minden dolga *az áldozat* jellegét ölti magára. Tehát a legocsmányabbnak tartott munka is. Végzi azt azért, mert azzal a magas égbeli Istennek hoz áldozatot, mely annál nagyobb, minél nehezebb, fárasztóbb, érzéki természetével minél ellenkezőbb a munka. A hívő keresztény azon öntudattal végzi munkáját, hogy az is fölvétetik az üdvözítő áldozatába és azért és az által igazán, valóságos értelemben az istentisztelet egyik tényét helyettesíti. Tehát áldozat a munka. E gondolat oly nagyszerű, a szegény emberre oly vigasztaló, hogy az érzékiség bűnébe merült pogányság annak magasztosságát fel sem foghatta és bolondságnak tekinté azt. Ez csak az átkot ismerte, mely a munkán fekszik vala, ép azért gyűlölettel és megvetéssel fordult ellene ez új tannak, a mint gyűlöletet és megvetést tanúsított a munkásnép iránt. Nem csoda, hogy a keresztény vallást a rabszolgák, a nép megvetett söpredéke tanának bélyegzé s tűzzel-vassal pusztítá mindazokat, a kik tanaikkal a szegény népet a szemétből felemelni és elvesztett jogaiba visszahelyezni törekedtek. És ki győzött? Az égből alászállott isteni igazság. A hívő munkásnép vigaszt lel e tanban, bátorságot merít

ebből arra nézve, hogy minden erejét a munkának szentelje, mely minél terhesebb, annál szebb áldozat. „Ora et labora” ez vala a jajszó.

Ámde nemcsak áldozatnak minősíté a kereszténység a munkát, hanem *érdemszerzővé teszi az örök életre*. A jelen földi étellel semmi sincs oly bensőleg összekötve, mint épen a munka. És ki hitte volna, hogy épen ez, a mi az embert legerősebben vonja lefelé, a mi legalkalmasabb arra, hogy az embert a földiséghez láncolja és életének fensőbb célja felé való röptében akadályozza, ez legyen egyik legfőbb eszköz, mely által az ég javait megszerezhetjük? A kalap és az eke, a kasza oly eszközök, melyek által nemcsak a mindennapi kenyeret keresheted meg arcod verejtéke között, hanem a menny örök mannáját is. Csodálatos egy eszme! Az örök élet árának roppant összege rejlik mindazon millióféle és millióféle elágazó fáradoalmakban, küzdelmekben és erőmegfeszítésekben, melyek a dolgozó nép vállait nyomják. Itt nem hangzik el pusztában kiáltó szó gyanánt egy jajszó, egy sóhaj sem, mely a fárasztó munka alatt tör fel a szívből; ha ember nem hallaná is meg, van isten, a ki hallja és felírja az élet könyvébe; és miként az Üdvözítő szavai szerint fejünk hajaszálai is mind meg vannak számlálva, úgy meg vannak számlálva azon verejtékgyöngyök is, melyek a munkás homlokáról a nehéz fájdalmak közt legördülnek; valamennyi szaporítja a menyországra gyűjtött érdemek összegét. Mily nagyok fog föltűnni egykor, az általános kiegyenlítés napján, a szegény megvetett munkás és mily hitványnak azok érdeme, kik az életben a munkálkodás terhét nem viselték, hanem henyeségben élve, megvetették azokat, a kik isten iránti szeretetből végezték egyhangú, nehéz munkájukat. Különben is könnyűvé teszik a munkát az Üdvözítőnek ezen szavai: „Az én igám édes és az én terem könnyű.” Megvetheti a világ, az Ég ura mégis megbecsüli; ha mindenkitől elfeledve és elhagyatva száll is sírba, Jézus nem feledkezik meg róla, hanem készít számára lakást Atyjának házában. Fényesebbet, szebbet, mint a minőre a világ urai igényt tarthatnak.

A munka érdemlegessége az örök eleire nézve mennyei tan. Pirulhatnak hallatára a lelketlen és hidegvérű nemzetgazdák, kik a munkaerőt csak a munkamennyiség tényezőjének tartják, a személyiséget pedig semmibe sem veszik. Óh a lelketlenek! Még kűr-

tőlük is, hogy nekik a személyiséghez semmi közük, meri ha egynek munkareje ki van zsákmányolva, fölhasználva, eldobható; hisz ott van helyette más munkaerő, mi gondjuk reá. Szívtelenség, embertelenség. Egészen mást tanít a kereszténység. Nem gépnek tekinti az embert, nem géperőnek az ő munkásságát, mely ha elfogyott, az ember is csak lombtárba való. Szerinte a munkának és a munkát végzőnek örök becse van és mint ilyen *mélyreható eszköze az erkölcsi élet emelésének és előmozdításának*. Az antik társadalomban az ólomsúlyú munka csak az erkölcstelenség fertőjébe nyomta le a megvetett munkásnépet, más szóval: kultiválván a bűnt, a munkát az erkölcsi elvadulás kútfejévé tette; ellenben a kereszténység az erkölcsi nemesbülés tényezőjévé avatta azt, folyton utalva Krisztus Urunk ezen tanítására: „a ki utánam akar jönni, az tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem”, vagyis a szüntelen önmegtagadásra. Az önmegtagadás a keresztény erkölcsi életnek alapja. És vájjon mi által gyakorolhatja magát az ember jobban az önmegtagadásban, mint épen a munka által. Eltekintve attól, hogy a munka megóvja az embert a bűntől és a kicsapongásoktól, midőn útját vágja a henyéségnek, mint minden gonoszság kezdetének (otium pulvinar diaboli), mert a ki dolgozik, annak nincs ideje rosszat cselekedni; még arra is ösztönzi, hogy úgy dolgozzék, hogy munkájának sikere legyen. Ahhoz pedig már nagy önmegtagadás kívántatik, melyet csak a mennyei javakra való tekintetből vállal egyik vagy másik ember magára. Hiába emlegetik itt némelyek a megszokást, hiába helyeznek oly nagy súlyt a földi érdekek ösztönére, mert a nehéz munka mindig csak nagy önmegtagadással volt és lesz összekötve. És ezt a kereszténység által folyton hangoztatott önmegtagadást nevezzük mi a köznép, a munkásnép erkölcsisége emeltyűjének. Ezt bizonyítják a hívő keresztény népek között mindennap szereshető tapasztalatok. A ki valaha hívő munkásnép között élt, az nem tagadhatja, hogy annak körében a keresztény erkölcsiség átlag véve hasonlíthatlanul magasabb fokon áll, mint azon körökben, hol nem a munka viseli a kormánypalcát. Az erkölcsi komolyság, a jónak tisztelete és az iránta való szeretet, a rossztól való felelem és irtózat sokkal nagyobb a keresztény munkásnép között, mint másutt, Ott, hol a

henyeség ütötte fel trónját, hol az antik vagy modern hitelenség uralja a helyzetet, már addig jutottak még a szegény munkás-emberek is, hogy a bűnt nemcsak mentegetik, hanem ápolgatják is. Hiába tagadnók, a józan hívő keresztény nép jónak nevezi a jót, rossznak a rosszat. Nem akarjuk elvitatni, hogy a bűn még olyan keresztény munkás között is végzi a maga aratását, de azért bűnnek nevezi az a bűnt mindig és nem övezi körül dicsfényvel, mint azt sok hitelennél látjuk és tapasztaljuk. Ezen erkölcsi komolyság visszahat a nép elméjére és megóvja őt a világ minden hiú, körmönfont okoskodásától; más szóval: a munka megvédi a népet az agyonművelődéstől, megőrzi egészséges ítéletét, józan, emberi gondolkodását. Józan érzéke ösztönszerűleg visszautasít minden sophistikus rábeszélést és prókatori fogást. A józan munkában megacélozott komolyság a legjobb fegyver minden keresztényellenes támadás ellen. A hívő keresztény népről bátran elmondhatjuk, különösen a mostani ráfogások között, hogy ez a keresztény egyedüli révpartja. És mi által lett azzá? E kérdésre a fejtegettek adják meg az egyszerű feleletet: azért, mert a kereszténység nemesítette a munkát, annak a túlvilágra is kiható érdemeket tulajdonít, nemesítette az egyedet és az egyeddel együtt megóvja a felbomlástól a süllyedő társadalmat. A kereszténység éltető fuvalma eloszlata a munka átkát, darabokra törte a vile mancipium bilincseit, testvérré avatta a megvetett szegényt, Krisztus országa örökösévé a járomba fogottat, szabaddá a dolgozó munkást. Kivívta a munkás köznép szabadságának győzelmét, megtörte az önérdék-hajhászat gyilkos elvét, mely a pogányság által a társadalmi szervezet szívébe rozsdásodott vala és a társadalom természetes rendi tagozottságát oly kasztrendszerre torzította el, mely fölfelé a legfőbb osztály abszolút uralmában klonkludál, lefelé pedig a dolgozó néposztály rabszolgaságává szögellek ki. Csak így ölthettek a vagyoni viszonyok oly abnormis alakot, mint a minőről megemlékeztünk; csak így halmozódhatott össze a vagyon egyesek kezében, míg az alsóbb rétegek tömege a vagyontalanság korpa-kenyerét enni kényszerült. Ennek is véget vetett a kereszténység, midőn először is a lelket szabadítva fel, annak fölemelő tudatjára hozza az embert különbség nélkül, hogy felkiálthasson:

Abba Atya! és midőn széttöré azon láncot, mely ködös életére nehezedik vala, vagyis a belső szabadsággal egyidejűleg meghozza a külső szabadság feltételeit is. A keresztény eszmék világában szabaddá lett a munkás, szabaddá minden pór. E szabadság lehet csak a népek és országok jólétének alapja. E keresztény szabadság képezi az emberi társadalomnak léalapját. A munkásnépben rejlik a társadalom súlypontja; a munkásnép erkölcsisége, jól vigyázó őrszeme a társadalom őrtonnyának. Adjuk meg a munkás kéznek az őt megillető jólétet és jogot és megvéd bennünket úgy a bel-, mint küllellenség támadásaitól és gyűlöletétől. A nép képezi a konzervatív elvek őrtonnyát. Forradalmi fészkelődéseket csak a megvetett pauperisms szokott előidézni a nép között; a szabad, birtokos, joggal bíró nép nem reagál ha jogát respektálják. A forradalom rendesen henye naplopókból vagy elszegényült, dolgozni nem akaró hitetlen csőceselékből toboroz maginak híveket; akinek veszteni valója van, az védi a maga otthonát, védi a maga vallását, mert tudja, hogy mit köszönhet a kereszténység tanának. Hogy a mai társadalom viszonyai nem annyira rendezettek, hogy a forradalom szelleme a munkásosztály részéről annyira fenyeget, annak okát egyszerűen abban a tagadhatatlan tényben találjuk, hogy a társadalom azon fensőbb köréből szívárogi ki lassan-lassan az erkölcsi és vallási ziláltság és elfajulás, mely végre is semmi másra, csak arra vezetheti a munkástömeget, hogy az uralkodó osztályok levetkőztetve minden keresztény felfogást, az antik rabszolgamunkát akarják életbe léptetni, az antik felfogást a munkáról és munkásról érvényesíteni.

A munkásosztály e gondolatmenete nem is oly helytelen, mint a minőnek látszik. Sok tekintetben fején találja a szeget, mert tagadhatatlan, hogy a mai géprendszervilágban a munkásember csak gépnek lesz tekintve, a dicsőnek hirdetett liberális mus nagyobb dicsőségére. (?) Lássuk a jelenkor kereszténytelen felfogását úgy a munkát, mint az azt végző munkást illetőleg.

A jelenkor társadalmát a forradalmi liberalismus uralja. Polypkarjaival átölelt mindent, napi sajtója uralkodik a társadalmi rétegek összes szellemi élete fölött, kormányozza a közvéleményt, a tudományt és művészetet, letipor minden önállóságot, kezében összpontosít minden vagyont, megvet minden keresztény szellemet,

előszeretettel hangoztatja a régi pogányság nagy vívmányait; döntő befolyást biztosít a hitetlenségnek és az azzal járó erkölcsi sülyedésnek; más szóval terjeszti a korrupciót, az államok ezen rákfenéjét. Gazdálkodási rendszerének a munkát és munkást illetőleg csak egy következménye van: visszaesés a régi pogányságba. Ki ne látná, hogy miként a pogányság idején, úgy most is csak néhány ember kezében halmozódik össze a gazdagság, míg a dolgozó nép napról-napra koldusodik. A liberális burgeoisie tőkét tőkére halmoz, a munkásnép vagyoni állása szemlátomást sülyed, bomlik. A régi pogányságba való visszaesésben annyira haladtunk előre, hogy már a rabszolgaság mesgyéinél állunk. Minél inkább növekszik a tőke liberális uralma és minél több gépet von szolgálatába, annál inkább szaporodik a gyári munkálkodás, a mennyiben az a szegény elkoldusodott munkásokból szedi újoncait. A gyári munkás elveszti szabadságát és önállóságát; ő nem rendelkezik többé mint szabad és önálló tulajdonos az őt megillető vagyonka fölött; őt az életszükség vaslánc a gyártulajdonoshoz bilincseli; és hogy családját mégis eltarthassa, kénytelen minden föltételt elfogadni, melyet a munkaadó jónak lát megállapítani, A munkabért a munkaadó határozza meg, ez pedig nem alkalmazkodik a keresztény igazságosság és keresztény szeretet törvényeihez, hanem csupán a kínálat és kereslet viszonyaihoz. Ily körülmények között a munkás már nem áll messzire a rabszolgaságtól. Még egy lépés, és a munkás csak élő eszközzé válik a munkaadó kezében, és ezt az egy lépést is megteszi a liberalismus, mihelyt nem látja szükségesnek céljait takargatni. A rabszolgaság jellemző ismertetőjelei már is mutatkoznak. A liberális Krösus épen úgy megveti és gyűlöli már a munkát és a munkásnépet, mint hajdan a pogány rabszolgatartó. Hiába tajtézkik ajakán a *humanitási* szólamok özöne; szíve mélyében mégis csak megvetendő csöcseléknek tekinti a munkásnépet. A forradalmi liberalismus megteremtői, a 18-ik századbeli francia philosophusok nyíltan kimondották ezt. A munkásnépet nem is tudták más névvel illetni, mini canaille. íme a régi vile mancipium! Tanítványaik sem jobbak, mint ők valának. Azért a liberális gazdálkodás cseppet sem törődik a munkások javával és bajával; a munkaadó csak „munkaerőnek” tartja őket, kiket ki-

zsákmányol a mint csak lehet; ha pedig a munkát nem bírják – félredobja, mint az antik rabszolgatulajdonosok. Tisztelet a kivételeknek, de ezek is csak azt bizonyítják hogy ilyen munkaadókban még él a keresztény vallás szelleme.

A rabszolgaságnak másik ismertető jele t. i. a vallási, erkölcsi és anyagi nyomor sem hiányzik a jelenkor dicső társadalmában. Nap-nap mellett szembeötlőbben mutatkozik a hatalomra jutott tőkéhez láncolt munkásnépnek erkölcsi süllyedése, vallástalansága. A forradalmi liberalizmus, minthogy maga is határozott ellensége a keresztény vallásnak, nem tűri meg a keresztény érzületet a munkások között sem, kik korbácsa alá kerültek. Mert míg a munkás hű marad keresztény hitéhez, és annak szelleme szerint él és cselekszik, mindaddig nem lehet belőle teljesen kiirtani szabadságának, önállóságának és emberi méltóságának tudatát. A liberalizmus nem tűr meg a munkásban semmi szabad önálló érzületet, mert akkor nem hagyná az magát pusztá „munkaerőnek” tekinteni és kezelteni. A liberalizmus csak rabszolgaérezületű munkást tűrhet meg, ezt pedig csak úgy érheti el, ha vallásilag megromlik, hitetlenné lesz, miként liberális ura. Azért megvonnak tőle minden lehetőséget arra nézve, hogy vallási szükségleteit kielégíthesse, azért bilincselik még vasárnap is a gépek kerekeihez. Ne zörögjön a fülébe semmi egyéb, mint a gépek zakatolása! A vasárnapi munkát iparkodnak gazdasági szempontból igazolni; pedig bizonyos, hogy itt nemcsak a zsugoriság szerepel, hanem azon szándék is, hogy a munkás elkeresztényteleníttessék, Innét van, hogy a hitetlenség, a vallási korrupció a munkások között már nagyon elharapózott és a nagyobb gyártelepeknél folyvást növekszik. Ezzel együtt jár a mély erkölcsi elvadás, mert a religióval együtt kiirtatik a munkásnép szívéből az erkölcsiség alapja és így a nyers gonoszságnak esik martalékul. Meg lévén fosztva a fensőbb javaktól, állati gyönyörökben keres magának kárpótlást. A családi kötelek felbomlanak és a nemzedék, mely ezen a talajon felcseperedik, a valóság állapotában már ifjúságától kezdve ugyanazon ösvényen kalandoz, melyen szüleit látja haladni. Az erkölcsi nyomorok pedig sarkában jár az anyagi nyomor. Az erkölcsileg romlott nemzedék szükségkép elfajul physikailag is. A roppant anyagi nyomorúság a

munkások kebelében olyannyira feltűnő, hogy immár a liberalizmusnak is aggodalmat, okoz. Félti irháját, még pedig joggal.

Actio reactionem parit. A reactio vezére a felcseperedett s mindjobban izmosodó fiú, a szocializmus, ki maga köré gyűjtve a munkásnépet, melyet apja a liberalizmus a régi pogány álláspontra visszanyomni iparkodik, fenyegetőleg lép fel, hogy apját a liberalizmust bitorolt trónjától megfoszssa. A munkásosztályt akarja felemelni, jogaiba visszahelyezni. Ez mindenestre dicséretes szándék; csak ő is, mint apja fia, a kereszténység nélkül és ez ellen harcolva szándékozik ezt elérni. Ebben rejlik nagy tévedése. Ez oka annak, hogy csak kicsapong és mindenféle oktalan, társadalomellenes végletekbe rohan. A liberális fiú a tőkeliberalizmus ellen megindítandó háborúban azzal akar győzedelmeskedni, hogy a liberális tőkehatalom megtörésére a „negyedik” rendet, „a munkásrendet” vezet elő – s ezzel ha. a csatát megnyerte, a munkásállamot létesítse. A munkások ezen állama veszi aztán kezébe a munkaügy vezetését és felosztja annak egyes szakait az állam egyes tagjai között. Már azelőtt mondtuk, hogy e cél elérésére nézve a szocialisták sem értenek egyet egymással: egy része a forradalmat tartja a legegyszerűbb eszköznek, míg a higgadtabbak a törvényszerűség korlátain belül mozognak. Fellépésük iszonyú rettegést idézett elő a liberális bourgeoisienál. Az elkereszténytelenített munkásoktól nem várhat sem kegyelmet, sem pardont.

Már előbb említettük, hogy a szocializmus is a keresztény elvek megvetésén, negációján alapul. Ilyen eszmével csak forradalmi felforgatást eredményezhet, maradandót nem alkothat soha, A szenvedélyen, az érzéki természetén alapuló munkabuzgalom mindig kétes értékű volt, maradt is. Ki fogja elhitethetni a tömeggel, hogy a társadalom jóléte abban rejlik, ha a munkás csak a munka végett dolgozik s fáradásával semmi más fensőbb célt nem ér el, mint épen munkája értékét, a pillanatnyi földi jót. Ez kielégíthet egyesekeket, de nem elégítheti ki a különféle természetű, felfogású, igényű emberekből álló társadalmat. Ezen theoria csak pillanatnyi megnyugvást szerezhet, de állandó boldogságot nem teremthet soha. Ezt belátták a szocialisták apostolai is, u. m. Fourier. Bellamy, kik a munka folytonos változtatásában keresik a munka gyönyörét. Tanításuk az:

mivel az ember érzéki ösztönei különféle természetűek és ezen ösztönök kielégítésében áll a boldogság, azért a folytonos munkaváltoztatás rendszerét kell behozni, hogy egyik munka egyik ösztönt, másik megint egy másik ösztönt elégtisen ki. A munkások tehát változtassák phalanxjaikban szabadon a munkát, kiki kénye kedve szerint, hogy a munka által boldoggá lehessen, tekintet nélkül minden más célra, melyet munkásságával elérhetne.

Ezen theoria eltekintve kivihetetlenségétől ellenmondásban áll úgy a társadalom, mint az egyes ember természetével. A társadalom már önmagában feltételezi az osztálykülönbséget szükség-szerűségét. Ezt már bebizonyítottuk. De ép úgy ellenkezik ez az egyes ember természetével. Nem beszélünk fensőbb természetéről, csak az ember érzéki természetét tartjuk szem előtt. Az ember érzéki természete nem hegy sóvárogna a munka után, hanem ellenkezőleg idegenkedik attól, és a ki egyéb motívummal nem tudja őt a munkára ösztönözni, mint épen a munkával, az bizony sohasem fogja őt a munkára lelkesíteni, bármily különböző és mulattató legyen is az a munka. Oly elmélet, mely az embert materializálja és azután még azt kívánja tőle, hogy csupán a munka végett dolgozzék, ne pedig az őt megillető gyümölcsei u. m. érzéki javakért és élvezekért, sokkal ellenmondóbb és durvább, hogy sem az emberi természetben visszhangra találna. De van itt más bökkenő is. A szocializmus akkor sem érheti el a maga célját, ha furcsa elméletét elfogadjuk. Mert mit akar a szocializmus? Kiemelni a munkásosztályt aljból a rabszolgákéhoz hasonló állapotból, melybe a liberalizmus lealacsonyította, és őt ismét szabadságra, önállóságra segíteni. De ugyan szabad és önálló lesz-e a munkás akkor, ha semmi egyéb nem lesz és nem is lehet, mint egy önzetlen tagja a munkások államának mindent átölelő és magához ragadó gépezetében? Szabad és önálló lesz-e a munkás, ha munkája gyümölcseit nem élvezheti majd, melyeket ismét az állam kebelez be, és ha neki csak arra lehet igénye, a mit az állam a gyümölcsök összegéből odavet számára. Ezen theoria az államot egyszer csak dologházzá alacsonyítja le, mely már természeténél és berendezésénél fogva is olyan, hogy a munkás szabadságát és önállóságát nemcsak nem biztosítja, de egyenesen megsemmisíti. Egy dologházban sem uralkodik semmi

szabadság. A munkás rabszolga marad ezentúl is, mint az volt eddig, csak a rabszolgaság formája változik. A liberalizmus a tőkének rabjává teszi őt, a szocializmus a munkásállam rabszolgájává. Világos tehát, hogy a munkásosztályt szabadságra és önállóságra felemelni ezen az utón nem lehet. A materializmus barommá aljasítja az embert. A szocializmus nyíltan és hímezés-hámozás nélkül vallja a materializmust. A munkát csak a kereszténység képes rekonstruálni, csak a keresztény szellem vezetheti a munkást egy általa óhajtott boldogabb egzisztenciához. Itt nyíltan hangoztatjuk, hogy a szocializmus mégis valamivel többet ér a liberalizmióknál. Miért? Egyszerűen azért, mert míg a liberalizmus minden törekvését arra irányítja, hogy a munkásosztályt rabszolgai függő helyzetbe tiporja le; míg az mindenütt nyomort, Ínséget szül és a munkások további sorsával teljességgel nem törődik; addig a szocializmus egészen ellenkező irányban működik: annak az a szándéka, hogy a munkásosztályt kiemelje a nyomor süppedékéből és jobb, tûrhetőbb állapotra segítse. Az is dicséretére válik, hogy nem utánozza a liberalizmus hazug képmutatását és álszenteskedését; mert míg a liberalizmus a humanitás cégérét függeszti ki, hogy elpalástolja a materializmus és egoizmus utálatos fogvicsorgató pereputját, addig a szocializmus nyíltan kimondja mit akar; nem árul zsákban macskát, és elveit az egész világ előtt iparkodik realizálni. És ez legalább férfias bátorságra és érzületre vall. De a munkás állapotán javítani, az ő méltóságát helyreállítani ez sem képes. Ezt csak a kereszténység érheti el. Miként hajdan ez volt az, mely a munkát szabaddá tette, a munkást önállóvá nevelte fel, úgy most is a kereszténységtől függ a munkának és a munkásosztálynak egész jövője. Ezen könnyű nevetni, de ki fogja megcáfolni! Nyíltan hangoztatjuk: *Éljen a keresztény szocializmus!*

Talán előbb még iszonyatos társadalmi zavaroknak és felfordulásoknak kell bekövetkezniök, és csak ezek térítik majd észre az embereket. Lehet, hogy talán egy roppant társadalmi nyomor fogja velük az igazságot megismertetni. De ezen ismeret valamikor bekövetkezik. A kereszténység örök és övé a jövő. De hogy a mi vén Európánk eljut-e szintén a belátásra, vagy pedig talán csak egy új világ részére marad az fönn, azt egyedül Isten tudja.

XII.

TÖREDÉKEK A JELENKORI SZOCIALIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ.

Munkánk jelen kötetének egyes részleteiből kivehette a t. olvasó a lezajlott korszakok népeinek társadalmi forradalmát, megismerhette az egyes forradalmak okait és következményeit. Hátra van még, hogy röviden vázoljuk a rég időktől fogva felszínre vetett szociális eszméknek befolyását a XIX. század társadalmára és ennek átalakulási processusára.

Már előbb mondtuk, hogy a jelenkor szociális mozgalma nem vehető újdonság számba, a mennyiben annak manapság hangoztatott eszméjét már a régi korszakok vezérférfiai és bölcselői felvetették, megtestesíteni akarták. Az „egyenlőség” eszméjétől áthatva és indítatva Kréta szigete már 1300-ik évben Kr. e. megalkotta a maga kommunisztikus államát. Ezen kommunisztikus állam csak rövid ideig tarthatta fenn magát. Példáját követte a szocialisztikus eszméken alapuló Lykurg-féle spártai állam. Maga a híres Pláto „de republica” című művében a vagyontársaságon alapuló államnak alapjait rakja le Írásban, mely képzeleti államról a nagy Aristoteles egyszerűen azt mondja: „tarthatatlan.”

Az ókori bölcsészek szociálpolitikai reformtörekvéseit felválta a kereszténységnek nagy átalakító szelleme, mely keletkezése első korszakában a vagyontársaságot alapította meg azok között, kik felebaráti szeretettől indítatva, az ínségben levők nemcsak felségélyezéséhez, hanem egyenlősítéséhez is vagyonuk önkéntes felajánlásával hozzájárulni akartak. Ez a legszebb formában jelentkező első keresztény kommunizmus, melynek létalapja: „*az önzetlen igás keresztény felebaráti szeretet*”.

Az első keresztények kommunizmusától és szociális felfogá-

sától lényegesen eltérő a jelenkori szocialisták tendenciája és fel-fogása, nemkülönben indoka és célja. A jelenkori szocializmus gyökerei, a mint azt munkánk több lapján kimutattuk, nem a szeretet talajába verődtek s így hajtásai sem a szeretet venyigéi. A jelenkori szocializmus az osztálygyűlölet fertőjéből kel ki s tüskés hajtásaival mindazokat szúrja, a kik őt megtámadni eléggé merészek. A szocializmus főelve: csak a produktív munka képvisel értéket; a pénz improduktív jellegénél fogva értéket nem képviselhet; ennek következtében üldözendő az emberi társadalomnak azon osztálya, mely az improduktív pénzhatalomban bízva, az értéket képviselő munkásosztálynak zsírján hízik meg. így gondolkodik a modern szocializmus. A proletárrá sülyedt munkástömegnek ítéli oda a hatalmat a jelenben hatalmat képviselő összes osztályok rovására.

A szocializmus ezen eszméjét Babeuf Noél Ferenc (1760-1797) vetette felszínre. Önmagát egyszerűen Grachus Babeufnek nevezvén, az emberi egyenlőségre alapítá szociális reformtörekvéseinek rendszerét. Kijelenti, hogy az 1793-iki alkotmányos törvényhozás kimondotta ugyan e két alapelvet: „a törvény és természet előtt minden ember egyenlő”; „az emberi társadalomnak csak egy célja van: a közjó”; de mivel a nagy lelkesedéssel kihirdetett egyenlőség csak papiroson maradt és nem lett foganatosítva, a következő eszméknek mielőbbi megtestesítését kívánja: mondassék ki 1. a munka egyaránt kötelez mindenkit; 2. a munkaidő cél-szerű szabályozása alkotmányos törvény útján történjék; 3. a termelés vezetésével a munkás által választott legfelsőbb hatóság bízassék meg; 4. az állampolgárok által végzendő munka kijelölése és felosztása a munkásosztály hatósági közegeinek hatáskörébe tartozzék; 5. a kellemetlen munka végzésére és teljesítésére a társadalomnak összes osztályai kivétel nélkül köteleztessenek; 6. értéket csakis a munka képviseljen; 7. a polgárok igényeinek kielégítésénél az egyesek természete és hajlama legyen irányadó. Ezen pontokban foglaltatik Grachus Babeufnek szocialisztikus tana. Ugyancsak ezeket az eszméket hirdeti a szociáldemokráciának legnagyobb apostola, Bebel Ágost, a német parlamentnek tagja. Babeuf feje a guillotin alatt hullott le.

Míg Babeuf az „egyenlőség” elvét vette fel rendszere alapjául, addig Gróf Saint Simon (1760-1825) a munka eszméjéből indul ki, hogy a szorosán vett szocializmusnak alapját megvethesse. Tudományos rendszerének alap gondolatát ez képezi: „minden társadalmi belső berendezésnek zsinórmértékét a legtágabb értelemben vett munka képezi”, vagyis más szóval: „a munkást illeti meg az első hely az emberi társadalomban”. „A tudománynak sem lehet más feladata, minthogy teljes apparátusával a munkásnak igyekezzék biztosítani az elsőbbséget, mely őt a társadalomban méltán megilleti.” Saint Simon inkább theoretikus, mint praktikus. Nem is támadja a magánbirtokot, csak tanítványa Enfantin az, a ki mestere tanaiból levonván a következtetést, kimondja a: „a munka képviselvény minden értéknek egyedüli forrását, igazságtalannak, kárhóznak s mielőbb beszüntetendőnek kell deklarálni a nagybirtokosok és különösen a kapitalisták improduktív mert munkánélküli jövedelmét.”

Hason értelemben nyilatkozik Bazard is, ki az örökösödési ognak gyökeres megváltoztatását kívánja oly értelemben, hogy a vérrokonságon alapuló örökösödési jog helyett a munkás „érdemeség”-e jusson érvényre. Bazard szerint csak az állam lehet törvényes örökös, melynek mint ilyennek kötelessége az örökölt javakat a munkásállam legérdemesebbjei között felosztani.

Saint Simonnal egyidejűleg lép fel Fourier Károly (1872-1837) a maga szocialisztikus államrendszerével. Irataiban az emberi akaratnak természetes megnyilatkozásai mindenkor kielégítendőek, mert csakis folytonos, zavartalan kielégítésüktől függ az emberi egyed boldogsága. A kielégítés eszköze a munka rendszeresítésében rejlik. *Minden egyes munka megköveteli a maga emberét, minden embernek joga van a természetének megfelelő munkához. Ás állam gondoskodik a kellő munkáról, ha fennállani akar és polgárai hajlamuk kielégítése által boldogok legyenek.* Mint látszik, Fourier volt az első, ki a mai értelemben vett „jogot a munkának”-féle elvet proklamálta és terjesztette. Iratai közül megemlítendő: *Theorie des quatre mouvements* (1808) és *Traité de l'association domestique agricole* (1822). A munka rendszeresítését abban látja, ha minden birtokos a munkára szorult embertársai kezelésére bízza a maga birtokát, hogy

ez által minden egyes ember egyéni hajlamának megfelelő munkát találhasson és végezhesen. A belső hajlamnak kielégítéséből származik a munka megkedveltsége, eltűnik a munkától való irtózat. A munkás emberiséget meghatározott földterülethez köti, mondván: minden $\frac{1}{4}$ mértföldnyi területen körülbelül 2 ezer ember egy úgynevezett phalangeban laknék, melynek felügyelője (Unarque) gondoskodnék nemcsak a lakhelyiségek kellő berendezéséről és tisztaságáról, hanem a nagy épületben (phalanstère) lakók társadalmi erkölcséről is. A munkásember tetszés szerint változtathatja munkáját; a munka-hozadéknak $\frac{4}{12}$ része százalék fejében a munkatőkéhez csatoltatnék; $\frac{3}{12}$ rész a munkás tehetségének íteltetnék oda: míg $\frac{5}{12}$ a munkát, mint olyat illetné. Fourier rendszerének legnagyobb hibája az, hogy fentartván a magánvagyon, annak hozadékát mégis közösnek deklarálja. Az ellenmondás itt szembetűnő.

A munkások jelenkori szocialisztikus mozgalmára határozott befolyást gyakorol az angol Owen Róbert (1671-1858). Ő volt az első praktikus szocialista, ki New-Lanark-en lévő szövőgyárát szocialisztikus eszmékre alapítá. Szocialdemokratikus iratainak tulajdonképeni tartalmát a munkásosztály sanyarú anyagi helyzetének festése képezi, mi által nemcsak a munkások, hanem a iözőnség figyelmét is magára vonta. A francia encyklopedisták itheistikus elveitől szaturálva az embert chemikai vegyületnek és azon viszonyok produktumának tartja, a melyek között az egyed él és mozog. Szerinte nem létezik ember, a kinek keblében nevelés által ne lehessen olyan érzelmeket gerjeszteni, vagy a kit olyanná ne lehessen idomítani, nevelni, a minőnek őt a társadalom egyes rétege látni akarja, csak tekintettel legyünk természetére és belső hajlamaira. A munkára nézve kifejti: a munkának tervszerűen keresztülvitt rendszeresítése annyira fejleszti a termelést, hogy még a legutolsó munkás számára is megnyílhatnak itt e földön képzelt földi menyországa ajtai. Eszméit az Indianában fekvő New-Harmony nevű szocialisztikus kolónián akarta megvalósítani, de kudarcot vallott vele, mert a kolónia rövid idő alatt belviszályok miatt tönkrement és a földi menyország lakói a szélrözsa minden irányában elszéledtek.

Hasonlóképen járt Owen tanítványa Cabet István (1788-1856).

Hírnevét a *Voyage en Icaric* (1840) című regényével alapította meg, melyben egész Franciaországot kommunisztikus községekből álló köztársasággá igyekszik átalakítani. Híressé lett az általa Illinois államban Nauvoo nevű, a mormonoktól elhagyott városban alapított kolónia. A kolónia lassan-lassan felvirágozott; házai csinosak és tiszták valának; az ikaristák szorgalmasan dolgoztak és mulathattak is. Egy válogatott könyvtár rendelkezésre állott minden egyesnek, abból szedhette szellemi táplálékát; a kedélyeket a muzsika, színház és táncmulatság vidítá fel. Több nyelven szerkesztett újságok toborzottak a híveket és csináltak propagandát mindenfelé. A családi életet Gabot fentartotta ugyan, a gyermeknevelést azonban a közügynek vetette alá, egyszerűen azért, hogy az ifjúság csakis kommunisztikus eszméktől duzzadhasson. Nyilvános istentiszteletről szó sem volt; a hit privátügynek deklaráltatván, minden egyes szabad meggyőződése szerint formálhatta hitét, imádhatta Istenét. A külső jólétnek szaporodásával e kolóniába is befészkelte magát a viszály ördöge és 1856-ban magát Cabet-et és törzskarát üzé ki a kolóniából. Icaria 1878-ig létezett, a mikor is az ifjúság engedetlensége és belső rothadása folytán két pártra szakadt: az ifjak és vének pártjára. Az ifjak megmaradtak, a vének kivonultak. A megmaradtak Icaria Community név alatt 1895-ig tartották fenn magukat; az akkor kitört pártviszály kiüzé őket a boldogság földi menyországából (?). A létező vagyon a kolonisták és azok örökösei között lett felosztva. Íme, ennyi ideig tart a földi menyország. Ember csak ember marad, boldogságát e földön nem éri el; az igazi boldogságot csak Isten adja, a háborgó kedélyeket csak Isten csendesíti le, a munkát a hit édesíti meg, a nyomort a keresztény felebaráti szeretet enyhíti.

Az eddig említettekén kívül szerepel még Blanc Lajos (1811-1882), ki a nemzetgazdasági téren tapasztalható viszálynak tulajdonképeni okozóját a szabad versenyben látja, minélfogva a magántermelés helyett az állami termelést tartja behozandónak; továbbá *Rodbertus Károly* (1805-1875), ki a munka érdemének és hozadékának, mint egyedüli társadalmi tényezőnek tronraemelésében véli feltalálhatni a társadalom boldogulását. A magán földbirtok, nemkülönben a tőkegazdálkodás megszüntetendők, mert

csak hátráltatják a társadalmat előnyomulásában, jóléte biztosításában.

Mindezeket felülmúlta Lassalle Nándor (1825-1864), kinek szenvedélyes agitációja, legalább Németországban, maradandó nyomokat hagyott hátra. Ezek és ezek sorakoztak a nagy „munkáskirály” körül, midőn táborában díszszemléjét megtartotta és elragadó szónoklatával a tömeg szenvedélyét felkeltette. Lassalle legnagyobb eszméje, a *munkabér vastörvénye*, mely abban áll: „*míg eddig a kínálat és kereslet közti viszony alapította és határozta meg a fizetendő munkabér-összeget, ezentúl minden emberi egyednek életfenntartásához szükséges összeg képezze az átlagosan fizetendő munkabérnek alapját*”. Egyéb eszméiben hűséges utánzója a szocialisztikus párt legnagyobb mesterének, Marx Károlynak (1818-1883). Marx leginkább az ő „*értékelméletével*” iparkodott bebizonyítani a szocializmus alaptételét, hogy t. i. a tőkepénzesek a munkásokat megfosztják, legalább részben, munkájuk gyümölcsetől. Szerinte valamely dolog használati értéke annak fizikai tulajdonságaitól függ, *ellenben csereértéke egyedül a befektetett munkától függ*; a csereérték nem egyéb, mint az áruba felhalmozott, megjegecedett munka. Ezen állítását így iparkodik bebizonyítani: a legkülönbözőbb áruk kicserélhetők, tehát van valami, a mi minden áruban közös és ez nem lehet azok fizikai tulajdonsága, mert épen ezek alapján különbözőnek egymástól, tehát nem marad más közös vonás hátra, mint az előállításukra fordított munka és pedig nem a konkrét és specifikus munka, például: szabó, varga stb. munka, hanem az emberi munka in genere et in abstracto. Tehát a csereérték egyenlő az áruban rejlő emberi munkával. És ha azt kérjük, hogyan lehet megmérni és összehasonlítani a benne rejlő munkát, feleli: a munkaidővel; ebből azonban nem következik, hogy lusta munkás készítménye értékesebb, mert a mérővessző az az idő, a mely általában a mai viszonyok közt a szorgalom, szakértelem és ügyesség közönséges foka mellett szükséges az illető áru előállítására. Ezen teoriára rövid megjegyzésünk az: Marx figyelmen kívül hagyja a használati értéket, mely minden csereértéknek lényeges alkateleme. Az élet-szükségletek szerint egyik tárgynak nagyobb értéke lehet, mint egy másiknak, melynek előállítására egyforma időtartam fordított.

Különben is a tárgy értékére az idő és társadalmi viszonyok is befolyással bírnak.

Marx Károly iratai közül felemlítendő: „Das Kapital”, „Zur Kritik der politischen Oekonomie”. (1859); „Das Elend der Philosophie” (Proudhon ellen francia nyelven szerkesztve).

Marx eszméjének leglelkesebb terjesztője, mondjuk inkább örököse, barátja Engels Frigyes volt (1820-1895). Munkái közül megemlítendő: „Die Lage der arbeitenden Klassen in England” (1845); „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates” (1886); „Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft” (1886); „Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft” (1891).

Lassalle és Marx a francia, belga és német szocialisták apostolai. Lassalle fölött Marx aratta a győzelmet, az Erfurtban 1891-ben megtartott munkásgyűlésen, a mikor is megalkottatott a jelenkori szocialisták programja, melynek eredeti szövegét a jegyzetben hozzuk.

Az egyes országok szocialistáit és vezéreit a következőkben sorolhatjuk elő: *Magyarországon* nincs meg ugyan a hivatalos kimutatás, mindazonáltal a szocialisták számát, a mint azt a tapasztalat bizonyítja, 150 ezerre vehetjük, mely számban befoglaltatnak nemcsak a nagyipar szocialisztikus érzelmű munkásai, hanem az agrárszocialisták is. Számuk sokkal nagyobb, mint az ember gondolná. Hiszen alig van magyar falu, a hol szocialista érzelműre nem akadnánk. A szocialisztikus eszmék terjesztői termékeny talajra találnak a vegyes felekezetű községekben, a hol, mint mondják, a katolikus és a református vívja a hegemoniáért való harcát. A tisztán protestáns és református községekben a titkos szocialisták száma sokkal nagyobb, mintsem gondolnók. A „Népszava” hódít mindenfelé s a Pollákok, Weltterek, Pfeifferek bátran mondhatják, hogy fáradságuk nem veszett kárba. A magyar nép általános elégedetlensége a bel- és külviszonyokkal rohamosan dagasztja a szocializmus árfolyamát. Képviselője még nincsen.

Németországban a szociáldemokrácia parancsol ez idő szerint

a legtöbb szavazó fölött. Eltekintve 56 képviselőjétől, kik e párt elveit a német parlament padjairól hirdetik, még tekintélyes számú lapokkal is rendelkezik, melyek mindmennyian napról-napra, hétről-hétre szórják a szociáldemokrácia vezérférfiainak eszméit világgá és toborozzák a híveket. Naponkint megjelenő lapjaik száma 40; hetenkint háromszor megjelenik 16., hetenkint kétszer 8; hetenkint egyszer 6; havonta egyszer 1; élclapjai közül felemlítendő a kéthetenkint megjelenő „Süddeutscher Postillon” (München) és a stuttgarti „Der wahre Jakob”; képes folyóiratai: „In freien Stunden” megjelenik Berlinben és „Die neue Welt” (Hamburg); tudományos heti folyóiratát: „Die neue Zeitnot Kautsky szerkeszti. A német szociáldemokráciának vezérférfiái közül figyelemre méltók: Kautsky és Bernstein E. Mint képviselők: Bebel, Liebknecht, Auer, Singer, Schönlanke, Vollmar, Schippel. Mindezek a szociáldemokratikus eszméknek békés, törvényes utón való megoldását és megvalósítását kívánják. Ezekkel szemben mint ellenzék az ifjú szocialisták pártja foglal állást Werner, Wildberger és Auerbach

vezetése alatt, kik a gyorsabb tempót és a forradalmi eszméknek nyíltabb hangoztatását követelik. Lényegben megegyezik mindkettő, csak az actió mikéntjére nézve vannak más és más véleménynyel. Úgy látszik, hogy dacára a radikálisok túlhangos követelésének, a gyepelőt mégis csak a mérsékelték pártja tartja kezében. Különben is ez az egyenetlenkedés és viszály világos képét tárja élénkbe azon testvéri szereteten (?) alapulandó munkásállamnak, melynek mielőbbi megalakítását oly nagy garral és jobb ügyhöz méltó buzgósággal hirdetik. Ember csak ember marad mindvégig – földi menyország nem létezik.

Franciaországban a szociáldemokráciának négy frakciójával találkozunk. Az első a Blanquisták pártja (Blanquis követőiből állva) „Alliance socialiste républicaine” elnevezés alatt szerepel; a második a Marxisták, vagyis collectivisták pártja „le parti ouvrier français” név alatt; a harmadik a Possibilisták frakciója (parti socialiste révolutionnaire français); a negyedik a független szocialistákat foglalja magában (les socialistes indépendants). Az utóbbit

képviselik: Rouanet, Millerand, Jaurès stb, A főcsoportot a Marxisták és Possibilisták képezik. Mindkét csoport a törvényes utat választja eszméi foganatosítására, perhorreskálva minden olyan lépést, mely a forradalom kitörését siettetné. A Marxisták vezérférfiai: Guesde, Lafargue, Vaillant, Deville. Az 1898-ki választásoknál a szocialisták 940.687 szavazatot adtak be. Parlamenti képviselők száma 46. Főtörekvésük a politikai hatalomnak mielőbbi elnyerése a proletariátus által, hogy életbeléptethető legyen a szociális vagyonnak, közlekedésnek és hitelezésnek régóta óhajtott közössége s uralomra jusson a testvéri szeretet. „Vive la fraternité” ez jelszavuk.

Aránylag sokkal többen vannak a szocialisták *Belgiumban*, mint Franciaországban. Az 1898-ki választásoknál 461.000 szavazatot adtak be és 28 képviselőt választottak. Az 5 napilap mellett nagyszámú heti és havi folyóiratok terjesztik eszméiket az ország minden vidékén.

Egészen másként áll a dolog a józan *angol* népnél, melynél, dacára annak, hogy Marx, Engels és Aveling korlátlan szabadsággal csinálhattak propagandát, a szocialisztikus eszmék még sem vertek mélyebb gyökeret, úgy látszik, hogy az angolok praktikus felfogása megvet minden utópikus álmadozást. Az 1895-ki választásoknál a szocialisztikus érzelmű szavazók száma 98.000-re rúgott, de ezek is más pártáryalatokhoz tartoznak s tulajdonképeni szocialisták nem is választottak. Az alsóháznak egyes tagjait szocialistáknak mondják ugyan, jóllehet azok a szocializmus programját egész határozottsággal magukénak nem vallják, sem terjedését elő nem mozdítják.

A szabad *Schweiz*-ban a szocializmus kudarcot vallott. A „Grütliverein”-nak nevezett munkásszövetkezet 10700 szavazatot adott be a munkáspárt jelöltjeire, de kijelentette, hogy távol áll a német szociáldemokraták szociálforradalmi eszméitől. A szocialisták agitációját nagyban megnehezíti a svájci népnek az angoléhoz hasonló felfogása és jelleme, nemkülönben az ipar koncentrációjának teljes hiánya. Igaz ugyan, hogy a szabad Schweiz vendégszeretettel fogadja a külföldi szocialistákat és anarchistákat, sőt figyelemmel kíséri agitációjuk praktikus eredményét, de ha fel-

mutatni nem bírják, egykedvűen, közömbösen fogadja hangzatos világboldogító (?) kijelentéseiket; hiszen évről-évre tapasztalja, hogy a szocialisták fegyverének élet a praxis eltompítja, sőt letördeli.

Austriának hatalmas szocialista serege van. Vezetői: Adler, Pernerstorfer, Ellenbogen ügyesen vezetik. Jelentősége azonban dacára annak, hogy Marx álláspontján áll, még korántsem oly nagy, mint Németországban. Az Ausztriában dülő nemzetiségi viszálykodás oka annak, hogy a szocialisták sem tömörülni, sem egységes actiót kifejteni nem képesek. Szavazóik száma körülbelül 90000-re tehető.

Olaszországban csak az utolsó évtizedben keletkezett egy szocialista párt és mint ilyen Marx elveivel folytatja agitációját. 1896-ban 90000 szavazatot adtak be és 19 képviselőt választottak. Összes lapjaik száma 33.

Svédországban a szocialisták az erfurti program alapján állanak és körülbelül 21000 szavazóval rendelkeznek, míg Norvégia 12000-rel van képviselve.

A kis *Dánia* határozottan szociáldemokratikus ízű. A 952 szociáldemokratikus egyesület 42000 tagot számlál és a Folkethingben 12 képviselővel szerepel. Főorganumának, a „Socialdemokratik-nak” 33000 előfizetője van.

Az „*Egyesült Állam*”-ok Amerikában nagyon is csekély számú szocialistát tüntetnek fel. Összes létszámuk 40000-re tehető.

Spanyolország 20000 szocialista választóval szerepelt az utolsó 1898-ki választási campagnon. Főorganuma a „Socialista” Madridban jelenik meg.

Szomszédállamunk a kis *Szerbia* 50000 szocialistát számlál.

Oroszország nem szerepel a szociáldemokraták hivatalos kimutatásaiban, még pedig érthető okokból. A „Vorwärts” szerint a legutóbbi időben alakult szocialistapárt az erfurti programot fogadta el.

Ausztráliában is mozognak a szocialisták. Szövetkezetük székhelye Sidney. Hivatalos programjukból a következőket emeljük ki: „Immár vége szakadt a vak productionnak, szabad verseny és magánvállalatnak; itt az ideje, hogy a termelésnek és a felhalmozott gazdagság felosztásának csatornáit megnyíljanak és minden, a

mi van, u. m. földbirtok, magánvagyon, bányatelepek, gyárok és gépek, nyers anyag és hajók, magtárak és kikötők, szóval a gazdagságot előmozdító eszközök közösíttessenek és államosíttassanak.” Ez az ausztráliai szocialisták programja. *

Mint látjuk a nemzetközi szocialismus az egész művelt földkerekséget öleli át. Innét elbizakodottsága és vakmerősége. Bízik a jövőben, roppant tömege vaskarjaiban s abban a reményben ringatja magát, hogy az általa felforgatandó jelenlegi társadalomnak romjainj3p úgy győztesen áll majd, mint Scipio Carthagoén.

* L. Cathrein Győző: „Der Socialismus” 52-62. l.

ZÁRSZÓ.

A vén Vezúv kráterjéből sűrű gomolyagban száll a füst fölfelé. Az izzó láva, kitörve a hegy oldalhasadékából, sisteregve hömpölyög. Ki törődnék vele! Az ókori Pompejus és Herkulanumnak népe megszokta már régóta e füstölő tűzhegyet. Még lángnyelvű kitörései sem ijesztik meg. Éli világát, mulat, kéjeleg, mindig friss élvezetet talál a boros pohárban, melyet az örökké boszus Vezúvnak bortermő alja tölt meg. Vig az élet Vezúv rónáin: vészes kitörésre elszánt elemek dúlnak a Kráter belsejében. Az elemek összetűznek, a harc heves, a lángok már kifelé is törnek. Pompeji vidéke mulat és gyönyörködik Vezúvja lángoszlopaiban. A vén tűzhegy morog, izgatottságtól remeg s megreszketteti a vidék földjét. „Se baj” mondják az emberek egymásnak, „úgy látszik, hogy dühös az öreg; csak törjön ki, legalább látványos élvezetben részesülendünk”, ez hangzik Pompeji utcáin. „Nem jó a háborgó elemekkel tréfálni”, mondja egyik-másik komoly hang; – hiába - kinevetik. A figyelmeztető visszavonul s házi tűzhelyénél folyamodik segítségért isteneihez. Kárba vész minden óvatosságra és védekezésre intő szózat. Az anyagelvi élvezetbe merült jómódú polgárság csak a saját előnyét, érzéki vágyának kielégítését keresi palotáiban, lupanarjaiban. A haragvó Vulkánra nem hederít. „Post mortem nulla voluptas” veti oda hetykén a sötétlátó öregeknek. Éli aranykorát. Termő földje, tüzes bora, izzó szenvedélyben égő szép asszonyai szeme csak a gyönyörpohárnak kiürítésére ösztönzi. Ki gondolna ilyenkor a háborgó Vezúv haragjával, ki az istenek – kikben úgy sem hisznek – bosszújával! Augusztus 24-ikét irták 79-ik évben Kr. u. A nap verőfénye bevilágít” Pompeji, Herkulanum és Stabia szűk, de csinos utcáit. Minden házból vig arcok vonulnak ki, hogy nézzék a vén Vezúv haragkitörését. Nemsokára bete-

lének azzal is. Idegrázó multság után vágyódik a néptömeg és az Amphitheatrum felé tolul. A színházat betölti a mulatni vágyó tömeg Iszonyú dörgés reszketteti meg a levegőt és a vidéket. Izzó láva tolul ki Vezúv hegyhasadékaiból, halált hozó füst és hamu lepi el a vidék városainak utcáit és földjét. Vezúv okádja tüzeit – irgalmat nem ismer – embert, állatot, földet egyaránt emészti. Bosszújában nem ismer könyörtületet; csak akkor csillapul haragja, mikor látja, hogy halált hozó hamuja alatt mély sírban fekszenek a városok s azok mulatozó népe. Tizenhét század múlt el, míg felszínre kerültek azon városok romjai, melyekről az ókori történészek egyszerűen azt írják, hogy virágzók valának.

Ez iszonyú kép tárul lelki szemeim előtt, ha a jelenkor anyagi társadalmát szemlélem. Nem látja az alsóbb rétegek haragját, nem ügyel izzó gyűlöletük lángjaira. Szórakoztató látványosságnak tekinti; – nem hallgat az intő szóra, kigúnyolja az Istenhez való folyamodók hitbuzgóságát, kineveti az Istenben való hitet. „Post mortem nulla voluptas” ez a jelenkor társadalmának elve – „élvezzünk a míg élünk” – ez jelszava. A társadalom alsóbb rétegei morognak – ügyet sem vetnek rájuk, azt gondolván, hogy a szűk Krátert könnyen betömheti az álló hadsereg. A társadalom Vulkánjában háborgó elemek titáni ereje kiokádja a törmeléket s izzó gyűlölete lángjával, sötét mert hitetlen lelke füstjébe és hamujába fojtja azokat, kik erejét kicsinyelték. Itt az ideje, hogy véd-
eszközökről gondoskodjunk. A világtörténelemnek vannak bizonyos korszakai, a mikor mindenki, a ki az idők szellemét ismeri, egy közelgő vésznek előérzetét hordja keblében. A mai társadalom is érzi, hogy katastropha előtt áll. Rajta hát, munkálkodjunk mindnyájan a veszély elhárításán – keressünk segítséget ott, a hol az megtalálható – az igaz keresztény szellemmél. „Vissza Krisztushoz” ez intő szózatom. Ne adja az ég, hogy a pusztában kiáltó szava legyen. Krisztus keresztje lebeg szemeim előtt, midőn azt mondom: „*csakis ebben a jelben győzünk*”, „In cruce salus”. „Vivat Christus!”

TARTALOM.

Előszó.....	III.
A jelenkor signatúrája.....	1
I. Az anyagelvi vallástalan szellem káros következményei.....	31
II. A keresztény vallás jótékony befolyása.....	43
Hí. A szociális kérdés az ókor népeinél.....	72
IV. A szociális kérdés Magyarországon.....	130
V. A szociális kérdés Franciaországban.....	142
VI. A szociális kérdés a jelenkorban.....	149
VII. A liberalizmus és a társadalmi egyenlőség elve.....	155
VIII. A jelenkor társadalma és a szocializmus.....	172
IX. A modern korszellem és a munka.....	199
X. A szociális kérdés megoldása vagy a társadalmi bajok orvoslása.....	224
XI. A keresztény szellem és a munka.....	259
XII. Töredékek a jelenkori szocializmus történetéhez.....	273
Zárszó	286